

M. Ali Tanyeri'nin Anısına
M A K A L E L E R

M. Ali Tanyeri'nin Anısına

M A K A L E L E R

hazırlayanlar **Hatice Aynur-Hanife Koncu-Fatma M. Şen**

ÜLKE
HATIRA

lke Kitapları: 45
lke Hatıra: 3

M. Ali Tanyeri'nin anısına makaleler

Hazırlayanlar:

Hatice Aynur
Hanife Koncu
Fatma M. Şen

Kitap tasarımı:
Ersu Pekin

ISBN: 978-975-7737-70-4

M. Ali Tanyeri'nin Anısına Makaleler'in yayın hakları lke Yayınları'na aittir.

1. baskı: Haziran 2015

Basım yeri:

Ana Basın Yayın Gıda İnŐ. Tic. A.Ő.
B.O.S.B. Mermerciler Sanayi Sitesi 10. Cad. No: 15
Beylikdüzü/İstanbul
Tel: (212) 422 79 29
Matbaa Sertifika No: 20699

Kapak basım yeri:

Hanlar Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Őti.
Tel: (212) 324 08 82

Cilt:

Güven Mücellit & Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Őti.
Tel: (212) 445 00 04

lke Yayın Haber Tic. Ltd. Őti.

Klodfarer Cad. No: 3 Kat: 1 Sultanahmet/İstanbul
Tel: (212) 518 95 78 Faks: (212) 518 95 81
Sertifika No: 19499

Dağıtım ve satıŐ:

Ana Yayın Dağıtım
Molla Fenari Sokak Yıldız Han No: 28 Giriş Kat
Tel: (212) 526 99 41 (3 hat) Faks: (212) 519 04 21
Cağaloğlu / İstanbul

İçindekiler

nsz	7
Anılar	11 – 42
Hatice Aynur-Hanife Koncu-Fatma M. Şen <i>Anılarımızdaki M. Ali Tanyeri'yle hasbihl</i>	13
Mustafa S. Kaçalin <i>Mehmet Ali Tanyeri (1934-9 Haziran 2013 Pazar)</i>	17
Doğan Hızlan <i>Hl Ali'ler kaldı mı?</i>	21
Hilmi Yavuz <i>M. Ali Tanyeri, htıralar</i>	25
Ayşe Sarısayın <i>"Kim atar kemendi kalkar divandan..."</i>	29
<i>Mehmet Ali Tanyeri'nin Şiirleri</i>	35
Makaleler	45 – 337
Abdullah Uçman <i>Ürdün kralı Emr Abdullah-Rıza Tevfik dostluğu üzerine</i>	47
Ahmet Atill Şentürk <i>Okçuluk tarihine yeni bir kaynak olarak Osmanlı Şiiri</i>	71
Ali Emre zyıldırım <i>Sa'd gibi donup kalmak -Tasavvuf kaynaklı bir deyim hikyesi ve edeb kullanımı-</i>	143

Fatma Meliha Şen <i>Amasyalı Tâcî Beg, ailesi (Tâcîbegliler) ve Şiirleri</i>	153
Hanife Koncu <i>Sa'îd Paşa'nın II. Abdülhamîd medhiyesinin yazılış serencâmı</i>	181
Hatice Aynur <i>Tatavlalı Mahremî'nin Şeh-nâme'sinde Şehirler</i>	201
M. Fatih Kôksal <i>Yenipazarlı Vâlî'nin ikinci Kırk Hadîs manzûmesi</i>	215
Murat A. Karavelioğlu <i>Zâtî'nin John Rylands Kütüphanesi 62 numarada kayıtlı Mecmû'ada yer alan kasîdeleri</i>	231
Müjgân Çakır <i>"Târîhi Ferdî arz ider": Arayıcızâde Ferdî Hüseyin'in tarih Şiirleri</i>	249
Ömer Zülfe <i>"Yeter" kelimesinin fesâhate aykırı bir kullanımı üzerine</i>	307
Rahim Tarım <i>Cahit Sıtkı Tarancı'nın bir dizesi üzerine</i>	315
Walter G. Andrews-Mehmet Kalpaklı <i>Osmanlı Şiirinin yaşadığı yer olarak meclis: kökenleri ve sosyal uygulamalar</i>	323
Kaynakça	339

Önsöz

MEHMET ALİ TANYERİ HOCA'NIN 9 HAZİRAN 2013 tarihinde aynen yaşadığı gibi sessiz, sedasız bu dünyadan ayrılıŐı üzerine kendisi için bir hâtıra kitabı hazırlamayı, böylece sevgili hocamızın da "unutulanlar" kervanına karıŐmasını bir nebze olsun geciktirmeyi arzu ettik. Hâtıra kitabına girecek yazıların hocanın bizâtihî kısa veya uzun süre çevresinde bulunmuş dostları, arkadaşları ve öğrencilerinin kaleminden çıkmasının –prensiplerini herŐeyin önüne koyan Hoca'ya– daha uygun düşeceğine karar verdik. 2013 yazında davet mektuplarını gönderdik. Hoca'nın dostları, öğrencileri ve sevenleri bu davetimize icabet ederek yazılarını gönderdiler.

Elinizdeki kitap iki bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde Ali Tanyeri Hoca'yla özel yakınlıkları bulunan kişilerin yazdığı beş yazı yer almaktadır. İlk yazı bu kitabı yayına hazırlayanlara aittir. Hoca'dan kalan hâtıralarımızın bir kısmını yazarak Hoca'yı yâd etmek istedik. İkinci yazı Hoca'nın biyografisini hazırlayan Mustafa S. Kaçalın'e aittir. Diğer üç yazı Hoca'yı çok uzun yıllardır tanıyanlar tarafından kaleme alındı. İlkokul arkadaşı Doğan Hızlan ile Behçet Necatigil halkasından gelen iki kişi: Hilmi Yavuz ve Behçet Necatigil'in kızı Ayşe Sarısayın. Bu bölümde son olarak Hoca'nın çoğu daha önce yayımlanmamış Şiirleri bulunmaktadır. Sağlığında Tanyeri Hoca tarafından Müslüm Yılmaz'a emanet edilen bu Şiirleri, Yılmaz bir araya getirip bu kitapta yayımlanması için bize vermiştir, kendisine teşekkür ediyoruz.

İkinci bölümde yazar adına göre alfabetik sıralanan on iki yazının ikisi dışındakiler Hoca'nın ömrünü adadığı Osmanlı edebiyatının çeşitli konuları üzerine olup Ahmet Atillâ Şentürk, Ali Emre Özyıldırım, Fatma Şen, Hanife Koncu, Hatice Aynur, M. Fatih Köksal, Murat A. Karavelioğlu, Müjgân Çakır, Ömer Zülfe, Walter G. Andrews ve Mehmet Kalpaklı tarafından kaleme alınmıştır. Abdullah Uçman ile Rahim Tarım'ın yazıları da edebiyatla ilgili olup Modern Türk edebiyatının iki farklı konusunu ele almaktadır.

Bu kitabın hazırlanması sırasında Ali Emre Özyıldırım, Fatih Altuğ, Nazlı Vatansever ve Müjgân Çakır'ın yardımlarını gördük, kendilerine müteşekkiriz. Kitabın tasarımını her zaman olduğu bizleri kırmayarak mükemmel bir şekilde yapan Ersu Pekin'e, basımı gerçekleştiren Dergâh Yayınevi'ne Sayın Asım Erverdi'nin şahsında çok teşekkür ederiz.

Anılar

Anılarımızdaki M. Ali Tanyeri'yle hasbihâl

Hatice Aynur-Hanife Koncu-Fatma M. Şen

BU KİTABI HAZIRLAYANLAR OLARAK HOCA'YLA tanışmamız aşağı yukarı aynı dönemlere rastlar: 1990'ların sonu. Hoca, Çavuşoğlu Hoca'nın beklenmedik kaybını (1987) üzerinden atamamış, çalışmalarından elini eteğini çekmiş, bir yandan da kendisinin ve birlikte yaşadığı annesi Mura-diye Hanım'ın sağlık sorunlarıyla uğraşmaya başlamıştı.

Hafta sonlarına denk getirmeye çalıştığımız ziyaretlerimizde önce saat 15.00'te kahvesini hazırlar, sonra da yaktığı sigarasıyla derin düşüncelere dalıp eski günlerden kalan hâtıralarını hemen her zaman aynı kelimeleri tekrar ederek bizlere aktarırdı.

Şam düştükten sonra İstanbul'a gelmek zorunda kalan, eski şiir ve kültürün son temsilcilerinden Şam İdadîsi edebiyat muallimi Sakallı Baha olarak tanınan Baha Bey (Kahyaoğlu, ö. ?), kendisinin ortaokuldaki tarih hocası Reşad Ekrem Koçu (ö. 1975), arkadaşı Kamuran Şipal ve tabîî ki Behçet Necatigil (ö. 1979) her sohbetle mutlaka yâd edilen kişilerdi. Hoca, hâtıralarını anlatırken âdeti yeniden yaşar, hissiyatı yüzüne yansırırdı. Çoğunluğu hüznü bu anıların bir yerinde son görüşmelerinde Eylül'de buluşmak üzere ayrıldıkları fakat geçirdiği elîm trafik kazasıyla vefat eden merhum hocamız Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu'nun kendisine son defa "Ali'm" diye hitap ettiğini neredeyse nemli gözlerle tekrar ederdi. Yine 1980 öncesi kışlarının tatillerinde özellikle Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi'nde geçirdiği günleri, yediği simitleri ve verdiği sigara molalarını her

zaman aynı kelimelerle aktarak bizlere hatırlatırdı. Ender de olsa yüzünü güldüren hâtıraları da zikretmek gerekir. Bunlardan kendisini her hatırlığında neşelendireni *Nev'î Dîvânı*'nı yayıma hazırladıkları günlerde, aksiliğiyle tanınan ve bin bir zahmetle ikna ettikleri Abdullah Öztemiz Hacitahiroğlu'ndaki *Dîvân* nüshasını inceledikten sonra bütün not fişlerini Prof. Dr. Mertol Tulum Hoca ile birlikte Ak-saray'da ellerinden düşürmeleri ve rüzgârda uçuşan kâğıtları toplamaya çalışmalarıydı. Ali Hoca'yı pek terk etmeyen hüznü bazen mırıldandığı mûsikî ile de kendisini gösterirdi. Özellikle televizyon-da dinlediği müzik programlarında yapılan bilgi ya da melodi hatalarını düzeltmek için çabalar, sonuç alamayınca bazen bizlere de aktararak dertleşirdi. Evinden çok az çıktığı zamanlardan birinde okunan ezan sesini hayretle dinleyip “Sabâ makamında ezan ikinci vakti okunur mu?” diyerek şaşkınlığını ifade etmişti. Son yıllarında futbol ile yakından ilgilenmeye başlamış, maçları yakından takip etmiş, Fenerbahçe şampiyon olunca da rahatlamıştı. Bu konuya olan ilgisine bazen kendisinin de anlam veremediğini ifade eder, fakat yine de futbolcuları kendisine has üslûbu ile tasvir eder ve bazen de eleştirirdi. Her ne kadar münzevî bir hayatı olsa da görüştüğü kimseleri mutlu etmekten de uzak durmaz, fırsat buldukça onlarla bilgisini paylaşırdı. Bir hastane ziyaretimizde sohbetiyle bütün uzman ve asistanları hayrete düşürmüştü, kendisiyle yakından ilgilenen bir doktora da kitap hediye göndermişti. En son arkadaşı “Zeyno” isimli köpeği oldu.

Bazen birlikte bazen ayrı ayrı yaptığımız sayısız ziyaretlerde Hoca'nın yeniden çalışmaya başlaması için gayret ettik ve kısmen de bunu başardık. Başka bir dünyanın mensubu olan Hoca kurşun kalemle bulduğu her boş kağıda notlarını almaktaydı. Yokluk yıllarında büyümüş bir insan olarak asla kağıt israfı yapmazdı.

Hoca'nın hafızasının güçlülüğü, on altıncı yüzyıl Osmanlı şiiri, özellikle mecmû'alara ve klasik Türk mûsikîsine olan düşkünlüğü onunla yapılacak bir görüşmede hemen dikkat çeken özelliğiydi. Diğer bir özelliği prensip sahibi oluşu ve zamana verdiği önemdi. Çalışacağı zaman kendini dış dünyadan soyutlar, dinleneceği zamanda

da asla iş yapmazdı. Konuklarını Cuma günleri dışında saat 15.00'ten itibaren kabul ederdi. Telefon sahibi olmadı ve hiçbir zaman da kullanmadı.

Elimizde Ali Bey'in tamamladığı fakat yayımlayamadığı iki çalışması kaldı. Bunlardan birincisi yıllar önce Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu Hoca ile hazırlamaya başladıkları *Zâtî'nin kasîdeleri* çalışmasıdır. Bu çalışma Mehmet Kalpaklı'da bulunan el yazısı notlar dizilerek kitap hâline getirilmek üzere hazırlanmıştır. Ali Hoca bu kitabın isminin *Zâtî'nin Kasîdeleri ve Gazelleri Dışındaki Şiirleri* olmasını istemişti. Bu çalışmanın en geç 2016 yılında yayımlanmasını planlamaktayız.

Yarım kalan ikinci çalışma ise Fatma M. Şen ile birlikte üzerinde beş yıl kadar çalıştıkları *Tanıklî Dîvân Şiiri Sözlüğü*'dür. Sözlükte yirmi bin kadar kelime ile bunlara verilmiş on bin kadar örnek beyit bulunmaktadır. Rahmetli Yücel Dağlı'nın (ö. 2009) gayretiyle alfabetik olarak dizilen ve fişlenen sözlüğün de basılması için gayret edeceğiz. Bu eserin çok uzun yıllarını *Dîvân Edebiyatı*'na vakfetmiş bir kişinin karşılıksız sevgisinin ürünü olduğunu söylersek hata etmiş olmayız. Her zaman tekrar ettiği bir anektoda göre Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu kendisine bir *Dîvân Edebiyatı Antolojisi* yazmayı teklif etmiş. Fakat Ali Bey “Sen benim en sevdiğim arkadaşımın, şimdi senin seçtiğin bir beyti ben beğenmesem ya da benim seçtiğimi sen beğenmesen, arkadaşlığımız zarar görür. En iyisi biz bu işe hiç girmeyelim.” dediğini tekrar eder ve bir kitap hazırlamak için arkadaşından vazgeçemeyeceğini ve seçimlerinde de ne kadar “anûd” olduğunu tekrar tekrar ifade ederdi. Bu hayalindeki antolojiyi sözlük için seçtiği on bin kadar beyitle belirlemiş oldu. Bu çalışmayı da en kısa zamanda yayımlamaya gayret edeceğiz. Bunların haricinde Tanyeri Hoca bir başka ifadeyle “*Dîvâncı Ali*”, Hayâlî Bey ve Bâkî *Dîvân*larını da birçok ekleme ve çıkartmalarla yeniden hazırlamıştır. Ancak son kontrolleri hoca tarafından yapılmadığından bunlar müsvedde olarak kalmıştır.

Bunların ötesinde bu değerli bilim adamı sadece kendisi yayın yapmayı düşünmemiş evine gelen, kendisine fikir soran, makale

veya tez için konu arayan her araştırmacıya yıllar boyu kütüphanelerden topladığı sayısız malzemeyi hiç düşünmeden, hiçbir bekletisi olmadan vermiştir.

Son dönemlerinde bizim vâkıf olamadığımız bir nedenden dolayı –İstanbul dışında görev yaptığı yıllar hâric- neredeyse ömrünün tamamını geçirdiği evden ayrılmak zorunda kaldı. Bu ayrılık ona iyi gelmemiş olmalı ki yaklaşık 6 ay sonra taşındığı Marmara Ereğlisi'nde vefat etti.

Sevenleri çoktu ammâ ölümü üç gün sonra duyuldu...

Mehmet Ali Tanyeri (1934-9 Haziran 2013 Pazar)

Mustafa S. Kaçalın*

1934 ŞUBATINDA TAŞKASAP SEMTİNDE (FATİH İLÇESİ) dünyaya geldi. Ailesi 10 Kasım 1938 günü Cerrahpaşa'ya taşındı. İlk öğrenimine Alipaşa İlkokulu'nda başladı. Davutpaşa Ortaokulu'nu ve Pertevniyal Lisesi'ni bitirdi. 1956-1963 yıllarında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne devam etti. Bu yıllar arasında askerliğini yaptı. Eski Türk Edebiyatı Kürsüsü'nden mezun oldu. Bir yıl asistan olmak için bekledi. Kadrosuzluktan asistan alınamadı. 1964 Ocağından Mayıs sonuna kadar Galatasaray Lisesi'nde Zeki Ömer Defne (ö. 1992), Melâhat Mansuroğlu (ö. 1974) ve İbrahim Kutluk'la (ö. 1976) birlikte çalıştı. 1964 yılında Afyon Lisesi edebiyat muallimi olarak meslek hayatına atıldı. 1966 yılında Balıkesir Eğitim Enstitüsü'ne, 1973 yılında İstanbul Atatürk Eğitim Enstitüsü'ne geçti. Çalıştığı kurum 1980 yılında İstanbul Atatürk Yüksek Öğretmen Okulu, 1982 yılında YÖK'ün kuruluşuyla birlikte Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü oldu. Burada öğretim görevlisi olarak çalıştı. 1986 yılı Ekim ayının 24'ünde memurluk hayatını noktaladı.

Gelenekçiler arasında Mehmet Ali Tanyeri, yenilikçiler arasında Ali Tanyeri adıyla tanınır, iki ayrı imza kullanırdı.

* Marmara Üniversitesi.

Kendisini 1976-1980 öğrencilik yıllarımın sonlarında pazartesi günleri İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi yazmalar bölümüne gitmeğe başladığım sıralarda önce göz alışkanlığı sonra bilgi sormak ihtiyacı ile tanıdım. Hayatın mesut bir tezahürü olarak aynı çatı altında meslektaş olduk. Her zaman kendisine bilgi sorduğum bir hocam olarak hafızamdaydı. Benim için gece ile gündüzün mesai ile tatilin eşitlendiği yıllık izinlerin kullanıldığı yaz aylarından birinde hocayı fakülteodasındaki odasında görünce “A, hocam buradaymış. Efendim, bir sorum olacaktı?” dedim. “Tatildeyim, Mustafa, sonra sor.” demişti. Sarsıldım. Utandım. İzahı güç bir durum yaşadım. Talebimi bir daha tekrarlasam mı, ne yapsam, bilemedim. Bu ikircikle “Peki, efendim.” diyebilirdim.

Kendisinden sık duyduğum bir cümlesi vardı: Sınırı aşan için sınır yoktur. Öbür kayıtlarımı şöyle sıralayabilirim:
+lı ile yapılan sıfat tamlamaları belîğ teşbîhtir.

Karga derneği: çapulcu sürüsü.

Kül öksüzü = bülbül = hâkister: Hem anası hem babası olmayan.

Leff ü neşr-i müşevveş diye bir şey yoktur bu ya müraat-ı nazîrdir ya tenâsübdür, düzensiz ise tenâsübdür.

Öndöl > öndül ilk çocuğa verilen armağan.

Şiirde fiil kullanılmaz (6 Nisan 1994 Salı).

Teşhîs yok kapalı istiâre vardır.

Usan- = yasan-.

Emekliliğinden sonra bir ara haftalık düzenli ziyaretinde bulundum. Sonra bunlar biraz seyrekleşti. Şimdi de koptu.

Nur içinde yatsın.

Eserleri

Tanyeri, [Mehmet] Ali. “Balıkesirli Râsih Divanının Edisyon Kritiği.” İÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi, 1963. [I], XVIII, [II], 96 s. (İstanbul Üniversitesi Merkez Ktp. T. 3263. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Genel Ktp. THT 21. Türkiyat Enstitüsü Ktp. T. 590).

“40. Ölüm Yılı Dönümünde Gökâl.” *Taşpınar* (Afyon), s. 24 (Ekim 1964): 18-20.

“Divan Şiirinde Sarı Saç, Mavi Göz.” *Hisar*, yıl 12, c. 8, s. 52 (Nisan 1968): 12.

“Sayaç (Şiir).” *Türk Edebiyatı* 1, s. 3 (15 Mart 1972): 17.

Avnî. [Fatih Sultan Mehmed 1433- 1481]. “Gazel.” TSMK-Bağdat Köşkü 406. *Pervane Bey Mecmûası* 407b yr.’tan yayınlayan: M[ehmet] Ali Tanyeri, *Pınar* 6, s. 65 (Nisan 1977): 18.

Nev’î [ö. 1599]. *Dîvân*. Hazırlayanlar [Ahmet] Mertol Tulum - M[ehmet] Ali Tanyeri. İstanbul. İÜEF, 1977. XV, 607 s. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 2160.

Behçet Necatigil [1916-1979]. *Bütün Eserleri 1: Şiirler 1 Kapalı Çarşı, Çevre, Evler, Eski Toprak, Arada*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1981. 390 s. Hilmi Yavuz ile birlikte.

Hayretî [ö. 1535]: *Dîvan: Tenkidli Basım*. Hazırlayanlar Mehmed Çavuşoğlu [ö. 1987] - M[ehmet] Ali Tanyeri. İstanbul: İÜEF, 1981. XIII, 448 s. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 2868.

Behçet Necatigil [1916-1979]. *Bütün Eserleri 2: Şiirler 2 Dar Çağ, Yaz Dönemi, Divançe, İki Başına Yürümek, En/Cam, Zebra*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1982. 365 s. Hilmi Yavuz ile birlikte.

Behçet Necatigil [1916-1979]. *Bütün Eserleri 3: Şiirler 3 Kareler Aklar, Beyler, Söyleriz*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1982. 392 s. Hilmi Yavuz ile birlikte.

Behçet Necatigil [1916-1979]. *Bütün Eserleri 7: Radyo Oyunları 1 Yıldızlara Bakmak, Gece Aşevi, Üç Turunçlar, Pencere*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1982. 419 s. Hilmi Yavuz ile birlikte.

Behçet Necatigil [1916-1979]. *Bütün Eserleri 6: Düzyazılar 2 Konuşmalar, Konferanslar*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1983, 748 s. Hilmi Yavuz ile birlikte.

Behçet Necatigil [1916-1979]. *Konuşmalar Konferanslar*. Basıma hazırlayanlar [Mehmet] Ali Tanyeri - Hilmi Yavuz. İstanbul: Cem Yayınevi, 1983. 427-748. s. Cem Yayınları Bütün Eserleri 6. Düz Yazılar 2.

Behçet Necatigil [1916-1979]. *Bütün Eserleri 4: Şiirler 4 Yayınlanmamış Şiirler*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1985. 150 s. Hilmi Yavuz ile birlikte.

Behçet Necatigil [1916-1979]: *Bütün Eserleri 5: Düzyazılar 1 Bile / Yazdı, Yazılar*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1985. 423, XLV s. Hilmi Yavuz ile birlikte.

Zatî Divanı: Edisyon Kritik ve Transkripsiyon, Gazeller Kısmı: III. Cild. [Yay.] [Fahreddin] Mehmet Çavuşoğlu [ö. 1987] - M[ehmet] Ali Tanyeri. İstanbul: İÜEF, 1987. 1-527 s. Harf-ün-Nûn G. 1004-1825. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 3369. [Not: 1234: 1186'nın tekrarı. 1235: 1022'nin tekrarı.] Hakkında: Biltekin, Halit: "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Yayınlanmış Divanlar Üzerine II." *AÜDTCF Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türkoloji Dergisi* 9, s. 1 (1991): 232-33.

Behçet Necatigil [1916-1979]. *Mektuplar*. Notlarla Basıma Hazırlayanlar [Mehmet] Ali Tanyeri - Hilmi Yavuz. İstanbul, 1000 Tane Yayınları, 1989. 187 s.

Üsküblü İshâk Çelebi. [ö. 1538]. *Dîvan: Tenkidli Basım*. Hazırlayanlar Mehmed Çavuşoğlu [ö. 1987] - M[ehmet] Ali Tanyeri. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi, 1989. XIII, 378 s. Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları No.: 15; Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No.: 2.

1991.12.11 *Cumhuriyet*: İstanbul 1991 (Aralık 11) haberinde Harbiye Şehir Tiyatroları Cep Sahnesi'nde Behçet Necatigil Toplantısında Doğan Hızlan, Hilmi Yavuz ve Selim İleri ile konuşmacı.

Behçet Necatigil [1916-1979]. *Şiirler (1948-1972)*. Hazırlayanlar [Mehmet] Ali Tanyeri - Hilmi Yavuz. İstanbul: YKY, 1993. 221 s.

Behçet Necatigil [1916-1979]. *Şiirler (1972-1979)*. Hazırlayanlar [Mehmet] Ali Tanyeri - Hilmi Yavuz. İstanbul: YKY, 1996. 454 s.

Tanyeri, M[ehmet] Ali. *Örnekleriyle Türk Halk Şiirinde Deyimler*. İstanbul: Özgür Yayınları, 1996. 228 s. Özgür Yayınları: 97.

Tanyeri, M[ehmet] Ali. *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*: Ankara: Akçağ, 1999. 272 s. Akçağ Yayınları 265; Sözlük10.

Behçet Necatigil [1916-1979]. *Mektuplar*. Hazırlayanlar [Mehmet] Ali Tanyeri - Hilmi Yavuz. İstanbul: YKY, 2001. 273 s. Yapı Kredi Yayınları 1464; Edebiyat 398.

Divanlar Üstüne Eleştiriler. İstanbul: Turkuaz Yayınları, 2005. 131 s.

Tanyeri, M[ehmet] Ali. *Örnekleriyle Cumhuriyet Şiirinde Deyimler*. İstanbul: MTV Yayıncılık, 2006. 255 s.

Divanlar Üstüne Eleştiriler 2. İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı, 2009. 120 s.

2013.02.12 Hızlan, Doğan. "Sesi hala kulaklarımda." *Hürriyet* (İstanbul), 12 Şubat 2013 tarihli yazısında Ali Tanyeri ile Behçet Necatigil ilişkisine temas eder.

Hâlâ Ali'ler kaldı mı?

Doğan Hızlan*

M. ALİ TANYERİ, ORTAOKULDA SINIF ARKADAŞIMDI.

Daha o günlerden mesleğini seçmişti.

Bütün gün okur, dünyanın çirkinliklerinden uzak durmak için olağanüstü çaba harcardı.

Edebî nimetleri dünya nimetlerine tercih ederdi, ömür boyu da bu tercih çizgisini saptırmadı.

Max Jacob'un dediği gibi, "unvanmış, malmış, mülkmüş" bunların hepsinin birer budalalık olduğunu, daha okul sıralarında keşfetmişti.

Bir gün derviş dostlarımı yazarsam, adı başlarda yer alacak, buna şüpheniz olmasın. Acaba ona edebiyat dervişi mi desem, diye düşünüyorum şimdi...

Çok uzun boylu olduğundan, ona "Yukarıda havalar nasıl?" diye sorardık. Bu sürekli tekrar eden bıktırıcı şakamıza bile ağırbaşlılıkla tahammül ederdi.

Ben Dîvân şiirlerini bu kadar coşkuyla, cezbeye kapılarak okuyan başka birine rastlamadım.

Samatya'da, Narlıkapı Gazinosu'nda bazı cumartesileri Behçet Necatigil, Kâmuran Şipal, Ali buluşurlardı.

Necatigil, yeni şiirini okur, onlar da eleştirilerini yaparlardı.

* *Hürriyet* Gazetesi.

Şipal'in sakinliğine karşılık, Ali'nin yüksek sesli konuşması masayı şenlendirirdi.

Ben de bazen onların buluşmasına gider, lâflara katılırdım.

Behçet Necatigil öldükten sonra, Ali, Hilmi Yavuz'la birlikte *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*'nün yenilenmesinde çalıştılar.

Çevremizdeki birçok öğretmen, ona gider Dîvân şiiri konusundaki bilgisinden yararlanırdı. Onun gibi kişiler, kendilerini mesleklerine adar, semtlerinden dışarıya pek adım atmazlar.

Sadece Kâmuran Şipal'le Cerrahpaşa'daki bir kahvede buluşurlardı. Ali, ustalıklı iskambil oyunları oynardı. Bana da iskambil kâğıtlarını tanıtmaya çalıştı, ama ne yazık ki o kabiliyet bende yoktu.

Lise ve üniversite yıllarında evimizin bahçesinde konserler veriridik, konu komşuyu çağırır, fasıllar geçerdik. Kimler vardı bu fasıllarda? Eski bir siyah beyaz fotoğraftan hatırladıklarım... Ben ud çalıyorum, Dr. Uğur Akbulut keman çalıyor, Konur Ertop'un elinde tef, Ali de solistimiz.

Ses sanatçıları içinde en çok Mefharet Yıldırım'ı severdi, onunla konuşmuş bazı bestecileri neden tercih ettiğini, bazılarını neden okumadığını sormuştu, cevaplarını da bize ilettiği.

Mefharet Yıldırım daha sonra şef Dr. Nevzad Atlı'ın yardımcısı da olmuştu.

Yeniden kitaplarını okurken, Ali'nin zoru seçtiğini benim gibi okurların da fark edeceğini umarım.

Türk edebiyatı öğreten akademisyenlerin, edebiyat hocalarının, hatta bütün edebiyatseverlerin onun kitaplarını okumalarını şiddetle tavsiye ederim.

Yayıncıların bu kitapları basmalarının da onlar için bir zorunluluk olduğunu söylemeliyim. Çok satanlar isterisi kurbanları yayıncılar, ileride bu kitaplarla anılacaklarını bilsinler.

Ali'nin dört kitabı var elimde.

Örnekleriyle Türk Halk Şiirinde Deyimler,

Örnekleriyle Cumhuriyet Şiirinde Deyimler,

Dîvânlar Üstüne -Eleştiriler - 1

Dîvânlar Üstüne -Eleştiriler - 2

Dîvânlar Üstüne Eleştiriler kitabının birinci cildinde sunuşta her şeyi açık sözlülükle izah eder Ali:

On iki eleştiri içeren bu kitabın dokuz eleştirisi dîvânlar üzerine olduğu için adını *Dîvânlar Üstüne -Eleştiriler-* koydum. Bu kitapta eleştirilen eser sahiplerinden biri hariç, diğerlerinin hepsi üniversite üyesidir. Metin-İnceleme içerenleri; yanlış okuma, edisyon kritik, deyimler, imlâ yönünden değerlendirdim. Özellikle bu yazarların edisyon kritiği ve deyimleri bilmediklerini gördüm ve gösterdim. Bu eleştirileri, yazarlarına olduğu kadar, yetişmekte olan Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri öğrencilerine bir şeyler öğretmek için kaleme aldım. Kuru, sıkıcı olan eleştirilere biraz renk katabilmek için, yer yer, Ali Nihad Tarlan (1898-30 Eylül 1978) Hocamdan, aziz dostum rahmetli Mehmed Çavuşoğlu'ndan (1936-15 Temmuz 1987) ve kendisinden çok şeyler öğrendiğim rahmetli Abdülbaki Gölpınarlı'dan (1900-25 Ağustos 1982) anekdotlar ekledim. Yıl 82 idi sanırım, Çavuşoğlu, "Ali'm iki dîvân çıktı, yanlışlarla dolu!" dedi. Ben de "Yazsana!" dedim. Çavuşoğlu, "Biri arkadaşım, diğeri nev-heves!" dedi. Ben de, "Sen yazmazsan, kim yazacak!" dedim. Benim böyle bir kaygım yok, çünkü bu kitap sahiplerinin hiçbirini tanımıyorum. Çavuşoğlu'ndan bir başka anı: "Ali'm, Hayretî çıkmalı bir yıl oldu. Kimse iyi veya kötü bir şey yazmadı. Bu ne sessizlik!" dedi. Geç de kalmış olsam bile, ben bir şeyler diyorum: Tek isteğim dikkatli okunması bu yazdıklarımın. Genç öğretim üyelerinin yanlışları olabilir. Raportörler ne iş yaparlar, anlamakta güçlük çekiyorum bu kitabın ömrüm vefa ederse çok baskısı olacak, o zaman yapacağım ilâvelerde onlara çok da sözüm olacak.

Dîvânlar Üstüne Eleştiriler'in ikinci cildinin, başındaki yazının son paragrafını okuyalım:

Sözü uzatmaya gerek yok. Sonuç ortada, okusalardı ben bu kitabı yazamazdım.

Demek oluyor ki jüri üyeleri de doktora tezlerini okumuyorlar. Bundan böyle ben de okumayacağım ve yazmayacağım. Bu benim

son kitabım. Bir gün birileri benim yerimi alır mı, onu bilemem.

Dîvân hazırlayanların bu iki kitabı okumadan çalışma yapmalarını hatırlatırım. Bunu bir dost uyarısı olarak görsünler lütfen... Yûnus Emre nasıl söylemişti, “Seni sigaya çeken bir Molla Kasım gelir.” diye.

O iki cildi okuyanlar “Dikkat et seni sigaya çeken bir M.Ali Tanyeri gelir.” sözünü hafızalarına nakşetsinler.

Üç kitabın da Önsöz’ünü okuyun. Hem kitabın hazırlanış yöntemini öğrenirsiniz, hem de teşekkür edilenlerin adını.

Evden pek çıkmayan sevgili Ali’ye bu çalışmalarında yardımcı olanların adını anmalıyım, bu çalışmalarda onların da hissesi, katkısı olduğu için ben de onlara teşekkür borçluyum.

Mustafa S. Kaçalın, Mehmet Kalpaklı ve Rahim Tarım.

Bu kitaplar hakkında yorum yapmadan önce işlevlerini, neden temel kitap özelliği taşıdıklarını bir kez daha açıklayalım.

Ali’nin kitapları okunup da geçilecek çalışmalar değil, eğer bir araştırma yapacaksınız yolunuz bu kitaplardan geçer, eğer şairseniz, yazarsanız o zaman da bu kitaplara bakarsınız hatadan münezeh olursunuz.

Nesnel eleştiri örneğidir dîvân üzerine yazdıkları. Sadece birer düzeltme işi değil. Çünkü doğrusunu okuduğunuzda ancak o şiiri anlarsınız. Nice dîvânlar üzerine çalışacakların bu kitapları temel almaları gerekir.

Türk Halk Şiiri ve *Cumhuriyet Şiiri* kitapları da inceleme yapacaklara, eleştirmenlere kolaylık sağlar, tam referans gösterilecek iki kitaptır onlar da.

Gerçekten de en çok hatalar deyimlerden yapılan alıntılarda olur, çünkü bunlar için yazılı kaynaklara bakmadan belleğimizde kalanla yetiniriz, Ali, bu anlayışın yanlışlığını ortaya koyuyor.

Divanlar Üstüne - Eleştiriler - eleştiri tarihi açısından da okunmalı. Sadece kuru bilgi değildir onun yazdıkları.

Edebiyat dünyasının münzevîsini kitaplarıyla, anılarıyla unutmayacağız.

M. Ali Tanyeri, hâtıralar

Hilmi Yavuz*

1963 YILINDAYIZ: ‘CUMHURİYET’ GAZETESİ YAZI işleri, İttihâd ve Terakkî’den müdevver ‘Pembe Konak’ta, matbaa ise, Konak’ın hemen yanındaki binada.

Gazetenin ‘Tashîh’ (‘Düzeltili’) servisi, matbaanın bulunduğu binada çalışıyor. Kimler yok ki o serviste? Servis şefi (başmusahhîh) Mustafa Baydar. Kadroda genç edebiyatçılar, düzeltmen olarak çalışıyorlar. Doğan Hızlan orada, Konur Ertop orada, Kemal Özer orada, Adnan Özyalçınır orada... Gazetenin Dış Haberler sorumlusu Hilmi Yavuz’un 1955’ten beri yakın arkadaşları hepsi. Mustafa Baydar dışında, tümü öğrenci bu genç düzeltmenlerin: Çoğu Türkoloji’de okuyor. Bir genç düzeltmen daha var o serviste: En uzun boylu olan! Hilmi Yavuz, onunla, orada, iş ilişkisi içinde tanışacaktır: Mehmet Ali Tanyeri ile...

Çok sevgili bir dosttan söz edilecekse eğer, insanın geçmişe dönmemesi, o şimdi bana nereden bakılsa müstesna bir bahtiyarlık duygusu veren günleri hatırlamaması mümkün olamıyor. Hâtıralar, altın bir tüy yığını hâlinde, Ahmet Muhip Dırana’sın (ö. 1980) ‘Olvido’sundan esinlenerek söylersem, belleğin ‘o *tunç kapısını*’ zorlamaya başlıyorlar işte...

Sevgili Ali Tanyeri ile tanışıklığımız 1963’e çıkıyor ama asıl dostluğumuz 1970’li yıllardadır; -Behçet Hoca dolayısıyla! Rahmetli

* Bilkent Üniversitesi.

Behçet Hoca'nın (Necatigil), birbirinin içine geçmiş eş merkezli halkalardan oluşan bir arkadaş çevresi vardı. Benim İngilizce ukalalılığım ile 'inner circle' dediğim en iç ve merkeze en yakın halkada, sadece iki kişi bulunuyordu: Hikâyeci ve çevirmen Kamuran Şipal ve M. Ali Tanyeri! Hoca, cumartesi akşamlarını, sadece bu iki dostuyla, özellikle de onların oturdukları Kocamustafapaşa ve Yedikule semtlerindeki içkiewlerinde birlikte oluyor, masalarına bir dördüncü öyle kolay kolay kabul edilmiyordu. (Bir istisna: Ali'nin, rahmetli arkadaşımız Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu (ö. 1987) ile ilgili yazısından anlıyoruz ki, Ali Nihad Tarlan Hoca'nın (ö. 1978) ölümünden kısa bir süre önce, Çavuşoğlu bu üçlü'den oluşan 'inner circle'in sofrasına kabul edilmiş, bir cumartesi akşamı onlarla birlikte olmuştur!)

Behçet Hoca'nın 13 Aralık 1979'da ölümünden sonra, Necatigil ailesi, Cem Yayınları'nın sahibi rahmetli Oğuz Akkan'ın (ö. 1982) isteği üzerine, 'Necatigil Külliyyâtı'nı yayımlamaya karar verdi. Huriye Hocanım (Necatigil'in eşi, ki, kendisi de edebiyat öğretmeni idi), 'Külliyyât'ın bir tenkidli basım olmasını istiyordu ve bu işi, eski dîvânların tenkidli basımı (edisyon kritik) konusunda gerçek bir uzman olan Ali Tanyeri ile Hoca'nın şiirlerini yakından tanıyan birisi olarak bana vermek istediklerini söyledi. Yanlış anlaşılmasın için hemen söyleyeyim: Ali, Necatigil uzmanıydı ve Hoca'nın yazdığı şiirleri, ilk kez kendisine okuduğunu, gururla tekrarlamaktan zevk duyardı...

Neyse, biz Ali'ye birlikte 1980 yılı ortalarından itibaren çalışmaya başladık. Hoca'nın Beşiktaş'ta, Şair Nedim Caddesi'ndeki evinde, onun Yıldız sırtlarına bakan küçük, balkonlu odasında çalışıyorduk. Cumartesi günleri, ben Boğaziçi Üniversitesi'ndeki dersimi verdikten sonra Beşiktaş'a geliyor, Ali'yi genellikle benden önce gelmiş ve Huriye Hocanımla sohbet eder buluyordum. Sonra çalışmaya koyuluyor, bu arada Huriye Hocanımla bizim için özel olarak yaptığı nefis börekleri, kurabiyeleri, tatlıları, kemâl-i âfiyetle gövdeye indiriyorduk. Üç yıl süren bu çalışmalardan Ali'nin de benim de en azından onar kilo aldığımızı rahatlıkla söyleyebilirim.

Bu süre içinde M. Ali Tanyeri'yi çok yakından tanımak imkânım oldu. Hemen söylemeliyim: Ali, Türkiye'de Dîvân şiirinin, ken-

disine sıklıkla başvurulmuş en büyük otoritesi idi. Hemen hemen her gün ya bir doktora öğrencisinin, bir öğretim üyesinin, ya bir konuda düşüncelerini öğrenmek ya bir metnin okuyamadıkları bölümünü okutmak ya da bir beyti şerh ettirmek için onu evinde ziyaret ettiklerinin yakın tanığıyım.

Ali'nin üç de kitabı var: Sonuncusu, '*Divanlar Üstüne Eleştiriler*'. *Divanlar Üstüne Eleştiriler*, Ali'nin 'Sunuş'ta da belirttiği gibi, Dîvân şiirine ilişkin metin incelemelerini 'yanlış okuma, edisyon kritik, deyimler, imlâ yönünden değerlendirdi[ği]' yazılar;- bir bilginin, bir dilin inceliklerine, bir şiirin künhüne nasıl büyük bir ehliyetle nüfuz ettiğini gösteren yazılar... M. Ali Tanyeri'nin daha önce de, '*Örnekleriyle Halk Şiirinden Deyimler*'i ve '*Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*'i yayımlamıştı...

M. Ali Tanyeri öldü ve ölümü 'üç günden sonra' duyuldu...

“Kim atar kemendi kalkar divandan...”

Ayşe Sarısayın*

BİR DÖNEM DAHA KAPANDI, DİYE DÜŞÜNDÜM ALI Tanyeri'nin ölümünü duyduğumda, tanıdığım insanlar arasında 'nev'i şahsına münhasır' sözünü en çok yakıştırdıklarım-
dan biri daha gitti...

Sessiz sedasız oldu gidişi. Tam da Yûnus Emre'nin (ö. 1321) deyi-
şiyle, “*üç gündən sonra duyalar*” misali. Duymadığım için son görevimi
yapamadım, son yolculuğuna uğurlayamadım onu. Uzun uzun dü-
şündüm yalnızca, uzak yakın anılar, sisli görüntüler, boşlukta yan-
kılanan sesler, konuşmalar...

Her ölüm haberinde olduğu gibi, babam Behçet Necatigil'in (ö.
1979) bir yazısındaki şu satırları hatırladım tekrar:

Sevdiğimiz birini, kendimizi katmadan, yalnız o olarak anlatmak
da mümkün! Ama bu, anı değil tanıtmadır, incelemedir, bilimsele
yaklaşmadır. Ve ölüm haberleri çoklarımızda hemen özel yaşantıları
çağırır, tatlı acı bir sürü anıları tazeler. Esirgenmiş olan bizim, daha
bir süre yaşayacağımızın gizli sevinci de olabilir bu. Kesik kopuk gö-
rüntüler, bize bütün değerleriyle sadece gideni hatırlatmakta kalmaz;
ne yazık ki, biraz da kendi gözümüzde kendimizi değerlendiren ayrın-
tılarını da çıkarır ortaya: “Onu ilk defa... yahut bir gün...” diye başlarız.¹

* Yazar.

¹ Behçet Necatigil, “Bendeki Sabri Esad,” *Düzyazılar I*, 2.bs (İstanbul: YKY, 2006), 99.

Değerli bir edebiyat insanı olan ve uzun yıllar hocalık yapan Ali Tanyeri'nin anısına hazırlanan bu kitapta onun engin bilgisinden, özellikle Dîvân edebiyatı alanındaki birikiminden, bilimsel çalışmalarından ve kitaplarından ayrıntılı olarak söz edilecektir kuşkusuz. Benim elimden gelen ise, artık hayli uzaklarda kalan, ancak ne tuhaftır ki bir o kadar da yakın hissettiğim geçmişe dönme ve onu özel kılan tanıklıklara değinmek yalnızca.

Ali Tanyeri'nin adını, 70'li yılların başında duymuş olmalıyım ilk kez -babam dolaylı elbette. Aziz dostu Kâmuran Şipal'le yıllardır sürdürdükleri cumartesi buluşmalarına günün birinde Ali Tanyeri'nin de katılmaya başlamasıyla tanıştık onu. Her hafta olmasa da denk düştükçe, ayda bir iki kez belki, suriçi semtlerinin o yıllarda hâlâ varlığını sürdüren eski İstanbul meyhanelerinde buluşuyorlardı. Kumkapı, Yenikapı, Samatya, Yedikule, bazen Beşiktaş'taki Havuzlu Meyhane ya da Beyoğlu'nda gözlerden irak, mütevazı lokantalar:

*Küçük kent kapıları, sur dibi dükkânlar
Her zaman olmalıdır.
Yolları nasılsa oralara düşenler
Eskilerin durduğu bir zaman olmalıdır.²*

İlk çocukluk yıllarımdan beri babamın en yakın arkadaşı olarak tanıdığım Kâmuran Şipal'i, 'Kâmuran Amca'yı evimizde sıkça görmeye alışkındım, Ali Tanyeri ise daha sonra katılmıştı bu ikiliye. Cumartesi buluşmaları, babamın ihmal etmemeye özen gösterdiği, araya zorunlu kesintiler girdiğinde özlemle andığı zamanlar oldu hep: "Ali Tanyeri ile benim için de oturun bir yerlerde."³

Birlikte geçirdikleri birkaç saat boyunca edebiyat konuşuluyordu kuşkusuz, en çok da şiir belki. Çok sonraları Ali Tanyeri'den öğrenecektik, babamın pek çok şiirini, henüz yayımlanmadan, cumartesi buluşmalarında kendisinden dinlemiş olduklarını. Kâmuran

² Behçet Necatigil, "Yedikule," *Şiirler: 1972-1979*, 2.bs (İstanbul: YKY, 2000), 119.

³ Behçet Necatigil, "Kâmuran Şipal'e Mektuplar," *Mektuplar* (İstanbul: YKY, 2001), 146.

Amca, sohbet konuları ve paylaşımları hakkında pek ipucu vermese de, Ali Bey bu konuda hayli cömert sayılabilir.

Şimdi dönüp baktığımda, gülümseyerek hatırladığım bir sahne: Kâmuran Şipal, Hilmi Yavuz ve Ali Tanyeri'nin de katıldığı bir akşam yemeği. Annemin evindeyiz. Babam aramızda değil artık. Ali Tanyeri, az çok âşinâ olduğum Dîvân şiirlerinden beyitler ekliyor konuşmalarının arasına -bu şiirleri onun sesinden, tam da olması gereken vurgularla dinlemek, sevdiğim tüm Dîvân şiirlerini getiriyor beraberinde. Hilmi Yavuz, babamdan bir şiir okuyor bizi kırmayıp, seçtiği şiir, en sevdiğimden biri oluyor yine -öylesine 'babam gibi' okuyor ki, Necatigil de konuk oluyor soframıza. Kâmuran Şipal, hep sessiz ve çekingen, gülümsüyor -tek bir gülümsemesi, otuz yılı aşan çok özel bir dostluğun olanca derinliğini hissettiriyor hepimize...

Söz dönüp dolaşır Necatigil'e, şiirlere ve ortak anılara geliyor. Annem, babamın bir şiir üzerinde çalışırken nasıl içine kapandığını, bazen günlerce dalgın, kendi dünyasında yaşadığını, çevreyle ilişkisini kestiğini anlatıyor. Ardından güler ekliyor: "Ama şiir bittiğinde, içine sindiğinde birden açılırdı tekrar, aramıza dönerdi. Bazen bana da okurdu bitirdikten sonra..."

"Nasıl olur?" diyor Ali Bey, "Hoca şiirlerini bana okurdu önce..."
Eyvahlar olsun!

Annem sözlerini doğrulamak için ablamla benim tanıklığıma başvuruyor. Tanıgız, evet, biz de dinledik kaç kez! Gülüşmeler, konuşmalar, şakalaşmalar, hepsi de nasıl uzakta şimdi...

Babamın ölümünün ardından 'Bütün Eserleri'nin yayına hazırlanması işini, bu uzun ve büyük emek isteyen çalışmayı babamın Kabataş Lisesi'nden öğrencisi de olan değerli dostumuz Hilmi Yavuz'la Ali Tanyeri üstlendiler. Evde sıkça adı geçen, ancak o zamana dek ancak birkaç kez gördüğüm Ali Bey'i iki yıla yakın süren bu çalışma sırasında tanımaya başladım. Eski Türkçe'ye ne kadar hâkim olduğunu -babamın henüz daktilo edilmemiş, el yazısı taslaklarının neredeyse tamamı eski Türkçe'ydi- görüp şaşırırım, görev bilincine, sorumluluk duygusuna yakından tanık oldum.

Annemin, babamın ölümünün ardından da yaşamaya devam ettiği Beşiktaş'taki 'babaevi'mde, Deniz Apartmanı'nın yirmi üç numaralı dairesinde çalışıyorlardı, hemen her hafta aynı gün, yine cumartesileri, öğleden sonraları. Onlar çalışırken aradıkları dergileri ya da kitapları bulmak, kitaplıktaki yüksek raflardan indirmek, bazı şiirleri, yazıları daktilo etmek gibi işlerde yardımcı olabilmek için eşim Hüseyin'le birlikte biz de orada olurduk çoğu zaman. 'Hoca' diye hitap ettikleri ve yakın dostları olan bir şairin, bu dünyayı vaktisiz terk etmesinin hemen ardından kim bilir hangi anılarla yüklü, onun 'evrâk-ı metrûkesi'ni büyük bir özen ve özveriyle değerlendirmeye çalışan iki edebiyat insanıyla, iki büyük 'hoca'yla aynı ortamda bulunmak, çalışmalarına tanıklık etmek ve gerektiğinde arka planda 'çiraklık hizmeti' vermek, farklı ve unutulmaz bir deneyim olmuştur bizim için.

Bu çalışmanın sürdüğü yıllarda Ali Bey'i belirlenen saatten epey önce, dışarıda beklerken ya da sokakta gidip gelirken görmüş-tük birkaç kez. Geç kalma kaygısıyla vaktinden önce gelen Ali Bey, bizleri rahatsız etmemek için zili çalmıyor, havanın kötü olmasına aldırmadan sokakta dolaşarak randevu saatini bekliyordu...

'Bütün Eserleri' yayımlanmaya başladıktan sonra -birkaç ciltte toplanmıştı- her kitabı titizlikle gözden geçirip dizgi hatalarını ve düzeltilmesi gereken eksikleri tespit ediyor, aldığı notları yeni baskılarda dikkate alınması için bize iletliyordu hiç zaman kaybetmeden. Araya yıllar girse de takibi elden bırakmıyordu, öyle ki tekrarlanan bir hatanın bizim ihmalimizden kaynaklanmadığını kanıtlamam gerekiyordu ona; böylesine sahip çıkıyordu yaptığı her işe.

Babamın yarım kalan çalışmaları, henüz daktilo etme fırsatı bulamadığı son çevirisi, bazı arkadaşlarına, örneğin yakın dostu Tahir Alangu'ya (ö. 1973) yazdığı mektuplar, önce Ali Bey'in elinden geçti hep. Eski Türkçe belgeleri el yazısıyla Türkçeleştirdi, daktiloya geçirmem için. Özenli el yazısı, gözlerimin önünde hâlâ, yüzlerce sayfa belki... Aylar süren bir emektir, unutmak mümkün mü?

Ali Bey'in okuduklarının yanı sıra yaşadıklarını da ânların fotoğrafını çekerek kaydeden, mekân üzerinden hatırlamaya eğilimli,

müthiş bir belleği vardı. Olayları, konuşmaları hatırlarken ya da hatırlatırken, mekânlardan yola çıkıyordu çoğu zaman:

Bu salondaydık yine, üçlü koltuğun sol tarafında Hocanım oturuyordu, yanı boştu, sağda Kâmuran Abi vardı, sen masanın başındaydın..." Ya da "Hocanın odasında idik o gün Kâmuran Abiyle beraber, Hoca masasında oturuyordu, divanın sağında ben, kapıya yakın tarafta Kâmuran Abi..."

Ali Tanyeri, şiirlerinde Dîvân edebiyatına sıkça göndermeler yapan babamın çok sevdiğim birkaç dizesiyle birlikte yaşıyor bende. Gür sesiyle, bu şiire çok yaraşan iniş çıkışlarla ve seslendirişindeki coşkuyla:

*Tutar bir âh âhûyu yâhûlarda
Kim atar kemendi kalkar divandan
Bir çağ günümüze.⁴*

Klasik edebiyatımızın sessiz emekçilerinden biri, 'nev-i şahsına münhasır' bir yalnız adamdı. Nur içinde yatsın...

4 Behçet Necatigil, "Yün," *Şiirler: 1948-1972*, 2.bs (İstanbul: YKY, 2000), 187.

Mehmet Ali Tanyeri'nin Şiirleri*

Siz çağırmadınız
Duvardan bir taş çıkardılar
Bir su sesi... aktınız
Uzak mı Şimdi bilemezsiniz
Ama siz çağırmadınız

Neden sonra bildik¹
Yollar unutulmuş bir zaman
Kapalı odalar içine
Nerden gelir bunca ışık

7.11.1970, Saat: 00.50

-
- * Ali Hoca'yı sık sık ziyaret eden öğrencilerden birisi de Müslüm Yılmaz'dı. Bir sohbetlerinde Behçet Necatigil etkisiyle Şiirler yazdığından bahseden Hoca, Şiirlerini bilgisayar ortamına kaydetmek üzere Yılmaz'a vermiştir. Dipnottaki kelimeler Hoca'nın daha sonra Şiirleri üzerinde yaptığı tasarruflardır. Ali Tanyeri Hoca'nın Şiirlerini bizimle paylaşan ve bu kitapla yayımlamamıza vesile olan Müslüm Yılmaz'a teşekkür ederiz.
- ¹ Devamlı bu mekik işler bildiğiniz

Titrek

Her yandan² dolu/yorum
Senden gelir yok
San bir yerde yağmur

İnceliğinde hatırlayışın
Gün deniz ufkunda titrek
Bir çileden çözülürken boşalana³

8. 10.1970, Saat: 10.30

Hep bu saatlerde

Dışa vuran konuşmalar
Yağmursa birden
Sarmaşıktan ağaca
Gergefte gece
Boşalıyor karışık yollar
Aralanan kapılardan
İçinden geldiğince

Öteler

Akşam son uyum bahçelerde
Bakışı yıldızlar
Başlar git gide uzar
Gelir gider öteler
Su toprak rüzgâr ateş
Çağırır dün geldiğin mağara
Tünelden geç aynı tren

14.10.1970

Sarmaşıklar

Gece dağıtır saçın
Düğüm noktası korku
Sarmaşıklar güneş ipine
Dolaşiyor gergefte gece
Bata çıka dalgalar mustarip
Kumru bu havalarda serviyi
Ne zaman bulacak

21.10.1970, Saat: 16.40

Gelecek için

Yeşilin kapısında çekirdek
Sisli rüyalar
Hazır mısınız?

Geceleri geç yollarda
Gelecek bilinmez
Bekler misiniz?

Yıkılan köprüler olmalı
Her keskin bıçak bir yerde
Katlanır mısınız?

1.11.1970

2 taraftan

3 Bu mısra'nın üzeri çizilmiş, şu ifade yazılmıştır: *Yandı âh neyden mavi beste*

Ömrümüzce

Tuttular denizleri
Dalgalar duramadı
Çöktü yosun

Kuşlar bulutlarla nereye
Dağlar üzgün
Büktü boyun

Ramp ışıkları kapı
Aralar kaçışa
Ömrümüzce bu oyun

4.11.1970

Usta çağlar

Çok görür biri şaşkın
Bir yabancı gözle iç
Güdünüz hayvan yeşil çağ

Şekilde yanıl dur
Zincirlerle bağlı
Sabahları karanlık çağ

Aydınlığa çıkarken
Dört basamak neden
Sonuçla görülür ak çağ

Dışında projektör
Bir adım işte çıktın
Yıldızlara şimdi gök çağ

Bizde

Kuş, deniz, toprak, gök
İlk çağ devinden başlar
Uzanır geldi gelecek sesler
Ses yankılar bir gül
Derince bahçeden
Ses, ışık, renk, ney
Her şey her zaman bizde

8.10.1970

Sayaç

Yaprak yeşili zehir
Kuytularda soluk soluğa
Düştü içine
Sezilerden bak
Geliş bir yerden sonraya
Varır tren karanlıklar içinde
Otello burgu döner
Eksenin etrafında
Bir su sayacı durmaz
Döner içinde

Geldikçe

Gün boyu sesler
Gelir geçer hayâlimden
Bakmak bir ufka
Beraber dinlenirken
Uzak şarkılar
Ve bir gülüşte
Durur zaman anılar
Bitmeyen gece

Liman

Sonsuz okyanuslarda
Bir şehir var
Liman
Ve
Zannım ufuklarda
Dalga kıran
Arzular med cezir
Beyin şamandıram
Zaman bende hayata
Sen ve ben
Yalan
Yalnız bulutlarda yürümek

9.2.1971

Ölçülü

Bir noktadan çizgiye dik
Giderken yavaş ağır
Devamlı önüne bak
Sallanır her zaman bir sarkaç
Dağı aşma bekle
Bir serseri mayın
Dikkat ufuklar aldatır
Koparsa uçurtma koşma
Dur varır hedefe
Her ölçülü adım

8.11.1970, Saat: 23.30

Yaklaşan

Derinden gelir sessizce
Gidişte giyensiz giysi
Tedirgin uzak bir gece
Yakın her sabah yol açar
Kaçışa bir adım daha
Kapı nerde önler duvar

Tebrik

Hep aynı günler
Gelir gider
Yoklar unuttuğunuz
Beklenmedik adım
Hatırlandıkça kapılardan
Girer çıkar
Mutluluklar.

Biri

Dışa vuran hep bu saatlerde
Sağnaksa birden
Boşalıyor içkilerde gece
Durmadan aralayıp
İçine girdikçe
Karışık yollar
Çıkılır dönmekse
Yalnız gelişler
Hep bu saatlerde

Eski sesler

Hasretin sesi gül
Renginden huzurun
Bahçesindeyiz
Kaçışın varır yokluğa
Her adımda bir çengel
Çıkarsa çözülür düğüm
Işık karanlık ötesin
Eğilmedik görmedik dipte
Oysa hep bakar karanlıktan.

Makaleler

Ürdün kralı Emîr Abdullah-Rıza Tevfik dostluğu üzerine

Abdullah Uçman*

TÜRK EDEBİYAT TARİHİNDE DAHA ÇOK ŞİİRLERİYLE ve “Feylesof” lâkabıyla tanınan Rıza Tevfik (ö. 1949), kendine göre bazı haklı sebeplerle, 19 Mayıs 1919’da Anadolu’da fiilen başlayan Millî Mücadele hareketine karşı çıktığı, daha sonraki günlerde gelişen olaylar karşısında hayatını tehlikede gördüğü için, Kasım 1922’de İstanbul’u terk eder. Önce, çocuklarının yanına Amerika’ya gitmek niyetindedir, ancak yolculuk için gerekli parayı temin edemeyince, Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi (ö. 1954) gibi bazı dostlarıyla birlikte Mısır’a gider. Kahire’de karşılaştığı eski dostu Ürdün’ün yeni kralı Emîr Abdullah’ın (ö. 1951) daveti üzerine, onunla birlikte önce Mekke’ye giderek umre yapar, daha sonra beraberce Amman’a gider.¹ Rıza Tevfik 1931 yılına kadar orada önce Emîr Abdullah’ın Dîvân Tercümanlığı’nı yapar, daha sonra Sıhhiye ve Âsâr-ı Atîka Müzesi müdürlüklerinde bulunur. 1931 yılında emekli olunca, Lübnan’ın Akdeniz sahil kasabası Cünye’ye yerleşir.

Rıza Tevfik, Ürdün’de kaldığı dokuz yıl içinde gerek doğrudan doğruya bizzat Emîr Abdullah, gerekse Emîr ailesiyle yakınlık kurmuş; onun hususî sohbetlerine katılmış, Amman’dan ayrıldıktan sonra da mektuplaşmak suretiyle dostluğunu devam ettirmiştir.

* Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

¹ Ürdün Hâşimî Krallığı’nın kurucusu ve ilk devlet başkanı Emîr Abdullah için bkz. Mustafa L. Bilge, “Abdullah b. Hüseyin,” *TDVİA*, c. 1 (İstanbul: TDV, 1988), 108.

Rıza Tevfik, Emîr Abdullah'a ayrıca biri 1932, diğeri de 1934 yılında olmak üzere, “*Kasîde-i Kadriyye*” ve “*Kasîde-i Tehniyye*” adlarıyla, klasik tarzda iki kasîde yazıp takdim etmiş; Ürdün'den ayrılmadan önce de, büyük bir kısmını Şehzâde Selim Efendi'nin (ö. 1937) terekesinden satın aldığı kitaplarını Amman Müzesi'ndeki kütüphaneye hediye etmiştir.²

Rıza Tevfik Mart 1930'da New York'ta çıkan *Asia* adlı bir dergide “In Holy Mecca” başlığıyla yayımladığı hâtıralarında, yakın arkadaşı Ali Kemâl'in (ö. 1922) İzmit'te linç edilmesi üzerine, hayatını tehlikede gördüğü için, Kasım 1922'de İstanbul'dan gizlice nasıl kaçtığını ve Kahire'de Emîr Abdullah'la karşılaşmasını şu şekilde anlatır:

5 Kasım 1922'de Mısır'a gitmek üzere *Egypt* adlı buharlı bir gemiyle İstanbul'dan ayrıldık ve yedi günlük fırtınalı bir yolculuktan sonra İskenderiye'ye ulaşabildik. Ben orada kafiledaki arkadaşlarımdan ayrılıp, sadece birkaç kişiyi tanıdığım Kahire'ye gittim. Beni nezaketle karşıladılar ve ayrıca Ürdün Emîri Abdullah'ın da orada olduğunu bildirdiler. Son derece nazik bir insan olan Emîr Abdullah, ilk Hicaz Kralı Şerif Hüseyin'in ikinci oğlu ve Irak Kralı Faysal'ın da büyük kardeşi idi. Şerif Hüseyin, Sultan II. Abdülhamid'in gözetimi altında neredeyse yirmi yıla yakın bir süre İstanbul'da yaşamıştı. Ben de İstanbul'da Boğaziçi'nde onun komşularından biriydim; kendisi ve çocuklarıyla uzunca bir süredir ahabplığım vardı. Bu itibarla Emîr Abdullah'ı görmeye gitmem, benim için hem bir zevk hem de bir görevdi. Ekselansları beni kollarını açarak karşıladı ve babasının bütün Türk mültecilerini Mekke'ye davet ettiğini bildirdi. Emîr de, birkaç gün sonra, kutsal

2 Terekesinden çıkan ve şu anda benim elimde bulunan bir deftere Rıza Tevfik 12 Mart 1928 tarihinde bu kitapların yazarlarıyla birlikte bir listesini çıkarmıştır.

topraklara gitmek üzere İsmailiye'ye doğru denizden yola çıkacaktı. Hayatımda ilk kez çölü geçip hac bölgelerini görecektim; bu benim için istisnai bir durumdu. Kralın davetini Türk dostlarım da kabul ettiler. Kızıldeniz'de yolculuk için en uygun ay olan Aralık'ın ilk günü Süveys'ten ayrıldık ve denize açıldık. Hava temiz ve gökyüzü parlaktı.³

Hâtıralarında, Mekke'ye yolculuğunu ve umreyi bütün ayrıntılarıyla hikâye eden Rıza Tevfik, umreden sonra Emîr Abdullah'la beraber Amman'a gider. Ancak Amman daha yeni kurulan bir yerleşim merkezidir ve başka devlet görevlileriyle beraber Rıza Tevfik de bir süre derme-çatma bir çadırda yaşamak zorunda kalır.

Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilân edildiği günlerde memleketin kaderini belirleyen bir mevkide İstanbul halkına günlerce hürriyet, kardeşlik ve eşitlik hakkında nutuklar veren, Londra, Oxford ve Cambridge kütüphanelerinde araştırmalar yapan, kitapları Avrupa'nın en saygın yayınevlerince basılan, Osmanlı Devleti'ni temsilen Versailles ve Sèvres'e giden Dârülfünun müderrisi Rıza Tevfik'in, günün birinde Arap çöllerinde çadırda yaşayacağı kimin hatırına gelirdi! Ama diplomatla diplomat, hamalla hamal, dervişle derviş olabilen kalender mizaçlı Rıza Tevfik, “Bu da geçer yâ hû!” der ve buradaki hayata kısa zamanda intibak eder, çünkü başka çaresi yoktur!

Benim Rıza Tevfik'le tanışmam 80'li yıllarda merhum Prof. Dr. Mehmet Kaplan'ın (ö. 1986) yanında onunla ilgili olarak doktora tezi hazırlarken başladı. Aşağı yukarı beş yıl içinde tezimi tamamladığım günlerde Rıza Tevfik'in o sırada hayatta olan küçük kızı Munise Başikoğlu (ö. 3 Mart 1997), oğlu Nazif Bölükbaşı (ö. 29 Mart 1986) ve torunu Rıza Başikoğlu (ö. 16 Ekim 2001) ile tanıştım. Ailesi bana ellerinde Rıza Tevfik'ten kalan ne var ne yok bütün evrâk-ı metrûkesini verdi. Elindeki evrakı ve mektupları büyük bir titizlikle muhafaza

3 *Biraz da Ben Konuşayım*, haz. Abdullah Uçman, 3. bs. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 359-60.

eden Rıza Tevfik'in terekesi benim için gerçekten bir hazine değerinde idi. Ben de daha sonra bu evraki değerlendirmeye çalıştım ve bunun içinden çıkan malzemeyle üç beş kitapla çeşitli makaleler hazırladım. Burada bazılarını yayımlayacağım Emîr Abdullah'ın değişik tarihlerde Rıza Tevfik'e yazmış olduğu mektuplar da, yine adı geçen terekeden çıkmıştır.⁴

Rıza Tevfik'in Amman'da geçirdiği dokuz yıl hakkında o sırada tutmuş olduğu günlük notlarla bu tarihlerde çeşitli dost, akraba ve çocuklarına gönderdiği mektuplarda bazı bilgiler mevcuttur. Burada önce hem Amman'ın o günkü durumunu, hem de kendisinin hâlet-i rûhiyesini ifade eden günlüklerinden bazı bölümler nakletmek istiyorum:

Rıza Tevfik 19 Nisan 1923 tarihli günlüğüne şunları yazar:

Bugün hava mağmum idi, yağmur istidadı vardı, içimizi biraz sıkıntı bastı; Nazlı⁵ ile biraz şehre inip gezmek, biraz kâğıt ve mürekkep tedarik etmek ve husûsâ derenin menbainâ kadar gitmek istedik ve çadırımızdan çıkarak oturmakta bulunduğumuz tepenin helezonî yolundan yavaş yavaş vadiye indik, şehre îsâl eden yolu tuttuk. Müthiş ve ters bir rüzgâr bizi ta'cîz ediyor ve gözlerimize toz dolduruyordu. Amman'ın 20-30 metreden ibaret olan gamgîn çarşısını geçtik, yeni yapılan camiin medhalini geçtik, sol tarafımızdaki sokağın başındaki çeşmenin önünden Mirza Paşa'nın hânesine doğru yürüdük. Artık muhacir mahallesine girmiştik.

4 Adı geçen mektuplardan 31 Kânûn-ı Evvel 1935 tarihli olanı bir çerçeve içinde, 12-15 Mayıs 2013 tarihleri arasında T.C. Yunus Emre Enstitüsü tarafından Amman'da düzenlenen *Uluslararası Türk-Arap Müşterek Değerler ve Kültürel Etkileşim Sempozyumu*'nda T.C. Millî Eğitim Bakanı Nabi Avcı tarafından Ürdün Hâşimî Krallığı Başbakanı Dr. Abdullah Ensür'a takdim edilmiştir.

5 Nazlı Hanım, Rıza Tevfik'in Mart 1904'te evlendiği ikinci eşidir. Nazlı Hanım Rıza Tevfik'in (ö. 31 Aralık 1949) vefatından sonra da uzun süre yaşamış ve Eylül 1977'de vefat etmiştir. Rıza Tevfik'in değişik tarihlerde eşine gönderdiği altmış üç mektup, *Rıza Tevfik'ten Eşi Nazlı Hanım'a Mektuplar* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2012) adıyla tarafımızdan bir kitap hâlinde yayımlanmıştır.

Burası dere mecrâsıdır ve iki üç tepe arasında bir vadi teşkil eder ki hayli güzel ve münbit bostanlar vardır, sağ taraftaki dağın etekleri Çerkes mahallesidir, fakat vadinin içinde ve sol tarafta da bazı meskenler ve bahçeler vardır. Dere boyunca yürüdük, menbaa geldik. Oradaki metîn ve harap setler ispat ediyor ki Romalılar zamanında dere boyu Kâğıthâne köşkü gibi zarif imiş. Fakat yağmur başladı, hemen o mevkii terk ederek Çerkes mahallesinden avdet ettik. Halbuki biz menbainâ etrafında biten taze ebegümecilerini toplayıp yemek yapacaktık. Nasip değilmiş, olmadı. Mâmâfih bir saat süren bu gezinti iyi oldu. Riyâzet yerine geçti. Kâğıt ve mürekkep aldık, artık hamdolsun yazıya başlayacağım.

Rıza Tevfik, aynı günlerde kızı Munise Başikoğlu'na yazdığı mektupta Amman'dan şöyle söz etmektedir:

Burası Emîr Abdullah'ın pâyitahtıdır, fakat henüz küçük bir köydür. Evler o kadar fena ki Emîr Abdullah şehirde oturamıyor. Şehrin civarında bir tepe üzerinde çadır kurmuş orada adamlarıyla beraber yaşıyor. Bizim de bir kocaman çadırımız ve hizmetçimiz var. Birçok çadırlar ve Araplar, atlar var. Nazif⁶ her gün güzel bir ata biniyor ve ava gidip birçok kuş vuruyor. Bu küçük şehir bugünlerde medenî olmaya başladı. Emîr Abdullah hazretleri bir saray yaptırıyor. Biz de sair büyük memurlar gibi yeni usulde birer ev yaptıracağız.

Biraz da vatan hasretiyle yazılan 20 Nisan 1923 tarihli günlük ise şöyle:

Bu gece yine dehşetli fırtına vardı, mâmâfih iyi uyuduk ve akrabaya ve bazı dostlara hasretle bir hayli garip rüyalar gördük. Her halde bu iklim Boğaziçi'nin densiz ve hoppa havasını andırıyor ve daima bize İstanbul'u hatırlatıyor; fakat o manzara ve o muhteşem

6 Babasının yurdu terk etmesinden kısa bir süre sonra annesiyle birlikte Kahire yoluyla Amman'a gelen Rıza Tevfik'in küçük oğlu Nazif (1908-1986), bu sırada on dört-on beş yaşlarındadır.

enginlik yok, o şâhâne hâdisât ve inkılâbât-ı âleme karşı lâkayt akan Bosfor yok!.. Yazık, ben bu vahşetgâhta hiç olmazsa o sevgili arkadaşımın mahrum kalmamalıydım. (...)

Çadırımızı şiddetli rüzgâr yerinden söküp götürecektir gibi sarıyor. Dalgalı bir ummanda büyük bir yelken gemisinde seyahat ediyoruz zannediyorum. Bu sırada en müstemir duygum budur ve binâenaleyh Amman bana daima heyecan hâlinde bir umman gibi tesir ediyor. Bakalım bahar gidip yaz gelirse nasıl olacak.

30 Nisan 1923 tarihli günlük daha çok eşi Nazlı Hanım'la ilgilidir:

Nazlı bir ayda buralardan fena hâlde sıkıldı, âdeta mağmum ve sinirlidir. Çocuklarına ve aile efrâdına şiddet-i tahassüründen dolayı hemen her gün ağlıyor. Zaten gözleri rahatsız olduğu için bu suretle gözlerini fazla yorduğundan dolayı hastalığı dahi geçmiyor. Bunu da ayrıca merak ediyor ve sıkılıyor. Her gün aynayı elinden bırakmıyor. Çadır altında bedevî hayatının rahatsızlığı, kararsızlığı dahi kendisini sıkıyor, büsbütün hizmetten teneffür ediyor. Gezecek bir yer, konuşulabilecek bir aile dahi yok. Arapça bir kelime bilmiyor ve öğrenmeğe de arzu ve istidat göstermiyor. Bu sinirlilikten dolayı mizacı müzebzeb oldu, gâh bana haşin sözler söyleyerek kalbimi kırıyor, gâh benim bu yaşta çektiğim ezizletlere bakıp merhamet ediyor ve uzun uzadıya ağlıyor. Henüz bir aylık tecrübe bizi bu hâle getirdi. Bakalım bu gidişle seneler nasıl geçecek? Hiç aklım ermiyor ki Nazlı bu hayata dayanabilsin.

Hayat şartlarından şikâyetler giderek devam eder. İşte 1 Mayıs 1923 tarihli günlük:

Mayıs 1!.. Bugün medenî âlem umûmen bayram merasimiyle, bayram şevkiyle tabiat-nâmeyi tes'îd ediyor. Bugün her şeye bir hayât-ı tâze ifâza-i neşe ediyor. Genç ihtiyar herkes kırlara koşuyor ve kır çiçeklerinden çelenkler yaparak başlarına takıyorlar, kucaklarını vahşi çiçekler, taze otlarla dolduruyorlar. Bugün zevî'l-hayâtın meserret ve muhabbetle kucaklaştıkları bir gündür. Biz burada

Amman tepelerinin biri üzerinde çadır altında oturuyoruz. Karşiki yaylalarda ekin büyümüş, gayet güzel koyu yeşil bir renkle gözlerimizi okşuyor. Etrafımızdaki taşlıklar arasında da bir nevi yabani şakâyık ile küçücük bir gelincik var. Şu bir iki şeye bakıp neşelenmek istiyoruz. Nazîf'in bir çift Mekke güvercini ile bir güzel keklîği de var, fakat yapılacak sıkıntılı işler de var. Bulaşık yıkamalı, hiçbir vakit intizama giremeyen mesken-i ibtidâîmizi de biraz tertîb ve intizama koymalı. Bu hizmet-i mecbûriye ile günümüzün yarısı heder oluyor. Nazlı yoruluyor, üzülüyor. Mâmâfih buna da şükür. Ya büsbütün içerilerde olsaydık; meselâ Yenboğ'da, Buhara'da yaşamağa mecbûr bulunsaydık ne yapardık. Âh Said, sevgili Said, biz bu hayâtı senin için çekiyoruz.⁷

2 Mayıs tarihli kısa günlükte de şikâyet devam eder:

Bugün dahi rüzgâr yok ve hava tahammül edilemeyecek derecede sıcak, o kadar ki insana müthiş kesel ve atalet veriyor. Çadır altında yataklara serildik, yattık. İştihâmız dahi külliyyen muattal. Söz söylemeğe bile üşeniyoruz.

1 Ocak 1929 tarihli günlüğüne şunları kaydeder:

Hele hamdolsun bin sıkıntı içinde büyük bir felâkete maruz olmadan 1928 sene-i milâdiyesini de mâzînin defter-i hâtîrâtına kaydettik. Yani yaban yerlerde heder olup giden ömrümüzün bir senesini daha saha-i hîçîde tayy ettik, bir adım daha çukura yaklaştık. (...) Bugün hava inadına benim tâliim gibi kapalı ve hissiyatım gibi donuk.

Bu ve buna benzer şikâyetler Rıza Tefvik'in günlüklerinde sürüp gider. Şimdi de aralarındaki yakın ilişkiyi göstermek üzere Emîr Abdullah'ın değişik tarihlerde Rıza Tefvik'e yazdığı birkaç mektubu nakletmek istiyorum:

7 Rıza Tefvik'in Nazlı Hanım'dan olan büyük oğlu Mehmed Said (1905-1987), bu sırada Cambridge'de Pears School'da tahsil görmektedir.

11 Şubat 1932 tarihli mektup:

Azîzim Beyefendi Hazretleri,

Seyyid Hasan Bey biraderimizle ve bilâ-tarih gönderilen lütuf-nâme-i kerîmânelerini kemâl-i meserretle aldım. Refîka ve mahdûm-ı mükerrerlerinin sâlimen vusûlleri mûcib-i meserret oldu. İnşallah bundan böyle bilâ-tefevvuk ve kemâl-i refahla imrâr-ı evkâtla mes'ûd olursunuz. Amerika'ya azîmetten evvel "Beni görmek arzusunda bulunduğunuzdan dolayı" müteşekkirim, ancak bunun masrûf-ı zahmet ve meşakkat ve teehhürü mûcib olmaması iktizâ eder. Mâmâfih o cihet arzunuza bırakılmıştır. Herhalde yalnızca dahi gelebilirsiniz. Mektup acele oldu. Cümlemiz iyiyiz. Evlâdım Tallâl ve Nâyif hamden-lillâh hamd ederler. Muhterem refîka ve muazzez mahdûmunuza selâmımın lütfen tebliğini temenni eylerim efendim azîzim.

Abdullah (imza)

13 Şevval 1350 (Şubat 1932) tarihli mektup:

Azîzim Rıza Tevfik Beyefendi Hazretleri,

Bayram tebrîk-nâmenizi her gün okuyor ve elimden bırakamıyorum, hattâ Türkçe'den biraz anlayanlara bile gösteriyorum. Siz pâk ve tîb rûhunuzu samimî ve ciddî temenniyâtınızı, size mahsûs kudret-i ibtikâr ile birkaç satır içinde ve harikulâde bir ibdâ ile göz önüne koydunuz, "Teşekkür ederim."

Garip şey? Her sene olduğu gibi bu sene dahi aldığım bütün bayram tebrik-nâmeleri ezberlenmiş ibârelerden, resmî cümlelerden başka bir şey değildi. Sizinki ise hakikî şuûrunuzu ve muhabbetinizi kalbimin içine soktu. "Edebiyât nedir, onun tarîf-i hakikîsi ne sûretle olabilir?" diye edebiyât mensuplarına sorup dururken bu mektûbunuz bana edebiyatı tarîf etti ve şu sûretle bana bildirdi ki: "Duymalı ve duyduğunu diğerlerine olduğu gibi duyurmalı." Yine "Teşekkür ederim." Bana bir bayram tebrîk-nâmesiyle hocalık ettiniz ve beni bir büyük meseleden kurtardınız.

Burada cümlemiz sıhhatteyiz, ancak büyük kerîmem *zeyl-i a'ver*⁸ iltihâbına marûz kalmış idi; Fransız hastanesinde ve Kudüs'te ameliyatı icrâ olundu, iyi olup geldi. Başka havadisimiz yok. Muhterem refîkanıza ve sevimli ve necîb mahdûmunuza ve size samimî selâm azîzim."

Abdullah (imza)

18 Zilhicce 1350 (Nisan 1932) tarihli mektup:

Muhterem Rıza Tevfik Beyefendi Hazretleri!

Kurban bayramı münasebetiyle hârikulâde bir eser-i edebî inşa ederek gönderdiğiniz mektubât-ı belâgat-üslûbunuzu dört gündür tekrar tekrar okuyorum. İnan olsun mütehayyirim. Acaba asıl mektuptaki rûh-ı Rıza ve ihtisâs-ı Hâşim'deki rûh-bahşâ rûh-ı tahmîd midir? İşte kudret-i edebî ve müstesnâ eşhâstaki hassa-i ibdâi ben bu gibi muhtelif suver-i beyâniyede görürüm. Ne diyeyim? Cenâb-ı Hakk'a hamd ü senâda bulunayım. Zirâ bu bâbda başka bir şey yapılamaz. Çünkü bütün ihânet-i zamâna rağmen fedakârî-i âl-i Resûl'ü anlayan ve saklamayarak ilân ve işâa eden sizin gibi samimî bir zât-ı vefâ-şîârı Cenâb-ı Zülcelâl hıfz etmiştir. Hasaneyn efendilerimizden başlayarak Hüseyin-i ahîre kadar verilen kurbanları Kurban bayramlarında tahattur ettikçe gönlümü zü derin bir hüzn ile müteessir eder. Mektubunuzdaki şu cümle, risâlet-penâh efendimizin müftehiren: "*Ene ibnü'l-zebihayn*"⁹ hadîs-i şerîfiyle Abdullâh bin Alî'nin son halîfe-i Resûl olan Mervân'a karşı nerâbanlarda harb ettiği sırada: "*Yâ Rabbi hattâ metâ nuktelu fike*"¹⁰ ibâre-i duâiyesi ve daha buna mümâsil birçok vekâyi-i tarihiyeyi der-hâtîr ettirmekle beraber peder-i merhûmun en son

8 Kör bağırsak.

9 "Ben iki kurbanlığın evlâdıyım."

10 "Yâ Rabbi, senin uğrunda acaba ne zaman öldürüleceğiz?"

sözü olan: “*İzâ hasele’l-muktedir kûnû alâ mâ nahnu aleyhi*”¹¹ irâde-i Haydarânesini gözümün önüne koyarak beni eşk-rîz-i şükrân ve mahmidet etti. Var ol Rıza Bey! Senin gibi bir zât-ı kemâlât-safânın bunca tahkîk ve tedkikâttan sonra ihzâr ettiği bir eser-i nefîs-i edebî benim gibi sûk-ı edebde bidâasız bir kimseye göstererek o husûsta bir fikir almak istemesi pek âlimâne bir eser-i tevâzudur. Yine Cenâb-ı Hakk’a hamd ü senâ olsun, ben ki böyle bir eser-i nefîsin cem’ ve te’lîfine sebep oldum. Bittabi gerek sizi görmeğe ve gerek eser-i nefîsinize bir an evvel muttalî olmağa büyük bir sabırsızlıkla muntazır olduğumu beyân eder, refîka-i muhterem-nize ve sevgili Nazîf’e kalbî meveddetimin ve selâmımın tebliğini rica eylerim.

Abdullah (imza)

13 Zilhicce 1351 (Mart 1933) tarihli mektup:

Muhibb-i vefâ-şîârım, azîz ve mübeccel Doktorum,

Kurban bayramı münasebetiyle 2 Nisan tarihli Cünye’den gönderilen mektubunuzu zarfından tanıyarak hemen getiren memurun elinden kaptım ve seve seve okudum. Müteşekkîr ve minnettar olarak ben de ayn-ı temenniyât ve hissiyatla ıydınızı tes’îd ederim.

Yine mübarek bayram beni gâfil avladı diyor ve yine bizleri bir tuhfe-i edebiyenizi karşılamaya hazırlıyorsunuz; şimdiden arz-ı şükrân ederim. Kim bilir bu yeni “bedîa” nasıl bir şâheser olacaktır.

“Kadriyye”niz¹² nefîs idi, müessir ve müheyyic idi. Âdetâ pas tutmuş dimağları silip temizliyordu. Çok arzû ettim burada bir

11 “Muktedir hâsıl olduğunda, benim yolumda bana bağlı kalın.”

12 1932 yılı (1351 Hicrî yılı) Kadir gecesinde Cünye’de (Lübnan) ve Emîr Abdullah’a takdîm edilmek üzere kaleme alınan 66 beyit uzunluğundaki “Kasîde-i Kadriyye” klasik tarzda yazılmış son kasîde örneklerindendir. Bkz. Rıza Tevfik, *Serâb-ı Ömrüm*, haz. Abdullah Uçman (İstanbul: Kitabevi, 2003), 133-39.

Türkçe gazete olsaydı -nâmıma müvecceh bir medhiyye- olmasına rağmen neşrettirecek idim. Bundan maksat diyâr-ı Arab’ın bî- taraf şehirlerinde ihtiyâr-ı ikâmet eden ma’rûf ve muhterem Türk üdebâ ve muharrirlerini hevese getirerek *Servet-i Fünûn*’lar, *Ma’lûmât*’lar, *Tercümân-ı Hakikat* ve *İkdâm*’lar devrini tekrar uyardırmak ve bu sûretle nazik ve meclûb Osmanlı edebiyatını yeniden meydana atmak idi.

Sevgili hitab-nâmenizde “*Kasîde-i Kadriyye*”nin ma’rûf Türk muharrirleri tarafından istinsâh edilerek ona cevâben takdîm ettiğim nâçiz mektûbumun da beğenildiğinden bahis buyuruyorsunuz. Bundan pek mesrûr oldum, demek ki ukâz-ı edebiyât-ı Osmâniye hakkındaki arzûm hemen hemen başlıyor gibidir. İşte azîzim, gerek ben, gerek Amman’da mu’terif-i fazl u irfânınız olan ahibbâ cümleten mev’ûd bayram kasîdesini dört gözle bekliyoruz ve bittabi bu yeni kasîde bir Kurban bayramı yâdigârı olarak a’yâd-ı İslâmiye’nin bir Osmanlı “Türk” rûh-ı irfânıyla nasıl tanındığını tarif edecek ve o sûretle kasâid-i hâlîde sırasına girecektir.

Burada cümlemiz âfiyetteyiz. Refîka-i muhteremeleri hanımefendiye beyân-ı tekrîmât ve mahdûm beyefendilere ihdâ-yı tahiyât ederim azîz ve muhterem muhibbim.

Abdullah (imza)

1 Şabân 1352 (Kasım 1933) tarihli mektup:

Üstâd-ı şöhret-şîârım ve muhibb-i vefakârım Rıza Tevfik Beyefendi Hazretleri,

Merhûm Fikret’in *Rübâb-ı Şikeste*’sini mütalâa esnasında “tûde” kelimesine birçok yerlerde müsâdif oldum. Mânâsını bilmediğim için Şemseddîn (Sâmî) merhûmun *Kâmus*’unda¹³ aradım ve maalesef bulamadım. Burada biraz Türkçe bilen bazı ahibbâyâ sordum

13 *Kâmûs-ı Türkî*.

ise de yine bir neticeye varmış olamadım. Hepsi de benim gibi bu kelimeyi bilmiyordu. Nihâyet Tefvîk Ebülhüdâ Bey size sormuş, aldığı cevabı bana getirmiş ve göstermişti. Tamâmıyla izâh buyurmuşsunuz, pek memnun oldum. Fikret merhûmu yavaş yavaş anlıyorum. Bilmem ki Arapların Ebü'l-Kâhiye'sine benziyor mu? O da Fikret gibi mağmûm, vehimli, müteşekkî, nâsek bir şâir tanınmış idi. Şiirde nâseklik arar. İşte Arabî erbâb-ı intikadı mağmûmü'r-rûh şairlere "nisâk"tan diye farz ederler. Bence hiç öyle değil. Her ne hâl ise inşallah ilk teşrîfinizde Fikret ve Ebü'l-Kâhiye için epeyce konuşuruz.

Tallâl'ın zifafî şehir-i Şa'bân'ın on beşinde oluyor. Ben ve emîre sizi ve hanımefendiyi davet ediyoruz. Büyük birâder de maa-âile teşrîf buyuruyorlar. İyi cümbüşlü bir düğün olacak inşallah.

Abdullah (imza)

3 Şevvâl 1353 (Ocak 1935) tarihli mektup:

Üstâd-ı muhteremim Rıza Tefvîk Beyefendi ve refîka-i muhteremeleri Nazlı Hanımefendi'ye,

Pek dakîk maânî-i tebrîkiye ve fevkalâde temenniyât-ı hâlise-i İslâmiye'yi mutazammın ve bi'n-nihâye ıyd-ı fitr tebrikâtını mübeyyen muhabbet-nâme-i sadâkat-şîarlarını büyük bir sürûr ve mefharetle aldım. Cenâb-ı Hak dua ve temenniyâtınızı kabûl buyursun; cidden beni mesrûr ve mes'ûd eden şu ufak tebrîk-nâmenin muhtevî olduğu pek büyük maânînin îfâ-yı vecîbe-i şükr ve mehmedeti ancak o dâvânın indallâh makbûl olması teferruâtını izhâr etmekle kâbil olabilir. İşte bu vech ile ben de temenniyâtınıza iştirâk ediyor ve ayn-ı rûh ile bayramınızı tes'îd eyliyorum.

Cümlemiz burada rahatız; sizin bu sıkıntılı zamanınızda ufak bir yardımda bulunmak istiyorum. İnşallâh yakında muvaffak olacağım. Mahdûm beye ve kerîme hanımlara selâmımı tebliğ buyurunuz.

Abdullah (imza)

31 Kânûn-ı evvel 1935 tarihli mektup:

Azîzim Rıza Tefvîk Bey ve refîka-i muhteremeleri hanımefendi, Bayram münasebetiyle tebrîk ve tes'îdi mutazammın samîmî mektubunuzu sevine sevine aldım. Bir buçuk senedir adem-i mülâkat hakîkaten vahşet-bahşâdır. Zikr buyurulan mevânî inşallâh def'e hizmet eder. Sizi ve hanımefendiyi ilkbaharda buraya davetle def'-i tahassüre muvaffak oluruz.

İhtimâl ki üç hafta sonra Beyrut'a mendûb-ı sâmiye îade-i ziyârete gidip hiç şüphe yok ki zât-ı âlînizi orada mütemadiyen istis-hâb ederim.

Acaba Süleymân Paşa¹⁴ ne oldu? Görürseniz selâm ve iştiyâkımı tebliğ buyurunuz. Şerîf ve şerîfeler cümleten sıhhat ve âfiyette-dirler. Said ve Nazîf beylere dair bir şey yazmadınız. İnşallah cümlesi hâl-i refah ve âfiyette-dirler azîzim.

Abdullah (imza)

14 Mart 1935 tarihli mektup:

Azîzim Rıza Tefvîk Beyefendi Hazretleri, Güzel ta'ziyet-nâmenize karşı cevâbta teehhür ettim ve bu sûretle büyük bir kusûrda bulundum. Kusûr ise bu bâbda bir itibârdır; yoksa ta'ziyet-nâmenizin kalbime ilkâ ettiği memzûc sekînetin eser ve mef'ûlünü unutamam. Allah şâhid ki sizi ta'ziyet edenler değil, ta'ziyet edilenler sırasında gördüm. Binâenaleyh hem bu bâbdaki vazifemi îfâ ve hem de zât-ı âlînize ve muhterem refîkanız hanımefendi hazretlerine teşekkürâtımı takdîm ederim azîzim.

Abdullah (imza)

14 Eski Kuvâ-yı İnzibatiye Kumandanı Süleymân Şefik Paşa (ö. 1946) 150'likler listesinde 18. sırada yer almaktadır. Bkz. "150'likler Albümü, T. C. Dahiliye Vekâleti," *Tarih ve Toplum*, s. 70 (Ekim 1989 eki).

11 Safer 1356 (Nisan 1937) tarihli mektup:

Azîzim Rıza Tevfik Beyefendi,

Doktor Cemil Paşa¹⁵ mektubunuzun bazı yerlerini bana okudu. İsmet Paşa¹⁶ hazretleri geçen gün teşrîf ettiler, sizin meselenizi açtım, sizden hürmetle bahsetti. Ankara'ya avdet ettikten sonra husûsî bir istisnâ mâamelesine çalışacağını söyledi. Bana bile şimdilik Türkiye tarîkıyla avdet kabil olmayacak; ancak asıl müşkil halledilecektir; bu husûsta hemen söz almış gibiyim. İnşallâh tamâmına muvaffak oluruz. Türkiye'deki işlerinizi görmeye ve oradaki akraba ve ahibbânız ile ziyarete gider, yine Şarkü'l-Ürdün'e avdet edersiniz.

Hasan Hâlid Paşa¹⁷ merhûm ailesinin pek sıkıntılı bir zaman geçirmekte oldukları beni dilhûn etti. Kızlara tahsîl-i âlî vermek, Avrupa'da ikamet etmek gibi şeyler için kese dolgun olmalı, iflâs ile öyle şeyler olmaz. Sonra bu gibi itticâhlar belki kızların müstakbel hâllerini bozabilir, yani âdet ve dîn taraftarları belki uzaklaşırlar. Küçük hanım tarih ve siyâset-i iktisadiye öğreniyor; bunun ne faidesi var! Daha memleketlerimiz iyi bir sûrette teessüs etmemişken böyle bir tahsil neticesinde ve öyle memlekette bu kız ne iş bulabilir? Hâsılı elimden geldiği kadar yardım etmeğe meylim var, fakat re'yim mesmû olmalı, yani Müslüman kalmalı benim azîz üstâdım.

Abdullah (imza)

- .....
- 15 Operatör Cemil Topuzlu (1868-1958). Türkiye'de modern cerrahinin kurucusu kabul edilen hekim ve İstanbul şehremini. *80 Yıllık Hâtıralarım* (1951) adlı önemli bir eseri vardır.
- 16 Bu sırada başvekil olan İsmet İnönü.
- 17 Hasan Hâlid Paşa (ö. Şubat 1937). Ürdün başvekili. Ölümü hakkında bkz. Munise Başikoğlu, "Babam Rıza Tevfik-IV," *Tarih ve Toplum*, s. 62 (Şubat 1989): 52.

2 Şevval 1356 (Aralık 1937) tarihli mektup:

Üstâd-ı muhterem ve mübeccel,

Iyd-i saîd tebrikâtını ve sâir davât-ı kalbiye-i hâlise-i vefâ-şîârîlerini muhtevî risâle-i üstâdânelerini büyük bir şevk ve meserretle telâkkî ettim. Londra'dan müfarakâtı müteâkib şimdiye kadar ne bir mektup ne bir haber alınmamış, haylice merakı mücib olmuş idi. Hamdolsun şimdi mutmain oldum. İnşallâh yakında burayı ziyaretle hepimizi mesrûr edersiniz.

Türkiye'de iken sizden bahsetmiş idim. Ancak başvekil meselenin Atatürk'e açılmasına beni teşcî etmedi, vakt-i âhire ta'lîk edildi. Pek müteessirim, fakat inşallâh ben Hicaz'ı, siz de tekrar o güzel Türkiye'yi görmekle mes'ûdiyeti eltâf-ı îlâhiyeden beklemedeyiz. Allah kerîmdir.

Refika-i muhteremeleri hanımefendiye ihtirâmâtımı ve selâmımı teslim buyurunuz. Burada hep dostlarınız hâl-i sıhattedirler.

Abdullah (imza)

23 Zilhicce 1364 (Kasım 1945) tarihli mektup:

Üstâd-ı muhteremim Rıza Tevfik Beyefendi Hazretleri,

Pek kıymetli kitâb hediyeleriniz arasında *Keşfü'z-zünûn*¹⁸ sıgar-ı azîmi beni cidden minnetdârınız etti. Elde edebildiğiniz Türkçe hikâyeler de ayrıca beni sevindirdi. Buna ait teşekkürâtımı ne vasita ile göndereyim derken *Cumhuriyet* cerîde-i muhteremesi meb'ûs-ı mahsûsu Ömer Beyefendi ziyaretime geldi ve gelişleri hakikaten ni'met-i tesâdüf oldu. İşte kendilerine bu teşekkür-nâme mi verdim. Bizzat zât-ı üstâdânelerine kendileri elleriyle işaretiyle takdîm edecektir.

Haber-i sıhhat u âfiyetiniz benim için bir beşâret-i îlâhî, ben de iyiyim. İnşallâh kısmet olur ise İstanbul tarîkıyla avdete muvaffak

- .....
- 18 Kâtib Çelebi'nin dünyaca ünlü bibliyografya eseri.

olur, sizi en sevdiğiniz bir yerde görürüm. Hanımefendiye selâm ve ihtirâmımı, mahdum ve kerîmenize dualarımı takdîm ederim üstâd-ı muhteremim.

Abdullah (imza)

Şimdi de Rıza Tevfik'in Emîr Abdullah'a gönderdiği mektuplardan birkaç örnek nakletmek istiyorum:

Üzerinde herhangi bir tarih bulunmamakla beraber 40'lı yıllarda Cünye'den yazılmış olduğunu tahmin ettiğim bir mektup:

Huzûr-ı sâmi-i veliyyü'n-niamîye

Ma'rûz-ı bendegânemdir:

Mustafa Bey et-Tel kulları vâsıtasıyla nâil olduğum iltifat-ı cihân-kıymet-i veliyyü'n-niamîleri bendeniz için yüksek bir pâye-i fahr u şeref oldu ve aynı zamanda izahât-ı seniyyelerinden birçok istifâdeler ettim. Bu lutf-ı sâmiîlerinin uhde-i âcizâneme tahmîl ettiği vazîfe-i şükr ü minneti nasıl ve ne sûretle ödeyebileceğimi bilemiyorum. Husûsâ mülâhazât-ı seniyyelerinin bazı ahkâmı nâtik olan cümel-i hakîmânesi -bir tâbir-i has için verilen izahattan mülhem olup- umûmî bir hadisenin sebab-i aslîsini bir düstûr sûretinde ifade ediyor ki bu da en büyük zekâlara has olan bir fetânet-i cibilliyenin berekâtındandır. Bu meselede kulunuzun cüz'î bir payı varsa yani bir hisse-i iftiharî varsa her şeyi öğrenmek ve ölünceye kadar bu tahsîl-i ma'lûmat muhabbeti ile yaşamaktır ki “Utlübü'l-ilme mine'l-mehdi ile'l-lahdi”¹⁹ tenbîh-i celîline kemâl-i şevk ile ittibâ ettiğimi ispat ettiği cihetle de pek Müslümanca bir harekettir. Halbuki bu husûsta müstesnâ bir tâlie mazhariyetim dahi zât-ı seniyyeleri gibi lutufkâr ve hamîyyet-perver bir mürşide ve hakîkaten âlim bir müderrise nâiliyettir. Bütün bu minnetdârâne düşüncelerimi Mustafa Bey et-Tel'e yazdığım yazdığım cevâb-nâmede uzun uzadıya beyân

ettim ve efendimize bir münasip zamanda arz etmesini de rica ettim efendimiz.

Mülâhazât-ı seniyyelerinde nazar-ı dikkat ve intihâbımı cezb eden düstûr-ı umûmî şudur:

“Bu zamân-ı müteeddîbîni vâkif oldukları kelîmâtı birçok isti'mâl dolayısıyla kendi kendilerine bir mânâ vererek ve lügatı esasından teb'îd ederek birçok yanlışlıklara sebep oluyorlar!” buyuruyorsunuz. Hakîkaten bu hâl bütün lisanlarda mürûr-ı zamanla vâkî olur ve tayîn ve izâh buyurduğunuz sebepten dolayı vukû buluyor; onun içindir ki meselâ: Hakîm-i meşhûr Sokrat zamanında söylenilen eski Yunânî ve Hindistan'ın daha eski olan Sanskrit ve İran-ı Kadîm'in Zerdüş zamanında konuşulan Avesta lisânı ve Nebiyy-i zî-şân sallallahü aleyhi ve sellem efendimizin asr-ı saâdetlerinde herkesin konuştuğu ve hakkıyla anladığı fasîh Adnânî Arabcası, gitgide (beyân buyurduğunuz sebepten ve bazı ecânib ile ihtilât ve samîmî münâsebetlerden dolayı) bugünkü nesillerin hakkıyla anlayamayacakları derecede lafzî ve manevî tagayyürâta uğramış, hattâ Sanskrit, Eski Yunânî ve İrânî lisânları gibi bazıları da elsine-i meyyite sınıfına dâhil olarak mâziye karışmıştır. Efendimiz bu umumî hâdise-i lisâniyenin gayet mu'ciz ve belîğ bir düstûrunu vermişsiniz ki mu'ciz olmakla beraber, tekâmül, tagayyür ve tevâlüd-i elsinenin esbâb-ı mûcibesinden en mühimmini ibrâz ve tayin ediyor.

Bendenizi bu vâdîde tedkikâta sevk eden vesile pek hayırlı ve her vech ile müfîd bir eser yazmak arzûsuyla tezâhür ve inkişâf etmiş bulunduğundan, ruhsat-ı seniyyelerine ümîd-vâr olarak bir iki söz söyleyeceğim efendimiz.

Ölmezden evvel yazıp bitirmek istediğim birtakım kitâblar arasında bir de Osmanlı Edebiyatı'nın -yani eski klasik ve mustalah ve tumturaklı lisân kullanan edebiyatımızın- umûmî İslâm edebiyatında menba'larını ve menşe'lerini arayıp bulmak, mahiyet-i husûsiyesini de tayîn etmek, kıymetini takdîr ve kusûrlarını takrîr etmek sevâsıyla işe başlamış ve evvelce tahsîl-i zevk u keyf

19 “Beşikten mezara kadar ilim tahsil ediniz!”

için birkaç kereler okumuş bulunduğum birçok âsâr-ı mu'tebereyi yeniden ele alıp -alıcı gözüyle- tedkîk ve tettebbua girişmiştim. Efendimizi tafsîlât ile ta'cîz etmemek için ancak bazı istidlâlât-ı mühimmeden muhtasaran bir ikisini -misâl olarak- arz edeceğim ve ne gibi mecbûriyetlerle birçok kelimâtın ve tâbirâtın doğru mânâlarını araştırdığımı göstereceğim.

Tettebbuâtımın ilk merhalesinde tevakkuf edip de toplamış olduğum ma'lûmâtın istidlâl ve istihrâc ettiğim netîce-i mühimme şu oldu ki, Asyâ-yı garbîde bulunan ve Cezîretü'l-Arab ve İran kıt'alarıyla hem-civâr bulunan Türklerin dîn-i İslâm ile müşerref olmaları kendilerince pek büyük bir nimet olmuş ve o Türkler büyük bir heyecan ve derin bir iman berekâtıyla hakîkî ve çok mühim bir "devr-i nehzat" yani "devr-i intibâh" idrâk etmişler ve o zaman öyle büyük şairler ve feylesoflar ve âlimler yetiştirmişler ki Asya'nın şark kıtaâtında mevkie hâkim ve ekseriyet-i nüfûsu hâiz bulunan milyonlarca Türk akvâmından hiç biri o adamlar ayarında bir kişi yetiştirememişlerdir. Halbuki aynı ırktan ma'dûd olan ve bugün bile elli altmış milyona bâliğ olan Moğollar ve daha birçok Turânîyü'l-asl olan cengâver kabileler Çin devlet-i kadîmesinin ve Çin ümmetinin tesîr-i mâneviyetinden kurtulamamış ve Şâmânî dinini kabul etmişlerdi ki hâlâ ekseriyet-i külliyesi o itikada şiddetle merbûtturlar. Türkistân-ı Çînî'den tutunuz da Hârizm, Hindistan, Afganistan, Buhara, Hive, el-hâsıl bütün o geniş ülkeler, Bahr-i Hazer'in Fârab, Gurgân (yani Arapça Cürcan) memâlik-i mütemeddinesine kadar pek büyük suarâ, ulemâ ve fuzalâ yetiştirmişti. Birçokları aslen neslen Türk idiler. Halbuki Müslüman olmayan diğer Türk kabilelerinde bu kıratta adamlardan bir tanesi gösterilemez. İran'ın şimâlindeki Türkistan kıt'asında Hıristiyanlığı kabul etmiş bulunan bazı Türklerden de mühim âlim ve feylesof bilmiyoruz. Yalnız meşhur Gobi çölünün kumları altında boğulup kalan Turfan şehri halkının Hıristiyan olmakla beraber hayli temeddün etmiş bulunduğu âsâr-ı maddiyesiyle sâbittir.

Bunların hepsini bir tarafa bırakalım, bizim Osmanlı İmparatorluğu'nu tesîs eden Kayı Hanlı aşiretinin şarktan Anadolu'ya nasıl hicret ettiği ve o esnada ne hâlde bulunduğu ma'lûmdur; onlardan evvel şimalden inip İran'ı ve Anadolu'nun kısm-ı şarkîsini külliyyen feth ve istilâ eden Selçuk Türkleri de bizimkiler gibi çoban ve câhil, hem de kara câhil ibtidâi ve bedevî bir halk idi. Dîn-i İslâm'ı tav'an kabûl ettikten sonra hemen üçüncü nesil efrâdı arasında uyanık ve okumuş adamlar yetişti, hattâ şer'î âlimleri ve âmilleri kadılar yetişti. Muhtasaran sekafet-i İslâmiye'den mülhem ve edebiyat-ı diniyyeden müstefiz ve İslâm tarihinin an'anâtından istifâde eder ve mevzuâtını alır bir edebiyat cereyanı hâsıl oldu ve Arabî ve Fârisî kelimeleri ve tâbirâtıyla dolu bir zengin lisân-ı resmî yani Osmanlı lisânı vücut buldu. Halkın anlayamadığı ve tahsîl etmedikçe söyleyemeyeceği bu lisân-ı âlimâne, sahîhan milletin mâzîsiyle, lisânıyla, an'anâtıyla hiç alâkadar değildi. Bu hâl, yani bu Osmanlı lisânının nüfûzu iddia edildiği gibi, meşhûr müceddid-i edeb şinâsî merhûma kadar değil, bizim muâsırımızdan ve şahsî dostlarımızdan olan ve Avrupa'nın romantik edebiyatını, takımıyla, Türkiye'ye nakl ile Türk zevk-i edebîsine Avrupalı çeşnisini veren müceddid-i şehîr Abdülhak Hâmid Bey'in zamanına kadar devam etti. Merhûmun Osmanlıca'sını avâm-ı nâs kat'iyen anlayamadığı gibi, en güzel eserlerinden birkaçı da *Mûsâ bin Nusayr*, *Târık ibn Ziyâd* gibi fütuhât-ı İslâm'ın ilham etmiş olduğu ulvî bir heyecân-ı hamiyetten doğmuştur. Bakılsa dînin yalnız edebiyâta değil hayât-ı ferdiyeye ve aileye ve ictimâiyeye taallûk eden her şeye kurûn-ı vustâda tesiri pek tabîi idi. O vakit insanların ve insan cemaatlerinin her vech ile ve her hususta hayatına, münâsebâtına ve siyâsiyâta hâkim-i mutlak olan din idi. İnsanları birbirine bağlı tutan en büyük rabita da din idi. Hıristiyan âleminde bir insanın ancak Katolik olup olmadığı sorulurdu. Got, Vizigot, Latin, Golva, Kelt olmasının hiç hükmü yoktu. Şüphe yok ki din insanları ancak itikadına nazaran tasnîf ediyordu, mensûb olduğu ırka nazaran değil!²⁰

20 Üzerinde herhangi bir tarih bulunmayan ve tamamlanmamış olan bu

Bu da Rıza Tefvik'in, İstanbul'a döndükten sonra 1945 yılında yazdığı bir mektup:

Huzûr-ı pür-nûr cenâb-ı veliyyü'n-niamîye,

Veliyyü'n-ni'met-i ekremim Emîr Hâşimî Şeyh Efendimiz Hazretleri, Teveccühât-ı seniyye-i veliyyü'n-niamîlerinin hakk-ı bende-gânemde bî-pâyân olduğunu izhâr ve tebşîr eden iltifat-nâme-i sâmi-i saâdet-bahşâları kulunuzla refîkam cariyelerini son derece bahtiyar ve yâr u ağyâra karşı pür-neş'e-i iftihar etti. Cenâb-ı Hak ve kâdir-i mutlak hazretleri zât-ı melek-simât-ı seniyyelerini daima âfiyet ve ikbâl-i saâdet ile bahtiyâr eylesin. Âmin.

Mektûb-ı necâbet-üslûb-ı seniyyeleri fakir-hânemizi şenlendirdiği gün samîmî dostlarımızdan iki hanım-efendi de tesadüfen bizimle hem-bezm-i sohbet idiler. Edebiyât meseleleri mevzû-ı bahsimiz olmuştu. Risâle-i sâmiyenizin bahşettiği şevk ile çehremizde tecellî eden neş'e-i fahr u mübâhâtın mânâsını derhâl tafattun ettiler. Bendeniz de büsbütün şevke gelerek bu muallime hanımlara efendimizin kemâlât-ı insâniye ve meziyyât-ı edebiyesinden uzun uzadıya bahsettim. Bir hayli zaman evvel maiyyet-i müstelzemü'l-mes'ûdiyet-i seniyyelerinde gamdan âzâde olarak çadırda ve yazın Ayn-ı Hummar'da, kışın da Şûne'de geçirmiş olduğum bahtiyar günlerin pek şâirâne ve kıymetli hâtırâtını zikrettim. Büyük bir zevk ile mütena'im oldular ve benim hizmet-i seniyyenizde geçen devre-i saâdetimi uzun ve güzel bir dâsitâna teşbîh ettiler. Bendeniz de galeyana geldim, ilk günlerimizde hayme-i seniyyeniz (...) ²¹ takrîben yirmi iki sene geldi geçti ve geçen bir sâniyeyi îade etmek muhâl!. Bugün yetmiş altı yaşında bir ihtiyârım, kiminle görüşmüş olsam helâlleşmiş ve onunla ebediyen

.....
mektup, büyük bir ihtimalle Ürdün kralı Emîr Abdullah'a hitaben ve henüz Türkiye'ye dönmeden önce yazılmıştır.

21 Küçük ebatta kâğıtlara yazılmış olan mektubun ikinci sahifesi kaybolmuş olduğu için burada bir kopukluk söz konusudur.

vedâ etmiş gibi müteessir oluyorum ve bir daha Amman'da kasr-ı âlînizi ziyâret bana nasîb olacak mı diyerek düşündüğüm zaman, Amman'da iken içinde oturmuş olduğum en sefil kulübeye hasret çekiyorum.

İşte benzenizce pek kıymetli olan bu hâtırâtın tehâfütü zihnimin ifâkatini karartıyor. Dünyaya âmâ gibi bakıyorum, hiçbir şey görmüyorum. İltifat-nâme-i seniyyelerinin te'sîr-i mânevîsi ile yine Amman'ın her tarafını zihnen dolaştığım şu sıralarda idi ki benzenizden icâzet almış olan o iki muallime hanıma Arabistan'da sâye-i seniyyenizde ne kadar mes'ûd ve rahat yaşadığımı anlatırken bu tafsîlâtı da verdim. Büyük bir alâka ile dinlediler ve: "Bu hâtırâtı ve Emîr Hazretleri'nin menâkıb-ı cemîlelerini yazınız, çok rica ederiz. *Bimbir Gece Hikâyeleri*'nden ziyâde muhayyileleri neş'elendirir, çünkü o hayâldir, sizin ser-güzeştiniz mahz-ı hakîkattir!" dediler. Emîr Hazretleri'nden izin alırsam yazarım dedim.

İltifat-nâme-i seniyyelerine arıza-i cevâbiye takdîminde çok geciktim. Seyâhat buyuracağımıza dair ümitler vermiştiniz. Ondan dolayı atıyye-i Süreyya-mertebe-i veliyyü'n-niamîlerine îsâl edilecek kitâblar varsa te'hîr-i irsâli için vâkî olan fermân-ı seniyyelerine ittibâ etmek isterdim, lâkin arzû buyurulan romanların eski hurufât ile matbû olanlarını tedârik ve paketler yapıp bana getirmek vazifesini bir kitapçı ile iki dosta havale etmiştim; onlar, iltifat-nâme-i seniyyelerinin vusûlünden evvel birkaç paket hazırlayıp kulunuza imza ettirerek makarr-ı âlîye irsâl olunmak üzere postaya tevdi etmiş bulundular. Makarr-ı âlîye vârid olup olmadıkları henüz ma'lûmum olmadığı için mâba'dini gönderemedim. Vâkıa hepsi de musugur (?) olarak takdim edilmiş olduğu cihetle endişe etmiyorsam da düşünmüyor da değilim efendim; binâenaleyh müsâade-i seniyyeleriyle gönderdiğim kitâbların esâmîsini burada arz ediyorum, efendimiz.

Birinci pakette *İffet ve Muhabbet Tılsımı* atebe-i seniyyelerine evvelce vâsıl olmuştu.

İkinci pakette *Tebessüm-i Elem, Efsuncu Baba, Kaynanam Nasıl Delirdi!* ve *Mürebbiye* irsâl olunmuştu.

Üçüncü pakette kıymetdar bir *Endülüs Tarihi*²² mücelled olarak, bir de hattat-ı meşhûr Sâmi Efendi merhumun yazılarının matbû numûnelerini şâmil bir güzel basma kitap vardı.

Bunlardan mâadâ üç tane büyücek kitâb var ki yine Hüseyin Rahmi Bey merhumun romanlarındandır. Yukarıdaki paketlerin atebe-i seniyyelerine vusûlünden henüz haberdar olmadığım için son üç kitabı gönderemedim, fermân-ı seniyyelerine muntazırım efendimiz.²³

Yazının başında da sözünü ettiğim gibi Rıza Tevfik Emîr Abdullah için klasik tarzda iki de kasîde kaleme almıştır. Kasîdelerin ilki, sürgün hayatının 10. yılına rastlayan Hicrî 1351 (1932) yılının Kadir gecesi yazılan “*Kasîde-i Kadriyye*”, diğeri de 1934 yılında Emîr Abdullah’ın oğlu Emîr Tallâl’in evlenmesi dolayısıyla yazılmış ve yine Melik Abdullah’a ithaf edilmiş olan “*Kasîde-i Tehniyye*”dir.²⁴

Rıza Tevfik, “*Kasîde-i Kadriyye*”nin nesîb kısmında, vatan ve özellikle İstanbul özlemi içinde, Fâtih Sultan Mehmed’in (salt. 1444-1446/1451-1481) eşsiz pâyitahtını hayalen dolaşır. Yıldızdan mahyalar arasında gezinirken vicdan azabına benzeyen bir ses duyan şair, burada kendi kendine şöyle seslenir:

*Sen en bedbahtısın insânların, mel’ûn u menfisin!
Uzak düştün yazık, Dârüssaâdet âsitânından.*

²² Muhtemelen Ziyâ Paşa’nın (ö. 1880) Louis Viardot’dan (ö. 1883) tercüme ettiği dört ciltlik eser (İstanbul, 1859, 1864, 1887, 1888).

²³ Bu mektubun üzerinde herhangi bir tarih bulunmamakla beraber bunun da Rıza Tevfik’in İstanbul’a döndükten sonra yazıldığı anlaşılmaktadır.

²⁴ Rıza Tevfik, *Serâb-ı Ömrüm ve Diğer Şiirleri*, 133-139; 140-144.

*Uyup şeytâna i’râz eyledin Mîsâk-ı Millî’den;
İnâd ettin, cüdâ düştün vatan bâğ-ı cinânından.*

İçinden gelen ses ona, çok sevdiği Gelibolu’daki Hamzabey sahillerinden, oradaki Eski Cami’den uzak düştüğünü hatırlatır. Bir taraftan bu tekdirleri dinlerken, diğer taraftan da “hâtif-i gayb”ın lisanından şu sözleri işitir:

*Be hey gâfil, nedir cürmün ki hiç kurtulmadın gitti,
Sitem-ger nefs-i hodgâmın takâzâ-yı nihânından!
Kusûrun varsa ancak bir hatâ-yı ictihâdîdir,
Vatandaşlar emîndirler hulûs-ı bî-gümânından.
Vatandan nefy olundunsa, ne kaybettin? Nen eksildi?
Ne var -ecdâdının- git sor, yıkılmış hânümânından.
Sarâyın, tâc ü tahtın, mâl ü mülkünden mi vazgeçtin?
Şikâyet etmeden, çok pâdişâhlar geçti cânından.*

Vatanından uzak düşen şair, burada, gurbette yaşamının pek de öyle kötü bir şey olmadığını; dünyanın fâniliğinden ve kimselere kalmayacağından söz ederek boş yere teselli arar.

Kasîde, velînimeti Melik Abdullah’a şu övgü beyitleriyle son bulur:

*Necîb evsâfını herkes bilir, tâdâda hâcet yok;
İşitsin duymayanlar varsa bayram hutbe-hânından.
Onun ihsân-ı bî-pâyânını dünyâyâ ilân et!
Budur me’mûl olan hizmet, vücûd-ı nâ-tüvânından.
Misâl alsın cihângîrân-ı âlem Şarkü’l-Ürdün’de,
Gönüller fetheden fazl u mürüvvet kahramânından.
(.....)
Senin sâyende zilletten, sefâletten berî kaldım,
Gelip âb-ı hayât içtim hazîz-i âsitânından.
(.....)
Gecen hem-kadr-i Kadr olsun, günün îd-i saîd olsun,
Garîbân müstefîd olsun, sumât-ı râyegânından.*

*Duâ dergâh-ı illiyîne çıksın, müstecâb olsun,
Duâ al böyle muhlis ümmetin pîr ü cüvânından.*

Aynı şekilde 58 beyit uzunluğundaki “*Kasîde-i Tehniye*” adlı diğer kasîde de Emîr Tallâl’in evliliğini tebrik ve dua beyitleri ile şu şekilde sona erer:

*Beş on dakîkada buldum şu tam târihi,
Henüz bugün edebildim kasîdemi ikmâl.
Hemen şu son iki beyti yazıp da -tebşîren-
Köyümde bildiğim ahabâba eyledim irsâl.
Bir anlı şanlı gelin geldi kasr-ı âliye,
Kuruldu cennet-i me’vâda haclegâh-ı visâl;
Getirdi şevk-i meserretle pîr ü bernâya
Nüvîd-i sırr-ı saâdet zifâf-ı mîr-i Tallâl.²⁵*

25 Son mısra ebced hesabıyla Emîr Tallâl’in evlendiği hicrî 1353 (milâdî 1935) tarihini vermektedir.

Okçuluk tarihine yeni bir kaynak olarak Osmanlı şiiri

Ahmet Atillâ Şentürk*

ESKİ EDEBİYATIN DÜNYASINA GİRMEYE ÇALIŞTIĞIM ilk yıllarda bu şiirin toplumun sosyal yapısını bütün yönleriyle ve zaman zaman en ince ayrıntılarıyla yansıttığını görünce, “*Eğer tarih kitapları ve arşivler kaybolursa ve sadece edebî metinler elde kalsa, eskilerin gündelik hayatı bu metinler ışığında önemli ölçüde tespit edilebilir.*” kabilinden bir söz sarf etmiştim. Başlangıç için belki çok abartılı sayılabilecek bu iddianın ne kadar isabetli olduğuna her geçen gün daha yakından şahit oluyorum. Osmanlı şiiri gerçekten toplum hayatının bütün detaylarını yansıtan bir ayna ve bir tarih belgesi gibidir.

Her yönüyle aşırı gelenekçi bir yapı arz eden Osmanlı’nın yaşayış tarzındaki yeknesaklık edebiyatının ana hatlarını oluşturan konulara da sirayet ettiği için, şiirde gelenekleşmiş kalıpların dışına çıkılması çoğu zaman hoş görülmemiştir. Bu sebeple kelime kadrosundan şiire konu olan nesnelere varıncaya kadar önceden belirlenmiş kalıplar, yüzyıllar boyunca bıkmadan usanmadan fakat mutlaka farklı şekillerde tekrarlanagelmıştır. Bu durum tabiri caizse kısıtlı malzemeyle zengin lezzetlerin üretildiği bir mutfak gibi düşünülebilir: Ham maddesi sınırlı fakat sofraya servis edilecek üretimi sürekli birbirinden farklı biçim ve lezzetlerde olma şartıyla çalışan bir mutfak. Hâl böyle olun-

* İstanbul Arel Üniversitesi.

ca bitki deyince gül, menekşe, sümbül, servi, çınar gibi sayılı çiçek ve ağaç kadrosunun dışına çıkamayan; silah dendiğinde adeta ok, yay, kılıç, mızrak v.b. birkaç parçadan başka silah tanımayan, buna rağmen bu katı sınırlar dâhilinde yüzyıllar boyu istikrarla üretilmiş milyonlarca beyitlik bir edebiyatla karşılaşırız.

Bu şartlar altında böylesine sınırlı konu ve malzeme ile zengin hayaller üretmek zorunda kalan şairler, daha önce aynı konuda söylenmiş sözleri aşma ve daha farklı ve güçlü hayaller ortaya koyma amacıyla şiire konu olan eşyanın detayına inme ve gündelik hayatın ayrıntılarını şiire yansıtma ihtiyacı hissettiler. Bu sayede şiirin esprisini oluşturan ipuçları çoğu zaman bir aletin özelliğinde bir çiçeğin iç ayrıntısında bir silahın üretim aşamasına ait detayında gizlendi. Bu tutum karşısında şiirin doğru çözümlenebilmesi için eserin yazıldığı dönemin iğneden ipliğe her yönüyle bilinmesi, esere konu edilen tabiat malzemesinin iyi incelenmesi, metinde adı geçen nesnelerin üretim aşamasına varıncaya kadar her yönüyle iyi tanınması v.b. hususlar ayrı bir önem kazanmaktadır.

Aynı şekilde meslek tabirlerinin kullanıldığı beyitlerin çözümü de o meslekle ilgili ayrı bir bakış ve birikimi gerektirmesi bakımından, yorumcuların o sahada biraz olsun tecrübe edinmelerini icap ettirmektedir. Türk Dil Kurumu tarafından neşredilen meslek sözlükleri ve özellikle Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali yönetiminde kunduracılık, kasaplık, kahvecilik v.b. meslekler konusunda farklı disiplinlerden gelen birikimlerin derlendiği çalışmalar bu konuda ayrı bir önem arz etmektedir.

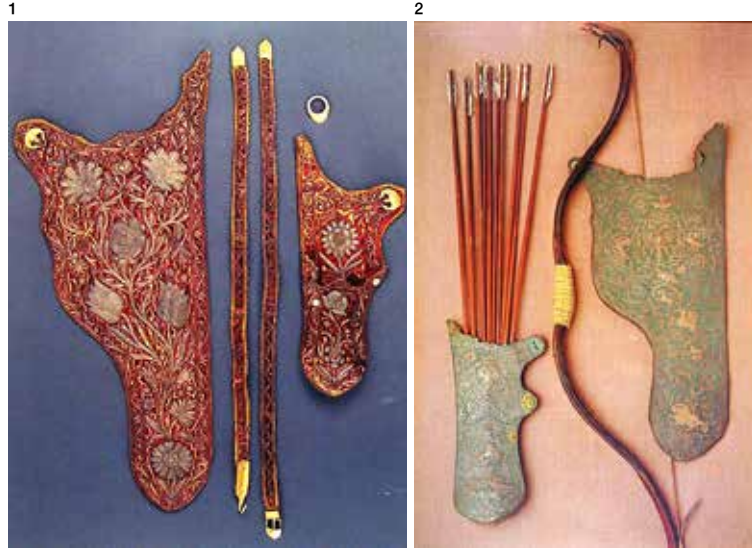
Son yıllarda tarihî Türk okçuluğuna ilgi duymam sebebiyle bu yola büyük emek ve mesai sarf eden çevrelerle görüşme imkânım oldu. Neredeyse tamamen unutulmuş ata yadigârı bu el sanatımızı ve sporumuzu ihya için adeta çırpınan, *Tezkiretü'r-rummât* ve *Kavs-nâme* gibi kaynak eserleri okuyup Türk yaylarını yeniden üretebilmek için Osmanlıca ve Rusça öğrenen güzel insanlarla tanıştım. Gerek bu ilgi gerekse son yıllarda okçulukla ilgili neşriyattaki artış ve bilgi zenginliği sayesinde eski eserlerde geçen okçulukla ilgili tabirleri uygulamalı olarak görüp öğrenme fırsatı buldum. Böylece eski me-

tinlerde şair ve yazarların bilinçli olarak kullandıkları fakat bizim bu mesleğe uzak kalmamız sebebiyle görüp sezmekte zorlandığımız birtakım inceliklerle karşılaştım.¹

Eski şiirde bir beyti kurgularken şairlerin temel hareket noktası çoğu zaman “tenâsüb” sanatı olmuştur. Sanatçı bir konudan bahsederken cümle içine belirli belirsiz öyle kelimeler serpiştirir ki bu kelimelerin birbiriyle doğrudan veya dolaylı ilişkileri sonucunda çoğu zaman karşımıza ikinci veya üçüncü bir tablo çıkarır. Hiç ilgisi yokmuş gibi görünen kelime ve kavramlar aslında özellikle bir şeyleri vurgulamak için seçilip cümle içine ustalıkla yerleştirilmiş/gizlenmişlerdir. Eğer bunların başka ne anlama geldikleri bilinmez ve kelimelerin sadece sıradan karşılıkları göz önünde bulundurulursa beyitlerdeki incelikler anlaşılabilir, gerçekte bir bilmece/bulmaca mahiyetindeki beyit çoğu zaman lâyıkıyla çözülemez.

Basit bir örnekle açmak gerekirse Molla Aşkî'nin kaşı yaya, kirpikleri de oka benzeterek söylediği “Âşığı öldürmek, kirpiğinin ve kaşının âdeti imiş. Can o yay ve okun bu âdetine kurban olsun.” anlamındaki şu beyit bu konuya güzel bir örnek oluşturabilir: *Âyîn imiş müjjele ebrûna katl-i 'âşık / Cân ol kemân ü tîrûn kîşine ola kurbân* ADNB, k.27/6. Her ikisi de “din, mezhep, âdet, gelenek” gibi anlamlar ifade eden “âyîn” ve “kîş” kelimelerinin ustalıkla bir araya getirildiği bu beyitte aslında şair bize dolaylı olarak bir bilmece sormaktadır. Okuyucunun lügat bilgisi ve kültür birikimi yeterliyse bilmece kolayca çözülecek, aksi takdirde beyit anlaşıldı vehmiyle bir başka beyte geçilecektir. Bu durumda beytin kilidini çözecek anahtar kelime “kîş”tir. Sözlüklerde 7-8 anlamı bulunan bu kelimenin beytin bağ-

1 Geçtiğimiz aylarda bu konudaki bazı tespitlerimi eski edebiyat meraklıları ve okçulardan oluşan bir dinleyici topluluğuyla paylaşma fırsatım oldu. Konuşma sonrasında bu bilgilerin mutlaka bir makale ile herkesin istifadesine sunulması gerektiği yönündeki talepleri yerine getirme amacıyla çalışmaya başladığımda derlenen malzemenin müstakil bir kitap oluşturacak kadar zenginlik arz ettiğini fark ettim. İlk makale talebini ve konunun tipik örneklerini merhum Ali Tanyeri Hoca için hazırlanmakta olan bu hâtıra kitabında paylaşma ve daha sonra da bunları genişleterek müstakil bir kitap hâlinde neşretme düşüncesindeyim.

1 Sadak (kurbân), Terkeş (Kîş).

2 Sadak (kurbân) ve terkeş (kîş). Dikkat edilecek olursa sadaklar kurulu yayların rahatça sığabileceği bir formda tasarlanmışlardır.

lamı içinde dolaylı olarak hak ettiği anlamlardan birisi de “ok kılıfı” olup bu da aynı zamanda “yay kılıfı” anlamına gelen “kurbân” kelimesiyle ortak bir anlam alanı oluşturduğundan bir anda “ok”, “yay”, “ok kılıfı” ve “yay kılıfı”ndan (res. 1, 2) ibaret bir tenasüp grubu karşımıza çıkar ve beytin çehresi hemen değişir. “Kîş”in ok kılıfının yanı sıra bir diğer anlamının da “oklara yelek olmak üzere takılan tüy” anlamı da düşünülecek olursa, beyti vücuda getiren kelimele- rin zenginliği ve birbirleriyle ilişkisi daha da ilgi çekici hâle gelir.

Yahut Bînâyî'nin “Eğer senin kaşın, (kırmızı) yanağının ateşiyle başını eğdirmeseydi, kim şu misk tozlu yaya kuvvet yetirebilirdi ki?” şeklinde nesre çevrilebilecek şu beytinin, okçulukla ilgili özel bir bilgi donanımı olmadan anlaşılması neredeyse mümkün değildir: *Nâr-ı ruhuyla kaşın eğdirmeseydi başın / Kim yitürürdi kuvvet ş'ol müşğ tozlu yaya* PBKG, g.6253/3. Türk yayları boynuz, kurutulmuş sinir ve balık tutkalı gibi tamamen organik malzemelerden üretildikleri için gerektiğinde yumuşatılmaları için ateşe tutulurlardı. Bu gerçek bilinmeden sevgilinin yanağını ateşe, kaşını ise sert bir yaya benzeten

şairin o kaşların ancak böyle bir ateş sayesinde yumuşayabileceği kabilinden geliştirdiği espriyi anlamının imkânı yoktur.

Münîrî'nin şu beytinden menzil atışlarında bazen atılan okların kaybolduğu ve bulunamayan bu gibi okların yerini tespit edebilmek için aynı yöne yeni bir atış yapılmasının âdet olduğu anlaşılmaktadır: *Menzil-i dilde yitdi gamzeş oh / Bulmak istersen anı bir dahi at* MDEE, g.24/3. Görüldüğü üzere eski şiirde âşıkların sevgilinin iltifat yahut bakış oklarına doymamaları ve can alan bu okları sürekli talep etmek için türlü bahaneler geliştirmeleri sadedinde şair dolaylı olarak bir okçuluk geleneğini devreye sokarak günümüze bu hususta bir ipucu vermektedir.

Okçuluk ve diğer mesleklerle ilgili bu kabilden yüzlerce tabir, terim, gelenek ve uygulamalar, beyitlerin içine öylesine sıradanmış gibi serpiştirilir ki günümüz okuyucusu çoğu zaman bunlardaki inceliği fark etmeden metnin çözümlendiği vehmine kapılır. Dikkat çekici bir örnekle konuyu biraz daha açmak gerekirse meselâ Geli-bolulu Âlî'nin “Benim gibi hevesli nice yüz binlercesi var ama, boyu yay (gibi bükülmüş) âşıkların çoğu oklarını menzilde bulan yok.” şeklinde çevirebileceğimiz *Kaddi yâlar çok okın menzilde bulmuş kimse yok / Niçe gez yüz biş var ammâ başa beşzer bü'l-heves* GMAD, k.4/22 beyti, içinde derlenen “yay”, “ok”, “menzil”, “gez” ve “bü'l-heves” kelimelerinin okçulukla uyumlu kavramlar olmaları bakımından yukarıda sözü edilen “tenâsüb” ilkesini yerine getirerek amacına ulaşmış görünüyor. Halbuki beytin kilit noktası metnin içinde öylesine yer almış gibi görünen “çok ok” tabiridir. Okçulukla ilgili ıstı-lah kitaplarında bu tabir “uzak menzile atılan ok” demek olup² şair bunu özellikle beytin içine yerleştirmiştir.

Bilmece kilidinin çözülebilmesi için şair tarafından sıradan bir kelimeymiş gibi beytin içine bırakılıveren anahtar konumundaki kavram, bazen bilmeceyi oluşturan nesnenin üretim aşamasıyla da

2 Aynı şekilde “az ok” tabiri de uzak mesafeye ulaşamayan kusurlu ve hasarlı oklar için kullanılır. Bkz. Ünsal Yücel, *Türk Okçuluğu* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1999), 394.

3 4

5

3 Askerî Müze'de teşhir edilmekte olan bir ta'şin

4 Yay ustası Süleyman Cem Dönmez'in ahşap ve boynuz kanal açmak için geliştirdiği modern bir ta'şin.

5 Boynuz yapıştırılmak üzere ta'şinle üzerine ince kanallar açılmış eski bir yay gövdesi (Askerî Müze'den).

İlgili olabilir. Meselâ Nev'î-zâde Atâyî'nin “Keder yüküyle eğilmiş, gam testeresiyle gönlü tırmıklanmış bükük boy, (bu hâliyle) sanki kepaze yaya dönmüştür.” anlamındaki şu beyti bu hususa bir örnek oluşturabilir: *Dü-tâ-yı bâr-i elem sîne-rîş-i erre-i gam / Kad-i hamîde dönüpdür kepâde bir yaya* NASK, k.13/36. Ana maddesi akçaagaç, boynuz ve manda sinirlerinden oluşan Türk yaylarının yapım aşamasında yay gövdesine boynuzu balık tutkalıyla yapıştırmadan önce, boynuz gövdeye iyi oturup sağlamca yapışsın diye her iki tarafa da “ta'şîn” denen taraklı/dişli bir aletle kanallar açılır (res. 3, 4, 5). Eğer okuyucu yayın yapılışı sırasındaki bu işlemi bilmezse şiirin incelikleri ve “sîne-rîş-i erre-i gam” (= gam dişleriyle göğsü tırmalanmış) tabirindeki ifade inceliği gerektiği gibi anlaşılamayacaktır.

İmalatından kullanım safhasına kadar eşya hakkında geliştirilmiş söyleyişler ve meslek tabirlerini bilmenin, metinleri sadece anlama açısından değil doğru okuma açısından da çok büyük önemi vardır. Bazen bir gelenek bilinmediği takdirde metin doğru tespit edilemez. Doğru okunmamış bir metin de asla bir anlam ifade etmez. Konuyu bir beyitle örneklendirmek gerekirse Le'âlî'nin bir beyti, yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış dîvânında *İki başdan gözlerüm saçdı çü fâş ola kaşuñ / İki başdan gözlenür çıksa kemân kullâbdan* DLGK, g.111/5 şeklinde okunmuş. Aynı beytin yer aldığı diğer iki farklı doktora tezinde de metnin tespiti şu şekildedir: *İki başdan gözlerem saçdan çü fâş ola kaşuñ / İki başdan gizlenür çıksa kemân kullâbdan* ENMN, g.3511/6. krş.

6

7a

7b

8

6 Ok arkasında yay kirişine geçecek şekilde tasarlanmış bakam bir gez.

7a Altın işlemlerle bezenmiş bir yay gezi.

7b Yay üzerinde kiriş takılmak üzere tasarlanmış bir başka gez örneği.

8 Necmeddin Efendi (Okyay) yayını gezlerken.

İki başdan gözlerüm saçdı çü fâş ola hatuñ / İki başdan gizlenür çıksa kemân kullâbdan PBKG, g.5589/4. Okçuluk tabirleri arasında “gez” in 66 cm'lik bir uzunluk birimi, havaya yahut torbaya atılan yeleksiz ok, okun çileye takılan kertikli yeri yani “sûfâr” (res. 6, 29, 30) anlamları olduğu gibi; yayın iki başındaki çile tonçu takılan kertiklere (res. 7a, 7b) de “gez” denir. Okçular atışlardan sonra yaylarını yastıkları zaman yani yaylarını kirişten kurtardıklarında “gez” denen bu iki ucu gözleyip gezleyerek yayda herhangi bir hasar yahut dönme olup olmadığını inceleyen, bir aksaklık görüldüğü takdirde bunun düzeltilmesi çarelerini ararlar. Necmeddin Okyay'ın yayını gezleyip gözlerken çekilmiş fotoğrafı (res. 8) meşhurdur. Eğer sert atışlar sonucunda yayda bir çarpıklık oluşmuşsa bunun tamiri (tîmâr) yoluna gidilir. Dolayısıyla beytin doğru okunuşu “Kaşın saçından görüldüğünde onu iki baştan (yani hem can gözüyle hem de baş gözüyle) gözlerim. (Nitekim) yay kirişten çıktığında iki baştan gezlenir.” anlamında *İki başdan gözlerem saçdan çü fâş ola kaşuñ / İki başdan gezlenür çıksa kemân kullâbdan* şeklindedir. Şevkî'nin şu beytinde de ifade edildiği üzere çok sert ve güçlü çekişlere maruz kalan yaylar, yasıldığında yani kirişten kurtarıldıklarında sağlam çıkmayıp zaman zaman bu kabil hasarlara maruz kalabiliyorlardı: *Kûçe görüp her terefden çekmesün kaşuñı zülf / Sağ çıkmaz degme gez zîrâ kemân kullâbdan* ENMN, g.3517/4.

Osmanlı şiirinin detaylarında gizlenen ve çoğu lügat ve kaynaklarda karşılığı bulunmayan, meslekî incelikleri unutulmuş bazı kelime, tabir, ıstılah ve tekniklerden oluşan değişik örnekleri; gerek bu sahanın uzmanları gerekse okçuluğa merak salan çevrelerle paylaşmak adına bir başlangıç olmak üzere burada rastgele madde başları hâlinde sıralamak istiyorum:³

Kepaze (kebâde, kepâde)

Okçuların idman ve ısınma için kullandıkları boynuzsuz olarak imal edilmiş yumuşak yaylara yahut zamanla gevşeyip bozularak sertliğini ve uzak mesafeye atma özelliğini yitirmiş yaylara “kepâde” denir. Günümüzde başarısız olma anlamında yaygın olarak kullanılan “kepaze olma” tabirinin kaynağı da bu kelimedir. Gubârî'nin *Yûsuf ü Züleyhâ*'sında “Bizi kader yayı sürekli fırlattığı için güçsüz bir kepaze hâline gelmiştik.” anlamında söylendiği gibi “kepâde” kelimesi zamanla “güçsüzlük” sembolü hâline gelmiştir: *Bizi kavs-i kazâ idüp pertâb / Olmuş idük kepâde-i bi-tâb* AGYZ, mes.548. Ancak bu güçsüzlük sadece imalat sırasında güçsüz üretilmelerinden değil, Tokatlı Kânî ve Mesîhî'nin ifade ettikleri gibi sürekli çekilip kullanılmalarından ve özellikle aşırı çekilmelerinden kaynaklanmaktadır: *Belüm büküldi ol ebrûdan olmadum ber-kâm / Kepâde eylemedük tîr mi kemân mı kodı* KDİY, g.208/4. “Kepâde olma” tabirinin eski metinlerde Mesîhî'nin “Onun derdini çeke çeke boyum bükülüp yay gibi oldu. O keman kaşlı güzel beni kepaze etti.” dediği şu beytinde olduğu gibi “utanç verici bir duruma düşme, rezil olma” anlamında da kullanıldığı görülmektedir: *Çeke çeke gamını kaddüm kemâne döndi / Âh ol kaşı kemânım itdi beni kepâde* MDM, g.235/4.

Yukarıda da ifade edildiği üzere “kepâde”ler atışa başlamadan önce idman ve ısınma için kullanıldıklarından, şiirde bu yönleri

3 Osmanlı şiirinde okçuluk terimleri hakkında daha önce yayımlanmış iki çalışma için bkz. İ. Hakkı Aksoyak, “Divan Şiirinde Okçuluk Terimleri,” *Türklük Bilimi Araştırmaları*, s. 1 (1995): 81-94; M. Fatih Köksal, “Divan Şiirinde Okçuluk Terimleri'ne Ekler,” *Türklük Bilimi Araştırmaları*, s. 10 (2001): 235-54.

özellikle işlenir. Meselâ Bâlî'nin serbest bir çeviriyle “Murat okunu hedefe vurmak için (yaya dönmüş) boyumun idman kepadesini sürekli çekmekteyim.” şeklinde anlaşılabilir şu beyti bu kabildendir: *Tîr-i murâdı urmağa Bâlî nişâneye / İdmân kepâdesini kadûş çok zemân çeker* BDBS, g.57/5. Antepli Aynî'nin “Felek boyumu kepage gibi büküp göğsümü de hedef ederek zulüm oklarıyla idmana başladı.” anlamındaki şu beytinde de kepadelerin idman fonksiyonu işlenmektedir: *Kaddüm çü kepâde ham idüp sînemi âmâc / Tîr-i sitemin başladı idmâna zamâne* ADMA, g.197/4. Karârî'nin “Sevgilinin eziyet yayını çeksem bunda ne var? Atış için kepaze çekilmesi âdettir.” anlamındaki şu beytinde de atışlardan önce ısınma için kepaze çekilmesi geleneği işlenmiştir: *Çeksem n'ola Karârî yârûş kemân-ı cevrin / Âdet-durur çekerler atmag için kepâde* PBKG, g.6966/5.

Kepâde kavramının kullanıldığı bir diğer yer de olağanüstü güçlü yayların kepage kadar hafif geldiğini iddia etmek suretiyle oluşturulan güç ve kudret ifadesidir. Keşfi'nin “Senin (yaya benzen) kaşlarını düşünmekten öyle bir aşk pehlivanı oldum ki, feleğin sert yayı bana kepaze kadar gelmez.” anlamındaki şu beyti bu türdendir: *Bir pehlevân-i 'ışkam kim fikr-i hâcibünle / Çarhuş bu berk yayı gelmez başa kepâde* PBKG, b.6968. “Ey ay yüzlü güzel, (ben) Hayâlî, aşkın öyle bir yayını çekmekteyim ki, bu yaya kıyasla gökkuşağı bir kepaze kadar hafif kalır.” anlamındaki şu beyit de bu kabildendir: *Bir yayını çeküpdür 'ışkuş Hayâlî ey meh / Kim oldı aña nisbet kavs-i kuzeh kepâde* HBDA, g.345/5.

Kullab (kullâb)

Farsça lügatlerde “kulâb” şeklinde, Türkçe metinlerde ise “kanca, çengel, kemer kancası, avların takıldığı kanca, balık oltası, filci kancası, sandalcıların ve askerlerin kullandığı ucu kancalı mızrak, muhaneslik ve dolandırıcılık” gibi pek çok anlamlarda “kullâb” şeklinde geçen bu tabirin “zih” ve “yay kirişi” (res. 9) anlamına dair lügatlerde herhan-

9 Günümüze ait ipekten mamul bir yay kirişi. Kirişler tarih boyunca deve ve mandaların sinir ve derileri ile hayvan bağırsaklarından da imal edilmiştir.

gi bir bilgi bulunmamaktadır. Okçuların atışa başlamadan önce kol kaslarını ısıdırmak için yay kirişini birkaç defa çekmelerine “kullaplama” dendiği de bilinmektedir. Öyle anlaşılıyor ki bu tabir, elin üç orta parmağını kanca gibi kirişe takarak çekme eyleminden kaynaklanmış olmalıdır. Yine güçlü bir ihtimalle bu “kullaplama” tabirinin yaygın kullanımından hareketle bir süre sonra “kullâb” ibaresi Türkçe’de “yay kirişi” anlamı kazanmış görünüyor.

Bâkî “Boyum senin derdinle dağınık saçının kullâbı yüzünden bükülüp yaya döndü.” derken kelime burada mutlak surette “yay ki-

10 Güçlü Türk yayları kurulmadan önce kulakları birbirine değecek kadar yakın bir yapıda imal edilirdi.

11 Altın tozlu bir yay. Kayın ağacı kabuğundan imal edilen tozlar yayı her türlü dış etkilerden ve özellikle rutubetten korurdu.

rişi” anlamında kullanılmıştır: *Kaddüm bükülüp derdüñ ile döndi kemâne / Kullâb-i ser-i zülf-i perîşânuñ elinden* BDSK, g.359/2. Yani âşık her an sevgilinin saçının hayaliyle baş başadır ve bu saç hayali, bir kirişin yayı esnetip eğmesi gibi âşığın belini sürekli bükmektedir. Kemâl-paşa-zâde’nin yasılıyken yani kurulu olmadığına uçları birbirine değecek kadar dönen (res. 10) güçlü bir yaydan bahseden “Saçtan kirişi olmasaydı, sert bir yay gibi iki ucu bir yere gelmiş kaşlarını kim kurabilirdi?” anlamındaki şu beytinde de “kullâb” yine yay kirişi anlamında kullanılmıştır: *Kim kurardı kaşlaruñ kullâb-ı zülfî olmasa / Bir yire gelmişdür iki başı katı yâ gibi*, ENMN, g.5051/3. *Pervâne Beğ Mecmû’ası*’nda Le’âlî’ye, Edirneli Nazmî’nin *Mecma’ü’n-nezâir*’inde ise Zülâlî’ye ait gösterilen “Tarak sanki yayını kirişten çıkartan bir yay ustası gibi, (o güzelin) saçını toplayarak kaşını gösterdi.” anlamındaki şu beyitte de “kullâb” aynı anlamdadır: *Şâne zülfün cem’ idüp ebrûsın izhâr eyledi / San kemân-gerdür çıkardı yayını kullâbdan*, PBKG, g.5575/7. krş. ENMN, g.3507/7. Fuzûlî’ye göre de sevgilinin saçına kendini kaptıran âşığın boyu yay, sevgilinin saç da bu yayın kirişi gibidir: *Bükülmüş kaddümi kurtarıgör kullâb-ı zülfün den / Hatâdur çekme sen çok bagrı çökmüş bir sinuk yayı* FDKA, g.278/3.

Kullaba alma (kullâb/kullâba urma)

Yukarıda “kullâb” ve “kullâblama” hakkında bilgi verilmişti. Aynı kelimeden hareketle “kullâb urma” yahut “kullâba alma/urma” da yayın kirişini idman için çekip sonra tekrar eski hâline getirme hareketinin adı olmalıdır. Çünkü sert yaylar her pehlivan tarafından çekilemediğinden, bunları çene yahut kulak hizasına kadar çekebilmek büyük bir güç gösterisi demektir. Necâtî Beğ’in “İki yayı birden kullâba alıp bir kerede çekti.” anlamındaki *Kullâba aldı çekdi iki yayı bir kez in / Eyledi iki başa zaferden veter nişân* NBDA, k.21/11 beytinden anlaşıldığına göre o devirde iki yayın birden çekilmesi başka bir çeşit güç gösterisi imiş. Bâlî’nin *Kavs-i kuzeh ki emr-ile çarha nişân çeker / Bir pehlevâna döndi iki kat kemân çeker* BDBS, g.57/1 beytinden de iki yayı birden çekme şeklinde sergilenen bu güç gösterisinin o devirde yaygın olduğu anlaşılıyor. Kefeli Feyzî şu beytinde boyunu gam yayı-

na, kanlı gözyaşını ise o yayın kirişine benzetmekte ve kader elinin sürekli o yaya kullap vurduğundan şikayet etmektedir: *Gam kemâni kâmetüm zih rişte-i hûn-âb aña / Dem mi var kim urmaya dest-i kazâ kullâb aña* FKDM, g.4/1.

Şiirde saçın âşğın gönlünü cezbetmesi, âşğın gönlünü kullaba alarak kendine doğru çekmeye benzetilir. Kadı Burhâneddîn, bundan sonra sevgilinin âşğa ilgi göstermemesini ise onu uzağa atmak için “yaya salma”sı şeklinde ifade etmektedir: *Göñülü kendüye kullâb ilen getürdi saçı / İrağa atmaq için kaşı yaya saldı bini* KBME, g.12/4. Bâkî de “Sevgili nice dikbaşlıları saçının ucuyla kendine çeker (yani) ne kadar sert yay varsa hepsini kullaba vurur.” anlamında *Ser-i zülfiyle çeker kendüye ser-keşleri yâr / Ne kadar saht kemân olsa urur kullâba* BDSK, g.436/3 diyerek aşkın gücünü vurgular. Sert yaylar güçlü pehlivanların elinde yumuşak bir dal gibi büküldükleri gibi nice katı yürekli de sevgilinin güzelliği karşısında aynı şekilde eğilmektedirler. Aşk sanatındaki maharetini vurgulamaya çalışan Mehdî de şu beytinde kendisini kirişi kuvvetle çekerek aşk yayını kıran bir pehlivana benzetir: *Kemân-i ışkı ben kullâb urup çekdüm şikest itdüm / Benümle Rüstem-i Zâle ne nisbet zûr-i bâzûda* MDNS g.464/4.

Çekip çevirmek

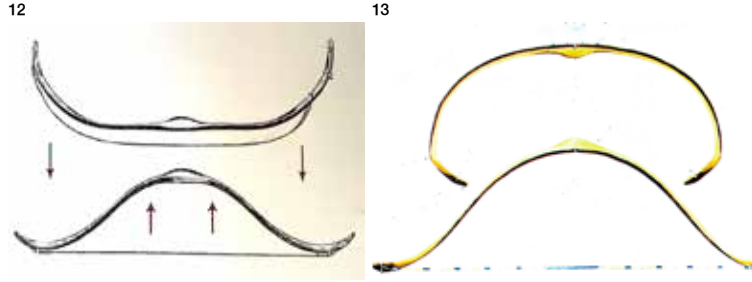
Bugün daha çok “düzene sokup idare etmek” anlamında kullanılan bu tabir, Necâtî’nin “Ey gümüş bedenli, tuğra galiba senin miskli kaşına benzemek istediği için kendisine çeki düzen vermektedir.” anlamındaki şu beytinde de günümüzde olduğu gibi “şekil ve görünüşü düzeltme, beğenilecek hâle getirme”⁴ anlamlarında kullanılmıştır:

4 *Lügat-i Ni'metullah*'ta “kâliv” maddesinde “*Kendüyi çeküp çevürüp ra'nâlanan ve güc ile güzel*” denmesine nazaran tabirin XVI. yüzyılda da günümüzde olduğu gibi “kendine çeki düzen vermek” anlamıyla kullanıldığı görülmektedir. Bununla beraber Zâtî'nin *Tolayup barmaga iller anı çeküp çevürmezdi / Başı kayı mı olurdu eger olsa hemân togrı* ZDAN, g.1794/3 beytinde geçen bu tabiri Ali Tanyeri'nin “*Hâle yola koymak, yönetmek*” anlamı verdiği şekliyle yorumlamak mümkün değildir. Çünkü deyim eski metinlerde daha çok “sorguya çekip sıkıştırmak, azarlayıp tartaklamak, haddini bildirmek” anlamlarında çekmektedir. Buna göre Zâtî'nin “Yay eğer her zaman doğru olsaydı başında

Çekdi çevürdi kendüyi ey sîm-ber nişân / Müşgîn kaşına beñzemek ister meger nişân NBDA, k.21/37. Yahut meselâ Bâkî'nin şu meşhur beytinde bahçıvanın bostan dolabını “çekip çevirme”si tamamen farklı bir yapıda yani “cezalandırma” anlamındadır: *Bâğda dólâbı çok çekdi çevürdi bâğ-bân / Öykünür diyü gamuñda nâle vü efgânuma* BDSK, g.434/2. Yani bostan dolabı şairin inlemelerine özenip onu taklit etmektedir, bostancı da “Senin ne haddine!” diyerek dolabı çeke çevire cezalandırmaktadır.

Ancak yay ve okçuluk söz konusu olduğunda “çekip çevirme”nin biraz “keş-â-keş” tabirinin karşılığı biraz da “eziyet ve işkence etme, tartaklama” anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. Hayretî şu beytinde yayın hükümdar tarafından tartaklanmasını, onun savaş sırasında düşmana arkasını dönmeye karşılık bir ceza olarak yorumlamaktadır. Yay kullanılırken ön tarafının okçuya, arka tarafının da dışa geldiği malumdur. Dolayısıyla şair gerçekte düşmana ok atmak üzere kullanılan yayı, esprili bir şekilde düşmana arkasını dönmekle itham edilen bir şahsa benzetmektedir: *Ceng içre arka virdi meger düşmâne kemân / Anı çeküp çevürdüğü oldur o şehriyâr* HD-MÇ, k.14/34. Görüldüğü üzere “çekip çevirme” eylemi bir suç işleme karşılığı olarak devreye sokulmaktadır. Şu beyitte de yay, kendisini sevgilinin kaşına benzetmeye çalıştığı ithamıyla yine sevgili tarafından tartaklanan bir şahıs olarak tasvir edilmektedir: *Beñzetdi özin yay çü peyveste kaşına / Dilber işidüp anı biraz çekdi çevürdi* TCÇD, g.208/2.

dert olmaz, el âlem onu parmağına dolayıp çekip çevirmezdi.” anlamındaki beytinde geçen tabiri “hâle yola koyma” değil “çekiştirme”, “tartaklama” şeklinde yorumlamak gerekmektedir. Meselâ Bâkî “Meclisin sakisi, kadeh hileyle sevgilinin dudağını öptü diye onu çekip çevirdi.” derken (dolaylı olarak kadehin dönüşünü de kastederek) kadehi böyle bir suç işlediği için hesaba çekmekten bahsetmektedir: *Çekdi çevürdi sâkî-i meclis piyâleyi / Âl ile öpdü diyü leb-i la'l-i dilberi* BDSK, g.504/2. Aynı şekilde Mostarlı Ziyâî de rüzgarın deniz yüzüne vurup onu buruşturmasını, ne diye düşman gemilerine yol veriyor diye bir azarlama olarak yorumlamaktadır: *Mevc-i deryâyı çeküben çevirür bâd-i seher / Ki n'îçün yol vire a'dâya bu kem-ter deryâ* MZMG, k.1/26. “Çekme çevirme” tabirinin kullanıldığı ibarelerde dikkati çeken bir diğer husus da söz konusu nesnelere çoğunun bostan dolabı, kadeh, kebab gibi hareket ve kullanılış itibarıyla dönme eylemi sergileyen nesnelere oluşudur.

12 Kiriş takılmadan önce ve takıldıktan sonra Türk yayı.

13 Kiriş takılmadan önce yay kavisinin dışında kalan boynuz kaplama kısmı, kiriş takıldıktan sonra kavisin içinde kalıyor.

Özellikle sert yaylarda kirişin büyük bir güç tatbikiyle çekildiği ve sonra bırakıldığında da oku yüzlerce metre uzağa fırlatabilecek yüksek bir itme gücünün ortaya çıktığı malumdur. Azarlama ifadesinin yaya uygulanan böyle bir çekme ve bırakma eyleminden kaynaklanmış olabileceği akla gelmekle beraber yayların kurulmadan önce tam aksi istikamette kıvrıldıkları, ancak çekilip çevrilererek kiriş takılması suretiyle (res. 12, 13) kurulduklarını da burada hatırlamak gerekmektedir. Bu durumda “çekme çevirme” eylemi âdeta işkence edercesine bir durum sergilemekte ve daha manidar görünmektedir. Şairlerin “çekme çevirme” ile birlikte kullandıkları “cevr” v.b. kelimeler de bunu tasdik eder mahiyettedir. Taşlıcalı Yahyâ’nın *Rûz ü şeb Yahyâ kuluğa cevr ider devr-i felek / Nice gez çekdi çevürdi anı mânend-i kemân* YDMÇ, k.2/22 beyti bu kabildendir. Nitekim şairin mütevellisi bulunduğu vakıflarda yolsuzluk ithamıyla defalarca soruşturma geçirip her seferinde alnının akıyla çıkışını ima ettiği “Kadılar beni nice kereler yay gibi çekip çevirdilerse de, hep ok gibi doğru çıktım.” anlamındaki şu beytinde de eziyetli bir soruşturma ve sıkıştırma söz konusudur: *Togrı çıkdum niceler tîr gibi ellerden / Kâdiler çekdi çevürdi beni mânend-i kemân* YDMÇ, k.22/39.

Yaylar hakkında yaygın olarak kullanılan “çekip çevirme” eyleminin neye istinaden geliştirildiği, mahlası Sâni, Şânî ve Şâmî gibi farklı şekillerde tespit edilmiş bir şaire ait muhammesin şu mısralarından açıkça anlaşılmaktadır: *Ser-â-ser ni’met-i dünyâyı hep dışden geçirdün tut / Bakup câm-ı Sikenderden cihânı cümle gördün tut / Basup*

yayını eflâküñ diz urduñ başka kurduñ tut / Kemân-ı Rüstemi kullâb urup çekdün çevirdün tut / Götürdün Zâl-i eflâki atından yire urduñ tut MEMK, muh. 17/1. Görüldüğü üzere buradaki “çekip çevirme” eylemi; yayların kurulmadan önce dışta, kurulduktan sonra içte kalan boynuz çeperinin namlu hizasında dizden destek alınarak çekilip kiriş takılması sırasında içinin dışa çevrilmesi (res. 13) durumuyla ilgilidir.

Yere düşmez ok

Göge yükseldiğine inanılan dua ve âh gibi mücerret kavramların oka benzetilmesiyle geliştirilen “tîr-i duâ” yahut “tîr-i âh” gibi klişe kurgulamalar hakkında yaygın olarak kullanılan “yere düşmeme” tasavvuru, aynı zamanda “Bu oklar atıldığında yere düşen sıradan oklara benzemez.” kabilinden bir tehdit ifadesi oluşturur: *Atılır çarh okı gibi tîr-i âhum göklere / İy hilâl-eburû sakın kim atduğum düşmez yire* NBMK, g.448/1; krş. *Sen hilâl-eburû gaminden çıkdı nâlem göklere / Tîr-i âhumdan sakın kim atduğum düşmez yire* NBMK, g.498/1. Aynı şekilde sevgilinin âşğın kalbine işleyen okları da yere düşmeyen oklardandır. Adanalı Sürûrî’nin “Sen gönlümüze gelmeden önce okun canımıza dokunur. Ey keman kaşlı güzel, senin attığın oklar yere düşmez.” anlamındaki şu beytinde de sevgilinin attığı oklar aynı şekilde vasedilmişlerdir: *Gelmedin hâtıra tîrün dokunur cânumuza / Yire düşmez senün atduklarun ey kaş kemân* ASAB, g.125/6. Sevgilinin oklarının yere düşmemesinin bir diğer sebebi de Hayretî’nin şu beytinde olduğu gibi çevresinde bu oklara hasret binlerce âşğının bulunması sebebiyledir: *Kesret-i ‘uşşâkdan ey kaşî yâ / Yire düşmez atduğun tîrün senün* HDMÇ, g.221/2.

Osmanlı şiirinde okçuluk terimi olarak geçen “yere düşmez ok” tabiri, bulunamayacak kadar uzak mesafelere atılan oklar için sarf edilir. Bu aynı zamanda oku atan pehlivanın da övgüsü sadedinde kullanılan klişe bir ifadedir. Meselâ Yahyâ Beğ, *Şehrengîz*’inde babası gibi usta kemankeş olan bir güzelden bahsederken “Nasıl sert yaydan ok fırlarsa, o da benden öyle kaçar. Attığı ok hiçbir zaman yere düşmez. Feleğin yayını (gökkuşağını) çekebilene nasıl yoksa, onun yayını çekebilecek kimse de yoktur.” anlamında şöyle der: *Biri*

Tozkoparan-oglu perî-veş / Atası gibi olmuştur kemân-keş // Kaçar kad-düm kemânından o fettân / Nitekim katı yaydan tîr-i perrân // Dem-â-dem yire düşmez atduğu ok / Felek gibi anuñ yayın çeker yok YDMÇ, s.259-260. Derviş Gubârî'nin *Gazavat-nâme-i Midilli*'sinde kuşatmaya katılan askerlerin ustalığını anlatırken söylediği şu mısralar da aynı şekilde atılan okların çok uzun mesafeye gidişini ifade içindir: *'Amel virürler idi tîg ü tîre / Atılan okları düşmezdi yire* GNMÖ, mes.994. Sevgilinin okunun âşîğa isabeti konusundaki ümitsizliği vurgulamak amacıyla Nev'î'nin söylediği "Bu toprak olmuş bedene sevgilinin oku gelir mi? O yay gibi kaşın attığı ok hiç yere düşer mi?" anlamındaki şu beyti de aynı zamanda bu okun yere düşmeyecek derecede güçle atıldığını vurgulamaktadır: *Ola mı bu ten-i hâkîye gele tîr-i nigâr / Atdığı yire düşer mi o kemân-ebırnun* NDMT, g.233/2. Âşîğın bedeninin toprak olup ok hedefi hâline gelmesinin ne demek olduğunu anlamak için "pûte-i hâkî"nin bilinmesi gereği vardır (bkz. "Pota").

Meşk

Okçulukla ilgili tabirlerin yer aldığı beyitlerde çok görülen kelimelerden biri talim, idman ve antrenman anlamındaki "meşk"tir. Günümüzde olduğu gibi o devirde de okçulukta en ileri seviyeye gelmiş pehlivanlar dahi ok atmadan önce "kepâde" denen gevşek yaylarla ısınır ve çalışırlarmış. Beyânî'nin sevgilinin çatılan kaşlarının gücü karşısında gökkuşağının bir kepade kadar yumuşak kalacağını söylediği "Ey sevgili, senin yay kaşlarıyla öyle çok meşk ettim ki, güçlenen elimde gökkuşağı bana artık bir kepade gibidir." anlamındaki şu beytinde dolaylı olarak "meşk" ile okçuların olağanüstü güce kavuşmaları vurgulanmaktadır: *Şöyle meşkim var kemân ebrûna ki kavs-i kuzeh / Dest-i pür-zûrunda cânâ bir kepâdemdür benüm* BDFB, g.564/4. Aslında meşk için çalışılan kepadelerin yumuşak yaylardan olması makbul iken Ârif Süleymân'ın çelikten mamul sert bir yayla meşk etmekten bahsettiği şu beyti, olağanüstü bir gücü vurgulama amacına yönelik görünüyor. Bu beyitte geçen "meşk, çille, tekye, kavs, tîr" gibi kelimeler tenasüp oluşturmaktadır: *Zûr-bâzû ile mihnetde görüp meşkimüzi / Çille-i 'aşk ile fûrkatde görüp meşkimüzi / Hâsılı tekye-i gayretde görüp meş-*

kümüzi / Âhenin kavs-i mahabbetle görüp meşkimüzi / Tîr-veş bizden 'adû dûr olur inşâallâh ASDM, tah.7/IV.

Edirneli Fâiz'in seher vaktinde edilen duaların makbul olacağı inancını işlemek üzere nazmettiği şu beytinde "meşk, sa'y, menzil, tîr" ibareleri bir araya getirilmek suretiyle okçuların sabah vakti antrenmana başlamaları vurgulanmıştır: *Meşk-i niyâza sa'y idegör her seher hemân / Menzilüğe icâbete tîr-i du'â yeter* EFTD, g.6/5. Mezâkî'nin şu beytinde ise kışın şiddetinin gidip baharın gelmesiyle âdeta çiçek gibi bahçelere dökülen çocukların ok atmaya başlamaları anlatılmaktadır: *Etfâl-i bâğ makdem-i 'ıyd-i bahâr ile / Meşk-i kemân ü tîr-i ciger-dûza başladı* MDAM, g.410/3. Özellikle yabancı seyahatnâmelerde şehirdeki çocukların ok talimi yaptıkları bu yerler, mahalle aralarındaki boş arsalar ve yangın yerlerinden geride kalan geniş düzlükler olarak gösterilmektedir.

Meşk tahtası (tahte-i meşk, tahte-i ta'lîm)

Fuzûlî'nin "Bahçe reyhanlarla meşk tahtasına dönerek noktalı noktasız bütün hece harfleri oraya yazıldı." anlamındaki *Hadîka tahta-i ta'lîm olup reyâhînden / Yazıldı mühmel ü mu'cem arğa hurûf-i hecâ* FDKA, k.1/15. beytinden anlaşıldığına göre mekteplerde ders öğretme amacıyla üzerine yazı yazılan tahtaya denmektedir. Bundan hareketle meşk tahtası ilim ve irfan kabilinden her türlü bilginin öğrenildiği bir sembol hâline gelmiştir. Meselâ Sünbül-zâde Vehbî'nin "Göğüs levhamın irfanın meşk tahtası olduğunu bildiklerinden, bu tahtaya başlık olsam kimse itiraz etmez." anlamındaki şu beytinde meşk tahtası, irfan bilgisinin öğrenildiği sembolik bir nesne olarak kullanılmış: *Bilürler levh-i sînem tahte-i meşk-i me'ârifdür / Eger ser-levha olsam kimse itmez ta'n ü inkârı* SVAY, k.8/70.

Bununla beraber birçok beyitten anlaşıldığına göre okçuların atış talimi yaptıkları "nişan-gâh" yani hedeflere de "meşk tahtası" denmektedir. Meselâ Nâbî'nin şu beytinde kader oklarına hedef olan Kızılbaz müftü ve dört oğlunun meşk tahtasına dönmesinden bahsedilmektedir: *Çâr ferzendi ile müftî-i şûm / Olıcak tahte-i meşki kaderüñ* NDAF, tar.64/1. Meşk tahtasının ok hedefi olarak kullanılması *Nedîm Dîvânî'n-*

da da sıkça görülmektedir: *Gel ey göjül yine bir âh-i hasret eyleyelim / Sipihri tahte-i meşk-i felâket eyleyelim* NDAG, müf.13. Bu tabirin okçulukla ilgisini Şeyh Gâlib'in "Gönül cefa oklarına meşk tahtası olmuşken, bakış Tatarı yağmaya gelip çapulculuğa/yağmaya başladı." anlamındaki şu beyti hiç şüpheye yer bırakmayacak şekilde ispat etmektedir: *Dil tahte-i meşk olmuş iken tîr-i cefâya / Tâtâr-i nîgeh gârete geldi çapa düşdü* ŞGNO, g.321/3. Mahmûd Nedîm Paşa'nın şu nefis müfredinden anlaşıldığına göre talim tahtasının bir diğer ismi de "hedef-i meşk"tir: *Tîr-i müjgânuşa sînem hedef-i meşk olsun* MNPD, müf. 21.

Pota (pûta, pûte-i hâkî)

Okçulukla ilgili kaynaklarda deriden mamul olup içi pamuk çekirdeği ve talaşla doldurulmuş armut biçimindeki yassı ok hedeflerine (res. 14) pota dendiği kayıtlıdır. Ünsal Yücel eskiden pota deni-

14 İçi pamuk çekirdeği ve talaş tozu ile doldurulmuş meşin bir puta. Askerî Müze'deki bu potanın altındaki zincirlere bağlı ziller, uzaktan hedefin vurulup vurulmadığını duyma amacına yöneliktir.

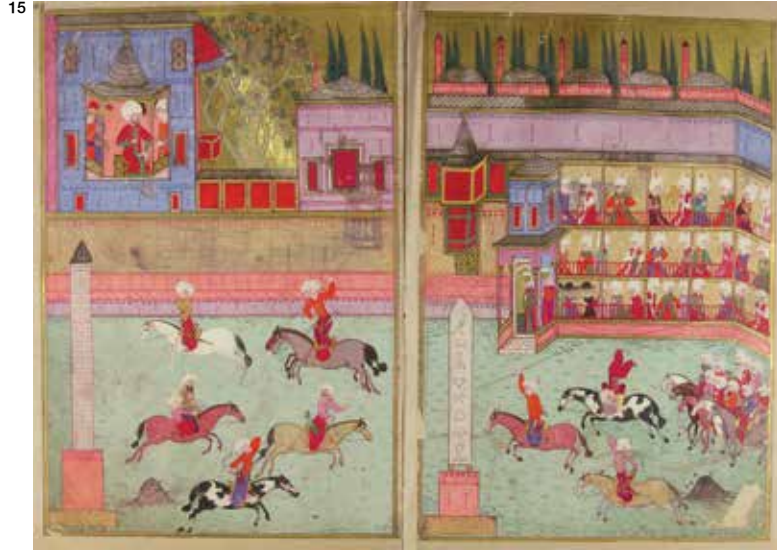
len toprak kapların hedef olarak kullanılması sebebiyle bu ismin yerleştiğini ve daha sonraki deri potaların bu çömlek formundan kaynaklanarak şekillendiğini ileri sürer.⁵ Evliyâ Çelebi ise İstanbul'un fethinden sonra Ayasofya'dan çıkarılan heykellerin Okmey-

5 Yücel, a.g.e., 45-6.

danı'na götürülerek bunlar üzerinde atış talimi çalışıldığı şeklinde bir inancı naklederek "puta atışı" isminin puta yani heykele ok atmaktan kaynaklandığını iddia eder.⁶ Bütün bu rivayetlerin yanı sıra minyatürlerde dahi resmedilmesine rağmen, pota atışlarının yere yığılan kil tümseği olduğundan pek bahsedilmez.

Bu edebiyat, ten zevki v.b. hiçbir maddî menfaati olmayan bir aşkı terennüm etmeyi hedeflediğinden, şairler aşklarını ifade ederken her fırsatta herhangi beklentisi olmayan bir sevgiyi vurgulamaya çalışırlar. Bunu ifade etmenin en meşhur örneklerinden biri, Fuzûlî'nin "Eğer o sevgilinin elini öpme arzusuyla ölürsem, benim toprağımdan bir kâse yapıp onunla kendisine su ikram edin -ki bu sayede ona yaklaşmış olabileyim-" anlamındaki şu beytidir: *Dest-bûsî ârzûsiyle ger ölsem döstlar / Kûze eyley topuram sunuñ anuñla yâre su* FDKA, k.3/12. Bu toprak olma isteğinin bir başka motifi de bir an önce ölerek sevgilinin atacağı oklara hedef olma arzusu olarak karşımıza çıkar. Meselâ Refikî'nin "Ey yay kaşlı güzel, eğer bu toprak olmuş beden senin gamzenin oklarına nişan olsaydı sana candan kurban olurudum." anlamındaki şu beytinde de toprak olma sonucu hedef hâline gelme ümidi söz konusudur: *Bu ten-i hâkî nişân olsaydı tîr-i gamzeñe / Cân ile kurbân olurudum ey kemân-eburû şaşa* ENMN, g.164/4. krş. PBKG, g.84/5. Yahut Gıyâsî'nin, sevgilinin aşkına müptela olduktan sonra uğradığı belaları dile getirdiği "Bu toprak mizaçlı bedenim, senin oklarına meylettüğinden beri kader oklarının hedefi hâline geldi." anlamındaki şu beyti de

6 *Der-sitâyiş-i feth-i Okmeydânı: Muhammed Han cemî'-i guzât-ı Müslimîne cümle mâl-ı ganâyimi tahmîl idüp ve Ayasofya içre mücevher putlardan Vüdd ve Yagûs ve Ya'ûk ve Süvvâ' ve Nesir misilli putlarla Terşhâne Bâğçesi'ne varup andan putları Okmeydânı'nda nişângâh idüp cümle guzât-ı müslimîn putlara oklar atdılar. Hâlâ kemân-keşânlar mâbeyninde puta oku ta'bir itdükleri sehm ol hadengdir kim ilâ-hâze'l-ân puta oku dirler. Hattâ ol putun pâreleri Sultân Ahmed Hân asrına gelince durduğı muhakkaktır. Bir putun ismine Âzmâyiş dediler kim lodos cânibine koyup yıldız rûzgârıyla ana ok atarlardı. Hâlâ ol câ-yı ma'hûda Tozkoparan Ayağı derler. Ve bir puta heki dediler. Hâsköy tarafına koyup şimâlden ok atdılar. Hâlâ ol tîre heki derler. Ve bir puta Peşrev dediler, yıldız cânibine koyup kiblede ok atarlardı. Hâlâ ol nâveke peşrev derler. Beş dirhemî sekiz yüz gez menzil segirdür. Ve bir puta Peleng dediler, cânib-i garba konulup cânib-i şarkdan sûfâr-ı Moğolî atılırdı. Hâlâ cümle tîr-endâzân mâbeyninde ol tîre peleng derler. Bkz. Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, I, 49.*

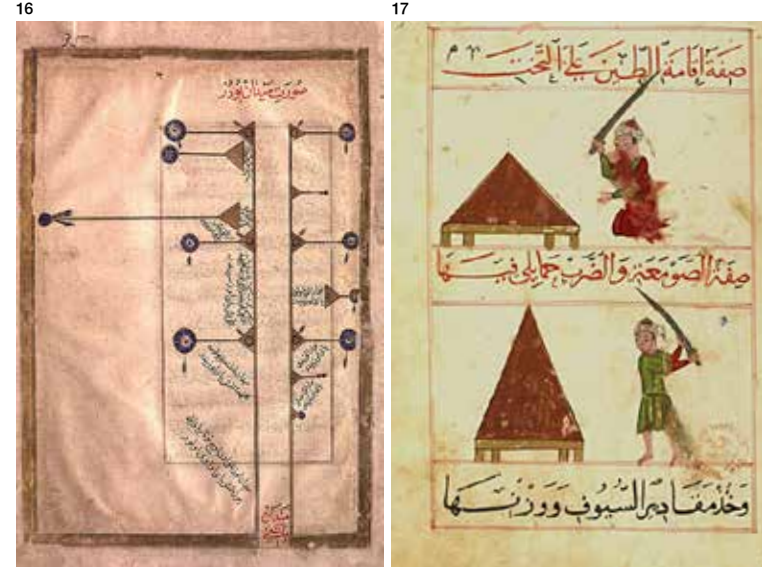
15 *Sûr-nâme-i Hümayûn*'da bulunan bu minyatürde Sultan Ahmet Meydanı'ndaki düğün şenliklerinde kum yahut kil yığınının oluşturan pûte-i hâkîlere atış yapan atlı okçular görülmektedir.

aynıdır: *Nâvek-i kavs-i kazânuş oldı cânâ menzili / Mâyil-i tîrûş olaldan bu ten-i hâkî-nihâd* PBKG, g.1444/4

1554-1562 yılları arasında Avusturya sefiri sıfatıyla Türkiye'ye gelerek buradaki müşahedelerini dört uzun mektup hâlinde kağıda döken Busbecq, üçüncü mektubunda Türklerin ok atmadaki ustalıklarını ve ok talimlerini anlatırken şehrin pek çok yerinde okçular için arsalar tahsis edildiğini bildirir. Hedef olarak toprak bir tümsek yapıldığını, burada atılan okları toplamak ve kuruyan kili her gün sulayarak okların saplanabileceği kıvamda kalmasını temin karşılığında kendisine bir miktar bahşiş ödenen bir görevli bulunduğunu⁷ anlatır: "Üzerinde hedefin işaretlendiği kumlu toprak yığını tahtayla sıkıştırılmıştır. Hedef yerden 1 metre yüksektir."⁸ Minyatürlere de yansıyan (res. 15, 16) bu

7 Ogier Ghiselin de Busbecq, *The Turkish Letters*, terc. E. Seymour Foster (London: Oxford at the Clarendon Press, 1968), 134-35.

8 Ogier Ghislain de Busbecq, *Türk Mektupları: Kanunî Devrinde Avrupalı bir Elçinin Gözlemleri*, terc. Derin Türkömer (İstanbul, 2011), 144.

16 Ok talimlerinin yapıldığı bir meydan krokisinde kum yığınları ve ok hedefleri.

17 Taberî'nin *Kitâbü'l-vâzih*'inde bulunan bu minyatürden anlaşıldığına göre o devirde kılıç talimleri de kil ile yapılıyordu.

gelenek, anlaşıldığı kadarıyla killi topraktan bir tümsek hedef oluşturmak suretiyle bu "kapı" şeklindeki hedefi oklarla vurarak icra ediliyordu.⁹ Nitekim Busbecq buna "kapu karşı atmak"¹⁰ dendiğini ifade etmektedir: "Hedefin önü küçük bir kapıya benzer. Kapı karşı atmak sözü buradan geliyor. Rumlar hedefi şaşırınlar için böyle der."¹¹

Görüldüğü üzere şairlerin her fırsatta sevgilinin oklarına hedef olabilme ümidiyle toprak olma arzularını sıradan bir ifade olmayıp o devirde yaygın olarak hemen her yerde icra edilen bir okçuluk geleneğine işaret etmektedir. Kemâlpaşa-zâde'nin şu beytinden bu kil tümseğe, "toprak pota" anlamında "pûte-i hâk" dendiği anlaşılmaktadır: *Pûte-i hâk oldı ten tîrûş nişânı olmağa / Bilmez ol üftâde kim*

9 Nitekim *Nihayat al-Su'l wa al-Umniya fi Ta'allum 'Amal al-Furusîyya*'de bulunan bir minyatürden anlaşıldığına göre, (bkz. res. 17) kılıç talimleri de kil üzerinde yapılıyordu.

10 Busbecq, *The Turkish Letters*, 135.

11 Busbecq, *Türk Mektupları*, 145.

düşmez yire tîrûñ senüñ PBKG, g.4201/3. Aynı şekilde Yûsuf ü Züleyhâ'sında da bu toprak hedef olma ümidini işleyen şair, zavallı âşîğın gerçekte sevgilinin oklarının yere düşmeyecek kadar güçlü atılmış olduğundan habersizliğini de şu nefis ifadesiyle dile getirir: *Kara yir oldı gönül tîrûñ nişânı olmağa / Bilmez ol üftâde kim düşmez yire tîrûñ senüñ* KPYZ, mes.5245.

Sandûk, sandûka, tabla

Mütercim Âsım Bürhân-ı Kâtî'ında “âmâc” maddesinde “Ok nişânesi nasbolunan toprak yığıntısına dinür. Anuñ için nişâne olan mevziye âmâc-gâh dirler. Nişâne-i tîr manasına da gelür ki pûte ve tabla ta'bîr olunur”¹² der. Aşağı yukarı aynı anlama gelen “nemûk” maddesinde de “Te-bûk vezninde ok nişânesidür ki pûte ve tabla ta'bîr olunur.” bilgisini verir. Buna göre ok talimlerinde kullanılan “pota” ve “tabla” eşanamlı olup günümüzde pota tarifi için geliştirilen “içi pamuk çekirdeğiyle dolu olup bir kütüğe bağlanan armut şeklindeki meşin hedef”¹³ tanımını eski metinler açısından fazla bir anlam ifade etmemektedir.

Kıvama sokulup kubbe şekline getirilmiş bu kumla karışık kil yığıntısına pota ve tabla dendiğine göre, metinlerde “sandûk” yahut “sandûka” olarak geçen hedefler güçlü bir ihtimalle içine kumla karışık kil doldurulmuş sandıklar şeklinde olmalıdır. Hayâlî'nin “Sevgilinin o iki misk tozlu yayları/kaşları, gönlümüz duruyorken gamze okunu o toprak sandıklara attılar!” anlamındaki şu beytinde geçen “sandûka-i hâk” tabiri bunların içine kil basılma ihtimalini güçlendirmektedir: *Atdılar sandûka-i hâke gönüller var iken / Gamzeler tîrin ol iki misk tozlu yâları* HBDA, k 81/4. Sun'î'nin şu beytinden önüne/içine kil basılmasına rağmen bu tablaların şiddetli atışlar sonucunda delinebildiği anlaşılıyor: *Ş'ol kadar çarh okın urdum bu gice eflâke kim / Tablası mâhuñ delindi tîr-i âhumdan benüm* SDHY, g.109/3. Bununla beraber bu delme eyleminin niçin “çarh oku”yla yapıldığını hakkıyla anlamak için “Çarh oku” maddesini incelemek gerekmektedir.

¹² Mütercim Âsım, *Bürhân-ı Kâtî*, 42.

¹³ Yücel, a.g.e., 45-6, 419.

18 Taberî'nin *Kitâbü'l-vâzih*'inde (TSK, Revan 1933) fıçı şeklinde bir sandığa ok atan kemankeşler.

Yine edebî metinlerden anlaşıldığına göre bu sandıkların üst tarafları yuvarlak kemer şeklinde (res. 18) biçimlendirilmiştir. Nitekim Revânî şu beytinde muhtemelen bu yuvarlaklık sebebiyle çarhı böyle bir sandukaya, hilâli gümüş tozlu bir yaya, kayan yıldızı da bu hedefe atılan bir oka benzeterek şöyle der: *Çarh sandûkasına tîr-i şihâb atmağ için / Mâh-i nev yine ele aldı gümüş tozlu kemân* RDMÇ, k.11/4, krş. RDZA, k.25/2, MKTM, k.73/4. Vahîdî'nin kaş-kemer ilişkisini işlediği şu beyti, bu sandukaların kavisli yapısını şüpheye yer bırakmayacak derecede göstermektedir: *Çihremi ta'lîmhâne kıldı tîr-i kahr-ı yâr / Tablalardur gözlerim tâkı-durur kaşum benüm* PBKG, g.4850/3.

Aynı şekilde Necâtî, Remmâl Lütî ve Muhibbî'nin göğsü bir sandukaya, kalplerini de bu sanduka üzerine konmuş “nişân/nişâne”ye benzetmelerinden hareketle bu basılmış killer üzerine kalp v.b. şekillerde hedef noktaları bulunduğu anlaşılmaktadır: *Sandûkasında sinemün olsun nişâne dil / Öğret elüñi gel berü ta'lim-hâne at* NBMK, g.33/2; *Sandûka-i tenümde kalbüm nişâne kıldum / Kaşuñ gözün koyaldan ta'lîm okını yaya* EHKC, g.2408/6; *Tabla-i sinemde cânâ kalma-*

mışdur dil nişân / Tîr-i müjgânun atarsañ n'ola ey kaşî kemân ENMN, g.3373/1. Azmî-zâde Hâletî'nin “Sevgilinin beni ok hedefi hâline getirmesini ümit etmem çok tabiidir. Çünkü gözlerim ağlamaktan beyaz kağıda döndü.” anlamındaki şu beytinden bu tablalar üzerine hedef olarak kağıt yapıştirildiği da anlaşılıyor: Tabla-i tîr itmesin yârüñ n'ola kulsam ümîd / Aglamakdan oldı çeşmüm nitekim kâğıd sefîd AHBK, müf./54.

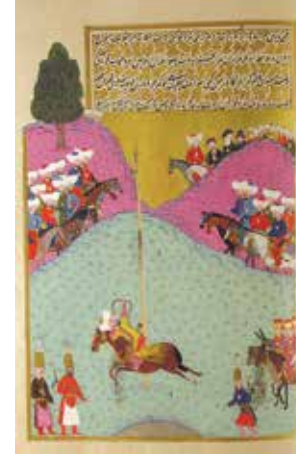
Nihayet Ganî-zâde Nâdirî ve Râmî Abdürrahman Çelebi'nin şu beyitleri bu sandık ve tablaların üzerine ziller asıldığını açıkça göstermektedir. Anlaşıldığına göre ok hedefe isabet ettiğinde uzaktan zil sesi duyulacak ve hedefin vurulduğu belli olacaktır: *Olup sandûka-i sînemde dâgum tabla-i tîrüñ / Ceresdür dil pes-i sandûkada dâyim figân eyler GNNK, g.29/2; Ceres-âsâ göñül feryâd ider sandûka-i tende / Uraldan tabla-i sînem nişânın nâvek-i nâzî RAÇD, g.282/3.*

Belki birçok kaynakta bulunamayacak bir bilgi olması bakımından buraya ilave etmekte fayda gördüğüm bir detay da, bu sandıklar içine basılan kumlu kil üzerine yaldızlı kağıtlara sarılmış fındıklar gömülmesi hususudur. Yıldızlı kağıtlar uzaktan parlayarak hedefin rahatça görülmesini sağlayacaktır: *Tablalardur mihr ü mâh altunlu funduklar nücûm / Tîr-i âh-i 'âşîka ta'lîm-hâne âsümân ZDAN, g.1014/2. Zâtî'nin bu beyti aynı zamanda bize ikili hedefleri hatırlatması bakımından ayrıca önem arz etmektedir.*

İki baştan nişân

Okçulukta hedefi isabet ettirmek kadar seri atış da önemli bir yetenek idi. Güçlü bir ihtimalle bir hamlede iki hedefi arka arkaya vurmaya yönelik idmanları kastetmek için olmalı, eski şiirde meselâ Me'âlî'nin şu beytinde olduğu gibi “iki baştan nişân” tabirinin çokça kullanıldığı görülmektedir: *Çarh meydânında 'âşîk tîr-i âhî atmaga / Mâh ile hurşîd iki başdan nişândur ey göñül MDEA, g.144/2. Necâtî de sevgilinin bakış oklarının kendisine isabet etmesi yani sevgilinin kendisini fark etmesi ümidiyle canını ve gönlünü ona iki hedef olarak takdim ederken aynı şekilde bu ikili nişandan bahsetmektedir: Gamzeñ okını gâh dile gâh câne at / Ey kaşları kemân iki başdan nişâne*

19

19 Sultan II. Murad'ın *Hüner-nâme*'de yer alan, kabağa atış minyatürü. Alta yerde kil yahut kum yığını halinde bir ok hedefi görülüyor.

20

20 Kabağa atış Memlük sahasında sırık üzerine iple asılan bir su kabağını hedef olarak icra ediliyordu.

at NBDA, g.33/1. krş. Hak iki başda iki nişân diküp eyledi / İki cihânda tîr-i murâdâtıña hedef NBMK, g.269/3; Gamzeyle kaşuñ başlamadın tîr ü kemâne / Merdümler idi iki gözüm aña nişâne HBDA, g.375/1.

Kabak ağacı (altun kabak, çûb-i kabag, zerrîn kabag)

Mütercim Âsım'ın *Bürhân-i Kâtî*'da “dâr-i kedû” [= kabak sırığı/direği] maddesinde “Sükûn-i râ ile. Türklerin kabak ağacı didükleridir ki o diyârda selâtin ve 'ümera 'iyd günlerinde sahrâya çıkup bir kuru kabak içre altun ve akçe doldurduktan soñra bir ağacın başına geçürürler. Üstâd tîr-endâzlar meydân başından ata mahmuz idüp dolu dizgin gitdüğü yirde kemâna küşâd virür. Eger o kabağı vurabilürse içinde olan altun ve akçe kendinüñ olduktan soñra bir hil'at-i fâhireye dahi mazhar olur. 'Arabîde “burcâs” dirler. Hâlen Mısır diyârında ok yirine şeş-hâne tüfeng atarlar.” demesine istinaden uzunca bir sırık üzerine geçirilen içi parayla doldurulmuş altın yahut gümüş renkli bir kabaktan oluşan ok hedefine (res. 19, 20) denir. Müellifin “kejek” maddesinde “Meydanda üzerine kabak geçirilen dikili sırık başına bend idüp fâhir ve zî-kıymet âvîzeler asup üstâd tîr-endâzlar geriden o kabağa ok atarlar. Musîb olan

o âvîzelere nâil olur.” demesine nazaran bu müsabakalarda verilecek hediyeler asılarak sergilenmekteydi.

İbrâhim Paşa'nın düğünü hakkında nazmettiği meşhur kasîde-sinde Figânî, “Kayan yıldız felek meydanına nişan (için) altın bir kabak dikmiş, zaman zaman çarh yayını bükerek ona ok atmaktadır.” derken okçulara hedef olarak dikilen kabağın varaklarla kaplanarak parlak hâle getirilmesine işaret etmektedir. Beyitteki “zerrîn” kelimesinin bazı nüshalarda “sîmîn” şeklinde tespit edilmesine bakılarak, kabakların bazen gümüş renginde de kaplandığına hükmedilebilir: *Dikdi bir zerrîn kabak meydân-i gerdûne nişân / Tîr atar yir yir şîhâb idüp kemân-i çarhu ham* FDAK, k.2/25.

Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi'nin şu beytinden, yukarıda anlatılan atı dolu dizgin koştururken okla kabağa atış yapma eyleminin sadece atı düz bir yol istikametinde koşturarak değil, kabak direğinin etrafında döndürerek yahut at üzerinde hızla giderken direği geçtikten sonra süratle geri dönmek suretiyle yapıldığı da anlaşılmaktadır. Şairin ifadesine göre mum üzerindeki ateş, direk üzerine dikilmiş bir altın kabak gibi parlamaktadır ve ateş etrafındaki pervaneler de o kabağa âh oklarını atmaktadırlar: *Öñünde atmaga pervâneler âh okların aña / Sütûn-i şem'-i tâbâna diker zerrîn kabag âteş* TCÇD, k.24/23. Hayâlî'nin şu beyti de aynı manzarayı tasvir etmektedir: *Şem' dikdi bezm meydânında bir altun kabag / Atdılar her yaneden âh okların pervâneler* ENMN, g.1207/2. krş. HBDA, s.136/28-2.

Altın kabak ile “arsa/meydan” kavramlarının birlikte zikredilmesi bu müsabakaların at koşturabilecek genişlikteki meydanlarda düzenlenmesi sebebiyledir. Sehî Beğ şu beytinde güneşi memduhun yüceliği meydanında altın kabak dikmiş bir şahsa benzeterek şöyle der: *Ok atup her bir kemân-eburî nişân-gâh itmege / Rif'atün meydânına dikdi kabâgın âfitâb* SBDH, k.12/14. Esasen eski şiirde “meydân” kelimesinin geçtiği beyitlerin önemli bir kısmında savaş, güreş v.b. spor müsabakaları ve yarışlar gibi çekişmeli konuların söz konusu edildiğini de burada hatırlamak gerekmektedir. Emrî de “Boyum dünya meydanında uzun bir kabak direği, ucundaki de baş değil bir kabaktır.” anlamındaki şu beytinde yine altın kabak ve arsa ilişkisini söz

konusu etmektedir: *Kâmetüm 'arsa-i 'âlemde sünük çûb-i kabak / Anuñ ucında kabakdur degül ey yâr başı* EDYS, g.561/4. Remzî'nin şu beytinde de güneş, şairin âh oklarına nişan olmak üzere felek meydanına dikilmiş altın bir kabak olarak tasavvur edilmektedir: *Ey kemân-eburî nişân yirine tîr-i âhuma / Gün felek meydânına her gün diker zerrîn kabag* ENMN, g.2291/3.

Emrî'nin yukarıda geçen “sünük çûb” [= uzun sıvık] terkinde olduğu gibi, altın kabak bahsinin geçtiği hemen bütün beyitlerde, yine aynı şairin “Gam ülkesinin padişahıyım. Feryat oklarını atmak için ah sütunumun üzerinde güneş altın kabağımdır.” anlamındaki şu beytinde olduğu gibi bu kabağın dikildiği sıvıktan da söz edilir. *Şeh-i mülk-i gamem Emrî hadeng-i nâle atmaga / Sütûn-i âhum üstinde güneş altun kabagumdur* EDYS, g.163/5. Zâtî'nin “Âşıklar senin önünde ah oklarını atsinlar diye güneş (benim) âh dumanı sütunuma altın bir kabak dikti.” anlamındaki şu beyti de bu kabildendir: *Urmaga âh okların 'uşşâk öñünde âfitâb / Bu sütûn-ı dâd-ı âha dikdi bir zerrîn kabag* ZDAN, g.627/3.

Emrî'nin yukarıdaki beytinde olduğu gibi şairler zayıflayan bedenlerini bir sütun yahut kabak sıvığına, üzerindeki başlarını da sevgilinin okları için meydana dikilmiş bir altın kabağa benzetirler: *Eylerem meydân-i gamda tîrûñe başum kabag / Ey kemân-eburî çoğ işler geçdi başumdan benüm* SDHY, g.116/3. Emrî oldukça orijinal bir benzetmeyle gözü bir kabağa, çevresindeki kirpikleri ise o kabağa atılmış oklara benzeterek şöyle der: *Gözüm kabagına gamzeñ şu deñlü tîr urdı / Ki çevresinde görenler sanur saf-i müjgân* EDYS, g.408/4. Burada “kabak/kabag” kelimesinin aynı zamanda göz küresi anlamına geldiğinin de hatırlanmasında fayda vardır. Altın kabağa en fazla benzetilen nesne, gökte altın renginde parlayan güneştir. Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi bu durumlarda çoğu zaman şairler bir sütun gibi göğe yükselen âhlarını bu kabağın direğine benzetirler. Yahut da Remzî'nin şu beytinde olduğu gibi güneşi âh okları için dikilmiş bir altın kabak hedefi olarak görürler: *Ey kemân-eburî nişân yirine tîr-i âhuma / Gün felek meydânına her gün diker zerrîn kabag* ENMN, g. 2291/3. krş. *Ey meh güneşde şa'ş'a sanur gören ani / Meydân-ı*

çarhuş âh okın urdum kabagına ZDAN, g.1274/5. Yaygın olarak altın kabak benzetmesi yapılan objelerden bir diğeri de mumdur. Mumun sütuna, üzerindeki altın renkli alevin ise ok hedefine benzetildiği bu kompozisyonda pervaneler böyle bir altın kabağa atılan âh oklarına benzetilir: *Ururlar âh okın pervâneler her yaneden üşmiş / Sütûndur şem'-i meclis şu'lesi altun kabag olmuş* EDYS, muk. 234/1. krş. *Öğünde atmaga pervâneler âh okların aya / Sütûn-i şem'-i tâbâna diker zerrîn kabag âteş* TCCD, k.24/23.

Findığa ok atma

Manzum metinlerden anlaşıldığına göre okçulukta yaygın olarak kullanılan hedeflerden biri de Revânî'nin servileri atış için bekleyen pehlivanlar, gül goncalarını fındık, gül dikenlerini ise oklar olarak tasavvur ettiği şu beytinde olduğu gibi fındık idi: *San servler turuban ayag üzre ok atar / Fınduklar oldu goncalar ü tîr oldu hâr* RDZA, k.4/8. krş. MKTM, k.123/8. Bu kompozisyonun bir benzerini Gelibolulu Sürûrî'de görmekteyiz. Bu defa şair bedenini bir talimhaneye, vücudundaki yaraları hedef fındıklarına, kaşlarını ise okçuların astıkları yaylara benzetmektedir: *Ten-durur ta'lîm-hâne dâglar fındukları / Pehlevânlar asduğı yaylar-durur kaşum benüm* PBKG, g.4840/2. Fındıkların hedef olarak nasıl kullanıldığı konusunda Sehî Beğ'in bahçeyi talimhaneye, gülleri tablalara, goncaları fındıklara, gül dallarını yaylara, dikenleri ise oklara benzettiği şu tasviri oldukça açıklayıcıdır: *Gül tabla gonca fındukı ta'lîm-hâne bâg / Döndi kemâne gül budagı oldu tîr hâr* MKTM, k.127/11. Yukarıda "sandûka" yahut "tabla"lara güçlü bir ihtimalle kil basılarak okların bu killere saplanmak üzere atıldığından bahsedilmişti. Zâtî'nin şu beytinden anlaşıldığına göre tablalar içindeki kile bastırılan bu fındıklar, uzak mesafeden rahatça görülebilmeleri için yaldızlı kağıtlara sarılıyorlardı: *Tablaldur mihr ü mâh altunlu funduklar nücûm / Tîr-i âh-i 'âşika ta'lîm-hâne âsümân* ZDAN, g.1014/2. krş. *Fınduklara sitâreler altun varak sarup / Ta'lîm-hâne sine anuş itdiler nişân* NBDA, k.21/28.

Saban demirine ok atma

Ok atışlarında amaç sadece hedefi isabet ettirmek yahut okun çok uzak mesafelere gitmesi değil aynı zamanda dayanıklı nesnelere delip parçalayacak güç ve şiddette atışlar gerçekleştirebilmektir. Özellikle savaş sırasında düşmanın aynalı çelik zırhlarını tahrip edebilecek güçte atışları hedefleyen bu antrenmanlarda saban demiri dahil türlü sert nesnelere atışlar yapılıyordu. Cevrî'nin üç ayrı tarih kıt'asıyla nakledildiğine göre Sultan İbrâhim 1054'te (1644-45) terkeş okuyla saban demiri üzerine bir darb atışı yaparak demiri delmeyi başarmıştı: *Kuvvet-i bâzû ile Hazret-i Han İbrâhîm / Rüstem-i Destân gibi atdı kemânı âşikâr // Şastını muhkem idüp pür-tâb idicek tîrini / Eyledi peykân anuş saban demürinden güzâr // Darb-i okla her kemân-keş urdı amma delmedi / Deldi bir terkeş ok ile pâdişâh-i kâmkâr // Bu hüner geldi bin elli dörd içinde zâhire / Pâdişâhuş 'ömrin efsûn eylesün perverdigâr* CDHA tar.121/4. krş. CDHA, tar.117; CDHA, tar. 118. Eğer bir mübalağa söz konusu değilse günümüzde Harbiye'deki Askerî Müze'de teşhir edilen saban demiri üzerine saplanmış ok (res. 21) bu durumu ispat edecek mahiyettedir.

21 Askerî Müze'de teşhir edilmekte olan bir saban demirine yapılmış darb atışı.

Cama ok atma (şişeye ok atma)

Günümüzde bir silahın iyi olup olmadığını cama atış yaparak anlarlar. Eğer tüfek yahut tabancanın namlusu düzgünse kurşun yalpalamadan gideceği için çarptığı camı çatlatmayıp bir noktadan delip geçer. Eğer silah düzgün bir namluya sahip değilse kurşun yalpalayarak girerken camı çatlatır veya parçalar. Aynı şekilde günümüzde ağır çekim yapabilen kameralar vasıtasıyla görüldüğü üzere yaydan çıkan ok, çok kısa bir sürede hedefine giderken âdeta bir yılan gibi kıvrılarak, salınımla ilerler. Demek oluyor ki oku olabildiğince güç-

22

22 Darb atışıyla cam bardakların çatlatılmadan delinmesi. Askerî Müze'den.

lü fakat kıvrılmadan atabilen okçuların okları camı aynı iyi bir namludan çıkan kurşun gibi parçalamadan delip geçebiliyordu. Nazîf şu beytinde böyle bir oktan bahsetmektedir: *Müjgân-i gamı câm-i dili münkesir itmez / Bî-rahne geçer şîşeden ol tîr-i muhadded* NDMD, g.45/2. Mesîhî ise bu durumun inci delmek derecesinde zor bir hüner olduğunu şöylece ifade eder: *Geçer âhum okı karşı felegün şîşelerin / İncüleri deler ol resme ki san'atle zecâc* MDMM, g.24/5.

Bu okların Şevkî'nin Edirneli Nazmî ve Pervâne Beğ mecmû'alarında geçen "Senin gamzenin gönülde incelikle yer tutması, şişeler içinde sanatla ok saklanması"

anlamındaki şu beytinden bu gibi cama geçmiş okların teşhir için saklandığı anlaşılmaktadır: *Dilde nâzûklükle câ dutduğı budur gamzenün / San'at ile şişelerde tîr-i bürrân bağlanur* ENMN, g.1306/2. Cam bardağı bir noktadan delip geçen bir ok örneğini bugün Askerî Müze'de görmek mümkündür. Ateşli silahların yaygınlaşmasıyla Okmeydanı'ndaki Atıcılar Tekkesi'nin faaliyetine 1895 yılında son verilmiş, darp atışlarıyla delinen bardak, zırh, ziller v.b. hâtıra olarak saklanan eşya önce Evkaf Nezareti'ne daha sonraki yıllarda da Askerî Müze'ye devredilmişti. Bugün Askerî Müze'de teşhir edilen okla delinmiş bardaklar ve zil (res. 22) muhtemelen Okçular Tekkesi'nden intikal eden eşyalardan olmalıdır.

Eski metinlerde çokça kullanılmasına nazaran, okçuluktaki hüner ölçülerinden birinin de camı parçalamadan bir noktadan gelecek atışlar yapmak olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Bilindiği üzere şiirde gönül kolayca kırılması sebebiyle bir "şişe"ye (= cama) benzetilir. Burada eski metinlerde geçen "şişe" kelimesinin "cam" anlamında kullanıldığını hatırlamak gerekmektedir. Sevgili, âşıkların gönlünü yaralayan okları atma konusunda öylesi-

ne hüner kazanmıştır ki bu oklar onların cam kadar kırılğan gönüllerini deler fakat onlar yine de kırılmazlar: *Nice tîr-endâzdur seyr eyle ol ebrû-kemân / Tîr-i cevri ile deler sınımaz yine dil şişesi* ŞYDH, g.405/2. İshâk Çelebi'nin şu beytinden şişeye atıldığı gibi at nalına da ok atıldığı anlaşılmaktadır: *Gamzen begüm ok atmada ehl-i hüner geçer / Na'l-i hilâli şişe-i mihrî deler geçer* ÜİÇD, g.55/1.

Sunî'nin "Ahımın oku her gece feleğin camını deler geçer. Ey sevgili, şu yıldızlar onun için toplanan kalabalıklardır." anlamındaki şu beytinden de anlaşılacağı üzere, okçuların bu gibi hüner gösterilerinde kalabalık bir seyirci topluluğu da hazır bulunuyordu: *Şişe-i çarhı deler bu tîr-i âhum her gice / Uşdaki yıldızlaruy ey dost ol hengâmıdur* SDHY, g.65/4 Bu gösterilerin halkın kalabalık olduğu meydanlar ve pazar yerlerinde düzenlendiği Revânî'nin "Aşk pazarında feleklerin camından hünerle ok geçiren ahımın okçusudur." anlamındaki şu beytinde böyle bir pazar yeri ima edilmektedir: *İşk bâzârında tîr-endâz âhumdur bugün / San'at ile ok geçüren şişe-i eflâkden* RDZA, g.265/2. Bu beytin *Pervâne Beğ Mecmû'ası*'ndaki varyantında "bâzârında" ibaresi yerine "meydânında" kelimesinin bulunması yukarıda geçen pazar yerleri ve meydanlar ifadesini doğrulamaktadır. Derzî-zâde Ulvî'nin şu beytinden müsabaka sonucunda başarı gösteren pehlivanın yayının asıldığı anlaşıyor: *Şişe-i çarhı delüp asdı kemânını hilâl / Nitekim tabla-i tîr-i şeh-i Dârâb-nişân* DUİÇ, k.13/10.

Ârifî'nin "Gamzenin usta okçusuna aferin. Hüner göstererek gönül şişesinden okunu geçirdi." anlamındaki şu beytinde de bu şekilde camdan ok geçirme ustalığı alkışlanmaktadır: *San'at ile şişe-i dilden geçürdi tîrini / Âferîn ey kaşları yâ gamzenün üstâdına* PBKG, g.6447/3. İshâk Çelebi de sevgilinin âşığının bağırını ustaca delen bakışlarını okçuluktaki ustalığı olarak yorumlar: *Deldi geçdi gamzesi sınımadı gönlüm şişesi / Ol kemân-ebur be-gâyet hûb tîr-endâz imiş* ÜİÇD, g.112/4. Zarîf'in *Belîğ Tezkiresi*'nde geçen "O keman kaşlı eline ayna aldığı anda, kirpiğinin oku sanki bir camdan geçmektedir." anlamındaki şu beytinde aynaya bakan bir güzelin hâli, cama ok atan bir okçuya benzetilmiştir: *Tîr-i müjgânı ider bir şişeden gûyâ güzer / Destine aldıkça ol kaşı kemân âyineyi* Zarîf, Belîğ, s.307.

Külaha ok atma

Ok talimi yapılan meydanlarda hedef olarak külâh dikildiğinin anlaşıl-
dığı şu beyitte şair, sevgilisinin ilgisine mazhar olabilmek için, herkes
külâh dikip nişan alırken hedef olarak başını dikmeyi tasavvur ediyor:
Halk meydânda küleh dikse seğırdüp peyk-i dil / Ser diker kim ol kemân-ebürü
nişân-i tîr ide APDA, g.283/4. Aynı şekilde Zâtî'nin şu beytinde de muh-
temelen bir direk üzerine hedef olarak dikilmiş kırmızı bir külâh kas-
tedilmektedir: *Çemende lâleye nâzır oluñ ki dikdi yine / Nazarlar okına la'lîn*
külâhını âmâc KZMÇ, k.16/14; krş. *Düşümde tîrûñe lâ'lîn küleh dikdi dil-i*
hûnîn / Mu'abbir didi sehm itme bu bir garrâ nişân ancak ZDAN, g.638/3.

Ancak bazı beyitlerde söz konusu edilen dikme fiilinin bir cisim
üzerine dikip tespit etme mi, yoksa havaya fırlatma mı olduğu tam bir
açıklık arz etmemektedir. *Yahyâ Beğ Divânı*'nda yer alan “tîr” redifli
kasidedeki şu beyit bu durumu biraz aydınlatmaktadır. Şair methetti-
ği paşanın okçuluktaki maharetini tarif ederken, onun hedefinin an-
cak gökyüzündeki ayın külâhı olabileceğini iddia etmektedir: *Her dem*
külâh-i mâh-i felekdür nişânesi / İrgürdüğince arsa-geh-i âsümâna tîr YDMÇ,
k.21/17. Aynı şekilde Revânî'nin “Gökyüzü tarafında hilâl görüldüğü-
nü zannemeyin. Yeni ay felek okları için külâhını nişan olarak dikti.”
anlamındaki şu beytinde gökteki bir hedef söz konusu edilmekte-
dir: *Sanmanuz cânib-i gerdûnda hilâl oldu 'iyân / Mâh-i nev çarh okına dikdi*
külâhını nişân RDZA, k.25/1. Öyle anlaşılıyor ki atış talimlerinde hedef
olarak kullanılan külâhlar sadece yere dikilmemekte, aynı zamanda
göğe fırlatılmakta ve oklar havadaki külâhı vurmak için atılmaktadır.

Nitekim Osmanlı ülkesine gelmekte olan sefaret heyetlerini
karşılayarak onlara refâkat eden ve yol boyunca türlü gösteriler
yapan yeniçeri ve sipahileri anlatan seyahatnâmelerden birinde
şöyle denmektedir: “... Bazıları yere Macar başlığı atıyorlar ve atla dört
nala giderken onu tekrar alıyorlar, bazıları havaya bir başlık atıyor, onu at-
tıkları oklarla daha yükseklere çıkarıyorlar ve bunun arkasından ona ateş
ediyorlar, öyle ki bu başlık parça parça yere düşüyordu.”¹⁴ Şehzâdelerin

14 Karl Tebly, *Dersaadet'te Avusturya Sefirleri*, çev. Selçuk Ünlü (Ankara: Kültür ve
Turizm Bakanlığı, 1988), 61.

sünnet düğünlerinde tertiplenen eğlenceleri anlatan şairi belirsiz
bir musammatta yer alan şu beyitten de havaya atılan hedefi okla
daha yükseklere çıkartma hünerinin bir “maşrapa” ile de gösterile-
bileceğini öğrenmekteyiz: *Semâda maşrapa-i mihre tîrler üşürüp / Urup*
yirinden ırırlardı bir nice ferseng.

Kemiğe ok atma (üstühâna atma)

Âşıklar sevgilinin biraz olsun ilgisini görme ümidiyle onlara baş, kalp,
göz v.b. azalarını hedef olarak teklif ederler. Bunlar arasında hedef ol-
mak üzere kemik teklifinin özellikle öne çıkartılması dikkat çekecek
boyuttadır: *Nişâne istese ebrû-kemânnum tîr-i hicrâne / Bu cism-i nâ-tüvânnum*
içre her bir üstühân dîtrer HBDA, g.178/3. Şiirde bu hedef sunma geleneği-
nin en abartılı göstergesi ölüp de kemik yığını hâline gelmiş bedenleri-
ne ok atılması isteğidir. Yani hayatta iken sevgilinin iltifatına mazhar
olamayan âşığın artık sevgiliden tek isteği hiç olmazsa öldükten sonra
kemiklerine ok atmasıdır. Bu kemiğe ok atma talebinde Üsküplü İshâk
Çelebi'nin şu beytinde olduğu gibi ölmüş bedeninin kemikleri kastedilmiş
olabileceği gibi zayıflıktan kemik yığına dönmüş bedeninin ima edil-
miş olması da muhtemeldir: *Maksûd eger nişân ise dil-hasteñi gözet / Şol*
karşuñe varup dikilen üstühâna at ÜİÇD, g.16/6; krş. *Tîrine cismümi kıldı ol*
kemân-ebürü nişân / Benzer olurmuş nişân-i tîri tıfluñ üstühân RDZA, k.24/10.

Kemikle kılıç ve bıçakların parlatılıp bileyilendiği, kuru kemi-
ğe kılıç çalmanın kılıcı körelttiği biliniyor.¹⁵ Bununla beraber okla
özellikle kemiğe atış yapılmasındaki düşüncüyü anlamak için elde
mevcut beyitlerden kesin bir hükme varmak mümkün görünme-

15 Hayâlî Beğ'in “Riyazet ile bedeninin kemiklerini saykal et ki, nefesinin kılıcı
passız ve kesici olsun.” anlamındaki şu beytinden kılıçların kemikle parlatılıp
keskinleştirildiği anlaşılıyor: *Mıskale eyle riyâzetle 'izâm-i cesedüñ / Tâ ki bî-*
jeng ola tîg-i demüñ hem kattâl HBD, g.265/21-5. Nitekim Mesîhî'nin yıpratıp
mahvetmek anlamındaki “yoymak” fiilini kullandığı *Ben lâğarı öldürmege*
yiter bir işâret / Berkuñ kemiğe çaluban tîgüñi yoyma MDMM, g.230/3 beytinde
de kemiğin kılıcı zedelemesi hususu işlenmektedir. Emrî de kemiğin kılıcın
yüzünü döndürmesinden bahsederken muhtemelen kılıcın kemiğe vuran
keskin tarafının körelmesini kastetmektedir: *Üstühânnum tende yüz döndürmez*
ol şemşîrden / Tîgi yüz döndürmesün tek üstühânnumdan benüm EDYS, g.326/2.

23

24

23 Mücevherlerle bezenmiş bir zihgir.

24 Zihgir yahut şast denen yüzüğün yandan görünüşü.

mektedir. Bununla beraber bu atışlar sonucunda kemiklerin ney gibi delik deşik olması üzerinde çokça durulmasından hareketle kemiği parçalamadan delmeyi başarmanın atıcılıkta bir hüner gösterisi sayılabileceği akla gelmektedir. Nitekim Mürekkepçi Enverî'nin sevgiliye ok atması için kemiğini teklif etmesi sırasında, tercih sebebi olarak okun delebileceği özellikte bir kemiğin gösterilmesi ilgi çekicidir. Bu beyitteki “gönder” kelimesi hem “yolla” anlamına

hem de “mızrak” anlamına gelmesi sebebiyle şairin ustalığını sergilemesi bakımından ayrıca dikkat çekicidir. Yani şair sadece oka değil sevgiliden gelen mızrak olsa ona dahi taliptir: *Üstühânundan senüñ tîrüm geçer mi dir iseñ / Sîne-i mecrûhuma iy kaşî yâ gönder geçer* MEDC, g.63/3. Figânî ve Hayâlî gibi kalburüstü şairlerin ok atışlarıyla kemiklerinin ney gibi delinmesine ısrarla talip olmaları, yukarıda “Cama ok atma” başlığında olduğu gibi kemiği kırmadan delme şeklinde bir hüner gösterisinin söz konusu olabileceği fikrini güçlendirmektedir: *Tîr-i dil-dûzuñ irüp revzenler açdı her taraf / Nâleler kılşa 'aceb mi üstühânım hemcü ney* FDAK, g.97/4; *Tîr-i cefâsı deldügi her üstühânımuñ / Âh itdügimce ney gibi işî feğân ola* HBDA, g.101/2.

Zihgirden ok geçirme

Okçulukla ilgili kaynaklarda bu konuda bir bilgiye rastlanmamakla beraber, edebî metinlerden anlaşıldığına göre ok atmadaki hüner gösterilerinden biri de okları, kemankeşlerin baş parmaklarına takarak güçlü yay kirişlerini rahatça çekmelerini sağlayan “şast” yahut “zih-gîr” denen yüzüklerin (res. 23, 24) içinden geçirmektir. Çıplak gözle görülememekle beraber güçlü çekilmiş yayların attığı oklar oldukça geniş çaplı salınımlar oluşturduğundan, okun bu gibi dar yüzüklerden geçirilmesi ayrı bir ustalığı gerektiriyordu. Bu durumda camı çatlatıp parçalamadan delip geçmesi gibi, yüzü-

ğün içinden ok geçirmek de başlıbaşına ayrı bir hüner sayılıyordu. Revânî şu beytinde bu eylemin ayrı bir sanat olduğunu şöylece ifade etmektedir: *Okı san'atle yüzükden geçürür tîr-endâz / Olalı âh okına çarh-i müdevver hâtem* RDMÇ, k.29/5.

Arpaemîni-zâde Sâmî'nin her ne pahasına olursa olsun sevgiliden vazgeçmeyeceğini ifade etmek üzere söylediği “İnleyen bedenim zihgirden geçecek kadar zayıflasa bile, ben o yay gibi güçlü çatık kaşlardan yüz çevirmem.” anlamındaki şu beytinde böyle bir gösteriye işaret vardır: *Geçmem ol ebrû-yi pür-çîn-i kemân-te'sîrden / Cism-i zârum geçse tîr-âsâ eger zih-gîrden* SDFS, g.92/1. Ganî-zâde Nâdirî ise hilâl ve güneşin aynı anda gökyüzünde görüldüğü bir sabah kompozisyonu çizerken; hilâlî gümüş bir zihgiri nişan olarak diken, güneşi ise ışın oklarıyla bu zihgire atış yapan bir şahsa benzeterek bu okçuluk geleneğine şöylece işaret eder: *Nişâne eyledi zih-gîr-i sîmini meh-i nev / 'Aceb mi atsa sihâm-i eşi' âyî hurşîd* GNNK, k.34/7. Hilâl-zihgir benzetmesi Hamîdî-zâde Celîlî'nin Hüsrev ü Şîrîn'inde de görülür: *Nişân idüp hilâlî ol cihân-gîr / Geçürür halka-i zih-gîrden tîr* HCHŞ, mes.229. Şeyhülislâm Es'ad'ın muhtemelen bir insan kafatasındaki göz çukurunu zihgire benzettiği şu beytinde de aşağı yukarı aynı kalıplar kullanılmıştır: *Ger tîr-i cevri geçse de zih-gîr-i dîdeden / Bir kez gözümde olmaz o kaşî kemân nihân* EDMN, g.147/2.

Hedefe kağıt yapıştırma

Yukarıda sandûk ve tablalara basılan killer üzerine yaldıza sarılmış fındık gömülmesi yahut kağıt hedef işaretleri yapıştırılmasından bahsedilmiş ve Azmî-zâde Hâletî'nin “Sevgilinin beni ok hedefi hâline getirmesini ümit etmem çok tabiidir. Çünkü gözle rim ağlamaktan beyaz kağıda döndü.” anlamındaki şu beyti buna delil olarak gösterilmişti: *Tabla-i tîr itmesin yârüy n'ola kılşam ümîd / Ağlamakdan oldı çeşmüm nitekim kâğıd sefid* AHBK, müf./54. Anlaşıldığına göre o devirde de günümüzde olduğu gibi ya ok hedefi olarak kullanılan kil bloklarına yahut da kum torbalarına kağıtan mamul hedef işaretleri konuyordu. Nitekim Cem'î de “Kağıt, sevgiliden ayrı kalmış âşığın alnı gibi, kader kalemi oklarının hedefidir.” anlamındaki şu beytinde bu hedef ve kağıt ilişkisini

25 Mesrur İzzet Bey'in çizimiyle bilek siperinin kullanılışı. Bu sayede Oklar kabzanın içine kadar çekilerek daha güçlü atılabiliyordu.

26 Bilek Siperi.

27 Askerî Müze'de teşhir edilmekte olan bir bilek siperi.

dolaylı olarak kullanılmaktadır: *Cebhe-i 'âşık-i mehcûr-sıfat ey Cem'î / Hedef-i nâvek-i aklâm-i kazâdur kâgaz* CDBK, g.21/5. Şeyhülislâm Es'ad Efendi'nin kalemi siyah peykânlı bir oka benzettiği şu beytinde de kağıt, oklara hedef olarak göğsünü germiş bir şahsa benzetilirken aynı duruma işaret edilmektedir: *Cemîl olsa 'aceb mi tîr-i kilik-i tîre-peykâna / Hedef-veş sine germiş dâg-i derde sabr ider kâgaz* EDMN, g.34/4.

İç kabzadan atmak

Şairler sevgiliden sürekli bakış oklarını “iç kabzadan” atması talebinde bulunur ve bunun için âdeta yalvarırlar. Ünsal Yücel bu atış konusunda şu bilgiyi vermektedir: “Okun ucunu iç kabzaya kadar çekip atmak. Böylelikle okun daha uzağa gitmesi sağlanırdı. Yalnız bu çeşit atış büyük ustalık isteyen tehlikeli bir atıştı. Bilek siperi kullanılmadığı devirde ancak en usta kemankeşler iç kabzadan atabilirdi.”¹⁶ Bilindiği üzere kompozit Türk yayları kurulduklarında sinir/tendon destekli cepherleri dışta, boynuzla güçlendirilen cepherleri ise içte kalırdı. Bu tanımdan anlaşıldığına göre kirişe takılan okun ucu kabzanın boynuz kaplı iç tarafı-

na kadar çekildiğinde, bu noktadan sonra okun destek alacağı bir yer kalmadığından bu kabil aşırı çekişler son derece tehlikeli bir durum oluşturuyordu. Bunu engellemek ve bu gibi güçlü çekişlerde emniyet ve kolaylık sağlamak üzere “bilek siperi” denen özel bileklikler kullanılır, siper üzerindeki kanal sayesinde okun başka tarafa gitmeden tehlikesizce hedefe yönelmesi sağlanırdı (res. 25, 26, 27).

Bu durumda edebî metinlerde sıklıkla geçen “iç kabzadan atma” tabiri, oku yay kabzasını bile geçecek derecede çok güçlü çekip atmak anlamına gelmektedir. Meselâ Şâhî'nin *Ferhâd-nâme*'sinde geçen bir savaş tasvirinde Ferhad'ın eline bir yay alarak onu güçle çekip atması şöyle ifade edilir: *Aldı ol dem eline kavs ile tîr / Çekdi iç kabzadan anı ol şîr* ŞFNÖ, mes.1799. Bu durumda Üsküplü İshâk Çelebi'nin “Ey yay kaşlı sevgili, kirpik oklarını iç kabzadan doğru canıma gönder.” dediği şu beytini “Okunu güçlü çekerek gönder.” anlamında yorumlamak gerekmektedir: *İç kabzadan müjen okını togrı cânê at / Ey kaşları kemân beni gözle nişâne at* ÜİÇD, g.16/1; krş. *Tîrini iç kabzadan atar mukavves kaşlaruñ / Gamze-kârum fitne-i âhir zemânum Mustafâ* ÜİÇD, mus.6-IV/2. Kânûnî de gönlünü ve canını göğüs hedefine dikilmiş nişan noktaları olarak gösterdiği şu beytinde, sevgiliye atışlarını iç kabzadan yani şiddetle yapması teklifinde bulunarak şöyle der: *Ey kaşî yâ atadur gamz okların iç kabzadan / Sinede dildür nişâne belki bu cânım-durur* MDCA, g.687/4. Aynı şekilde şairin “Sevgilim, kurban olduğum (bkz. “Kurbân”) gamze oklarını iç kabzadan at. Yeter ki yay kaşın yasılmasın.” anlamındaki şu beytinde de bu tabiri “güçle atmak” anlamında kullandığı görülmektedir: *Atıgör gamz oklarını dôtum iç kabzadan / Ana kurbân olayım tek yâ kaşuñ yasılmasun* MDCA, g.212/2.

Kulağa çekme

Sıradan bir atış için çene hizasına kadar çekilen yay kirişlerinin, kulak memesine varıncaya kadar çekilmesi anlamında kullanılan bir tabirdir. Çeneye kiriş çekme için okçulukla ilgili risalelerde “sakala çekme” tabiri kullanılmaktadır. Besnili Nehcî Dede'nin “Öylesine bir kol kuvveti ki yay kaşlarının ucunu kulak hizasına kadar çekip zapt edip tutmuş.” anlamındaki şu beytinde bu zor ok atışına işaret vardır: *Zihî*

16 Yücel, a.g.e., 402.

bâzû-yı kudret kim çeküp zabt eyleyüp tutmuş / Kemân-i ebruvânun gûşını gûşa berâber tâ NDNK, g.8/4. Azmî-zâde Hâletî'nin “Kaşının yayını kulağına varıncaya kadar çekmeseydi gam oku ta cana kadar etki etmezdi.” anlamındaki şu beytinde de bu şekilde kulak hizasına kadar çekilmiş güçlü bir yaya işaret vardır: *Tâ kulagına varınca kaşı yayın çekmese / Nâvek-i gam câna te'sîr eylemezdi böyle pek* AHBK, g.414/3.

Şast/girih/ukde açma (küşâd-i şest, küşâd-i 'ukde)

Kemankeşlerin ok atarken kirişin hasar vermesini engellemek amacıyla baş parmaklarına taktıkları okçu yüzüğüne “şast/şest”, “zih-gîr” yahut “enguşt-vâne” denir (res. 23, 24). Bu yüzüğün kenarıyla kiriş kavranarak başparmak yumruk içine alınır ve tutuşu güçlendirmek için işaret parmağıyla da başparmak kilitlenir (res. 28). İşte hedefe nişan alındıktan sonra bu kilidin açılması eski metinlerde “şast açma”, “girih açma” yahut “ukde açma” olarak geçmektedir. Meselâ Fahrî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*'inde kahramanın ok kulağına kadar çektikten sonra “şast açma”sı şöylece ifade edilir: *Şehüñ kulagına gez söyledi râz / Açup şestin hadenge urdı pervâz* FHŞÖ, mes.1467. Lâmi'î Çelebi'nin *Ferhâd-nâme*'sinde, ateş oklarıyla bir geminin yakılması imajını çizdiği şu beytinde geçen “şast açmak” tabiri ok atma karşılığında kullanılmıştır: “*Ve ol harâmilerün hayâtı zevrakına birer od demrenlü tîrle kemândan küşâd-i şest idüp âteş urduğudur.*” Yine aynı eserin bir başka beytinde okla bir filin yere devrilme sahnesi tasvir edilirken “şast açmak” ok atmak anlamında kullanılır: *Zihî ki yâ kaşı açdukda şesti / Bir okdan hâke saldı pîl-i mesti* LÇFN, b. 4125. Aynı müellifin “girih açma” ve “ukde açma” tabirlerini de yoğun olarak “şast açma” yerine kullandığı görülmektedir.

28

28 Türk tarzı atış sırasında kirişe takılan okun gerilirken parmakların ve zihgirin konumu.

Meselâ şu beyitlerde okların bırakılmasıyla gökyüzünü tutan kiriş sesleri ve parçalanan zırhlar şöylece dile getirilir: *'Ukdelerden açsa tîr ile girih / Gûş-i çerhi dutar idi savt-i zih* LÇSA, mes. 734. krş. *Şu resme 'ukde açdı ok girihden / Ki toldı gûş-i çarh âvâz-i zihden* LÇFN, mes.2550; *Söke çün tîri pûlâdî-zirihler / Açar târ-i tahayyülden girihler* LÇFN, mes.1187. “Ukde açma” tabirinin zaman zaman “küşâd-i 'ukde” olarak kullanıldığına da rastlanmaktadır: *Kemân-i ârzû âmâde bâzû-yi emel pür-zûr / Hadeng-i h'wâhiş-i dil 'ukde-i gamden küşâd olmaz* OTSS, g.60/3. Şeyh Gâlib'in şu beytinde ise okçuların şast açma sırasında hep bir ağızdan “yâ Hak” diye haykırışlarına işaret vardır: *Söyledim Gâlib murassa' musrâ-i târîhini / Oldu yâ Hak bâb-i zîbâ cây-i şestine küşâd* ŞGNO, tar.8/18.

Elde ok tutma

Muhtemelen okun doğruluğu ve bir rakamını temsil etmesi sebebiyle olmalı, eski metinlerde ok Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi'nin şu beytinde olduğu gibi Allah'ın birliğine inanma ve iman getirme sembolü olarak kullanılmıştır: *Ellerine gamzelerden gözleriniñ virdi tîr / Benzer ol kâfirleri dilber müselmân eyledi* TCÇD, g.237/6. Sevgilinin kara gözleri siyahlar giymesi ve acımasızca âşıkların kanını dökmesi sebebiyle şiirde daima “kâfir” olarak nitelendirildiğinden, beyitteki ifadeye göre sevgili bunlara birer gamze oku vererek iman teklif etmiştir. Kâtibî'nin şu beytinde oluşturulan bir diğer kompozisyona göre ise bu defa yerlere kadar uzanıp ucu yukarı doğru kıvrılan saç, diz üstü durup iman getirmek için parmağını kaldıran bir kâfire, gözler ise ona iman telkini için ok hazırlayan bir şahsa benzetilmektedir: *Tîr hâzır itdi çeşmüñ ki_ide telkîn zülfüne / Ya'nî barmak götürüp geldiği-çün dîn üstine* PBKG, g.6196/4.

Bu beyitlerde vurgulanmak istenen geleneği çok daha açık ve müşahhas olarak aksettirmesi bakımından, Karl Tebly'nin Müslüman olmaya karar vermiş bir İtalyan için düzenlenen merasimi naklettiği şu satırlar son derece önem arz etmektedir: “*Sonra, dinini terk eden İtalyanın güzel bir ata binmiş olarak iki kibar Türkün arasında ilerlemekte olduğunu farkettilik. Muhteşem, kırmızı çizgili ve tilki kürküyü*

*kaplı bir Türk kaftanı giymişti. Başında normal cinsten bir kavuk vardı. Bir elinde ok tutuyordu ve bir işaret parmağını şehadet getirircesine yuvarı kaldırdı. Tören biterken trampetler çalındı, takriben üçyüz kadar tam silahlı Türk akıncısı, sevinç işareti olarak atlarıyla bazı gösteriler yaptılar.*¹⁷ Emrî'nin şu beytinde de bu defa etrafa ışık hüzmeleri saçan güneş elinde ok tutarak imana gelmiş bir şahsa benzetilmekte ve aynı gelenek farklı bir yorumla yansıtılmaktadır: *Şaşa'a sanma ki hurşîd ok alupdur eline / Şehr-i hüsn içre yüzüñ gördi müselmân oldı* EDYS, g.533/2.

Okla mektup gönderme

Gerek tarih kaynaklarından gerekse edebî eserlerden anlaşıldığına göre eskiler arasında bazı durumlarda okla mektup göndermek önemli bir haberleşme vasıtası idi. Rodos'un fethi öncesinde kalenin durumu hakkında dışarıya haber vermek için mektup oku atarken yakalanan Yahudi doktorun parçalanarak idam edilmesi hadisesi bunlardan biridir.¹⁸ Şehzâde Mustafa'nın idamı öncesi babasının otağına girmemesi için çadırına okla mektup gönderilmesi hadisesi de meşhurdur.¹⁹ Yahyâ Beğ'in okla mektup gönderme geleneğini işlediği şu beyti bu konuda örnek oluşturabilecek çok sayıdaki beyitlerden biridir: *Başa gelmezsin ey kaşı kemânum bârî tîrûñden / Hôş-â-med eyleseñ bir nâme peydâ itseñ olmaz mı* YDMÇ, g.484/3. Sun'î'nin sevgilinin ok gibi anlamlı bakışlarını mektupla gönderilmiş oklara benzettiği şu beyti de ilginçtir: *Geldüñince nice bir atmayayın bu cânı / Bize nâmeyle gelür tîrleri peykânı* SDHY, g.193/1. krş. *Hasret-i ebrûñ ile kaddüm kemâna dönmedin / Gönderüp tîrûñ başa bir nâme peydâ eyleseñ* DUİÇ, g.323/3; *Dil-i pür-zahmuma gel ey kemân-ebrû okuñ gönder / Uçur lutfeyle mektûb-i hü mâ-bâl ü hü mâ-per-ver* SDHY, g.25/1.

¹⁷ Tebly, a.g.e., 81; krş. Metin And, *16. Asırda İstanbul*, 206.

¹⁸ Sabri Zengin, *Osmanlı'nın Fetih Yöntemleri* (İstanbul: 2008), 82.

¹⁹ Ahmet Atillâ Şentürk, *Şehzade Mustafa Mersiyesi Yahut Kanunî Hicviyesi* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1998), LIV.

Arkadan çıkmak (yalmanı çıkmak)

Kılıç, hançer, mızrak ve ok gibi silahların uçlarına “yalman” denir. Güçlü çekilmiş okların ucunun saplandığı yeri delerek arkadan çıkması söz konusu edilirken, hem bu “yalmanı çıkmak” hem de “daha sonra hakkın yerini bulması” v.b. anlamlar da kastedilerek “arkadan çıkmak” tabirleri şairlerce ustalıkla kullanılmıştır. Bütün bu ifadelerde asıl amaç, sevgilinin bakışının âşık üzerinde oluşturduğu heyecanları güçlü bir ifadeyle vurgulamaktır ve âşıklar her zaman bu ok darbesinden memnundurlar: *Gögsüme tîr-i gamzesin ol kaşları kemân / Şöyle urur ki bir yañadan bir yaña geçer* NBDA, g.81/2. krş. *Dilerem hançeri yalmanı çıka arkamdan / Bu du'âyı dilegüm bu ki kabûl ide Mucîb* ZDAN, g.57/3; *Gözüñ merdümlük eyleyüp her ok kim sîneme urdı / Kaşuñ yayı gamı anı çıkardı bir bir arkamdan* NBDA, g.392/3. “Arkadan çıkmak” tabirinde daha sonra geri çıkartmak gibi bir eylem anlaşılacak şekilde bir kullanım da söz konusudur: *Ey kemân ebrû ne peykân kim sen urduñ sîneme / Reşk idüp cerrâh anı çıkardı arkamdan benüm* MDMM, g.161/3.

Aşırmak, aşırı atmak

Bir menzilde mevcut nişan taşlarının tamamından daha ileri bir mesafeye ok atarak o menzilin rekorunu kırmak anlamında kullanılmış bir okçuluk tabiridir. Bu yapıyla mecazî olarak “mübalağalı konuşmak” anlamında kullanıldığı da görülmektedir: *Tîr-i âhum irişür menzil-i maksûda diyü / Germ olup aşırı atma katı ey 'âşık-i zâr* NASK, g.37/2. Bununla beraber Âlî Beğ *Çehrî Gazavât-nâmesi*'nde bu tabiri çok fazla atmak, haddinden fazla atmak anlamında kullanmıştır: *O olup gurre-i arsa-gâh-i durûb / Katı aşırı atdı şâhî vü tûb* ÇGİH, mes.1936. Keçeci-zâde'nin Sultan Mahmûd'un ok atışını tasvir ederken söylediği “İstese attığı okla feleği aşırır.” ifadesi “aşırı atma” tabirinin “aşırarak” şeklinde de kullanıldığını göstermektedir: *Sipihri murâd eylese aşırır / Bulan tîrini 'aklını şaşırır* MKAE, mes. 4077.

Menzil açmak

Yeni bir baş taşı diktirmek demektir. En az 900 gez [= 594 metre] atabilen bir okçu bu kabiliyetini hakemler huzurunda ispat etip kabza

aldıktan sonra, meydan yetkililerinden menzil açma izni isteyebilirdi. Bununla beraber bu mesafede ok atabilen herkes için yeni bir menzil açılması gibi bir mecburiyet olmadığından on altıncı yüzyıla kadar Okmeydanı'ndaki menzillerin sayısı 10 civarında kalmış, daha sonra hatır için açılanlarla bu sayı 50 yi bulmuştu.²⁰ Muvakkit-zâde Pertev'in 1211 (1796-97) tarihini veren şu beytinden, pehlivan olmak için oku 900 gezlik menzile erişirmek gerektiği anlaşılıyor: *Tokuz yüz menziline irdürüp zûrî ile sehmi / Efendim yâr-i tevîk-i Hakla pehlevân oldu* MPEB, tar.9/8.

Rehâyî'nin Siyâvûş Paşa övgüsünde söylediği şu beyitten 900 gezlik menzillere bin gezlik atışlar da yapılabildiği anlaşılıyor: *Dem-i evvelde ziyâd atdı tokuz yüz gezden / Biñ gez azmâyiş ile bulmaz o menzil-gehe tîr* RDFY, k.3/33. Çuhadar-zâde Şâkir'in şu beytinde böyle bir menzili 72 gez geçmek suretiyle dikilen bir taştan şöylece bahsedilmektedir: *Tokuz yüz yetmiş iki gezden artuk yirde bir menzil / Atup taş dikdi meydân aldı hakkâ kim dilirâne* ÇZŞD, tar.106/8. Aynı şairin 1207 (1791) tarihinde Dârüssaâde Ağalarından Muhammed Ağa'nın yeni bir menzil açtırması üzerine düşürdüğü tarihte yer alan şu beyitten, menzil açma hakkını kazanan pehlivanlara “dokuz yüzcü” dendiği anlaşılmaktadır: *Açdı tokuz yüzcülere bunda menzili / Olsun murâdâtı cihân içre hâsıla* ÇZŞD, tar.70/2.

Menzil almak, menzil bozmak

Önceden dikilmiş bir nişan taşından daha ileriye atarak eski rekoru geçersiz hâle getirmek anlamında bir tabirdir. Menzil bozmak Nâşid'in şu beytinde ifade edildiği üzere önemli bir yiğitlik ve güç göstergesiydi. *Husûsan kim kemân-keşlikde menzil bozdu kâm aldı / Geçüp akrân ü emsâlin ser-â-pâ aldı meydânı* NDÖZ, k.4/8. Nâbî'nin Kâimoğlu menzili 36 gez aşarak eski rekorun bozulmasını anlattığı şu beytinde bu tabir şöylece kullanılmaktadır: *Kâ'im oglunun atup Edrenede menziline / Bozdu geçdi otuz altı gez anı bî-pervâ* NDAF, tar.126/2. Sâdık Zîver Paşa ise bu tabiri “menzil bozmak” şeklinde kullandığı gibi, eski

20 Yücel, a.g.e., 109.

nişangâhın imha edilmesi olarak da değerlendirir: *Sileh-dâr menzilin bozduğunu gördi kemân-keşler / Zemânuñ Rüstemi dinmekligi hep itdiler tensîb* SZPD, tar.29/5. krş. *Tokuz yüz yetmiş bâliğ olunca hatve-i menzil / Nişân-gâh-i Beşîri eyledi ol pehlevan imhâ* SZPD, tar.39/5. Çuhadar-zâde Şâkir'in, Rikâbdar Hasan Ağa'nın 1206 (1790) tarihinde menzil almasını tasvir ettiği manzumesinden alınan şu beytinden, kemankeşlerin menzil bozmak üzere atışlarına başlamadan önce dualar ederek eski büyük ustaların ruhaniyetlerinden istimdad ettikleri anlaşılıyor: *İdüp çün isti'ânet rûh-i pâk-i Sa'd-i Vakkâsdan / Nidâ-yı yâ Hak ile bozdu hem bu menzil-i a'lâ* ÇZŞD, tar.108/3. Refî-i Kâlâyî'nin Adanalı Sürûrî'yi hicv için nazmettiği şu kıt'ada “menzil bozma” tabirini “rakibini geçme, alt edip yenme” anlamında kullanışı da ustacadır: *Ey Sürûrî şapa bir kûn kadar iken Adana / Aña kim sıçdı 'aceb böyle seniñ gibi pohu / Tîr-i hicvim nice kez menziline bozdı seniñ / Al bu ya kâfiyesinden yine bir kıt'a okı* RKBA hez.38/1.

Kabza almak (ahz-i kabza)

Pişrev okunu 900 geze yahut azmâyiş okunu 800 geze atabilen kemankeşler *Okmeydanı Defteri*'ne adlarını kaydedebilirler ve böylece kabza almış “defterli” yahut “sicilli” kemankeş olurlardı.²¹ Kabza alan her kemankeş aynı zamanda gücünü ispat etmiş bir pehlivan sayılırdı. Bunlar arasında Osmanlı hükümdarları da bulunuyordu. Ahmed Sâdık Zîver Paşa'nın Sultan Abdülmecîd'in kabza almasına dair her mısraı bir cevherli tarih düşen şu beytinde, hükümdarın gücü *Şeh-nâme* kahramanı Rüstem'in kuvvetiyle nitelendirilmişti: *Bârekallah Rüstemâne şevket ü iclâl ile / Kabza aldı şâh-i 'âlem ola biñ kez âferîn* SZPD, tar.296/7. Özellikle son dönem dîvânları, kabza alıp taş diken sultan ve vezirler hakkında yazılmış yüzlerce tarih kıtasıyla doludur. Ebûbekir Celâlî'nin Sultan III. Selîm'in kabza almasına düşürdüğü şu tarih bunlardandır: *Kabza aldı yümn ile şâhen-şeh-i bidâr-baht / Remyini sa'd eylesün min-ba'd Hayy-i lâ-yenâm* ECES, tar.11/1. krş. *Eyleyüp hayr-du'â kasr-i kelâm eyle Fatîn / Aldı Hayrûd-dîn Aga kabza sa'd ide Allâh* FDME, kıt.1/1.

21 Yücel, a.g.e., 99.

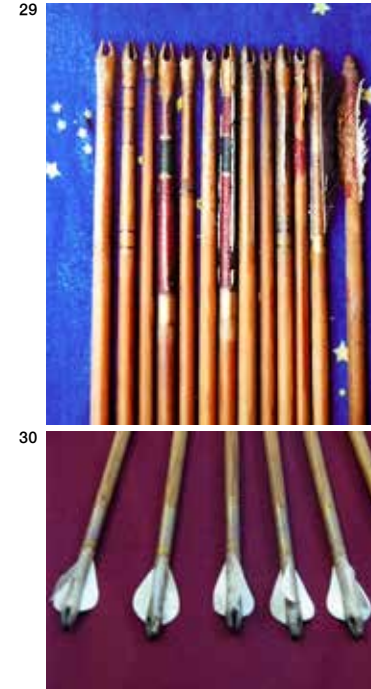
Yâ Hakk

Gerek okçulukla ilgili kaynaklarda gerekse edebî metinlerde kemaneşlerin atış sırasında “yâ Hakk” diye haykırdıkları nakledilmektedir. Okçuluk aynı zamanda bir Peygamber sünneti ve cihat vasıtası olmak bakımından Müslümanlarca mukaddes bir meşgale olarak kabul edilmiş ve gerek menzil gerekse hedef atışlarına çalışılırken her talim öncesinde “gazâ niyyetine” denerek bu spor aynı zamanda bir sevap kazanma ve ibadet vesilesi olarak görülmüştür. Aynı şekilde her ok atıştan önce Allah’ın ismini anarak ondan yardım isteme sadedinde böylece haykırmanın gelenekleştiği tahmin edilebilir. Bu haykırışı nişan alma sırasında tutulan nefesin saliverilmesine bir vasıta olarak düşünmek de mümkündür. Fatî’nin “O yay kaşlı güzeli gördüğüm zaman ‘yâ Hak’ diye haykırsam bunda ne var? Yine kirpikleri saf bağlayıp ok göstermişler.” anlamındaki şu beytinde bu geleneğe yer verilmiştir: *N’ola “yâ Hak” çağırsam ol kemân-ebrevânı gördükde / Yine müjgânlar saf-beste olmuş tîr göstermiş* FDME, g.65/3. krş. *Ol şûhuş ebruvânı çekilmiş kemân iken / Çekmez mi vird-i yâ Hakı ‘âşık nişân iken* ŞHDM g.146/1. Fatî’nin Dârüssaâde Ağası Hayreddîn Ağâ’nın ok atışı hakkında nazmettiği medhiyesinde geçen şu beyti, bu haykırışın olağanüstü bir atış karşısında seyirciler tarafından da tekrarlandığını göstermektedir: *Menzil-i maksûda tîri irdi bî-reyb ü gümân / Bâng-i yâ Hakla pür oldı kubbe-i ‘âlem-penâh* FDME, kıt.1/1.

Ok atışı sırasında “yâ Hak” diye Allah’ın isminin zikredilmesinin ardındaki bir diğer sebep de Enfal Suresi’nin 17. ayetinde geçen “Attığın zaman sen atmadın Allah attı.” anlamındaki “*Ve mâ rameyte iz rameyte ve lâkinnallâhe remâ*” ayeti olmalıdır. Yani her kemaneş atış sırasında onun adını zikir ederek yardım istemekte ve ondan destek beklemektedir. Nitekim Şeyh Gâlib ve Çuhadar-zâde’nin şu beyitlerinde oku hedefe erdiren asıl amilin bu haykırış olduğu şöylece ifade edilmektedir: *Ne hevâ vü ne kemân ü ne kemân-keş ancak / Erdiren menziline tîri nidâ-yı yâ Hak* ŞGNO, g.174/1. krş. *Dedim görünce Şâkir aña ben de târihin / Erdi nidâ-yı yâ-Hak ile tîri menzile* ÇZŞD, tar.70/3.

Gez gezlemek

Eski metinlerde çok kullanılmakla beraber sonraları tamamen unutulduğu anlaşılan bir tabirdir. Okçulukta birçok anlamı olan “gez”in bir manası da okun arkasında bulunup kirişe takılmasını (res. 6, 29, 30) sağlayan “kertik” yahut “sûfâr”dır. Dolayısıyla “gezlemek”, okun gezini çiledeki yerine takarak baş, işaret ve orta par-

29 Okların arkasında kiriş takılan gez yahut sûfârlar.

30 Ok yelekleri ve gez de denen sufârlar.

maklarla sıkıca tutup çekmek anlamında bir tabirdir. Buna “çileye ok bırakma” da denmektedir. Mes’ûd bin Ahmed’in *Süheyl ü Nevbahâr*’ı yahut Yûsuf-ı Meddâh’ın *Varka ve Gülşâh*’ı gibi eski metinlerde geçen bu tabire daha sonraki yüzyıllarda rastlanmamaktadır: *Kirişe kamış oh gezin gezleyüp / Çeküp aşagadın hevâ gözleyüp* SNCD, mes.4487. krş. *Ok gezin çünkim kirişe gezledi / Çekdi toldurdu vü hasmın gözledi* YMVG, mes. 1110.

Yay asma

Gerek manzum metinlerden gerekse yerli ve yabancı seyahatnâmelerden anlaşıldığına göre Türklerde sıra dışı kahramanlık gösterenlerin silahlarının, kale kapıları yahut duvarları gibi gelen geçen herkesin görebileceği yüksek yerlere asılması (res. 31) yaygın

31 Silivrikapı surlarına asılı bulunan bir gürz ve altında mermer kitabesi.

bir gelenek idi.²² Eskiden Topkapı Sarayı'nın giriş kapısı içindeki duvarlara sağlı sollu olarak kılıç, gürz, topuz, yay v.b. birçok silahın asılı olduğu yabancı seyahatnâmelerde özellikle zikredilmektedir.²³ Evliyâ Çelebi'nin Manisa Kalesi'ni anlatırken “[...] ve yıldız cânibine nâzır aşığı şehre açılır bir demirli metîn kapusunun iç yüzündeki kemer üzere kemândâr pehlivân Şücâ'in kemânı maslûbdur.”²⁴ demesi yahut Semendire Kalesi'ni anlattığı şu satırlar bu konudaki yüzlerce

22 Ahmet Atillâ Şentürk, “Klasik Osmanlı Edebiyatı Işığında Eski Âdetler ve Günlük Hayattan Sahneler II,” *Türk Dili*, s. 500 (Ağustos 1993): 211-23.

23 Tebly, a.g.e., 76.

24 Evliyâ Çelebi *Seyahatnâmesi*, IX, 38.

rivayet arasında gösterilebilir: “Ve bu kal’adan taşra varoşa dörd kat kal’a kapusundan taşra çıkılır. Her kapu mâbeyninde dîdebânlar ve pâsbân ve niğebânlar âmâde olup her bâbların aralarındaki rûy-ı dîvârlar da niçe bin gûne musanna’ âlet-i silâhlar ile zeyn olmuşdur ve batı tarafına nâzır büyük kapu üzre selef pehlivânları azîm temâşâ-gâh alâmetler asmışlar. Cümleden biri bir tuç havânı ok ile urup bir taraftan delüp bir taraftan çıkmış aceb şast darbidur. Bir alâmet dahi üç dâne çâr-kûşe mermerleri bir yerden bir darb-ı ok ile ve kurşum ile delüp anı dahi asakomuşlar. Ammâ iç kal’a kapusu üzre dörd aded pehlevân gürzlerin asmışlar, aceb pehlevânlıkdur.”²⁵

Bütün bu bilgiler ışığında bir pehlivanın yay asması; savaşta büyük başarılar göstermek, mermer ve pulluk demiri gibi sert parçaları delemek güçte ok atmak yahut kimselerin kuramayacağı sertlikteki bir yayı kurmak kabilinden sıra dışı hünerler sonucu bir hâtıra olmak üzere yayını bulunduğu şehrin herkesçe görünen yüksekçe bir yerine asması demektir. Meselâ Derzî-zâde Ulvî'nin gökteki hilâl konusunda geliştirdiği şu kompozisyon bu kabildendir. Padişah okunun hedef tablasını delmesi gibi, gökteki hilâl de feleğin camını delip geçmiş ve bunun sonucunda onu gökyüzüne asmışlardır: *Şîşe-i çarhı delüp asdı kemanını hilâl / Nitekim tabla-tîr-i şeh-i Dârâb-nişân* DUIÇ k.13/10. krş. *Meh-i nev sanma kim ta’zîm için ol dâver-i dehrin / Asılmış tîgidür gül-mîh-i tâk-ı ‘arşda hâlâ* ASDM, tar.16/17. Necâtî Beğ bir pehlivanın bu yay asma imtiyazını, bin av avlama yani muhtemelen çok sayıda düşman öldürme sonucunda elde ettiğini ifade eder: *Bij sayd idince yayını her pehlevân asar / Kâşuñ bu resme gün başına bir kemân asar* NBMK, g.70/1. krş. *Gözün sayyâdı hem-râh olalı şîrâne gamzenle / Asar her gün başına iki yay ol pehlevân ebrû* RDM, g.270/2.

Toz (tûj, tûz, hûz)

Organik yaylar ısı ve nem gibi dış tesirlerden kolayca etkilendiklerinden, bunu engelleme amacıyla yay üzerine kayın ağacı kabuğu (res.

25 Evliyâ Çelebi *Seyahatnâmesi*, V, 317

32 Kayın ağacı kabuğunun toz için soyulması. Adnan Mehel'den.

33 Askerî Müze'de teşhir edilen dağılmış eski bir yay tozunun dıştan görünüşü.

34 Askerî Müze'deki aynı tozun içten görünüşü.

35 Deri tozlu bir yay.

36 Kopenhag Davids Samling Müzesi'nde Viyana muhasarasından kalma bir kızıl tozlu Türk yayı.

32, 33, 34) yahut atların sağrı derisi (res. 35) gibi malzemelerden yapılan kaplamalara “toz” denir. Farsçası “tûz” yahut “tûj” Arapçası ise “hûz”dur. Gerçekte çok sert olan kayın kabuğu kaynatma suretiyle yumuşatılarak özel bir tutkalla yay üzerine kaplandığı gibi bazı oklarda temren takılan kısma da güçlendirme amacıyla toz sarılabiliyordu. Toz üzerine değişik renkler veya gümüş ve altın suyu kullanılarak türlü nakışlar işlenmiş. Bunlar işlendikleri renge göre “altın tozlu” (res. 11), “gümüş tozlu” yahut “al/kızıl tozlu” olarak (res. 36) farklı isimlerle zikredilmişlerdir. Kemâlpaşa-zâde'ye ait şu beyitte altın suyu sürülmüş yahut altınlı nakışlarla işlenmiş yayların değerlerinin arttığı vurgulanmaktadır: *Ol müşk tozlu yaye incinme yüz sürersem / Artuk olur behâsı altun sürilse yaye* ENMN, g.4741/5. Sürûrî'nin “kurbân” kelimesini özellikle tercih ettiği şu beytinde olduğu gibi, Osmanlı şiirinde sarı kaşların yaygın olarak altın tozlu kemana benzetildiği görülmektedir: *Nice kurbân olmasun dilden ten aña cân atup / Kim gelür göze ol altun tozlu bir ra'nâ kemân* PBKG, g.5402/2. krş. ENMN, g.3411/2. Nitekim Sun'î'nin şu beyti güçlü bir ihtimalle Sarı Selîm için nazmedilmiştir: *Kaşlaruñ zerd olsa n'ola ey yanagı ergavân / Şehlere 'âdetdür altun tozlu olmak çün*

kemân SDHY, g.136/1. Şairler bazen de Zâtî'nin şu beytinde olduğu gibi aşk derdiyle altın gibi sarardığını iddia ettikleri bedenlerini altın tozlu yaylara benzetirler: *Gâfil olma sehm kıl âhum okından ey felek / Kaddüm altun tozlu bir Çâçî kemânumdur benüm* ENMN, g.3097/6.

Şairler arasında bükülmüş boylarının yaya, kanlı gözyaşlarıyla boyanmış bedenlerinin de al yahut kızıl tozlu kemana benzetilmesi oldukça yaygın olup Revânî ve Emrî'nin şu beyitleri bu kabildendir: *Sen hilâl-ebrû için olmuş-durur kaddüm kemân / Al toz ursa yaraşur aña çeşm-i hûn-feşân* RDMÇ, g.270/1; *Sultân-i 'ışk elinde kızıl tozlu yaydur / Yanuk bağırlu kana boyanmış kadd-i dü-tâ* EDYS, g.3/4; *Dü-tâ cismüm ki ey Emrî boyandı kana yaşumdan / Hadeng-i nâle atmağa kızıl tozlu kemânumdur* EDYS, g.162/5. Revânî'nin bir beytinde gökteki hilâli, kayan yıldız okunu atmak için felek tarafından ele alınmış gümüş tozlu bir yaya benzetmesinden hareketle bazı yayların gümüş suyuyla da süslendiği ve bunlara “gümüş tozlu kemân” dendiği anlaşılmaktadır: *Çarh sandûkasına tîr-i şihâb atmak için / Yâ felek almış ele yine gümüş tozlu kemân* RDMÇ, g.59/2.

Misk/amber tozlu yay (miskîn/'anberîn tozlu kemân)

Eski metinlerde değerli yaylarla ilgili olarak çokça geçen klişeleşmiş tabirlerden biri de “misk/amber tozlu kemân”dır. Özellikle sevgilinin kaşlarının yaya benzetilmesi hâlinde kaşlar ısrarla misk yahut amber tozlu bir yay olarak nitelendirilir. Mesela Mürekkepçi Enverî'nin “çekmek” fiilini hem “hediye etmek” hem de “yay germek” anlamında ustalıkla kullandığı “Senin kaşlarının hayali, gönül padişahına kabzası gümüşten misk tozlu bir yay çeker.” anlamındaki şu beytinde açık kaşlar arasındaki ten gümüş bir kabzaya benzetilmiş, kaşlar ise misk tozlu bir keman olarak nitelendirilmiştir: *Ebrûlerüñ hayâlî gönül pâdişâhına / Bir misk tozlu kabzası sîmîn kemân çeker* MEDC, g.66/2. Yahut Yakî'nin sevgilinin kaşlarına hitaben onları misk tozlu bir yay yahut parlak birer hilâle benzeterek söylediği şu beyit de bu kabildendir: *Ey 'aceb ebrû misin yâ misk tozlu bir kemân / Yâ melâhet bürcinüñ garrâ hilâli sen misin* YDÖZ, g.158/1. Esîrî de şu beytinde sevgilinin kaşından “misk tozlu keman” olarak bahseder. Bu benzetme-

nin daha iyi anlaşılabilmesi için eskilerin misk ve amber gibi güzel kokuları saç, sakal ve kaşlara sürme geleneğini göz önünde bulundurmak gerekmektedir: *Misk tozlu bir kemân ebrû nigârûn 'ışkıma / Tıfl-veş şimdi oka vü yaya düşdi gönlümüz ŞMÖG, g.184/3.*

Misk ve amber çok nadir bulunup zor şartlarda elde edilmesi ve özellikle amber, bir reçine ile muhafaza edildiği takdirde sonsuza kadar kalıcı olabilmesi bakımından son derece kıymetli koku maddeleridir. Bazı eski kaynaklarda bunların ağırlığınca altın karşılığı alınıp satıldıklarından söz edilir. Misk ve amberin bu kıymetine istinaden olmalı, Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi “Senin amber tozlu keman kaşlarını andırdığı için, dilber kaşını gözünün üzerinde itibarla tutmuştur.” anlamındaki şu beytinde amber tozlu yayların değerini vurgular: *Virdügiyçün 'anberîn tozlu kemânundan nişân / Tutdı ebrûsın gözi üstinde dilber mu'teber MKTM, k.92/32.* Aynı şekilde Ahmed Paşa da misk tozlu yayların yağmurda kullanılamayacak derecede kıymetli olduklarından bahsederek şöyle der: *Kaşun çatup cihânı peyveste aqladursın / Bârân ziyân degül mi ş'ol misk tozlu yâye ENMN, g.4739/3. krş. EHKC, g.2407/3.*

Eskiler misk ve amber gibi değerli kokuları zamk ve reçine gibi koruyucu maddelerle karıştırarak uzun süre koku vermesini sağlamışlardı. Özellikle amberin reçine ile karıştırılması sonucu elde edilen tesbihler çekildikçe uzun yıllar koku vermeleri, kahve fincanları ise kullanıldıkça amber rayıhası vermeleri bakımından çok yüksek meblağlara müşteri bulabiliyorlardı. Sultan III. Ahmed'e ait bir amber tesbih hâlen Topkapı Sarayı Müzesi'nde teşhir edilmektedir. Bunun yanı sıra mürekkeplerin imalinde isı tutmak için “zamk-ı 'Arabî” denen bir tür tutkal kullanıldığından, amber katılmış mürekkeplerle yazılan kitaplar, yüzyıllar sonra dahi sayfaları açıldığında amber kokusu vermektedirler. Bütün bu bilgiler ışığında “miskîn” yahut “anberîn” kemanları da mersin morinası tutkalına misk ve amber karıştırılarak imal edilen yaylar olarak düşünmek mümkündür. Bu şekilde imal edilen yaylar, kabzayı kavrayan elin hararetiyle çekildikçe yüzyıllar boyu amber kokusu veren tesbihler gibi güzel kokular saçacaklar ve hâliyle meraklıları için çok büyük değer ifade edeceklerdir.

Toz koparma

Gerçek anlamıyla “yerden toz kaldırma, etrafı toza boğma, tozu dumana katma” demektir. Bu manzara şiirde çoğu zaman şiddetli rüzgârla yahut “atın toz kaldırarak hızla koşması”yla olur. Bununla beraber “toz koparma” tabiri mecazî anlamıyla “herkesten üstün işler başarma, sıradışı bir iş başararak insanları şaşırtma, olağanüstü marifet gösterme” karşılığında kullanılır. Meselâ Hayâlî Beğ'in “Benim zeki/kıvrak mizacımın atı (şiir meydanında) öyle tozlar koparır ki, İsfahan'da Kemâl o tozu gözüne sürme diye çeker.” anlamındaki şu ifadesi bu anlamdadır: *Ne tozlar koparur ise semend-i tab'-ı çâlâküm / Gözine tûtiyâ eyler Sıfâhânda Kemâl anı HBDA, k.43/32.* Bilindiği üzere İsfahan sürmesiyle meşhur bir şehirdir. Şairin kabiliyeti öylesine bir toz koparmıştır ki, büyük şair İsfahanlı Kemâl o tozu gözüne sürme diye çekmek istemektedir. Gerçekte ise ortada toz/sürme yoktur, bütün bu ifadeler mecazî sembollerden ibarettir.

Aynı şekilde Türkçe'de “büyük bir iş başarma” yahut tabiri caizse bugünkü karşılığı ile “rekort kırma” anlamında kullanılan “toz koparma” deyimini günümüzde okçuluğa gönül verenler arasında yanlış olarak “yay tozunu yani yay üzerine kaplı bulunan kayın ağacı kabuğunu koparma” şeklinde anlaşılmaktadır. Olağanüstü sert, sağlam ve

37 Yıllarca Tozkoparan İskender'e ait sanılan bu taş gerçekte bir başka tozkoparan yani rekortmen olan Miralem Ahmed Ağa'ya ait olup bugün Kulaksız'da Haliç Polis Merkezi önündedir.

38 Tozkoparan İskender'e ait olduğu sanılan taşla ilgili eski bir gazete haberi.

esnek bir yapıya sahip böyle bir kaplamayı değil çok çok güçlü bir insan pençesiyle, mengeneyle dahi koparıp soymak mümkün görünmezken, Tozkoparan İskender hakkında böyle bir güç isnadında bulunmak -hamasî duyguları okşasa da- tamamen bu Türkçe deyimim kullanımdan düşmesi ve anlamının unutulması ile ilgili bir husustur.²⁶ Gerçekte “toz koparmak” meselâ Şehdî’nin “Her okçu toz kopararak menzile bir taş dikti.” anlamındaki *Taş dikti her kemân-keş menzile / Toz kopardı ok tamâm kabza tamâm* ŞDŞB, tar.111/13 beytinde olduğu gibi başarı elde etmek ve rekor kırmak anlamında kullanılmıştır. Nitekim İshâk Hocası Aydınlı Ahmed Efendi *Akse’l-‘ireb*’de bu deyimim Farsça’daki karşılığı olan “gird kerđ” tabiri için “*Bir iyi nam kodı demekten ibaretdir ki Türkîde iyi toz kopardı tabîr olunur.*” demektedir.²⁷ Arpaemini-zâde Sâmi’nin *Kemânın aldı deste hadden efzûn çekdi ol âfet / Yine bir toz koparmakdur murâd-i dil-rübâ elbet* SDFS, mat.26 matlında da “toz koparmak” başkalarının başaramadığı bir rekoru kırmak anlamındadır. Arpaemini-zâde Sâmi’nin şu beytinde âşğın çektiği ahlar, -kapalı bir üslûpla- rekor atışından sonra yükselen haykırıslara benzetilmektedir: *Tîr-i müjânun ile âh-i derûndur sanma / Toz kopardı yine menzil-geh-i dilde tîrûj* SDFS, müf.2.

Tozkoparan

Eski şiirde “Tozkoparan” denilince ilk akla gelen şahıs Türk okçuluk tarihinin en büyük kemankeşi kabul edilen Tozkoparan İskender’dir. Birçok rekorun sahibi olup bunlar arasında en meşhuru Arkurı Men-

26 Bu durum Reşad Ekrem Koçu’nun kaybolmuş bir *Kavs-nâme*’den, ihtiyar bir Bektaşî kemankeşin Tozkoparan İskender hakkında söylediğini naklettiği “*Bu tozkoparan çocuk hepimizi gölgede bırakacak.*” ibaresini “toz koparan” şeklinde anlaması sonucu ortaya çıkmış görünüyor (bkz. *Yeniçeriler*, s. 109). Eğer rivayet doğru ise aslında dervişin “tozkoparan çocuk” ibaresiyle kastettiği şey “pençesinin sıkmasıyla yayın tozunu dağıtan çocuk” değil, “daha önceki menzilleri aşarak rekor kıran çocuk”tur. Nitekim Tozkoparan İskender’e ait olduğu sanılan ve bugün Kulaksız’da Haliç Polis Merkezi önünde bulunan 1550 tarihli menzil taşının (res. 37) tarihi Tozkoparan İskender’in ölümünden çok sonraki bir döneme ait olup; gerçekte bu taş bir başka “tozkoparan” yani “rekortmen” olan Mîralem Ahmed Ağa’nın 1271 gezlik menzil taşıdır. Tozkoparan İskender’in rekoru 1281,5 gez idi.

27 *Tarama Sözlüğü*, c. 5 (Ankara: TDK, 1996), 3841.

zili’nde gündoğusu havasıyla günümüzde 846 metreye tekabül eden 1281.5 gezlik rekorudur. Eski şiirde sevgilinin gamze oklarının gücü ve etkisi çok zaman onun attığı oklarla karşılaştırılır. Arpaemini-zâde Sâmi’nin “Ey yay kaşlı güzel, hattın kirpiğinin okuna menzil aldırıldığı için ona bu sebeple “Tozkoparan” dense layıktır.” anlamındaki şu beytinde olduğu gibi Tozkoparan İskender güçlü ok atma sembolü olarak yüzlerce beyitte zikredilmiştir: *Menzil aldurdu hadeng-i müjeye ey kaşı yâ / Hattun Tozkoparan dinse bu vech ile sezâ* SDFS, mat.13. Bununla beraber bazı beyitlerde “Tozkoparan” aynı zamanda bu pehlivanın diktiği taşın bulunduğu menzilin adı olarak da geçer. Meselâ Bâlî’nin “Her manidar bakış oku düştüğü yerde toz koparacak olsa, senin kirpiğinin her oku Tozkoparan menziline bir ölçü geçer.” anlamındaki şu beytinde anlam böyledir: *Her şive okı düşdüğü yerde koparsa toz / Tozkoparana tîr-i müjey kor birer ziyâd* BDBS, g.22/2. krş. *Tîr-i müjeyden olmadı hattunla dil esen / Dikdün nişân Tozkoparana cefâda sen* RŞEH, g.64/1.

Çarh oku (tîr-i çerh)

Kolları çelikten mamul olup ancak ayak yardımıyla kurulabildiği için “zemberek”, “Tatar yayı” ve “ayak yayı” da denen, hayli uzak mesafelere atış yapabilen çok sert savaş yaylarına “çarh” denir. Bunların gövdesi tüfenk biçiminde olup kirişleri kurulduğunda tetik kancasına takılır. Okları ise kundak üzerinde bulunan “mecrâ” denen kanala yerleştirilir. Tetiğin çekilmesiyle kurtulan kiriş, oku insan gücünün çok üzerinde mesafelere gönderebilir. Çarh okları sert ağaçtan yapılan, uzak mesafeye gitmesi ve muhtemelen uzun yaylara sahip düşman tarafından tekrar kullanılmasını önlemek için kısa boylu tutulan çelik temrenli oklardı. Bunlar Firâkî ve Emrî’nin şu beyitlerinde de ifade edildiği üzere yakın mesafe atışlarında zırh, kalkan ve çelik levhaları delebilecek güçte oklardı: *Nâvek-i âhum dil-i dildâre te’sîr itmedi / Gerçi çerh okı gibi pûlâd u mermerden geçer* PBKG, g.2456/4; *Ey âfitâbum kıl hazer eflâki idinme siper / Çarh okudur âhum tokuz kat çarhî kalkandan geçer* EDYS, g. 188/4.

Çarh oklarını konu edinen beyitlerde şairler bilinçli olarak yıldırım, kayan yıldız ve yağmur gibi uzak mesafeden yere inen nes-

neleri kullanmışlardır. Zâtî'nin gökten yere inen yağmur tanelerini çarh okuna, suda oluşan binlerce halkalanmayı da suyun bu oklara karşı kendini korumak için büründüğü zırha benzeterek oluşturduğu şu kompozisyon böyledir: *Çarh okı gibi yağdı felekden yire bârân / Olursa revân âb-i cerî nola zirih-pûş* ZDAN, g.586/2; krş. *Çarh okını yağdırdı matar üstüne anuñ / Geysel nola ger âb-ı cerî egnine cevşen* KZMÇ, k.17/5. Bâkî'nin bulutlardan inen yağmuru aynı şekilde “çarh oku” olarak tasvir etmesi de uzak mesafelerden yukarı doğru atılan bu okların hedefe gökten inercesine adeta yağmur gibi yağdığını göstermektedir: *Çarh oklarını atdı yine gülşene sehâb / Altun göbeklü bir siper-i la'l tutdı hâr* BDSK, k.17/6. Nitekim Necâtî Beğ bu okların göğe doğru atıldığını özellikle vurgulamaktadır: *Atılır çarh okı gibi tîr-i âhum göklere / İy hilâl-ebraû sakın kim atduğum düşmez yire* NBMK, g.448/1; krş. *Kaddümi bükdüy sakın âhumdan iy mâhum benüm / Yidi kat gökden geçer çarh okıdır âhum benüm* NBMK, g.369/1. Çarh oklarının en çok konu edildiği yerler, Zâtî'nin *Şem' ü Per-vâne'sinde* ve *dîvânında* geçen şu savaş tasvirlerinde olduğu gibi kale kuşatmaları ve savaşlar sırasında yaşanan kanlı mücadele sahneleridir: *Hevâyi tôblar eflâke ağıdı / Burûca çarh okı hışm ile yağdı* ZŞÜP, b.2869; *Çarh okı bârân gibi yağdı 'adûnuñ üstine / Bâg-ı cennetden mutarrâdur yine bostân-ı feth* KZMÇ, k.11/31.

Islık oku (çavuş oku, ötkün ok)

Çin kaynaklarından öğrenildiğine göre ilk olarak m.ö. 200 yıllarında Mete Han tarafından ordularını süratle sevk ve idare etmek amacıyla kullanıldığı rivayet edilen bu oklar, atıldıklarında ıslıktan kurbağa sesine kadar her biri farklı anlam ve komut taşıyan türlü sesler çıkartma özelliğine sahiptiler. Nitekim “çavuş oku” denmesi de bundan kaynaklanmalıdır. Bunun yanı sıra müzelerde mevcut ucu temrenli ıslık okları, bunların sadece haberleşme amacıyla kullanılmadıklarını (res. 39, 40, 41) açıkça göstermektedir. Güçlü bir ihtimalle daha savaşın başlarında düşman saflarına gönderilen binlerce okun ortaya çıkarttığı olağanüstü uğultu, daha önce bu sese hiç alışkın olmayan at, katır, deve ve fil gibi hayvanlarda panik yaratıyor ve düşmana karşı bir üstünlük oluşturuyordu.

“Ötmek” fiili hem öterek ses çıkartmak hem de “geçmek” anlamını ifade etmesi bakımından Osmanlı şairleri Zâtî'nin şu beytinde olduğu gibi okun hedefi delip geçmesini vurgularken aynı zamanda bu ıslık sesi çıkartma özelliğine de dolaylı olarak temas etmişlerdir. Şair “Feryatlarımın oku feleğin dokuz kat kalkanını geçerek/öterek tesir etmesine rağmen, o melek yüzlü güzel halen benim durumumu anlayamadı.” şeklinde yorumlanabilecek beytinde şöyle der: *Ol melek ahvâlûme olmadı vâkıf Zâtîyâ / Nüh siperden öte tîr-i âh ü feryâd işledi* ZDAN, g.1594/5. Aynı şairin “öt-“ fiilini hem “delip geçmek” hem de “ötmek” anlamında yine ustaca kullandığı “Onun hükümlerinin oku dokuz kat çarhî kalkandan/dokuz kat gökten bir anda müminlerin duası ve âşığın ahı gibi geçer.” anlamındaki şu beytinde de dolaylı olarak bu oklara işaret bulunmaktadır: *Du'â-yı mü'minân u âh-ı 'âşık-vâr bir demde / Geçer öte tokuz çarhî siperden tîr-ı ahkâmı* KZMÇ, k.76/17. Hidâyet Çelebi'nin “Senin okunun sözü canıma ve başıma geçerse de, ne olur onu gönlümden başka bir yerde ötkün etme.” anlamındaki şu beytinde de “öt-“ fiiliyle aşağı yukarı aynı söz oyunu geliştirilmiştir: *Ohun sözi egerçi öter baş ü cânuma / Gönlümden özge yirde anı ötkün eyleme* HÇİS, g.179/3. Hüseyin Baykara'nın “Ayrılık oklarının yağmuru canımı ve bedenimi yıktığı (öldürüp toprağın altına soktuğu) hâlde, o yağan oklar kat kat yerden işlemeye/geçmeye/ötmeye devam etti.” anlamındaki şu

39 40 41

39 Islık temrenli Mançu okları.

40 Kemik temrenli ötkün bir Mançu oku.

41 Aynı zamanda yangın çıkartma amaçlı tasarlanmış ötkün Mançu okları.

beyti de nefistir: *Yıktı cân birle tenimni tîr-i bârân-i firak / Veh ki kat kat yirdin ötti ol yağınınğ ötküni* HBDT, g.196/4. Bu son beytin ıslık oklarıyla bir ilgisi olmadığını burada hatırlatmamız gerekiyor.

Kançıkarmaz

Eski metinlerden anlaşıldığına göre vücuda saplandığında deldiği yerden kan sızdırmayan bir çeşit ok adı olduğu anlaşılmaktadır. Emrî'nin “Ben sevgiliye ‘Senin vurulmuşunum!’ dediğimde bana ‘Peki senin kanın nerede?’ diye sorar. Ne yapayım? Senin bakışın/ kirpiğin öyle bir kançıkarmaz oku vurdu ki!” anlamındaki şu beyti bunlardan biridir: *Küştenem didükde dirsın kanı yâ kanuñ senüñ / Ney-leyem bir kançıkarmaz urdı peykânunñ senüñ* EDYS, g.263/1. Muvakkit-zâde Pertev'in “Gönlümün içi, kirpiklerinin her biri kançıkarmaz ok olduğu için düzelmez yaralarla doludur.” anlamındaki şu beytinde de aynı ok çeşidine yer verilmiştir: *Enderûn-i sine anuñçün orulmaz rîşdür / Her biri müjgânunñ bir kan çıkarmaz şîşdür* MPEB, g.98/1. Nevres-i Kadîm'in “İçime öyle bir ok sapla ki kan çıkartmasın. Gönlüm (bile) onun sesini duymasın, okun temreni (dahi onu) işitmesin.” anlamındaki şu beytinde de dolaylı olarak “kançıkarmaz” okundan bahsedilmektedir: *Bir nâveg ur derûnuma kim kan çıkarmasun / Dil duymasun sadâsını peykân işitmesün* NKHA, g.106/7.

Heki oku (hâkî)

Meşk ve koşu atışlarında kullanılan bir ok çeşidi olup boyu “pîşrev” okundan biraz daha kısa, yeleği ise daha ensiz ve uzun olarak tarif edilmektedir. Bunların “heki yayı” denen özel bir yayla atıldığı, heki okuyla menzil atışı yapılmamasına rağmen Okmeydanı'nda bir “heki menzili” bulunduğu edinilen bilgiler arasındadır.²⁸ Hâkî oku da o devirde herkesçe bilinmesi bakımından, diğer çoğu ok isminde olduğu gibi okçuluk konusunun geçtiği beyitlerde asıl karşılığı olan “toprağa mensup” anlamıyla kullanılarak çoğu zaman

“iyhâm-ı tenâsüb” oluşturma yoluna gidilir. Meselâ Hayâlî Beğ'in “O sevgilinin yay kaşları onu oyalamasa, can bu toprağa ait bedenden geçip giderdi.” anlamındaki şu beytinde kelimenin heki oku demek olan uzak anlamına işaretde bulunulmuştur: *Bu hâkî tenden eylerdi güzer cân / Kemân ebrûleri ani oyalır* HBDA, g.172/4; krş. *Hedefi yâ dil ü cândur anuñ için her gâh / Dil-i hâkîde arar tîrini güm kılsa o yâr* AHBK, g.141/4.

Ziyâd oku

“Ziyâd” kelimesi sözlüklerde üstünlük, fazla gelme, yenme gibi anlamlarda “efzûnî, rüchân, galebe ve fazîlet” ile eşanlamlı olarak gösterilmesi bakımından, “ziyâd oku” tabirinin menzil atışlarında “daha önce rekor kıran oku geçen ok” anlamında kullanılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Edirneli Bâlî'nin “Her işve oku düştüğü yerde bir toz koparacak olsa, senin kirpiğinin her bir oku Tozkoparan menziline bir fazlalık bırakır.” anlamındaki şu beytinde bu durum açıkça görülmektedir: *Her şîve okı düşdüğü yirde koparsa toz / Toz koparana tîr-i müjeñ kor birer ziyâd* BDBS, g.22/2. krş. *Atdukça ‘ömri kavs-i kaderden ziyâd okın / Her bir ziyâdı şöyle ziyâd-ber-ziyâd ola* BDBS, naat 2/3. Zâtî'nin “İnsaf menziline ziyade taşı diken o ömrü uzun olası sevgilinin yayını çekebilecek kimse yoktur.” anlamındaki şu beyti de bu tabiri daha açıklayıcı bir mahiyet arz etmektedir: *Yokdur çeker kemânını ‘ömri dirâz ola / İnsâf menziline ziyâde nişân kodı* ZDAN, g.1741/11.

Birçok şair de bir “iyhâm-ı tenâsüb” olmak üzere ok ve okçulukla ilgili kullandıkları beyitlerde bir şekilde “ziyâd” kelimesine yer vererek uzak anlamıyla bu ok çeşidine göndermede bulunurlar. Meselâ Ferâğî ve Üsküplü İshâk Çelebi'nin şu beyitleri bu kabildendir. Her iki şair de ok ile ilgili bir kompozisyon çizerken bir şekilde ve özellikle “ziyâd” kelimesini kullanacak şekilde cümle kurmaya çalışmışlardır: *Tîr-i gam deldükçe bagrum oldı efgânun ziyâd / Şimdi bildüm anladum neydüğün âlâm-ı firâk* PBKG, g.4065/4. *Ta'lîmhâne-i dile gel ey kaşı kemân / Tîr-i müjeñle tâ ki ola zahm ber-ziyâd* ÜİÇD, g.25/3.

28 Yücel, a.g.e., 402.

Ateş oku (odlu demren, tîr-i âteş)

Çinliler ve Moğollar arasında ateş oklarının çok eski zamanlardan beri kullanıldığı bilinmektedir. Özellikle Çin’de bambulardan yapılan tüpler içine doldurulan barutun itme gücüyle roket etkisi oluşturması sağlanan fişekli oklar (res. 46) gerek savaş gerekse şenlik ve eğlence-lerde yüzyıllar boyu kullanılmıştı. Batıda ise düşman menzillerinde yangın çıkartma amacına yönelik ateş okları kullanıldığı biliniyor. Bunlarda okun ucuna sarılan yanıcı çaputların sağlamca tutunabilmesi için kancalar tutturulduğu (res. 41) görülmektedir. Eski şiirde ateş okundan bahseden beyitlerin çoğunda güzellerin cihanı yakan bakış ve azarlamaları söz konusu edilmektedir. Ahmed-i Rıdvân’ın *Hüsrev ü Şîrîn*’inde geçen terkeş takınmış 70 savaşçı güzel kızın hâlleri anlatılırken, onların görenleri etkilemesi şöylece ifade edilir: *Kamusu takınup serv üzre terkeş / Ururlardı cihâna tîr-i âteş* ARHŞ, b.1971. Kâtib-zâde Mustafa Sâkib’in şu beytinde olduğu gibi sevgilinin âşıkların içini yakan bakışlarının ateş oklarına benzetilmesi de yaygın benzetme kalıplarındandır: *Tîr-i âteş-bâr-i cân-sûz-i nigâh-i hışmunuñ / Çün semender şu’lezâr-i sine oldı lânesi* KZMS, g.575/4. Görüldüğü üzere âşıklar şiir icabı sevgilinin bakış yahut azar oklarının kendileri üzerindeki etkisini mübalağalı olarak vurgulamak için Lâmi’î Çelebi’nin *Ferhâd-nâme*’sinde geçen şu beytinde olduğu gibi bu okları ateş okuna benzetirler: *Tokundi sîneme bir odlu demren / Siper olmaz felekler olsa cevşen* LÇFN, mes.3232. Bâzen de âşık sevgilinin zulmüne karşı bir tehdit olarak çektiği âhları yahut sıkıntı hâlinde sergilediği tavır ve fiillerini ateş okuna benzetir: *Hâne-i kalbüm harâb itme hakâretle sakın / Tîr-i âteş-den-kim ol hışm-i nigâhumdan çıkar* NDÜA, g.75/4.

Kilk

Okçulukla ilgili kaynaklarda geçmemekle beraber eski edebiyat metinlerinde “kilk” kelimesi hem kalem hem de ok kastedilecek şekilde ikili anlamda çokça kullanılır. Nitekim Mütercim Âsım “kenyâ” maddesinde “*Zend ve Pâzend lügatinde kilik ma’nâsınadır ki bir kamışdır. Andan ok düzerler. O oka da kilik denür. Andan olan kalem-i*

kitâbete de kilik dirler.”²⁹ bilgisini vermektedir. Okçulukla ilgili kaynaklardan öğrenildiğine göre eskiden oklar tamamen kamıştan (res. 42) imal edilirmiş. Ancak Hindistan taraflarından getirilen bu kamışlar oldukça kısıtlı sayıda ve pahalı olduklarından yaklaşık on altıncı yüzyıldan sonra çam v.b. ağaçlardan “ağaç ok” üretilmeye başlanmış. Bu değişiklik üzerine atış menzilleri “kamış ok menzili” ve “ağaç ok menzili” adıyla iki farklı gurup hâlinde değerlendirilmişler.

Gerek bu anlam beraberliği gerekse gündelik hayatta kamışın hem kalem hem de ok olarak kullanılmasından kaynaklanan bu yakınlık sebebiyle kamış okların kaleme, kalemin de kamış oklara benzetilmesi bir hayli yaygın olarak kullanılmıştır. Mostarlı Ziyâî’nin “Şimdi ben de nazım meydanının okçusuyum. Kara yüzlü rakib kaleminin okundan sakınmıyor mu?” anlamındaki şu beyti bu kabildendir: *Şimdilik meydân-i nazmuñ ben de tîr-endâzyam / Tîr-i kilikümden sakınmaz mı rakib-i rû-siyâh* MZMG, g.417/4. Bursalı Rahmî’nin “Eğer onun kadrinin yayı gökyüzüne bir ok atacak olsaydı, feleğin kâtibi (Utarid) onu hemen dokuz kubbede kalem olarak kullanırdı.” anlamındaki şu beytinde de bu ok ve kalem beraberliği işlenmektedir: *Kilik idine debîr-i felek nüñ kibâbda / Atsa kemân-ı kadri ger âsumâne tîr* BRME, k.5/17.

Manzum ve mensur metinlerde kalemin gücünü vurgulama amacıyla müellifler çok zaman kalemi oka benzetirler. Meselâ Nev’î-zâde Atâyî *Sâkî-nâme*’sinin sonunda daha önce bu vadede yazan şairlerle kendisini mukayese ederken kaleminin okuyla onların daha önce diktikleri menzil taşlarını kendisine hedef ettiğini şöylece ifade eder: *Tutup tîr-i kilik ile meydân yirin / Hedefeyledüm seng-i menzillerin* NASN, mes.1514. Ganî-zâde Nâdirî’nin *Şeh-nâme*’sinde, gazel vadisinde kalem okunu kullanarak nice mana ceylanlarını avladığını anlattığı şu beyti de bu kabildendir: *Gazelde idüp tîr-i kiliki be-kâr / Gazâlân-i ma’nâyı itdüm şikâr* GNŞN, mes.1945.

29 Mütercim Âsım, *Bürhân-ı Kâtî*, 500.

Azmâyiş oku (ezmâyiş okı)

Farsça “âzmûden” mastarından türetilen “âzmâyiş” kelimesi “deneme”, “tecrübe”, “vukuf” gibi manalara geldiğinden, “azmâyiş oku” tabirini “deneme oku” yahut “usta oku” olarak anlamak mümkündür. Ünsal Yücel bu okun tanımını ok yarışlarında ve “azmâyiş menzillerinde kullanılan zeytûnî demir temrenli atış oku” olarak tespit etmiştir.³⁰ Evliyâ Çelebi her ne kadar “Azmâyiş”in Ayasofya’dan çıkarılıp Okmeydanı’na getirilerek ok hedefi yapılan heykellerden birinin adı olduğunu öne sürerse de bu pek makul bir yorum olarak görünmemektedir.³¹ Çelebi, eserinin bir başka yerinde “âzmâyiş menzili” tabirini bir uzunluk ölçüsü olarak kullanır: “[...] bu şehir-i bender Beç’e pek yakındır kim ancak iki üç âzmâyiş menzili kadar vardır.”³²

Şairler yaygın olarak sevgilinin kirpik yahut bakışlarını Azîm’in “İşve okunu gurur zihgirine almaktan maksat, gönül azmayiş okuna hedef eylemektir.” anlamındaki şu beytinde olduğu gibi azmâyiş okuna benzetirler: *Hadeng-i ‘işveyi der-şast-i nahvet eylemeden / Garez dili hedef-i âzmâyiş itmekdür* ADAD, g.44/2. Diğer ok isimlerinde olduğu gibi okçulukla ilgili beyitlerin çoğunda bir iyhâm-ı tenâsüb oluşturmak amacıyla, özellikle “âzmâyiş” kelimesinin kullanılmasına dikkat edildiği görülmektedir. Muvakkit-zâde Pertev ve Fâik Mahmûd’un şu beyitleri bu kabildendir: *Sînemde âzmâyiş-i tîr-i nişân kıl / Ümmîd-i merhem eylemeyen zahm-nâkûnem* MPEB, g.340/2; *Hemân bende idersin âzmâyiş tîr-i müjgânun / Hemîşe ey kemân-eburî nedür bu çekdügüm senden* FMDF, g.98/6. Görüldüğü üzere bu beyitlerde “âzmâyiş” mutlak anlamda “deneme” karşılığında kullanılmış olup kelimenin kullanılmasındaki amaç tamamıyla uzak anlamı olan ok cinsine işarete bulunmaktır.

30 Yücel, a.g.e., 394.

31 bkz. 7. not.

32 *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, VII, 88.

Altınlı temren (altunlu peykân, peykân-i zer, zer peykân, zerrîn peykân)

Mızrak uçlarının tombak v.b. tekniklerle altınlanması³³ gibi ok temrenlerinin de altın kaplanarak süslendiği Ümîdî ve Âşık Çelebi’nin şu beyitlerinde geçen “peykân-i zer-nişân” tabirinden açıkça anlaşılmaktadır: *Peykân-i zer-nişânun sînemde ey kaşı yâ / Nâr-i derûn-i dilden çıkmış zebâne ancak* ÜDMS, g.101/2. krş. *Altun ıgneyle çıkarmak kasd idüp dilber gözüm / Eylemiş peykân-i tîr-i cân-sitânın zer-nişân* AÇDF, g.50/2. Bu temrenlere de altınlı mızraklarda olduğu gibi altın kakma yahut tombaklama teknikleriyle altın görünümü kazandırılıyordu. Aşağıda görüleceği üzere söz konusu altınlı temrenlerle sonbahar

33 Manzum metinlerde “altın mızrak” anlamında çokça geçen “nîze-i zer”, “nîze-i zerrîn” gibi tabirlerden altın temren gibi mızrakların da altınla bezendiği kanaati uyanmaktadır. Cem Sultan’ın “Mum mızrağı düşmanın kalbini amaçladığından beri, temreni ateşli altın bir mızrak hazırlayıp durmaktadır.” anlamındaki *Peykânı odlu nîze-i zerrîn düzüp-durur / Kalb-i rakibe kasd ideliden sinân-i şem’* CDHE, g.161/17 beytinden ilk bakışta ucu ateşli ok ve mızrak temrenleri hakkında “zerrîn” tabirinin kullanılmış olabileceği akla geliyorsa da bu bilgi, Dede Korkut hikâyelerinde geçen “altın cıda” [= altın mızrak] ile birleştirildiğinde Türklerde çok eski dönemlerden itibaren altınlı mızrakların kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bunların müzelerdeki örneklerini inceleme fırsatı olmamakla beraber kılıçlar üzerinde yaygın olarak uygulanan altın ve gümüş kakmaların mızrak uçlarına da uygulandığını tahmin etmek yanlış olmasa gerektir. Buna kamış mızrakların sürekli kullanılmaktan altın gibi parlayan gövdeleri yahut ahşap gövdeli mızrakların altın nakışı süslemeleri de ekleyince altın mızrağın nasıl bir silah olduğunu hayâl etmek zor olmasa gerektir. Şam şehri kılıç v.b. çelik silahların üretimi konusunda yüzyıllar boyunca şöret edinmiş bir şehirdir. Mürekkepçi Enverî’nin ucundaki alevi altın mızrak ucu gibi parlayan mumu Şam şehrinde üretilmiş altın işlemeli bir mızrağa benzetmesi “altın mızrak” temrenlerinin uzaktan dikkati çekecek derecede altın kakmalarla dolu olduğu intibasını uyandırmaktadır: *Bir Şâmî nîze almış ele ucu zer-nişân / Tağıtdı cünd-i şâmî gelüp iy nigâr şem’* MEDC, g.134/2. Gani-zâde Nâdirî “Ateşli bir şiş gibi (parlayan) altın mızrağınla nice ruh kuşlarını kahrının ateşiyle kebab ettin.” anlamındaki şu beytinde ucu ateş alevinden kızıllaşan şişlerle altınlı mızrak uçları arasında ilgi kurarak şöyle der: *Nîze-i zerrîn ile mânend-i sîh-i âteşîn / Nice murg-i râhî itdüy nâr-i kahrunda kebâb* GNNK, k.36/17. Gerek bu ifade gerekse Enverî’nin yukarıdaki beyti düşman menzillerinde yangın çıkartma amacıyla kullanılan ucu alevli ateş oklarını akla getirmekle beraber ok uçlarının da altınla kaplanıp süslendiği anlaşılmasına nazaran bu tabirin gerçekten altın görünümü verilmiş çelik mızrak uçları için kullanıldığı kanaati ağır basmaktadır.

42a-b

42a Kurulmamış bir Moğol yayı ve altın temrenli kamış oklar.

42b The Metropolitan Museum of Art'ta bulunan iki altın temrenli ok.

yaprakları arasında şairlerce benzeşme kurulması bunların tamamen altın görünümünde (res. 42a, 42b) olduklarını ispat etmektedir. Edebî metinler ışığında müzelerde mevcut objelerin incelenmesi, eski silahların yapım ve süsleme tekniklerini gün ışığına çıkartabileceği gibi; edebiyat metinleriyle gündelik hayatın iç içe oluşu açısından edebî metinler sanat tarihçilerine de yeni bir bilgi kaynağı oluşturacaktır.

Altınlı mızraklarda olduğu gibi altın uçlu oklar da uçlarının mum alevi görünümünde olmaları bakımından Yahyâ Beğ'in şu beytinde olduğu gibi mumla karşılıklı benzeşme kalıbı oluştururlar. *Yahya cefâ-*

sı tîri-durur şem'-i bezm-i can / Bir dem mi var ki anı gönjülden geçürmez YDMÇ, g.337/5. Şu beyitte Nef'î bir kubbe/kemer altında yanan mumla yaya yerleştirilmiş bir ok arasında ilişki kurarken okun altın renkli temreniyle mum alevi arasındaki benzerlikten hareketle şöyle der: *Zîr-i tâkında fûrûzân şem'-i kâfûrî degül / Oldı zer-peykân ile sehmi-i se'âdet der-kemân* NDMA, k.52/14. Tecellî'nin şu beytinde de mum ve ok ilişkisi yine altın temren sebebiyledir: *Bir kemân-ebrûya harf-endâz iken / Benzemez mi tîr-i zer-peykâne şem'* TDSD, g.68/2.

Hayâlî Beğ'in sevgilinin gönlüne sapanan okunu rüzgârda sürüklenen sonbahar yaprağına benzettiği şu beytinden anlaşıldığına göre bu temrenler sararmış bir yaprak gibi tamamen altın görünümünde idiler: *Yarüñ âhum zer-nişân peykânını dilden kapar / Gülşenin gûyâ sabâ berg-i hazânın gezdürür* HBDA, g.129/2. krş. *Şâhda berg-i hazân gördi vü uçdı bülbül / Sandı ol tîr ucında anı zerrîn-peykân* EDYS, k.1/26.

Bakam (baqem, bakkam)

Jamaika, Zengibar ve Hindistan gibi ülkelerde yetişen, kırmızı ahşabı ve boya üretiminde kullanılan öz suyuyla tanınmış bir ağaçtır.

43

43 Çam ağacından mamul ok gövdesine kırmızı bakam gezlerin aşlanması.

Eski metinlerden ve özellikle Sâ'atî'nin şu beytinden anlaşıldığına göre Uzak Doğu'dan ithal edilen mallar arasında "bakam" ve ok yapımında kullanılan "kilk" oldukça rağbet gören birer meta idiler: *Eyledüñ bir gemiyi mâl-â-mâl / Dürlü dür-lü metâ' ü kilik ü baqem* MKTM k.186/63. Arapça ve Farsça lügatlerde "bakam", "bakkam"

yahut "bakam-i kırmızı" şeklinde geçerse de Türkçe'de ve özellikle kelimelerin orijinal telaffuzlarına son derece önem veren eski edebiyat metinlerinde gündelik hayattaki telaffuzuyla "bakam" şeklinde kullanılmıştır. Günümüzde Türk okçuluğu ile uğraşanlar arasında yaygın ve yanlış olarak "bakkâm" şeklinde telaffuz edilen bu değerli ahşap malzemenin doğru telaffuzu meselâ Edirneli Nazmî'nin "bakayım" anlamındaki Türkçe kelimeyle cinaslı olarak kullandığı *Hasret ile ki la'l-i yâre bakam / Yaşum olur o demde reng-i bakam* ENDS, g.4618/1 beytinden de anlaşılacağı üzere "bakam" şeklindedir. krş. *Cânâna bakam diyü diye Emrî-i giryân / Ruhsâresini kanlu yaşından bakam itmîş* EDYS, g.236/5.

Bakamın okçulukla ilgisi, kırmızı renkli ahşabının (res. 43) elastik bir yapıya sahip olması sebebiyle eskilerin "sûfâr" dedikleri ok gezlerinin yapımında kullanılmasıdır. Gezin kirişi iyi kavraması için yay kirişinin geçtiği ağı hafifçe dar olarak üretilen bakam gezler, kirişin güçlü ve şiddetli itmesi karşısında esnekliği sayesinde daha uzun ömürlü olabiliyorlardı. Üsküdarlı Aşkî'nin "Ey yay kaşlı sevgili, okunu bakam ağacından yapmana gerek yok. Bana okunu gönder onu ciğerimin kanıyla renklendireyim." anlamındaki şu beytinde olduğu gibi ok ve bakam ilişkisi şiirde daha çok kırmızı rengi sebebiyle geçer: *Ne lâzım iy kemân-ebrû bakamdan eylemek tîrûñ / Ciger kanyla rengîn ideyin gönder bakemden yig* ÜASU, g.240/4. Zâtî'nin karnamış bir parmakla ilgili nazmettiği şu beytinden, gövdesi sarıçam

ve köknar gibi sert ağaçlardan yapılan Osmanlı oklarına bakam gez eklenmesine “gez aşlamak” dendiği anlaşılmaktadır: *Bakam aşlanmış anuñ ucına bir tîr-i ra'nâdur / Ucında kan görüñdi sandılar engüşt-i pâşânunñ* ZDAN, g.738/5. Her sözünde kılı kırk yararak inceden inceye düşünmesiyle tanınmış Emrî'nin, vücuda çekilmiş elif şeklindeki bıçak yaralarını bakam ağacından yapılmış oklara benzetmesi, gövdesi tamamen bu ahşaptan çekilmiş ok imal edilmiş olabileceğini akla getirmekle beraber bunun tamamen bir şairane hayal ürünü olması da muhtemeldir: *Sîne-i hâkîde yir yir sürh elifler sanmañuz / Urdı ol kaşı kemân şâh-i bakamdan tîrler* EDYS, muk. 124/2.

Sûfar (sûfâr, sûfer)

İğne ve çuvaldız deliği anlamına gelen bu kelime okçulukta “gez” demektir. Okun arkasında yay kirişinin girebileceği bir biçimde içe doğru oyulmuş bir yarık/kertik (res. 6, 29, 30) vardır. Güçlü bir ihtimalle okların tamamen kamıştan imal edildiği dönemlerde gezleri sağlam ve elastik bir malzemedan üretme ihtiyacı sonucunda sūfârlar çoğunlukla “bakam” ağacından üretiliyordu. Bununla beraber Abdî'nin *Câmasb-nâme*'sinde bir oku “temreni elmas gibi sert çelikten, bedeni kamıştan ve sufârı kayından” diye tarif eden şu beyitten anlaşıldığına göre sufârlar kayın ağacından da yapılabiliyordu: *Demren elmas ok kamış kayın sūfer / Tolu kamışlar belik sîne kemer* ACMH, mes.3590. Kamış oklara bakam gezlerin aşlanması sonucu ortaya çıkan renk farkı daha sonra bir gelenek hâline gelmiş olmalı ki tamamen ahşap oklara geçildiği dönemlerde de gezler farklı bir renge ve özellikle kırmızıya boyanmaya devam etmiş. Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi'nin memduhunu överken “Goncalar senin okuna peykan, gelincikler de gezine sufâr rengi olmak isterler.” demesi, gezlerin tercihan kırmızıya boyandığını göstermektedir: *Diler ki ola hadengünje gonçalar peykân / Umar ki gûne-i sūfâr ola her lâle* TCÇD, k.27/45. krş. *Olsa peykân-veş demürden fi'l-mesel fark-i 'adû / Şakk idüp yur kanlara mânend-i sūfâr-i sihâm* TCÇD, k.14/80. Aynı şairin bir başka beytinde bu defa menekşenin gez rengi olmak istemesi dile getirildiğine göre, sufârın yerine göre mavi ve lacivert gibi farklı renklerde de olabile-

ceği anlaşılmaktadır: *İster ki kızıl toz ola tîrünñde şakâyık / Umar kim ola gûne-i sūfârı benefşe* TCÇD, k.17/42.

Ahşap okların imaline geçildiğinde de çok uzun ömürlü olması ve esnekliği sebebiyle ağaç okların gezleri yine bakamdan imal edilmeye devam etti. Zâtî'nin şu beytinden sūfârların bakamdan imal edilmesine “bakam aşlama” (= bakam ekleme) dendiği anlaşılmaktadır: *Bakam aşlanmış anuñ ucına bir tîr-i ra'nâdur / Ucında kan görüñdi sandılar engüşt-i pâşânunñ* ZDAN, g.738/5. Parmak boğumlarıyla kamış boğumları arasındaki ilişki düşünüldüğünde Zâtî'nin kamış ve parmak arasında kurguladığı benzerliğin gerçek boyutları daha iyi anlaşılabilir. Bilindiği üzere eskiden kalender dervişleri vücutlarına elif ve nal denen düz veya nal şeklinde yaralar çekerlerdi. Zâtî vücudunda bulunduğunu iddia ettiği sayısız nalları dert oklarının gezine/sūfârına benzetir ki bu da şekil itibarıyla ters dönmüş nal gibidir: *Şehsuvârum cismümüzde na'l-i bî-had sanduğunñ / Sînedan cânâ geçan derd okınunñ sūfârıdur* ZDAN, g.468/4 krş. *Tîr-i derdi gamzenünñ şöyle geçüpdür cânuma / Na'l sanma görünür sînemde sūfârı yakîn* EDYS, g.373/4

Çaçî kemân

Bir rivayete göre Taşkent diğer bir rivayete göre ise Kâşgâr şehirlerinin eski isminin “Çaç” veya “Câc” olması ve burada üretilen yayların o devrin en kaliteli yayları kabul edilmesi bakımından, yüzyıllar boyunca güçlü ve kaliteli yaylar övgü sadedinde bu sıfatla anılmışlardır. Âsafî'nin *Şecâ'at-nâme*'sinden alınan şu beyitte de ifade edildiği üzere Çaç kemanı gibi güçlü bir yaya sahip olmak ve bunu kullanabilmek, savaşçıyı Zaloğlu Rüstem derecesinde güçlendiren bir ayrıcalık sayılıyordu: *Belde tîr-keş elde bir Çaçî kemân / Rüstem-i Zâl idi her biri hemân* AŞSE, mes.5024. Çaçî keman kavramının geçtiği beyitlerin önemli bir kısmında daima güç ve tehdit unsurunun ön plana çıktığı dikkati çekmektedir. Zâtî'nin belini eziyetleriyle yay gibi büken feleği tehdit ederken “Boyum Çaçî keman gibi oldu dikkat et.” demesi bu kabildendir: *Gâfil olma sehm kıl âhum odından ey felek / Kaddüm altun tozlu bir Çaçî kemânundur benüm* ZDAN, g.869/6. krş. *Bükülüñ cevri ile kaddüm olalı Çaçî keman / Tîr-i ahumla felek döñdi müşebbek kafese* MDCA, g.2326/2.

Çelik yaylar (kemân-ı âhenîn)

Günümüzde oldukça ilginç bir örneği Askerî Müze’de teşhir edilen ve Enver Paşa’ya ait olduğu bilinen (res. 44) çelik yayların kullanımı, edebî metinlerden anlaşıldığına göre çok daha eski dönemlere kadar uzanmaktadır. Zaloğlu Rüstem’in yayının demirden mamul olduğu inancından hareketle çelik yayların zikredildiği beyitlerde bir şekilde bu destan kahramanının ismi zikredilir: *Kemân-i saht-i cevr-i çarha idmânum kemâlinde / Tayanmaz zûr-i bâzûya kemân-i âhen-i Rüstem* BDFB, g.510/2. krş. *Pîr-i aşkam gerçi ammâ zûr-bâz-i gayretem / Sahtdur çekmez kemân-i âhenînüm Zâl-i çarh* BDFB g.68/4. Nâbî gibi birçok şair demir yay çekmeyi kuvvetin en üst limiti olarak ifade ederler: *Eylemiş Hak ana bir kuvvet ‘atâ / Kim çeker olsa kemân-i âhenîn* NDAF tar.29/8. Sevgilinin kaşı yayının çilesini çekmenin zorluğu, şairlerce böylesine sert bir yayı çekmekle eş değerde tutulur: *Kemân-i âhenîn-i cevr-i ta’lîm eylesek bir kez / Yine ol kaşı yâyı çille-i derdi çekilmezmiş* EDMN, g.101/2. Arpaemini-zâde Sâmi ise bir saatçi güzelini tasvir ederken, hem saat yayını hem de kaşının yayını ima ederek çilesini çekmenin zorluğunu şöylece ifade eder: *Cefâsın çekmege âdem gerek sâ’atçi dildârı / demürdendür çekilmez yayı ol şûh-i cefâ-kârı* SDFS, mat.103.

44 Çam ağacından mamul ok gövdesine kırmızı bakam gezlerin aşlanması.

Kurbân

Eski metinlerde “kurban” kelimesi çoğu beyitte gerek tevriye, gerekse iyhâm yoluyla hem “kurban edilecek hayvan” hem “bir uğurda can veren” hem de “yay kılıfı” anlamlarına gelecek biçimde kullanılmıştır. Deriden mamul kaplara “kırba” denmesi gibi güçlü bir ihtimalle yay kılıflarının deriden imal edilmesi sebebiyle bunlara da “kurbân” denmiş olmalıdır. Kelimenin bu çok anlamlı yapısından

yararlanan şairler Nihânî’nin “Canın kurban olası kaşlarının yayını kur, temrene ihtiyacı olmayan gamzenin okunu geze.” anlamındaki şu beytinde olduğu gibi “kurbân”ı yüzlerce beyitte her iki anlama da gelecek şekilde kullanmışlardır: *Kaşlaruñ yayını kur kim cân olur kurbân aña / Tîr-i gamzeñ geze kim hâcet degül peykân aña* PBKG, g.7/1. Muhibbî’nin “Yay kaşını gördüğümden beri ona kurban olmuşum. Kirpiğinin oku gelecek olursa şükür için canımı vereyim.” anlamındaki şu beytinde de “kurbân” kelimesinin tevriyeli kullanıldığı görülmektedir: *Tîr-i müjgânı gelürse cân virem şükrâne ben / Çün göreden yâ kaşını olmuşam kurbân aña* PBKG, g.13/4. Karamanlı Aynî’nin “Kirpiklerinin oku çiğirimi tirkeş etse (yani sadak haline getirse) ne olur? Kâşgâr işi yayın da gönlümü kurban etse ne güzel.” şeklinde yorumlanabilecek şu beytinde ise kelimenin ağırlıklı olarak “yay kılıfı” karşılığında kullanıldığı anlaşılıyor: *Cigerüm tîr-i müjeñ n’ola ide tîr-keşüñ / Dilümi Çâçî kemânıñ ide kurbân dahı yig* KADA, g.284/6. krş. *Cân kuzusını benüm boynuma kurbân eylemeñ / Sen hemân bir kerre kurbân iste kaşuñ yayına* ADNS, g.103/3; *Ol meh-i ebrû-kemânıñ savm-i hecri nice bir / Vusleti ‘iydine kurbân olmag ister gönlümüz* ZDAN, g.523/6.

Kandil (kandil-i tîr)

Eski metinlerde okların konduğu torbalara “kubur, kîş, tîr-keş, sadak, belik, ok kîsesi, okluk” dendiği gibi “kandil”, “kandil-i tîr” yahut “kandil-i hadeng” de denmiştir. Kelimenin bu anlamı Üsküplü Atâ’nın şu beytindeki cinaslı kullanışta olduğu gibi şairlerce türlü hayal ve söz oyunları geliştirmeye vesile olmuştur: *Cismini k’ol tîre kandil eyledi / Cânını envâra kandil eyledi* ÜATU, mes. 619. Hayâlî Beğ’in sevgilinin gönle sapanan okunu “Gönlüm aşk haremünün kandili, senin okunun temreni bu kandilin ateşi, gövdesi ise bu kandilin fitili” olarak tasviri bu kabildendir: *Fetile tîrüy olup oldu şûle peykânıñ / Dilüm-durur harem-i işka ey püser kandil* HBDA, g.266/3. krş. *Tîr-i müjesiyle pür idüp kalb-i figârı / Kandil-i hadeng eyledi ol şûh-i kemân-keş* NASK, g.113/3. Bu ok mahfazaları arasında silindir şeklinde olanlar da bulunuyordu. Ganî-zâde Nâdirî’nin Sultan III. Murâd’ın kaleminin gücünü anlatırken kamış kalem içindeki “nâl” denen

45 Sahilde Aynalıkavak Kasrı ve tepe üzerinde görünen Okmeydanı Okçular Tekkesi.

lifleri oklara, kalemi de ok kuburuna benzettiği şu beytinde bu model bir tirkeş tasvir edilmektedir: *Çeşm-i 'adûda hâmesi kandîl-i tîrdür / Tolmuş derûnî tîr-i hadeng ile sanma nâl* GNNK, k.3/27. Aynı şairin zambak çiçeğini bir tirkeşe, içindeki sarı renkli iplikleri ise oklara benzettiği şu beytinde geçen “kandil” kelimesi de mutlak anlamda “tirkeş” karşılığında kullanılmıştır: *Olup zanbakıñ goncesi dil-pezîr / O kandîl idi anda var nice tîr* GNŞN, mes.1379.

Tekke (atıcılar tekyesi, tekye)

Kefeli Feyzî'nin gönle düşen oku tekkeye gelen bir misafire benzettiği “Göğsümün tekkesine kirpiklerinin oku düşünce, kebab olmuş gönlümü önüne sundum.” anlamındaki şu beytinde olduğu gibi eski şiirde okçulukla ilgili kavramlar yanında “tekye” kelimesine yer verilmesi boşuna değildir: *Tekye-i sîneme müjgânıñ okı itdi nüzul / Dil-i büryânımı çekdüm öñine mâ-hazarı* FKDM, g.382/3. krş. *Bu meydân-i mahabbetde okum atdum yayum asdum / Fasîhî tekye-i 'ışka girüp hurkaya ser çekdüm* FDHG, g.258/5. Kâmî'nin “Her keman kaşlı güzelin attığı ok bir yerine kondu. Bu haliyle gönlüm ok meydanına tekke olsa yaraşır.” anlamındaki şu matlaında açıkça ifade edildiği üzere “tekye”

46 Kore yapımı fişekli ateş okları. Fişeklerin itiş gücüyle uzak mesafelere gidebilen bu oklar daha çok yangın çıkartma ve düşman ordularında panik yaratma amacına yönelik kullanılıyordu.

ibaresi, İstanbul Okmeydanı'ndaki Okçular Tekkesi (res. 45) sebebiyledir: *Zarbı her kaşî kemânıñ kondı her bir yanına / Olsa lâyıkdur derûnum tekye Ok Meydânına* KDAY, mat.137.

Ârif Süleymân'ın şu tahmîsinde “terkeş, ok, pota, beden, kavs, meşk ve hedef” gibi kavramlar arasına yerleştirdiği “tekye” kelimesinin durumu da aynıdır. Bu mısra'larda asıl dikkati çekmesi gereken kelime ise yukarıda müstakil bir başlık altında incelenmiş olan ve sözlüklerde bu anlamıyla pek geçmeyen “sûfâr” karşılığında kullanılmış “sûrâh”³⁴ kelimesidir: *Nevk-i gamzeñle olup çün tîr-keş sûrâh-ı ten / Tîr-i cevve bûte-veş her dem fedâ eyler beden / Ben gibi nezzâre-i yâri temennî eyleyen / Tekye-i 'âlemde kavs-i mihnet ile meşk iden / Sîne gersin çün hedef tursun fedâ-yı tîrde* ASDM, tah.9 /IV.

Kaynak kısaltmaları

ACMH	= Abdî, <i>Câmasb-nâme</i> , Müjgan Çakır
AÇDF	= Âşık Çelebi, <i>Dîvân</i> , Filiz Hançerlioğlu Kılıç
ADAD	= Azîm, <i>Divân</i> , Abuzer Dönmez
ADMA	= Antepli Aynî, <i>Dîvân</i> , Mehmet Arslan
ADMK	= Âhî, <i>Dîvân</i> , Mehmet Ali Tanyeri - Mustafa Sinan Kaçalın
ADNB	= Molla Aşkî, <i>Dîvân</i> , Ahmet Atillâ Şentürk - Nurcan Boşdurmaz
ADNS	= Âhî, <i>Dîvân</i> , Necâtî Sungur
AGYZ	= Abdurrahman Gubârî <i>Yusuflu Züleyhâ</i> , Hasan Aktaş
AHBK	= Azmîzâde Hâletî, <i>Dîvân</i> , Bayram Ali Kaya
AİYA	= Ahmedî, <i>İskender-nâme</i> , Yaşar Akdoğan

34 Nitekim Meninski de “sûrâh” kelimesini “sûfâr” ile eşanlamlı göstermiştir: “Sûrâh: delik, delük, sakb, sukbet, sûfâr.”

APDA	= Ahmed Paşa, <i>Dîvân</i> , Ali Nihad Tarlan
ASAB	= Sürûrî, <i>Dîvân</i> , Atilla Batur
ASDM	= Ârif Süleyman, <i>Dîvân</i> , Mustafa Tankuş
AŞSE	= Âsafî, <i>Şecâat-nâme</i> , Süleyman Eroğlu
BDBS	= Bâlî Çelebi, <i>Dîvân</i> , Betül Sinan
BDFB	= Beyânî, <i>Dîvân</i> , Fatih Başpınar
BDMY	= Bâlî, <i>Dîvân</i> , Muhammed Yaşar
BDSK	= Bâkî, <i>Dîvân</i> , Sabahattin Küçük
BRDF	= Bursalı Rahmî Çelebi, <i>Dîvân</i> , Fatih Tıgılı
BRME	= Bursalı Rahmî, <i>Dîvân</i> , Mustafa Erdoğan
BSTK	= Bosnalı Sâbit, <i>Dîvân</i> , Turgut Karacan
CDBK	= Cem'î, <i>Dîvân</i> , Birgül Koparan
CDHE	= Cem Sultan, <i>Dîvân</i> , Halil Ersoy
ÇGİH	= Vuslatî Ali Beğ, <i>Gazâ-nâme-i Çehrin</i> , İ. Hakkı Aksoyak - Mustafa İsen
ÇZŞD	= Çuhadar-zâde Şâkir, <i>Dîvân</i> , Fatma Dikbaş Tüysüzoğlu
DLGK	= Le'âlî, <i>Dîvân</i> , Gülçiçek Korkut
DUIÇ	= Derzî-zâde 'Ulvî, <i>Dîvân</i> , İsmail Çetin
EDMN	= Es'ad, <i>Dîvân</i> , Muhammed Nur Doğan
EDYS	= Emrî, <i>Dîvân</i> , M. A. Yekta Saraç
EFTD	= Edirneli Fâiz, <i>Dîvân</i> , Tarık Emir
EHKC	= Eğridirli Hacı Kemâl, <i>Câmiü'n-Nezair</i> , Yasemin Ertek Morkoç
EHYD	= Enderunlu Hasan Yâver, <i>Dîvân</i> , Kaplan Üstüner
ENDS	= Edirneli Nazmî, <i>Dîvân</i> , Sibel Üst
ENMN	= Edirneli Nazmî, <i>Mecma'ü'n-nezâir</i> , M. Fatih Köksal
ETTG	= Faruk Kadri Timurtaş, <i>Eski Türkiye Türkçesi XVI. Yüzyıl</i>
FDKAK	= Figânî, <i>Dîvânçe</i> , Abdülkadir Karahan
FDHG	= Fasîhî, <i>Dîvân</i> , Haluk Gökcalp
FDKA	= Fuzûlî, <i>Türkçe Dîvân</i> , Kenan Akyüz - Sedit Yüksel v.d
FDME	= Fatîn, <i>Dîvân</i> , Mehtap Erdoğan
FHŞÖ	= Fahrî, <i>Hüsrev ü Şîrîn</i> , Barbara Flemming
FKDM	= Feyzî-i Kefevî, <i>Dîvân</i> , Muvaffak Eflatun
FMDf	= Fâik Mahmûd, <i>Dîvân</i> , Fatma Koçak
FÖHB	= Fâik Ömer, <i>Dîvân</i> , Hande Büyükkaya
FVBH	= Filibeli Vecdî, <i>Dîvân</i> , Hasan Kavruk - Bahir Selçuk
GKME	= Kabûlî İbrâhim Efendi, <i>Dîvân</i> , Mustafa Erdoğan
GMAD	= Gelibolulu Âlî, <i>Dîvân</i> , İ. Hakkı Aksoyak
GMAD	= Gelibolulu Mustafa Âli, <i>Dîvân</i> , İ. Hakkı Aksoyak
GNMÖ	= Derviş Gubârî, <i>Gazavât-nâme-i Midilli</i> , Ömer Özkan
GNNK	= Ganî-zade Nâdirî, <i>Dîvân</i> , Numan Külekçi
GNŞN	= Ganî-zade Nâdirî, <i>Şeh-nâme</i> , Numan Külekçi
HBDA	= Hayâlî Beğ, <i>Dîvân</i> , Ali Nihad Tarlan
HCHŞ	= Hamîdî-zâde Celîlî, <i>Hüsrev ü Şîrîn</i> , Şevkiye Kazan
HÇİS	= Hidâyet Çelebi, <i>Dîvân</i> , İbrahim Sona
HDMÇ	= Hayretî, <i>Dîvân</i> , Mehmed Çavuşoğlu - M. Ali Tanyeri

HECM	= Halepli Edîb, <i>Dîvân</i> , Cafer Mum
HKHA	= Haşmet, <i>Külliyyât</i> , Mehmet Arslan - İ. Hakkı Aksoyak
KADA	= Karamanlı Aynî, <i>Dîvân</i> , Ahmet Mermer
KBME	= Kadı Burhaneddîn, <i>Dîvân</i> , Muharrem Ergin
KDAY	= Edirneli Kâmî, <i>Dîvân</i> , Ali Yıldırım
KDİY	= Tokatlı Kânî, <i>Divan</i> , Muhittin Eliaçık
KNDH	= Karamanlı Nizâmî, <i>Dîvân</i> , Haluk İpekten
KPYZ	= Kemâl Paşa-zâde, <i>Yûsuf u Züleyhâ</i> , Mustafa Demirel
KZMÇ	= Zâtî, <i>Kasâid</i> , Mehmed Çavuşoğlu
LÇFN	= Lâmi'î Çelebi, <i>Ferhâd-nâme</i> , Hasan Ali Esir
LÇSA	= Lâmi'î Çelebi, <i>Salâmân ü Absâl</i> , Erdoğan Uludağ
MDAM	= Mezâkî, <i>Dîvân</i> , Ahmet Mermer
MDCA	= Muhibbî, <i>Dîvân</i> , Coşkun Ak
MDEA	= Me'âlî, <i>Dîvân</i> , Gülçin Edith Ambross
MDEE	= Münîrî, <i>Dîvân</i> , Ersen Ersoy
MDMA	= Muhyî, <i>Dîvân</i> , Mustafa Arslan
MDMM	= Mesîhî, <i>Dîvân</i> , Mine Mengi
MDNS	= Medhî, <i>Dîvân</i> , Nezihe Seyhan
MEDC	= Mürekkepeçi Enverî, <i>Dîvân</i> , Cemal Kurnaz - Mustafa Tatçı
MEMK	= <i>Mecmû'a-i Eş'âr</i> , Muhammed Karaman
MESŞ	= <i>Mecmû'a-i Eş'âr</i> , Şirin Sezgin
MGAE	= Mecdî, <i>Gazeller</i> , Ayşe Derya Eskimen
MKTM	= <i>Mecmû'a-i Kasâid-i Türkiyye</i> , Murat Karavelioğlu
MNPD	= Mahmûd Nedîm Paşa, <i>Dîvân</i> , Mehmed Âkif Kürkçüoğlu
MPEB	= Muvakkit-zâde Muhammed Pertev, <i>Dîvân</i> , Ekrem Bektaş
MZMG	= Mostarlı Ziyâî, <i>Dîvân</i> , Müberra Gürgendereli
NAAD	= Nakşî Ali Akkirmânî, <i>Dîvân</i> , Hikmet Atik
NASK	= Nev'î-zâde 'Atâyî, <i>Dîvân</i> , Saadet Karaköse
NASN	= Nev'îzâde Atâyî, <i>Sâkî-nâme</i> , Muhammed Kuzubaş
NBDA	= Necâtî Beğ, <i>Dîvân</i> , Ali Nihad Tarlan
NBMK	= Necâtî Beğ, <i>Dîvân</i> , Mustafa S. Kaçalin
NDAF	= Nâbî, <i>Dîvân</i> , Ali Fuat Bilkan
NDAG	= Nedîm, <i>Dîvân</i> , Abdülbaki Gölpınarlı
NDMA	= Nef'î, <i>Dîvân</i> , Metin Akkuş
NDMD	= Nazîf, <i>Dîvân</i> , Murat Darıcık
NDMT	= Nev'î, <i>Dîvân</i> , Mertol Tulum - M. Ali Tanyeri
NDNK	= Nehcî, <i>Dîvân</i> , Neslihan İlknur Koç
NDÖZ	= Nâşid, <i>Dîvân</i> , Ömer Zülfe
OTSS	= Osman-zâde Tâib Ahmed, <i>Dîvân</i> , Sâlih Sâdâvî
PBKG	= Pervâne b. Abdullah, <i>Mecmû'a</i> , Kâmil Ali Giynaş
RAÇD	= Râmî, <i>Dîvân</i> , Fatma Zehra Kavukçu
RDAM	= Rahîmî, <i>Dîvân</i> , Ahmet Mermer
RDMÇ	= Revânî, <i>Dîvân</i> , Mehmed Çavuşoğlu
RDMG	= Rezmî, <i>Dîvân</i> , Mehmet Gürbüz
RDZA	= Revânî, <i>Dîvân</i> , Ziya Avşar

RKBA	= Refî'-i Kalâyî, <i>Dîvân</i> , Bilal Alpaydın
RŞEH	= Manisalı Câmî, <i>Muhabbet-nâme (Vâmık u Azrâ)</i> , Esad Harmancı
SBDH	= Sehî Beğ, <i>Dîvân</i> , Hakan Yekbaş
SBDM	= Sehî Beğ, <i>Dîvân</i> , Müslüm Yılmaz
SCDÖ	= Câzim, <i>Dîvân</i> , Ahmet Özbek
SDFS	= Arpaemini-zâde Mustafa Sâmî, <i>Dîvân</i> , Fatma Sabiha Kutlar
SDHY	= Gelibolulu Sun'î, <i>Dîvân</i> , Halil İbrahim Yakar
SNCD	= Mes'ûd bin Ahmed, <i>Süheyl ü Nevbahâr</i> , Cem Dilçin
SVAY	= Sünbül-zâde Vehbî, <i>Dîvân</i> , Ahmed Yenikale
ŞDMK	= Prizrenli Şem'î, <i>Dîvân</i> , Murat Karavelioğlu
ŞDŞB	= Şehdî, <i>Dîvân</i> , Şeyda Bayındır
ŞFNÖ	= Şâhî, <i>Ferhad-nâme</i> , Nurgül Özcan
ŞGNO	= Şeyh Gâlib, <i>Dîvân</i> , Naci Okçu
ŞYDH	= Şeyhülislâm Yahyâ, <i>Dîvân</i> , Hasan Kavruk
TCÇD	= Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi, <i>Dîvân</i> , İsmail Erünsal
TDSO	= Tecellî, <i>Dîvân</i> , Sebahat Deniz
ÜASU	= Üsküdarlı Aşkî, <i>Dîvân</i> , Süreyya Uzun (Pekşen)
ÜATU	= Üsküplü 'Atâ, <i>Tuhfetü'l-Uşşâk</i> , İ. Hakkı Aksoyak
ÜDMS	= Ümîdî, <i>Dîvân</i> , Muhammed Selvi
ÜİÇD	= Üsküplü İshâk Çelebi, <i>Dîvân</i> , Mehmed Çavuşoğlu - M. Ali Tanyeri
VDHT	= Vusûlî, <i>Dîvân</i> , Hakan Taş
YALT	= Yenişehirli Avnî, <i>Dîvân</i> , Lokman Turan
YBDÇ	= Yahyâ Beğ, <i>Dîvân</i> , Mehmed Çavuşoğlu
YMVG	= Yûsuf-ı Meddâh, <i>Varka ve Gülşah</i> , Grace Martin Smith
ZDAN	= Zatî, <i>Dîvân</i> , Ali Nihad Tarlan
ZŞÜP	= Zâtî, <i>Şem' ü Pervâne</i> , Sadık Armutlu

Sa'dî gibi donup kalmak –Tasavvuf kaynaklı bir deyim hikâyesi ve edebî kullanımı–

Ali Emre Özyıldırım*

DEYİMLER, TERİMLER, ATASÖZLERİ, DİLDE YER ALAN çeşitli kalıplaşmış ifadeler, kelâm-ı kibârlar, iktibâslar ve benzeri söz kalıpları hem edebî eserlerin ortaya konma sürecinde şair ve yazarlar için hem de bu eserlerin anlaşılabilir estetik bir haz alınması aşamasında okur için önemli bir işleve sahip olan, aynı zamanda bir dilin zenginliğini de gösteren kıymetli dil malzemeleridir. Edebiyat araştırmacıları içinse özellikle Dîvân şiiri söz konusu olduğunda bir kısmı bugün için unutulmuş deyimlerin metni anlayıp şairin sanatına nüfuz edebilmede bir tür anahtar konumunda oldukları açıktır. Nitekim edebî eserlerde, özellikle Dîvân şiiri metinlerinde geçen deyimler ve atasözleri üzerine hazırlanmış çok sayıda derleme, makale ve kitap, bu tür çalışmalar konusunda önemli bir külliyât oluşturduğu gibi metin incelemelerinde deyim ve atasözleri için bölümler açmak da âdet olmuştur.¹

* Yıldız Teknik Üniversitesi.

1 Bu meselenin önemini hem eserlerinde hem de sohbetlerinde her zaman vurgulayan isimlerden biri merhum M. Ali Tanyeri'dir. Kendisinin bu kitabın başında yer alan eser listesinde görüldüğü gibi Türk edebiyatı içinde oluşan çeşitli şiir geleneklerinde deyimlerin kullanımı üzerine hazırlanmış olduğu değerli kitapları bulunmaktadır. Ben de bu vesileyle bu konuya özel bir önem atfeden, hasbîliğin, çelebiliğin ve yardımseverliğin mücessem örneği ve Dîvân şiirinin gerçek sevdalısı M. Ali Tanyeri'nin aziz hâtırası önünde saygıyla ve rahmet dileğiyle eğiliyorum.

Bu yazıda tasavvuf kaynaklı ve örneği çok nadir bir deyim üstünde duracağım: *Sa'dî [dervişi] gibi donmak/donup kalmak* deyimini... İlk def'a doktora tezi olarak hazırladığım Keçecizâde İzzet Mollâ'nın (1786-1829) *Mihnet-keşân* (1824) mesnevîsinde rastladığım ve uzunca bir süre anlam vermekte zorlandığım için bir soru işaretiyle geçmek zorunda kaldığım bu deyim edebî açıdan son derece etkileyici bir kış tasvirinin sonunda şu şekilde geçmektedir:

*Siyeh-rûz edip mâtem-i âfitâb
Felek kara giydi değildi sehâb
Kararmışdı fikrimde reng-i sefîd
Hele kar yağıp rengi oldu be-dîd
Siyeh câm içinde şarâb-ı beyâz
Aceb meydîr ol neşesi inkıbâz
Tolu eyledi câm-ı çerhi şikest
Verir rahne gâhîce bâlâyâ pest
Tonup kaldı Sa'dî gibi cûybâr
Açardı gelip mürşid-i nev-bahâr (b. 3541-45)²*

Aşağıda görüleceği gibi bazı deyim ve atasözü derlemelerinde ne anlama geldiği hakkında bir açıklama yapılmadan listeye dâhil edilen "Sa'dî gibi donmak" deyimine ilgili olarak –görebildiğim– tek açıklama iki araştırmacı tarafından hazırlanan *Mihnet-keşân*'ın popüler neşrinde (!) yukarıda geçen beyite düşülen uzun bir notta yazılanlardır:

Meşhur İranlı şair Şeyh Sadî-i Şirazî *Gülüstan* adlı eserinin "Sebeb-i Telif" kısmında yaşı 50'yi aşınca ömrünün ve gençliğinin boşa geçtiğini düşünüp insanlardan uzaklaşarak bir köşede murakabe ve

2 Ali Emre Özyıldırım, *Keçeci-zade İzzet Molla ve Mihnet-keşân*, c. 2 ([y.y.]: Harvard Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2007), 262 [Bu eser, 2002'de tamamladığım doktora tezimin tashih ve eklemelerle iki cilt olarak yayımlanmış halidir]. Tezi bitirdikten bir müddet sonra bu yazıda aktarılacağı gibi söz konusu tabirin ne anlama geldiğini öğrenip tez yayımlanırken deyimler listesine herhangi bir açıklama notu koymadan dahil edecektim. a.g.e., I, 102.

uzlet hâline daldığını anlatır. Dünya işlerinden elini eteğini çeker; uzun yıllar ağzından tek kelime çıkmaz. Hatırını kıramayacağı dostlarından birinin sürekli ısrarı sonucunda dışarıya çıkıp yenden hayata karışmayı kabul eder. Dışarıda gezmeye başladıklarında bahar mevsiminin ilk demleridir. Ağaçlar yeşillenmiş sular çağlamaya başlamıştır. Açılmış gülleri gören Sadî her baharın bir hazanı olduğu düşüncesine kapılır ve bir süre sonra *Gülüstan*'ı yazmaya karar verir. Öyle ki zamanın geçmesi onun baharına halel veremeyecek ve hiçbir hazan onun güllerini solduramayacaktır. İzzet Molla, donan ve çözülmek için bahar mürşidini bekleyen Keşân çaylarını, yine bahar mürşidinin himmetiyle çözülmek için *Gülüstan*'ı yazan Sadî-i Şirazî'ye benzetiyor.³

Herhangi bir kaynağa dayandırılmayan ve ancak eseri hazırlayanların hayal gücünü göstermesi bakımından dikkate alınması gereken bu notun da söz konusu deyim anlamını, dolayısıyla İzzet Mollâ'nın tasvirindeki edebî inceliği yansıtmaktan uzak bir zorlama yorum olduğu açıktır.

Halbuki bu deyim içinde geçen Sa'dî kelimesi, Şirazlı Sa'dî'nin (ö.1292) veya başkasının adı olan bir özel isim değil Sa'dîlik (Sa'diyye) tarikatine mensubiyet bildiren, sıfat görevinde kullanılan bir kelimedir. Nitekim deyim, bütün kaynaklarda "Sa'dî dervişi gibi dondu kaldı" şeklinde tespit edilmesi bu konuda herhangi bir şüpheye yer bırakmıyor. Belli ki İzzet Molla deyim üzerinde edebî bir tasarrufa gitmiş veya deyim daha kısa şeklini kullanmıştır. Deyimin geçtiği kaynaklar kronolojik sırayla şunlardır:

1. Şinâsî, *Durûb-ı Emsâl-i Osmâniyye*, 2. bs. (İstanbul, 1287 [1870-71], 176.⁴)
2. Ahmed Bâdî, *Armağan*, haz. S. A. Beyzadeoğlu-M. Gürgendereli-F. Günay ([y.y.]: Harvard Üniversitesi Yakın

3 Ömür Ceylan - Ozan Yılmaz, *Bir Sürgün Şaheseri Mihnetkeşân* (İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı, 2007), 304.

4 Eserin 1280 [1863-64] tarihli ilk baskısında bu deyim yer verilmediğini vurgulamak gerekir.

Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2004), 188 [telif tarihi: 1292/1875-76]

3. O. Nuri Peremeci, *Atalar Sözü* (İstanbul: Edirne Halkevi, 1943), 238.
4. M. Nihat Özön, *Ata Sözlere* (İstanbul: İnkılap, 1956), 251.
5. F. Fazıl Tülbentçi, *Türk Atasözleri ve Deyimleri* (İstanbul: İnkılap ve Aka, 1963), 323.
6. E. Kemal Eyüboğlu, *Onüçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, c. 1 (İstanbul: 1973), 202.

Bu eserlerde, listelenen deyimler hakkında herhangi bir açıklama yapılmamakta, fakat üçünde (Şinâsî, A. Bâdî ve Eyüboğlu'nun eserlerinde) bazı deyimler için örnek beyitler verilmektedir. İlginç olan ise her üç eserde de konumuz olan deyimle ilgili bir beyit dahi bulunmamasıdır. Buradan hareketle özellikle on dokuzuncu yüzyılda deyim çok yaygın olmasa da kullanıldığını fakat edebî eserlerde pek fazla geçmediğini ve yirminci yüzyıldan itibaren unutulmaya başladığını rahatlıkla söyleyebiliriz.⁵ Ayrıca yukarıdaki kaynaklardan ikisinde (Özön ve Tülbentçi) bu deyim Şinâsî'den alındığı kayıtlı olup diğerlerinin de Şinâsî'yi temel kaynak olarak kullandıkları önsözde yazılanlardan anlaşılmaktadır. Dolayısıyla eldeki mevcut verilerden hareketle bu deyim ilk olarak Şinâsî'nin bir örnek vermeksizin kayda geçirdiğini ve diğerlerinin –belki de hiç bir yerde rastlamadıkları hâlde– ondan naklen eserlerine aldıklarını iddia etmek mümkündür.

Yukarıda sıralanan derlemelerde herhangi bir açıklama olmadığına ve mevcut sözlüklerde deyim yer verilmediğine göre *Sa'dî gibi donmak/donup kalmak* deyiminin kökenini ve ne anlama geldiğini öğrenmek için öncelikle Sadîlik hakkındaki çalışmalara başvurmak gerekecektir. Bu konuda en detaylı çalışmayı yapan H. Mahmut Yücer'e göre Sadeddîn-i Sadeddîn-i Cebâvî (veya Cibâvî) (ö. 1180) yolunu takip eden ve Şam merkezli bir tarikat olan Sa'dîlik, Anadolu coğrafyasına nispeten geç bir tarihte Ebu'l-vefâ eş-Şâmî

5 Genel deyim derlemeleri bir tarafa, mesela tarikat kültürü içinde yetişen Gölpınarlı dahi tasavvuf kaynaklı bu deyim *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri* (İstanbul, 1977) adlı önemli çalışmasında yer vermemiştir.

(ö.1756?) ile beraber İstanbul'a gelen Abdüsselâm Şeybânî el-Meydânî (ö. 1751-52) aracılığıyla girmiştir. On sekizinci yüzyıl başlarında İstanbul'a ziyaret için gelen bu zatın 1714'te III. Ahmed'in iradesiyle Kovacı Dede Tekkesi'ne ikinci postnişin olmasıyla İstanbul'da ilk Sadî tekkesi resmen kurulmuş olur ve tarikat kısa zamanda İstanbul'un yanı sıra başta Bursa olmak üzere Batı Anadolu, Trakya ve Balkanlarda hızla yayılarak bir anlamda yerleşir ve özellikle II. Mahmûd (salt. 1808-39) ve Abdülmecîd (salt. 1839-61) tarafından desteklenir.⁶

Köken itibarıyla Rufâîlik ve Bedevîlik gibi Arap ekolünden gelen tarikatlarla bir çok ortak özelliği bulunan Sa'dîlik'i, Anadolu ve Orta Asya kökenli diğer tarikatlerden ayıran ilginç özelliklere sahip olduğu da bilinmektedir. Bunların başında “burhân” denen sıradışı diyebileceğimiz âyinler gelmektedir. Şeyhin yere sırayla yatmış olan şifaya muhtaç müridlerin üstüne basarak yürümesi (devse), yılan ve akrep gibi zehirli hayvanların yenmesi bunlar arasında ilk akla gelenlerdir.⁷ Bu tür “burhân” gösterilerinin Osmanlı tasavvuf geleneğinde fazla itibar görmediğini de hemen belirtmek gerekir.

Zaman zaman şer'î ve fikhî tartışmalara da konu olan ve aynı zamanda incelenen deyimle ilişki kurabileceğimiz bu tür Sa'dî ayinlerinden biri de zikir sırasında vecde gelen, sarsılan ve titreyen müridin nihayet “bir kütük gibi” yere düşmesi düşmesi, bir müddet yerde kalması ve mürşidin telkiniyle tekrar ayağa kalkmasıdır.⁸ Nitekim *Mihnet-keşân*'dan sonra bu deyim geçtiği ikinci bir kaynak olan *Yâdigâr-ı Şemsî*'de yazılanlar böyle bir ilişki kurmamıza imkân veriyor. Önce Bursa Zincirî Alî Efendi Sadî Dergâhı şeyhlerinden Sa'îd Efendi'nin (ö. 1829) tekkeye devam eden ama samimî olmayan iki kişiyi cezalandırmasını naklederken eserin yazarı Mehmed Şemseddin [Ulusoy]'un (1866-1936) söylediklerini aktarmak gerekir:

6 Hür Mahmut Yücer, *Şeyh Sa'deddin Cebâvî ve Sa'dîlik* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2010), 153 vd.

7 D.S. Margoliouth, “Sa'diyye,” *İA*, c. 10 (Ankara: MEB, 1966), 44-45.

8 Yücer, a.g.e., 353 vd.

Mezbûrlar mahfilde otururlar imiş. Şeyh Said Efendi, merkûmâna nazar iderek bir sayha itmesiyle her ikisi de kendülerini mahfilden aşağı atar ve Sadî dervişi gibi donar. Herkes hayretde kalır. Ba'de'z-zikr bunlara telkin iderek sahve getirir.⁹

Görüldüğü gibi *Sa'dî dervişi gibi donmakla yere düşmek* arasındaki ilişki gayet açıktır. *Yâdigâr-ı Şemsî* aynı zamanda adı geçen dergâhın şeyhlerini tanıtır menkıbe ve kerametlerini naklederken de Sa'dîlik'teki donma-dondurma uygulamaları hakkında konumuz açısından önemli ayrıntılar vermektedir. Mesela dergâhın ilk şeyhlerinden Mustafa b. Ahmed (ö. 1798) haksız yere idam edilen bir genci idam sehpasında dondurmak için nakîbi (vekili) aracılığıyla gencin asılacağı meydana bir "şed(d)" (özel tarikat kuşağı) gönderir; daha önceden asılacak gence bu şede bakması tenbihlenmiştir. Tam idam esnasında bu şede nazar eden genç donar, dolayısıyla asılmış olsa da ölmez. Kefenlenmek üzere dergâha getirilen genç, şeyhin telkiniyle "sayha" [= feryad] ederek tekrar dirilmiştir. Hatta bu olaydan sonra halk arasında dergaha "Dondurma Tekkesi" adı verilmiştir. Ayrıca yine yukarıda anılan Sa'îd Efendi'nin bir fareyi ve kuzuyu nefes ederek dondurup daha sonra ikinci bir nefesle uyandırdığına dair rivayetlere de eserde yer verilmiştir.

Bütün bu örnekler Sa'dîlik yolunda şeyhin sadece mürid üzerinde değil, diğer insanlar ve hatta bütün canlılar üzerinde -tasavvufî terimle ifade etmek gerekirse "burhân göstermek" amacıyla- böyle bir dondurma yeteneği taşıdığını göstermektedir.

Sa'dîlikte kalbî zikir sırasında gerçekleşen diğer bir hâlden de mutlaka söz etmek gerekir. Bu hâl konumuz olan deyimi anlamak açısından son derece açıklayıcıdır:

Şeyh efendi ile karşısında duran derviş göz göze bakışlırlar, derviş bir kalıp gibi donarak hareketsiz kalır, âyinin sonunda yine şeyhin bakışı ile eski hâline döner. Buna 'Sadî dondurması' denir.¹⁰

⁹ Mehmed Şemseddin [Ulusoy], *Yâdigâr-ı Şemsî: Bursa Dergâhları*, haz. M. Kara-K. Atlansoy (Bursa: Uludağ, 1997), 385.

¹⁰ Ö. Tuğrul İnançer, "Sa'dîlik - Sa'dîlikte Zikir Usulü ve Musikî," *Dünden Bugüne*

Bu noktada ilginç bir ayrıntıya da dikkat çekmek gerekir. Tarikat üzerine daha önce anıldığı gibi detaylı bir inceleme yapan H. Mahmut Yücer zikir sırasında böyle bir usûlün hiç bir klasik kaynakta geçmediğini özellikle vurgulamıştır (s. 329). Bununla beraber kendisi de bir ehl-i tarîk olan İnançer'in kaynak vermese de bu konudaki sözlerini dikkate almak durumundayız. Belki de zikir esnasındaki bu özel hâlin, Sa'dîlik tarikatinde var olan benzer uygulamaların Osmanlı tasavvuf kültürüne intibakı sırasındaki yerleşme sürecinde meydana gelen bir dönüşümle ortaya çıktığını ve muhtemelen yukarıda bahsi geçen ve şer'î tartışmaları da beraberinde getiren dervişlerin zikir sırasında yere "kütük gibi" düştükleri zikir âdetiyle aynı şey olduğunu düşünmek mümkündür. Bu hâli donmak (incimâd) kelimesiyle nitelemenin ise yerli bir tasarruf olduğu tahmin edilebilir. Sa'dî zikirindeki bu "donma"nın usûlünü, nasıl meydana geldiğini edebî kaynaklardan hareketle tahmin etmek mümkündür. Mesela Bursa'daki Sa'dî tekkesinin tamiiri vesilesiyle bir tarih manzumesi kaleme alan Zâik'in (ö. 1852) mısra'ları bir ipucu olabilir:

*Şu sâlik kim evâil intisâbında olup teslîm
İçer bir şerbet-i sâfi misâl-i âb-ı hayvânî
Düşüp ol hâl ile meydân-ı vecde gelmege sahva
Varup telkîn için çün şedd-i rahl eyler nakîbânî¹¹*

Bu mısra'lardan hareketle intisap sırasında şeyhin elinden âb-ı hayat içen (yani şeyhin nazarına maruz kalan) müridin vecde gelip donarak, hareketsiz bir şekilde meydana düştüğü ve şeyhin veya vekili olan nakîbin şed (özel tarikat kuşağı) vasıtasıyla ve telkinle müridi ayılttığı

İstanbul Ansiklopedisi, c. 6 (İstanbul, 1994), 395; aynı yazar, "Osmanlı Tarihinde Sufilik Ayin ve Erkânları," *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, haz. A. Y. Ocak (Ankara: TTK, 2005), 133.

¹¹ Engin Karakoyun, "Zaîk Divanı: Metin 1b-65a" (YL Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2007), 108-109. [Bu manzumeden beni haberdar eden Nazlı Vatandaş'a müteşekkirim.]

anlaşıyor. Yukarıda geçen menkıbede idam sırasında bir gencin de şed vasıtasıyla dondurulduğu hatırlanırsa bu zikir usulünde şedin özel bir yeri olduğu tahmin edilebilir.

Sa'dilikten söz eden kaynaklarda geçen alıntılar gösteriyor ki bu tarikata mensup şeyhlerin, başta müridleri olmak üzere diğer insanlar ve canlılar üzerinde “dondurma” veya “incimâd ettirme” diyebileceğimiz bir tasarrufa sahip oldukları âşikârdır. Nitekim *Sa'dî-don(mak) / dondur(mak)* ilişkisinin Osmanlı tasavvuf ve kültür hayatını yansıtan birçok eserde izlerine rastlamak mümkündür.¹² Örnek olması bakımından hepsi de on dokuzuncu yüzyılda yaşamış müelliflerin eserlerinden aşağıya alıntılanan parçalar yeterli olacaktır:

Turuk-ı aliyye-i mutasavvıfadan iktizâsına göre zuhûr eden burhânlarıdır ki Kâdiriyye'de hâlet-i vecdde aşk ateşine dalmak, Rufâiyye'de *âlât-ı harb* darb etmek, Bedeviyye'de kızmış sac üzerinde zikrullâh etmek, Sa'diyye'de münce mid yani donmak. Ve sâir tarikatlarda dahi dürlü be-dürlü hâletler vâki olmaktadır.¹³

Mevlevîlerle Bektâşîler cansız meysiz; Kâdirîlerle Rufâîler aşksız ateşsiz; Sa'dîlerle Bedevîler cezbessiz dunsuz, Halvetîlerle Celvetîler lâle vü sünbülsüz olmaz azîzim... İmdi Kâdirîlerin aşkı inkâr olunmaz. Rufâîler de âteş ekl ederler. Biz şarab içeriz onlar nâr şurubu içerler. Sa'dî Bedevî sahihen ehl-i cezbedir. Donar ise müşkül açılır, dikkat etmeli rumûza.¹⁴

Öyle vîrândı bu Sa'dî-hâne kim vakt-i şitâ /Erba'îne girse bir sâlik donardı bî-gümân¹⁵

12 Meşhûre adı verilen ve edebî metinlerin ayrılmaz bir parçası olan buna benzer kalıplaşmış ikili çağrışım ilişkilerinin batı retorîği ve geleneksel İslâm mantığıyla karşılaştırmalı bir değerlendirmesi için bkz. Rıza Filizok, “Topikler (topiques, topos) yahut Meşhurat Nedir?” www.ege-edebiyat.org/wp/?p=1921 [Erişim 15.08.14]

13 Yahyâ Âgâh el-İstanbulî, *Mecmûatü'z-zarâif Sandûkatü'l-ma'ârif*, Hakkı Tarık Us Kütüphanesi, 13400/1, yk. IV/9.

14 Aşçı İbrahim Dede, *Aşçı Dede'nin Hatıraları*, c. 2 (İstanbul: Kitabevi, 2006), 1084.

15 Zîver Paşa, *Dîvân ve Münşeat*, haz. Mehmet Arslan (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, 2009), 396 (Bu beytin geçtiği manzume 1252 tarihinde II. Mahmûd tarafından onartılan İstanbul Eyüp'teki Taşlıburun Sa'dî Tekkesi'nin

Sonuç

Şimdi bütün bu bilgiler ışığında *Mihnet-keşân'* da yer alan ve bu yazıya vesile olan İzzet Molla'nın beytine tekrar dönmek gerekir:

Tonup kaldı Sa'dî gibi cûybâr

Açardı gelip mürşid-i nev-bahâr

[Her zaman bir mürşide benzeyen ilkbaharın gelip uyandırdığı ırmak Sa'dî dervîşi gibi donup kaldı.]

Daha önce de ifade edildiği gibi bir kış tasvirinin sonunda yer alan bu beyitte şair başarılı bir teşbihle kışın donup kalan ırmağı bir Sa'dî dervîşine; nefesiyle yani ılık bahar rüzgârıyla donmuş ırmağı uyandıracak olan ilkbaharı da bir mürşide, şeyhe teşbih etmekte; başarılı bir kinâyeyle “donup kalmak” deyiminin hem mecazen hareketli kalmak hem de hakikaten donmak anlamlarını bir arada kullanmaktadır. Bilindiği gibi Divân şiirinde ırmak konum olarak yere uzanmış veya selvilerin ayağına kapanmış, kısacası yerde bulunan bir insan olarak da teşhis edilir. Bu klişeleşmiş teşhis donan Sa'dî dervîşlerinin yere düşüp bir süre yerde kalmalarıyla ilişkilendirilirse şairin teşbihe dayalı hayalinin ne kadar cemiyetli ve başarılı olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Tabii şair bu sözleriyle aynı zamanda Sa'dîlik yolunun zikir usullerine telmihte bulunmaktadır. Yukarıda *Yâdigâr-ı Şemsî'* de geçen bir olay aktarılırken şeyh tarafından dondurulan bir gencin uyandığı sırada sayha (feryad) ettiği söylenmişti. Buradan hareketle donan dervîşlerin uyanması sırasında feryad etmelerinin de bu zikir âdetinin bir parçası olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla uyanan dervîşin sayha etmesiyle kış sonunda baharın gelip ırmakların gürültülü bir şekilde çağlayarak akması arasındaki ilişki de beytin anlam ve çağrışım zenginliğini artıran bir unsur olarak düşünülmelidir. Kendisi de Mevlevîlik ve Nakşbendîlik müntesibi bir tarikat ehli olan İzzet Mollâ'nın bu tür zikir âdab ve erkânına vâkıf olduğu muhakkaktır.

Dîvân şiirinde örneği az da olsa şairler tarafından kullanıldığı anlaşılan *Sa'dî [dervîşi] gibi donmak/donup kalmak* deyimini hakkında

.....
tamir kitabesinde de yer almaktadır.)

son olarak şu tespitler yapılabilir:

1. Deyimin on sekizinci yüzyıl öncesi metinlerde örneğine rastlamak pek ihtimal dâhilinde değildir. Zira Sa'dîliğin bu yüzyıldan önce İstanbul, Anadolu ve Balkanlarda görüldüğüne dair bir iz yoktur. Nitekim yazıda söz konusu edilen bütün kaynaklar on dokuzuncu veya yirminci yüzyıla aittir.
2. Deyimin edebî metinlerde geçtiğine dair örnekler fazla değilse de bir örnekle sınırlı kaldığını söylemek tabîî ki gerçekçi olmaz. Şüphesiz görülemeyen, ulaşılamayan başka manzum veya mensur eserlerde geçen örnekler de vardır. Özellikle tarikat çevrelerine yakın olan şair ve yazarların bu deyim kullanma ihtimalleri daha fazladır.
3. Mevcut bilgilerden hareketle ilk defa Şinâsî tarafından kayıt altına alındığı anlaşılan deyim, muhtemelen yirminci yüzyıl başlarından itibaren unutulmuş, bunun sonucunda sözlüklerde deyim yer verilmemiştir. Dolayısıyla deyim dilde yaygın olarak kullanıldığını iddia etmek mümkün değildir.
4. İhtiyat kaydıyla, Sa'dîlikteki bu zikir usûlünün donma-dondurma incimâd kelimeleriyle tanımlanmasının Arap kökenli tarikatın Osmanlı kültür coğrafyası içinde geçirdiği yerleşme sürecindeki dönüşüm sonucunda oluştuğu iddia edilebilir.

Amasyalı Tâcî Beg, ailesi (Tâcîbegliler) ve şiirleri

Fatma Meliha Şen*

ŞEHZÂDELİĞİ DÖNEMİNİ (1454-1481) AMASYA'DA VALİ olarak geçiren II. Bâyezîd'in (salt. 1481-1512) dîvânında ve sohbetlerinde bulunmuş devlet adamlarından birisi de Tâcî Beg'dir.¹ Amasya'nın tanınmış ailelerinden birine mensup olan ve II. Bâyezîd'den sonra oğlu Şehzâde Ahmed (ö. 1514) döneminde de yine şehzâde sancağı olan Amasya'da yaşadığı anlaşılan Tâcî Beg yeni şehzâdenin de dîvânında yer almıştır. Tâcî Beg'in ailesi "Tâcîbegliler"² ismiyle şöhret bulmuş, aile fertleri II. Bâyezîd, Yavuz Sultan Selîm (salt. 1512-1520), Kânûnî Sultan Süleymân (salt. 1520-1566), II. Selîm (salt. 1566-1574) ve III. Murâd (1574-1595) dönemlerinde müderrislik, kâtiplik, defterdarlık, nişancılık gibi vazifelerde bulunmuşlardır. Resmî görevleri ile birlikte edebiyat sahasında da isimlerini duyuran bu kişiler, şiir söylemenin yanında inşâ sahasındaki maharetlerini devletin bazı resmî mektuplarını kaleme alarak göstermişler ve padişahlar katında itibar görmüşlerdir. Bu çalışmada Osmanlı siyasî ve entelektüel tari-

* İstanbul Üniversitesi.

1 Şehzâde Bâyezîd bu dönemde Muarrifzâde'den (on beşinci yüzyıl) ders okuyup meşhur hattat Şeyh Hamdullah'tan (ö.1520) hüs-n-i hat meşk etti. Çandarlı İbrahim (ö. 1429) ve Yahya Paşa gibi tanınmış devlet adamları şehzâdeye lala tayin edilmişti. Şerafettin Turan, "Bâyezîd II," *TDVİA*, c. 5 (İstanbul: TDV, 1992), 234.

2 Âşık Çelebi, *Meşâirü's-Şuarâ: inceleme-metin*, haz. Filiz Kılıç, c. 1 (İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010), 454.

hinde etkili olmuş, bazıları tanınmış ve kudretli şahsiyetler, bir kısmı pek bilinmeyen kişiler olarak karşımıza çıkan Tâcî Beg'in ve aile fertlerinin biyografileri tespit edilecek, bu şahısların akrabalık bağları çözülmeye çalışılacaktır. Tâcî Beg'in mecmû'alarındaki şiirleri de makalenin sonuna ilâve edilecektir.

Tâcî Beg ve ailesi (Tâcîbegliler)

Ailesine ismini veren Tâcî Beg'in adı kaynaklarda genellikle Tâcî³ olarak yazılır. Fakat az sayıda eserde kendisinden Tâc⁴ Beg olarak bahsedilir.⁵ Latîfî (ö. 1582) “*Beyne'l-emâsil ve efâzil Tâc Beg dimekle ma'lûm ve nâmdâr idi. Mahall-i mahlasda Tâcî tahallus iderdi.*”⁶ sözleriyle isminin Tâc Beg, mahlasının ise Tâcî olduğunu kaydeder. Müstakîmzâde Süleymân Efendi (ö. 1788) ve onu takip eden Nâil Tuman (ö. 1958) ise Mîr Tâcî'yi tercih eder.⁷ Tâcî isminin doğruluğunu ispatlayan en önemli kaynak oğlu Sa'dî Çelebi'nin (ö. 1516) *Mecmû'ası*'dır. Bu eserde yazar üç ayrı yerde kendi manzûmelerinin başına adını

3 Sehi Beg, *Heşt Bihişt = Sehi Beg Tezkiresi*, haz. Günay Kut (Harvard: Harvard University, 1978), 159; Aşık Çelebi, a.g.e., I, 454; Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcû't-Tevârîh*, c. 2 (İstanbul: Tabhâne-i Âmire, 1279 [1862]), 570; Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, haz. İbrahim Kutluk, c.1 (Ankara: TTK, 1978), 235; Mehmed Mecdî Efendi, *Hadâiku'ş-Şakâik*, haz. Abdülkadir Özcan (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 337; Mustafa b. Carullah Beyânî, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, haz. İbrahim Kutluk (Ankara: TTK, 1997), 58; Şemseddin Sâmî, *Kâmûsü'l-'Alâm*, c. 3 (İstanbul: Mihran Matbaası, 1308 [1891]), 1608; Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, c. 2 (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308 [1890-91]), 48.

4 Riyâzî, *Riyâzü'ş-Şuarâ*, Nuruosmaniye Kütüphanesi, nu. 3724, yk. 45a. *Sicill-i Osmânî*, III, 25'de oğlu Sa'dî'den bahsederken Tâcî'yi yerine Tâc-Begzâde'yi tercih eder.

5 On beşinci yüzyılın sonu ve on altıncı yüzyılın başında yaşamış Tâc isimli bir kişi daha vardır. Onun da Sa'dî isimli oğlu olduğu Mecdî tarafından kaydedilir: “*Mevlânâ Sa'dî Çelebi ibn Şeyh Tâc Ahmed Akşehrî, Ol ahter-i sa'd-ı burc-ı fezâ'il Karaman Vilayeti'ne tâbi Akşehir nâm kasabadan zuhûr eyledi.*” Mehmed Mecdî Efendi, a.g.e., 503.

6 Latîfî, a.g.e., 198.

7 Müstakîmzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, haz. İbnülemin Mahmud Kemal (Ankara: Türk Tarih Encümeni, 1928), 147; Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî: Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*, haz. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı, c. 1 (Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2001), 126.

“*Sa'dî bin Tâcî*” olarak yazmış ve böylece babasının adının şüpheye yer vermeyecek şekilde Tâcî olduğunu ortaya koymuştur.⁸ Kaynaklarda aile mensubiyeti Tâcî Beg'den sonra gelenlerin isimlerin başına Tâc-begzâde, Tâc-zâde, Tâcî-begzâde, Tâcî-zâde eklenerek ifade edilir. Bu çalışmada Tâcî Beg ve Tâcî-zâde kelimeleri tercih edilecek fakat alıntılarda kaynaktaki imlâ değiştirilmeden kullanılacaktır.

Tâcîzâdeler hakkında ayrıntılı bilgi veren kaynaklar Hüseyin Hüsameddin'in (ö. 1939) eserleridir. Bunlardan *Nişancılar Durağı*'nda yazar Ca'fer Çelebi'den bahsederken babasını şu sözlerle tanıtır: “*İstanbul'da Tâcî Beg demekle meşhûr olan Kefe Beglerbegisi Hacı Beg-zâde Tâcüddin İbrâhîm Paşa b. Safiyüddin Mustafa Çelebi b. Gâzî Mehmed Beg b. eş-Şeyh Alaeddin Ali b. İbrahim mahdûmu olup ...*”⁹ Aynı yazarın *Amasya Tarihi*'nde verdiği bilgiye göre ise Tâcî Beg, eş-Şeyh Şehâbeddin Ömer es-Sühreverdî (ö. 1234) hazretlerinin hulefâsından Esen Şeyh adıyla tanınan “*eş-Şeyhü'z-zâhid Alâüddin Ali bin İbrahim bin Mehmed bin eş-Şeyh Takiyüddin Esen bin Satık bir eş-Şirvânî*”nin ahfâdındandır.¹⁰ Yine aynı eserde Tâcî Beg'in Amasya ümerâsından Kedağralı Hacı Beg-zâde Halîl Beg bin Gazi Mehmed Beg'in yeğeni olduğu kaydedilir.¹¹ Hüseyin Hüsameddin'in eserlerinde aktardığı bu bilgileri başka kaynaklar teyit etmediğinden doğrulukları şüphelidir.

Tâcî Beg'in doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Fakat Kâtib Çelebi (ö. 1657), Tâcî Beg'in 890'da (1485) vefat ettiğinde elli dört yaşında olduğunu kaydettiğinden doğum tarihinin 836 (1432-33) olması muhtemeldir.¹²

Tâcî Beg'in tahsil hayatı ile ilgili bilgi veren tek kaynağımız Müstakîmzâde Süleymân Efendi'nin *Tuhfe-i Hattâtîn* isimli eseridir.

8 *Sa'dî Çelebi mecmû'ası*, Bayezit Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Bölümü, nu. 3258, yk. 101a; 144a; 147a.

9 Hüsâmeddin Efendi, *Nişancılar Durağı*, 68. Hüseyin Hüsameddin aynı bilgiyi *Amasya Tarihi*'nde de tekrarlamaktadır. Bkz. III, 152.

10 Hüsâmeddin Efendi, *Amasya Tarihi*, II, 238.

11 Hüsâmeddin Efendi, *Amasya Tarihi*, III, 141.

12 İsmail Erünsal, “Tâcîzâde Ca'fer Çelebi,” *TDVİA*, c. 39 (İstanbul: TDV, 2010), 353; Müstakîmzâde, a.g.e., 147; Tuman, a.g.e., I, 126.

Müstakîmzâde, Tâcî Beg'in Şeyh Hamdullah ile birlikte hüsni hat meşk ettiğini ve tahsil için Bağdat'a¹³ gittiğini yazar. Daha sonra Amasya'ya döndüğü anlaşılan Tâcî Beg'in meslek hayatı hakkında Hüseyin Hüsameddin'in *Amasya Tarihi* dışındaki bütün kaynaklardaki bilgiler küçük notlar hâlinindedir.

Sehî Beg (ö. 1548) *Tezkire*'sinde Tâcî Beg'i sadece oğulları Ca'fer ve Sa'dî Çelebilerin biyografilerinde onların babası olarak zikreder.¹⁴ Latîfî (ö. 1582) Tâcî Beg için ayrı madde yazan ilk tezkire müellifidir:

Merhûm Nişâncı Ca'fer Çelebi'nün peder-i sa'âdet-pezîri ve tâc-dâ-ârân-ı memâlik-i ma'ârifüñ dürrütü't-tâc-ı pür-güheri idi. Beyne'l-emâsil ve'l-efâzil Tâc Beg demekle ma'lûm ve nâmdâr idi. Mahall-i mahlasda Tâcî tahallus iderdi. Nesr-i müsecca'dan nesr-i âdîyi eyü dirdi. Sultân Bâyezîd Hân livâ-yı Amasya'da çelebi sultan iken defterdarı ve südde-i semâ-sümüvvînüñ merkez ü medârı idi. Münşe'atı vâfir müdevven kitâbdur ammâ eş'ârî nâdir ü kemyâbdur.¹⁵

Âşık Çelebi (ö. 1572) başka kaynaklarda bulunmayan bir açıklamaya yer verir: "...Tâcî Beg, Sultân Bâyezîd-i merhûm Amâsiyye'de şeh-zâde iken lâlâsı olup..."¹⁶ Âlî (ö. 1600) Tâcî Beg'den bahsederken Âşık Çelebi'nin yukarıdaki ifadelerini eleştirir: "*Sultan Bâyezîd merhûm şehzâde-i zî-şân iken şeh-emîni ba'dehu defterdar ve dîvân-ı münşî olmuşdur. Ammâ Mevlânâ Âşık lâlâsı oldu demekle lâlâlâra paşa itlâk olunur diyen-*

13 Müstakîmzâde, a.g.e., 147'de Tâcî Beg'in Bağdat'a gitme sebebi konusunu açıklarken: "*Tahsîl-i ulûm için Bağdat'ın cânib-i şarkisinde sâkin olduğu Sarây-ı Ca'fer Bermekî'ye nisbetdir.*" ifadesine yer verir. Müstakîmzâde'nin Tâcî Beg'in Bağdat'ta eğitim amacıyla bulunduğunu anlatırken Ca'fer Bermekî'yi hatırlatması ilgi çekici bir bağlantıdır. Burada dikkat çeken bir başka husus Tâcî Beg'in Ca'fer ismini oğullarından birine vermiş olmasıdır. Zira Bermekîler İslam dünyasında önemli bir vezir ailesi olarak tanınmıştır. Ayrıca Ca'fer Bermekî'nin (ö. 187/803) sarayı Bağdat'ta, Dicle'nin doğusunda geniş bahçeler içindeydi. Bu saray daha sonra Halife Me'mûn zamanındaki (813-33) halifelik sarayını (Dârü'l-Hilâfe) meydana getiren birçok sarayın çekirdeğini teşkil etmiştir. Hakkı Dursun Yıldız, "Bermekîler," *TDVİA*, c. 5 (İstanbul: TDV, 1992), 519.

14 Sehi Beg, a.g.e., 127, 159.

15 Latîfî, a.g.e., 198.

16 Âşık Çelebi, a.g.e., I, 454.

lere gûyâ ki lâ lâ diye mu'âraza kılmışdur."¹⁷ Yine Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*'da yaşadığı devirdeki nişancıları eskilerle karşılaştırarak eleştirirken, II. Bâyezîd'in yetersiz birini nişancı yapmamak için bir süre makamı boş bıraktığını fakat daha sonra Tâcî Beg'i nişancılığa getirdiğini de ifade eder.¹⁸ Âlî gibi zor beğenen ve eleştirmeyi seven bir yazarın bu tespiti Tâcî Beg'in yaşadığı devirde çok takdir gördüğünü de ispatlar.

Hasan Çelebi (ö. 1604) *Tezkire*'sinde iki farklı bilgi verir. Bunlardan birincisi Tâcî Beg'den bahseden kısımdır ve kendisinin defterdar olduğunu açıklar:

Merhûm Ca'fer Çelebi ve Sa'dî Çelebi'nün pederidür. Ehl-i kemâlün ser-tâcî ve serdârı olduğuna delîl bu yeter ki merhûm Sultân Bâyezîd'ün şehzâde iken defterdarı olmuş idi. Bu devlet ü sa'âdet ana kifâyet ider ki ol iki nihâl-i ser-bülend bostân-ı vücûdundan neşv ü nemâ bulmuş ve ol iki gusn-ı şerîf ü şâh-ı ercümend necl-i hayâtından zâhir ü peydâ olmuşdur.¹⁹

Aynı yazar Ca'fer Çelebi maddesinde ise babasının seyfiyyeden kalemiyyeye geçtiğini iddia eder: "*babası sâhib-i seyf iken tarîk-i ehl-i kaleme azîm...*"²⁰

Edirneli Mecdî Efendi (ö. 1591) *Şakayık Tercümesi*'nin Ca'fer Çelebi maddesinde Tâcî Beg'i "*müdebbirü'l-umûr*" olarak zikreder.²¹ *Beyânî Tezkiresi*, Tâcî Beg'e yer veren son tezkiredir, onda da II. Bâyezîd'in şehzâde iken defterdarı olduğunu bildiren tek bir cümle bulunur.²²

Tuhfe-i Hattatîn, Kâmusü'l-alâfâ ve Tuhfe-i Nâilî'de Tâcî Beg'in şehzâde dîvânında "defterdar" olduğu bilgisi tekrar edilirken²³ *Sicill-i*

17 Gelibolulu Ali Mustafa Efendi, *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım*, haz. Mustafa İsen (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1994), 153.

18 Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli, Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, çev. Ayla Ortaç (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 213.

19 Kınalızâde Hasan Çelebi, a.g.e., 235.

20 a.g.e., 246.

21 Mehmed Mecdî Efendi, a.g.e., 337.

22 Mustafa b. Carullah Beyânî, a.g.e., 55.

23 Müstakîmzâde, a.g.e., 147; Şemseddin Sâmî, a.g.e., 1608; Tuman, a.g.e., 126.

Osmânî'de Mecdî Efendi'nin verdiği bilgi esas alınır ve “müdebbir-i umûr” olduğu kaydedilir.²⁴

Amasya Tarihi'ne göre Tâcî Beg 866'de (1461-62) Şehzâde Bâyezîd'e intisap etmiş, 875'te (1470-75) nişancı olmuştur.²⁵ Aynı kaynakta Tâcî Beg'in başından geçen bir olay da ayrıntılı biçimde anlatılır:

879 (1474-75) senesinde Sivas kadısı Mevlânâ Halîmî Lütfullah Çelebi Amasya valisi Şehzâde Bâyezîd'in yakın çevresinde bulunan devlet adamlarının şikâyeti üzerine azledilip Tokat'a sürülmüş ve üç ay kadar hapse atılmıştır. Sonra durum tetkik edilince beraat edip serbest bırakılmıştır. Halîmî Çelebi, başına gelen bu olayı açıklayan Arapça bir kasîde yazmış ve bu kasîdede aralarında Tâcî Beg'in de bulunduğu, Şehzâde Bâyezîd'in etrafını alan kişilerin şehzâdeyi “ıyş u nûşa” alıştırdıklarını ve bunların aynı zamanda kendisine de iftira atanlar olduğunu ifade etmiştir. 880 (1475-76) senesinde İstanbul'a giden Halîmî Çelebi, kasîdesini Fâtih Sultan Mehmed'e ulaştırır (881/1476-1477). Durumdan haberdar olan Fâtih Sultan Mehmed 882'de (1477-78) vaziyetin incelenmesi için Amasya'ya bir heyet gönderir. Şehzâde Bâyezîd, Mahmûd Paşa (ö. 1478-1479), Fenârîzâde Ahmed Beg, Mü'eyyedzâde Abdurrahman Çelebi (ö. 1516), Tâcî Beg ile birlikte eğlenmek için Lâdik'e gittiği sırada heyet Amasya'ya ulaşır. Başkanlığını Hamzabegzâde Mustafâ Paşa'nın yaptığı bu heyet durumu inceledikten sonra Amasya'dan ayrılır. 883 (1478-1489) yılında gönderilen bir padişah fermanı ile Mahmûd Paşa, Tâcî Beg ve Abdurrahmân Çelebi'nin idamları, diğerlerinin azli ve yerlerine başkalarının atanması emredilir. Ferman Amasya'ya ulaşmadan durumdan haberdar olan Tâcî Beg Bağdat'a, Abdurrahman Efendi İran'a firar ederler. Fakat Mahmûd Paşa kaçamaz ve idam edilir.²⁶

Tâcî Beg'in Bağdat'a gidişinden sonra kendisi hakkındaki ilk bilgi Şehzâde Ahmed'in (ö. 1513) nişancılığına getirilmesi ile ilgilidir (887/1482-83). 886 (1481-82) tarihinde Fâtih Sultan Mehmed'in vefatı ve Şehzâde Bâyezîd'in tahta cülûsundan sonra, II. Bâyezîd'in oğlu

²⁴ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, II, 48.

²⁵ Hüsâmeddin Efendi, *Amasya Tarihi*, III, 141-43.

²⁶ Hüsâmeddin Efendi, a.g.e., III, 144-45.

Şehzâde Ahmed Amasya'ya vali tayin edilince Tâcî Beg de babası gibi yeni şehzâdenin divanında yerini almıştır. *Amasya Tarihi*'nde Tâcî Beg'in nişancılıktan sonra başka mansıblara da getirildiği kaydedilir: 896'da (1490-91) Kemâlpaşazâde Süleymân Beg'in yerine Amasya muhafızı, 904 (1498-1499) yılında Şehzâde Ahmed'in lalası vekîl-i saltanat vezir Mehmed Paşa vefat edince de onun yerine emîr-i divan olmuştur. Bu son vazifeden sonra kendisinden *Amasya Tarihi*'nde Tâcî Beg yerine Tâceddîn Paşa olarak zikredilir. Aynı kaynakta Şehzâde Ahmed'in nişancısı Ahmed Câmî Çelebi ile geçinemeyen Tâcî Beg'in 905 (1499-1500) senesinde Kefe'ye beylerbeyi atandığı ve böylece şehzâdenin maiyetinden çıktığı ifade edilir.²⁷

Amasya Tarihi'nde aktarılan bütün bu ayrıntıları başka kaynaklardan teyit etmek mümkün değildir. Fakat Tâcî Beg'in 890 (1485) yılında vefat ettiğini kesinlikle söyleyebiliriz. Bunun en önemli delili oğlu Sa'dî Çelebi'nin (ö. 1516) *Münşeât*'ında bulunan tarih manzumeleridir. Bunlardan birinde Tâcî Beg'in 7 Muharrem (24 Ocak) ikindi vaktindeki vefatı açıkça ifade edilir²⁸ ki bu da Hüseyin Hüsameddin'in verdiği malumatın ne kadar yanlış olabileceğini ortaya koyar. Ayrıca *Mecmû'a*'sında

²⁷ a.e., III, 146-53.

²⁸ Bu tarihlerden üçü Sa'dî Çelebi, diğeri ise Bursa şairlerinden Acemî tarafından düşürülmüştür:

.1
فقلت بالرنات تاريخه آجره الله ببيت النعيم

.2
تاجی بیک آنکه ذات پاکش بود معدن جود و منبع حسنات

از محرم چو روز هفتم شد در پس وقت عصر کرد وفات

گشت بر سال رحلتش تاریخ جای او باد تا ابد جنات

.3
فات ابن مال نحو النعيم لا نقص الله له نعمة

دعوت بالله لتاريخه وهب له من لذك رحمة

.4
تاجی بیک آنکه ذات شریفش گشته بود سر دفتر مروت و سر چشمه کرم

در سال هشصد و نود اذ هجرت نی زد از سرای دهر به دار بقا قدم

تا ذات پاک او بود آسوده زیر خاک بادا دواز عمر دو فرزند محترم

başta Ca'fer Çelebi olmak üzere ailesi ve çevresindeki önemli olaylar için söylenmiş tarih manzumelerine yer veren Sa'dî Çelebi babasının Kefe beylerbeyliği gibi önemli bir memuriyete getirilmesi hakkında sessiz kalmaktadır. Bütün bunlar Hüseyin Hüsameddin'in eserinin ihtiyatla kullanılması gerektiğini bir kere daha ortaya koyar.

Tâcî Beg'in çok az sayıda şiirinin yanında ailesinin diğer fertleri gibi inşâ sahasında da eserler verdiği anlaşılmaktadır. Lâtîfî nesrin-den küçük bir örnek verir: العبد يدبر والله يقدر mazmûnınca her dâna ve nâ-tüvânun hüsn-i tedbîri tıbak-ı takdîre mutâbık ve vefk-i kazâ ve kadere muvâfık olmak gerektür ki tedbîri müntic ve re'yi müfîd ola. Bu mefhûmü müş'îr bu matla' ana isnâd olunur:

Başta varmaz kimsenün işi dilâ tedbîr ile
Ola muvâfık ola evvelde meger takdîr ile²⁹

Viyana Millî Kütüphanesi'nde (Nationalbibliothek H. O. 161) bulunan bir *münşeât Mecmû'ası*'nda bazı mektupların Tâcî Beg'e ait oldukları kayıtlıdır. Bu Mecmû'aayı yayımlayanlar eserin tamamının Tâcî Beg'e ait olduğunu iddia etmektedir.³⁰

Tâcîzâde Ca'fer Çelebi (ö. 1515)

Tâcî Beg'in oğlu Ca'fer Çelebi, ailenin en meşhuru, tarihî ve edebî kaynaklarda adından en çok söz edilen ferdidir. Hayatı ve eserleri üzerine kapsamlı araştırmalar yapılmıştır.³¹ Ca'fer Çelebi hem yaşadığı devirde çok tanınmış, önemli mevkilerde bulunmuş hem de asırlar sonra kendisinden söz ettirmiştir. Tahsiline babasının himayesinde Amasya'da başladığını tahmin edilen Ca'fer Çelebi devrin

²⁹ Latîfî, a.g.e., 198.

³⁰ Bkz. *Fâtih Devrine Âit Münşeât Mecmuası*, neşr. N. Lugal, A. Erzi (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1956).

³¹ Ca'fer Çelebi'nin hayatı için bkz. İsmail E. Erünsal, "Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi, as a Poet and Statesman," *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, Beşeri Bilimler-Humanities*, s. 6 (1978): 123-148; Aynı yazar, *The Life and Works of Tâcîzâde Ca'fer Çelebi, with a Critical Edition of His Dîvân* (İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi, 1983); Aynı yazar, "Tâcîzâde Câfer Çelebi," *TDVİA*, c. 39 (İstanbul: TDV, 2010), 353-56.

şöhretli hocalarına talebe olmuştur. Medreselerde müderrislik yaptıktan sonra II. Bâyezîd tarafından Dîvân-ı Hümâyûn nişancılığına getirilmiş, bir ara azledilmiş olsa da Yavuz Sultan Selîm onu yine aynı vazifeye atamıştır. Çaldıran Savaşı dönüşünde padişah tarafından ölüm emri verilmeden önce kısa bir süre Anadolu kazaskeri olmuştur. Devrin kaynaklarında kaydedildiğine göre, Yavuz Sultan Selîm'in Şâh İsmâîl'e (salt. 1501-1524) gönderdiği mektupların bazılarını kaleme alan Ca'fer Çelebi, tanınmış bir münşî³² olmasının yanında, mürettep dîvân³³ sâhibi ve muhteva bakımından orijinal olduğu kabul edilen *Hevesnâme*³⁴ adlı bir mesnevînin de şairidir.³⁵ Ca'fer Çelebi'nin edebiyatla ilişkisi sadece değişik türlerde eserler vermesiyle sınırlı kalmamış, bulunduğu mevkilerin kendisine sunduğu imkânları çevresinde şairler topluluğu meydana getirmek ve

³² Bu mektuplar için bkz. Erünsal, *The Life and Works of Tâcîzâde Ca'fer Çelebi...* Ayrıca Münşeât 'ın bir bölümü Mahrûse-i İstanbul Fetihnâmesi ismiyle bilinmektedir ve eser yayımlanmıştır: Cafer Çelebi Tacizade, "Mahrûse-i İstanbul Fetihnâmesi," *Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası İllâvesi* (İstanbul: Ahmet İhsan ve Şürekası, 1331 [1912-13]); Tacizade Tuğrayî Cafer Çelebi, *Mahrûse-i İstanbul Fetihnâmesi*, sadeleştiren Şeref Kayaboğazı (İstanbul: Gün Basımevi, 1953); Celâl-zâde Mustafa, *Selim-nâme*, haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990), 112-26 ve 338-53.

³³ Ca'fer Çelebi'nin *Dîvân*'ı üzerine yapılan çalışmalar için bkz. Mahigül Akkoyunlu, "Tacizade Cafer Çelebi Divanının Edisyon Kritiği" (Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1954); İsmail E. Erünsal, *The Life and Works of Tâcîzâde Ca'fer Çelebi, with a Critical Edition of His Dîvân; Mehralı Calp*, "Tacizade Cafer Çelebi Divanının Şerhi: Elli Gazel" (YL Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1987); Cemil Ertonga, "Tacizade Cafer Çelebi Devri, Hayatı, Eserleri, Edebi Şahsiyeti, Gazelleri Şerhi" (YL Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1987); Berna Karahan, "Tacizade Cafer Çelebi Divanı: Gazel Şerhi (51-100)" (YL Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1987); Fatma Meliha Şen, "Tâcîzâde Ca'fer Çelebi Divanı'nda XV. ve XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplum Hayatı" (Dr Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2002).

³⁴ *Hevesnâme* için bkz. Necati Sungur, "Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi'nin Hevesnâmesi: İnceleme - Tenkitli Metin" (Dr Tezi, Ankara Üniversitesi, 1998). Bu eser yayımlanmıştır: Tâcîzâde Ca'fer Çelebi, *Heves-nâme: İnceleme-Tenkitli Metin*, haz. Necati Sungur (Ankara: TDK, 2006); Hakan Atay, "Heves-nâme'de Aşk Oyunu: Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi'nin Özgünlük İdeali" (YL Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2003).

³⁵ Şairin "Kûs-nâme" veya "Kavs-nâme" isimli eseri için bkz. Fatma Büyükkarcı Yılmaz, "On Yedinci Yüzyıldan Bir Kırkambar: Baldırzâde Ailesine Ait Bir Mecmua," *Turkish Studies* 8, s. 1 (Kış 2013): 559-64.

bu şairleri himaye etmek için de kullanmıştır. Bazı kaynaklarda Ca'fer Çelebi'nin İstanbul'daki konağının devrin şairlerinin toplanma yeri, edebiyat meclislerinin mekânı olduğu ifade edilmektedir.³⁶

Tâcîzâde Sa'dî Çelebi (ö. 1516)

Tâcî Beg'in diğer oğlu Sa'dî Çelebi³⁷ II. Bâyezîd ve Yavuz Sultan Selîm devri âlimlerindedir. Latîfî³⁸ ve Riyâzî³⁹ (ö. 1644) tezkirelerine göre Ca'fer Çelebi'nin ağabeyidir. Amasya'da doğan Sa'dî Çelebi, Bursa'da Kâdîzâde Kâsım ve Hacî Hasanzâde'den (ö. 1506) ders aldıktan sonra ilk olarak aynı şehirdeki Gazi Murad Medresesi müderrisi oldu. Daha sonra Filibe'de Şehâbeddîn Paşa ve İstanbul'da Vezir Ali Paşa Medresesi'nde ders verdi. Kanûnî Sultan Süleymân'ın şehzâdesi Mehmed'e (ö. 1543) hocalık yaptı. Fakat şehzâdenin vefatı üzerine bu vazifesi fazla sürmedi. Sahn-ı Semân Medreselerinden Akdeniz tarafındaki Çifte Başkurşunlu Medresesi müderrisliğinde bulundu. Ca'fer Çelebi 921'de (1515) padişahın emriyle öldürülünce Sa'dî Çelebi naşını teslim alarak Ca'fer Çelebi'nin İstanbul'da, Çarşamba semtinde inşa ettirdiği ve Eski Nişancı Camii olarak da bilinen mescidin haziresine defnetti. Hac farizasını yerine getiren Sa'dî Çelebi, 80 akçeyle emekli olmuş ve 922 (1516) yılında vefat etmiştir. Ca'fer Çelebi'nin mescidinin yakınında yaptırdığı sıbyan mektebinin bahçesine gömülmüştür.⁴⁰ Sa'dî Çelebi babası ve kardeşi gibi şiir yazmış,

36 Bkz. Haluk İpekten, *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler* (İstanbul: MEB, 1996), 140-41; Halil Çeltik, Amasyalı Tâcî Beg Ailesinin Türk Edebiyatına Katkıları," *I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu: Bildirileri 13-15 Haziran 2007 Amasya*, c. 2 (Amasya: Amasya Valiliği, [t. y.]) 667-83. Ca'fer Çelebi için yazılmış şiirler için bkz. Fatma Meliha Şen, "Tâcîzâde Ca'fer Çelebi'nin (ö. 921-1515) Çevresindeki Şairler ve Onun İçin Yazılmış Şiirler," *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe İsmail E. Erünsal'a Armağan*, c. 2 (İstanbul: Ülke Armağan, 2014), 884-92.

37 Sadece Müstakîmzâde Süleyman Sa'deddîn Efendi Sa'dî Çelebi'yi Mehmed Sa'dî olarak zikreder. A.g.e., 149.

38 "Ca'fer Çelebi'nün ah-i ekberidir." Latîfî, a.g.e., 303.

39 "Ca'fer Çelebi, Tâcîzâde Sa'dî Çelebi'nin birâder-i mihteridir." Riyâzî-ş-Şuarâ, a.g.e., yk. 45a.

40 İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'nde bu mektepten "Vakf-ı Mektebü'l-Merhûm Sâdî Çelebi b. Tâcî Beg-zâde" başlığı ile bahsedilir. Vakfiye 923 (1517) tarihlidir.

ayrıca münşî olarak da tanınmıştır. Arapça, Farsça ve Türkçe eserler veren Sa'dî Çelebi'nin tarihleri ve mektupları kendi adıyla anılan *Mecmû'a'da*⁴¹ toplanmıştır. Şiirde Türkçe'den çok Arapça'yı tercih etmiştir ve tezkire yazarları onun Arapça şiirlerinin Ca'fer Çelebi'nin eserlerinden daha üstün olduğunu kabul ederler. İnşa sahasında da Sa'dî Çelebi'nin Ca'fer Çelebi'den daha başarılı olduğu iddia edilir. Sa'dî Çelebi, Ca'fer Çelebi'nin ölümünden sonra Yavuz Sultan Selîm'in Mısır Sultanı Kansu Gavri'ye göndereceği mektubu yazması için saraya davet edilmiş ve bu mektup karşılığında kendisine ihsanlarda bulunulmuştur. Arapça *Akaid Kasîdesi*, *Semâî Müennes Kasîdesi* ve şiirleri dışında bazıları medreselerde okutulan ders kitaplarına haşiye ve şerhler olan mensur eserleri vardır: *Şerhu'l-Miftâh Hâşiyesi*, *Şerhu'l-Vikâye Hâşiyesi*, *Münşeat Mecmuası*, *Hilyetü'l-'Arûs*, *Semâî Müennes Kasîdesi Şerhi*, *Hayru'l-Ahlâm*.⁴²

Tâcîzâde Bâlî Çelebi (ö. 1538) ve kardeşleri

Ailenin bir diğer ferdi Tâcî Beg'in torunu, Ca'fer Çelebi'nin oğlu Bâlî Çelebi'dir. Kânûnî Sultan Süleymân devrinde eğlence hayatına düşkünlüğü ile tanınmış olan ve şiirde Ca'ferî mahlasını kullanan Bâlî Çelebi hakkında bilgi veren en önemli kaynak Âşık Çelebi'nin kendi gözlemlerini aktardığı *Tezkire*'sidir. Bu esere göre müellif 941 (1534-35) yılında İstanbul'a geldiğinde Bâlî Çelebi, Sahn müderrisi olan şair İshak Çelebi'nin (ö. 1537) dânişmendiydi. Zamanın şairleri ve zarifleri tarafından çok sevilen Bâlî Çelebi bu tezkireye göre şuh tabiatlı, neşeli, zeki, vefalı bir arkadaşı. Ayrıca evinde sabahlara kadar de-

Sa'dî Çelebi'nin vefatından sonra yazıldığı anlaşılan vakfiyede bu mektebe vakfedilen mahzen ve dükkânlardan söz edilir. Semavi Eyice, "Tâcîzâde Tevkîî Câfer Çelebi Camii," *Türk Kültürü Araştırmaları: Dr. Orhan Fuat Köprülü'ye Armağan*, yıl XXXIV (1996 [bsk.] 1998): 57-58.

41 *Mecmû'a'da* bulunan bazı tarih manzumeleri ve mektuplar yayımlanmıştır: Tâcî-zâde Sa'dî Çelebi *Münşeatı*, haz. Necati Lugal, Adnan Erzi (İstanbul: İstanbul Fetih Derneği, İstanbul Enstitüsü, 1956).

42 İsmail Erünsal, "Tâcîzâde Sâdî Çelebi," *TDVİA*, c. 39 (İstanbul: TDV, 2010), 356; Ömer İshakoğlu, "Tâcîzâde Sa'dî Çelebi ve Semâ'î Müennes Kasîdesi," *Şarkiyat Mecmuası* 12, s. 1 (2008): 59-70.

vam eden eğlence meclisleri tertip ettiği yine Âşık Çelebi tarafından rivayet edilir.⁴³ Uyuşturucu ve alkol müptelâsı olduğu için devamlı kendinden geçmiş hâlde bulunan Bâlî Çelebi'nin ölümü de günlük yirmi yedi dirhem almaya başladığı “berş” yüzünden olmuştur.⁴⁴

Çeşitli kaynaklarda bulunan küçük notlara göre Tâcîzâde Ca'fer Çelebi'nin Bâlî Çelebi'den başka üç oğlu daha vardır. Bunlardan ikisi Edirne'deki Bâyezîd İmareti'nin muhasebe bilançosunun 895 (1489-1490) tarihli kayıtlarında zikredilir. Buna göre Tâcîzâde Ca'fer Çelebi'nin Mehmed ve Ahmed adındaki iki oğlu bu vakfın zevâidinden 8 akçe alıyordu.⁴⁵ Ca'fer Çelebi'nin bir başka oğlunun adına yazma eserlerin vakıf kayıtlarında rastlanır. Amasya Bâyezîd İl Halk Kütüphanesi'nde bulunan 557 numaralı kitabın içindeki üç eserin değişik yapıtlarında Ali Çelebi b. Ca'fer Çelebi Tâcîzâde'ye ait vakfın kaydı bulunmaktadır. Bu kayıtlar kitabın ikinci risâlesi olan *Risâle fî hudûdi'l-eşya'*nın başında,⁴⁶ dördüncü risâle olan *Zübdetü'l-muknia ve Cümletün-nâfia fî âdâbi'l-bahs ve'l-münâzara*'da⁴⁷ ve sekizinci kitap Şemseddin Ahmed b. Abdullah Rûmî'nin (ö. 1455) eseri *Hâşiye alâ şerhi risâle fî âdâbi'l-bahs*'in⁴⁸ sonundadır. Bu vakıf kayıtları Ca'fer Çelebi'nin Ali Çelebi adında bir oğlu olduğu bilgisi ile birlikte aile tarafından kurulmuş ya da aile bireylerinin mütevellisi buldukları Amasya'daki bir vakfın varlığını da ortaya koymaktadır.

Vahdî (on altıncı yüzyıl)

Tâcîzâde ismiyle anılmayan fakat kaynaklarda Ca'fer Çelebi'nin akrasından olduğu açıkça ifade edilen şair Vahdî'nin de bu ailenin bir

43 Âşık Çelebi a.g.e., I, 465-66.

44 Âşık Çelebi *Tezkiresi*'nde verilen bu bilgiler bütün kaynaklar tarafından tekrar edilmiştir: Mehmed Süreyyâ, a.g.e., II, 69; Tuman, a.g.e., I, 87; Şemseddîn Sâmî, a.g.e., III, 1821.

45 İsmail Erünsal, *Türk Edebiyatının Arşiv Kaynakları = The Archival Sources of Turkish Literary History* (Cambridge, Mass: Harvard University, 2008), 7-8.

46 http://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=29821 (Erişim 15. 10. 2014)

47 http://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=28007 (Erişim 15. 10. 2014)

48 http://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=20075 (Erişim 15. 10. 2014)

mensubu olduğunu kabul edebiliriz. Asıl adı Ca'fer olan Edirneli Vahdî, Ca'fer Çelebi tarafından yetiştirilmiştir. Tâcîzâde Ca'fer Çelebi'nin *Dîvân*'ını tertip eden Vahdî hem şiir hem nesirle ilgilenmiştir. Edirne'de vefat eden Vahdî'nin en tanınmış eseri *Ana Bacı Hikayesi*'dir.⁴⁹

Tâcîzâde Mehmed Çelebi (ö. 1587-88)

Bir kısmı Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1600) tarafından kaleme alınmış olan kaynaklarda Tâcî Beg'in iki oğlu Ca'fer ve Sa'dî Çelebiler ile torunu Bâlî Çelebi'den başka Tâcîzâdelere de söz edilir. Bunlar Tâcîzâde Mehmed Çelebi (ö. 1587-88) ile kardeşi İsmail Çelebi'dir (ö. 1591-92). *Menâkıb-ı Hünerverân*'ın dördüncü faslında yazar mektûbî ve dîvânî kaleminde üstat olanları sayarken “Kâtib Tâc”dan (on altıncı yüzyıl) ve Mehmed ile İsmail adlı iki oğlundan bahseder. Müellifin nazarında Kâtib Tâc “hoş-nüvis ve hoş-kalem”dir.⁵⁰

Kâtib Tâc ile ilgili başka bir kayıt Konya Mevlânâ Müzesi'nde bulunan bir *Münşeât Mecmû'ası*'nda bulunmaktadır. Dîvânî kırmacı hatla yazılmış bu eserde çeşitli mektup örnekleri bir araya getirilmiştir. Eserin 1b yaprağına “hâzâ inşâ be-hatt-ı Tâc merhûm” başlığı yazılmıştır, sonu eksik olan mecmua 29 yapraktır. Son yaprakta, cedvelin altında sonradan yazıldığı belli olan 1181 (1767-68) tarihi kayıtlıdır. Fakat kitabın hattından ve özellikle tezhibinden bu tarihten çok daha önce yazıldığı söyleyebiliriz. Mecmû'anın başında, muhtemelen kütüphane kataloğunu hazırlayan Abdülbaki Gölparlı'nın el yazısı ile daha önce yazma hakkında tutulan notun düzeltildiğini görüyoruz. Bu fişte hattat kelimesinin karşısına önce “Tâc merhûm” yazılmış fakat bahsettiğimiz müdahale ile bunun üzeri çizilerek “Tâcîzâde Ca'fer Çelebi” olarak düzeltilmiştir. Bu eser kütüphane kataloguna 4935 numara ile “Tâcîzâde Ca'fer Çelebi'nin Münşeâtı” olarak kaydedilmiştir.⁵¹ Münşeâtın içindeki mek-

49 Sehî Beg, a.g.e., 277; Âşık Çelebi, a.g.e., I, 552; Latîfî, a.g.e., 561; Tuman, a.g.e., II, 1155. *Anabacı Hikayesi* için bkz. Hasan Kavruk, *Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler* (Ankara: MEB, 1998).

50 Mustafa Âlî, *Menâkıb-ı Hünerverân* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1926), 62.

51 Kitabın katalogdaki numarası yanlışlıkla 4985 yazılmıştır. *Mevlânâ Müzesi*

tupları incelediğimizde eserin Tâcîzâde Ca'fer Çelebi'ye ait olmadığını kesinlikle söyleyebiliriz. Çünkü 4b-5a yapraklarında bulunan mektubu Kanûnî Sultan Süleymân, Şah Tahmasb'a göndermiştir. Şah Tahmasb 19 Receb 930'da (23 Mayıs 1524) tahta çıkmıştır, Ca'fer Çelebi'nin ölüm tarihi bundan dokuz sene kadar öncedir (921/1515). Ayrıca bu mektup Ferîdûn Beg'in *Münşeât Mecmû'ası*'nda "Nişancı bulunan Celâlzâde inşâsıyla Tahmasb'a gönderilen tehditnâmedir." başlığıyla yer almaktadır.⁵² Sonuç olarak, eğer yazmadaki başlıkta adı geçen "Tâc" ile Mustafâ Âlî'nin adını zikrettiği "Kâtib Tâc" aynı kişi ise, bu zatın Tâcîbeg Ailesi'ne mensup olan ve Kânûnî Sultan Süleymân zamanına yetişmiş, dîvânî kaleminde mâhir bir hattat olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

Âlî, *Menâkıb-ı Hünerverân*'da Kâtib Tâc hakkında ayrıntılı bilgi vermez fakat iki oğlundan Tâcîzâde Mehmed Çelebi ile kardeşi İsmail Çelebi'den bahseder. Özellikle Mehmed Çelebi hüsn-i hatta hem meşhur bir kâtip hem de talebeler yetiştiren hocadır:

... mezbûr Mehmed Çelebi'nin nice şâkirdleri vardır ki küttâb-ı dîvânda ve hidemât-ı sâmiye-i sultâniyyede me'mûr olan rakam-gîrân-ı rûşenâ-sândandır... fâtihi-i Mısır merhûm Selîm Han zamânında gelen Tâcbegzâde Ca'fer Çelebi ma'rifet ve inşâ ile meşhûr olduğu gibi mezbûr Tâcbegzâde Mehmed Çelebi meziyyet-i kitâbet ve imlâsıyla lutf u müriüvvet ü sehâsiyle ma'mûrdur. Ve'l-hâsıl gereği gibi kâtibdür. Hüsn-i hat ile hoş-nüvîslerin ekserine gâlibdür.⁵³

Yukarıdaki ifadelerden Kâtib Tâc'ın Tâcî Beg ya da Ca'fer Çelebi ile olan akrabalık ilişkisi hakkında bilgi sahibi olmak mümkün de-

Yazmalar Kataloğu, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, c. 3 (Ankara: TTK, 1972), 265.

52 Ferîdûn Ahmed Beg, *Münşeâtü's-Selâtin*, 2. bs., c. 1. (İstanbul: Dârü't-Tibâati'l-Âmire, 1274 [1858]), 478-79. Yazmadaki iki mektup daha Ferîdûn Beg'in *Münşeati*'nda kayıtlıdır. Bunlardan birincisi 920 senesi Cumâdü'l-âhire başında Sultan II. Selîm'in Şâh İsmâil'e gönderdiği Türkçe mektuptur, Ferîdûn Beg, a.g.e., 357-58. İkinci mektup Fatih Sultan Mehmed'in Uzun Hasan'a gönderdiği mektuptur, Ferîdûn Beg, a.g.e., 271-72.

53 Mustafa Âlî, *Menâkıb-ı Hünerverân*, 62.

ğildir. Kâtib Tâc'ın Tâcî Beg ile aynı şahıs olması Tâcî Beg'in ölüm tarihi (890/1485) dikkate alındığında ve oğullarından bahseden kaynakların diğer iki oğlunu hiç zikretmemiş olmaları dolayısıyla mümkün görünmemektedir. Anlaşılan Mehmed ve İsmail Çelebiler ailenin Ca'fer ve Sa'dî Çelebi dışındaki başka bir kolunu temsil etmektedirler.

Müstakimzâde Süleymân Efendi aynı devirde dîvânî kalemi üstadları arasında Tâcüddîn Buhârî isimli hattattan söz ederken onun da Mehmed adında hattat bir oğlu olduğunu kaydeder.⁵⁴ Dîvânî kalemde ünlü bu kişi ile Kâtib Tâc arasında ilgi olabileceği akla gelse de Tâcîzâde ailesini iyi tanıdığını tahmin edebileceğimiz Mustafa Âlî, yukarıdaki sözlerinde Ca'fer Çelebi ile Mehmed Çelebi'yi karşılaştırırken ikisinin aynı aileden gelmediği ile ilgili hiçbir açıklamada bulunmaz. Mehmed Efendi'nin mezarından bahseden Evliyâ Çelebi⁵⁵ (ö. 1687'den sonra) ve Nefeszâde İbrâhîm (ö. 1650) de talebesi Demircikulu Yûsuf bin Abdullah hakkında bilgi verirken kendisini Tâcîzâde olarak kaydeder.⁵⁶

Tâcîzâde âilesinden biri için kasîde yazan Makâlî⁵⁷ de (ö. 1584 veya 1597) şiirinde iki Tâcîzâde'den bahseder:

54 "Tâcüddîn (Buhârî): Buhârîdür. Asr-ı Sultân Selîm-i Evvel'de dimâğ-ı ârzûsunu buhâr-ı sevdâ-yı seyâhat tağşîye eyledikte geşt ü güzâr-ı diyâr u memleket ve vâsil-ı Dârü's-Saltanat oldu. Hatt-ı sülüs ve nesh-i Bevvâbâne ve Yâkûtâneye mâlik bi'l-hassa kalem-i dîvânînin sebeb-i iştihârı bir zât-ı güzîde-mesâlik idi. Ferzend-i ercümendi Mehmed Efendi dahi zamânında ser-tâc-ı ehl-i ma'ârif, re'îs-i tâc-verân-ı avârif olmuştur ki zikr olunur inşâallah." Müstakimzâde Süleymân Sa'deddin Efendi, *Tuhfe-i Hattatîn*, haz. Mustafa Koç (İstanbul: Klâsik, 2011), 135.

55 Evliya Çelebi, a.g.e., I, 183.

56 "Hatt-ı dîvânîde güzîde-i erbâb-ı kalem ve zübde-i esbâb-ı rakam, vâziü'l-asl ve sâhibü'n-nesl hattât ibni'l-hattât Tacbegzâde Muhammed Efendi'nin tulmîz-i hâssı idi." Nefeszâde İbrahim, *Gülzâr-ı Savâb*, tashih ve tertib eden Kilisli Rifat Bilge (İstanbul: Güzel Sanatlar Akademisi, 1939), 61.

57 Daha önce bir çalışmamızda bu kasîdenin Tâcîzâde Ca'fer Çelebi için yazılmış olduğunu tahmin etmiş ve bu ihtimale göre Makâlî'nin ölüm tarihi ile ilgili bazı değerlendirmelerde bulunmuştu. Fakat kasîde eğer Mehmet Çelebi için yazılmışsa bu tarihin daha ileriye alınması kaçınılmaz görünmektedir. Bkz. Fatma Meliha Şen, "Tâcîzâde Ca'fer Çelebi'nin (ö. 921/1515) Çevresindeki Şairler ve Onun İçin Yazılmış Şiirler," 906.

Viren kemâl-i şeref şive-i Hudâ-dâda
 'Utârid-i felek-i lutf Tâcî Beg-zâde
 Cevâhir-i hat-ı Yâkût kıymeti anuñ
 Ne degme kânda bulunur ne degme deryâda

Kılâde-i hüneri aşdı gerden-i 'arşa
 Degül hilâl görinen bu tāk-ı mînâda

Odur o sayrafî-i cevher-i hîzâne-i hat
 Odur o zerger-i kâmil bu fenn-i zîbâda

Ne Tâcî-zâde şeh-i kişver-i memâlik-i hat
 Sütür-ı şaf-zede 'asker yanınca âmâde

Hoşâ Sikender-i giti-güşâ-yı hat-ı hat
 Yüritdi hükmini varınca zulmet-âbâda

Giyâh-ı müşg biter bü'l-'aceb kerâmetdür
 Gazâl-i hâmesi geşt itse sîm-i şahrâda

Güm olsa gitse cihândan usûl-i defter hat
 Teveccüh eylese kâçirdür anı icâda

Der-i sa'âdetidür şimdi kible-i küttâb
 Reîs olalı o divân-ı şadr-ı a'lâda

...

Sezâdur k'ola tuğrâ-nüvîsi sultânî
 Çü yok anuñ gibi kânûn-şinâs dünyâda

Sevâd-ı Rûma iki Tâcî-zâde virdi şeref
 Birisi hüsn-i hat u biri şî'r ü inşâda

Bu dahı gerçi degül hâli ol faziletde
 Garaz ikisini temyîz durur bu esnâda

Eger ki andan eyü olsa hoş-nüvîs üstâd
 Dilâ varup aña şâkird olaydı Bihzâd'a

...

Hemîşe tâ ki nüvisendegân-ı 'âlem-i kuds
 Huţûţ vaz' ide nüh-şafha-i mücellâda
 Cihânda devlet ile 'ömri pâyidâr olsun
 Kabûl ola bu du'âmuz huzûr-ı Mevlâ'da⁵⁸

Makâlî yukarıdaki beyitlerinde biri güzel yazı yazmada, diğeri şiir ve inşâda tanınan iki Tâcîzâde'nin varlığından söz eder. Fakat daha önceki beyitlerde medhettiği kişinin hat sanatındaki mahareti üzerinde durur. Bu ifadelerden kasîdenin Mehmed Çelebi için yazıldığını, Ca'fer Çelebi'nin ise ailenin şöhretli ferdi olarak zikredildiğini tahmin edebiliriz.

Müstakîmzâde Süleymân Efendi'nin verdiği bilgiye göre Tâcîzâde Mehmed Çelebi dîvânîyi babası Kâtib Tâc'dan, sülüs ve nesih kalemlerini ise Abdullâh Kırîmî'den (ö. 1591) meşk etmiştir.⁵⁹ Abdullâh Kırîmî, Dervîş Mehmed b. Mustafâ Dede'nin şâkirdi, o da Şeyh Hamdullâh'ın talebesidir.⁶⁰ Reisülküttâb ve nişancılık da yapan Mehmed Çelebi'nin çok sayıda tanınmış öğrencisi vardı. Bunlardan şeyhülislâm ve tarihçi Hoca Sa'deddîn Efendi'nin (ö. 1599) ikinci oğlu olan Hocaâde Mehmed Es'ad Efendi (ö. 1625) Tâcîzâde Mehmed'den sülüs ve nesih meşketmiştir.⁶¹ Ünlü hattat Demirci Kulu Yûsuf b. Abdullâh da kendisinden dîvânî meşk etmiştir.⁶² Mehmed Çelebi'nin diğer tanınmış talebeleri Saf Musli Çelebi (on altıncı yüzyıl), Ali Çelebi (on altıncı yüzyıl), Hüdhüd Ali Çelebi'dir (on altıncı yüzyıl).⁶³ 996 (1587-88) tarihinde vefat eden Tâcîzâde Mehmed Çelebi'nin mezarı İstanbul'da Mahmud Paşa Medresesi yakınındadır.⁶⁴ Evliyâ Çelebi

58 Fatih Koyuncu, "Alaşehirli Makâlî Mustafa Beg ve Mecmualardaki Bazı Şiirleri," *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 9, s. 2 (2011): 317-18.

59 Müstakîmzâde, a.g.e., 397.

60 a.g.e., 389.

61 Münir Aktepe, "Esad Efendi, Hocaâde," *TDVİA*, c. 11 (İstanbul: TDV, 1995), 340-41.

62 Nefeszâde İbrahim, a.g.e., 61.

63 Gelibolulu Mustafa Âlî, a.g.e., 62.

64 Müstakîmzâde, a.g.e., 397.

Seyahatnâme'sinde “Mahmûd Paşa Beddâvî şerbetçisi dükkânının mukâbilinde tarîk-i âma nâzır bir demir pencere içinde pederi cenbinde medfûndur. Meşhûr-ı âfâk hattât-ı dîvânî olan Tâc-zâde bunlardır.”⁶⁵ sözleriyle Tâcîzâde Mehmed Çelebi'nin kabrini tasvir eder. Ayrıca meşhur hattatın ölümüne düşülen tarihi de kaydeder:

el-Mevlâ Tâcbeğzâde Nişânî mevtine târîh:

Dedi târîh fevtine Vâlî

*Âh fevt oldu Tâcbeğzâde*⁶⁶ (sene 996)

Evliyâ Çelebi'nin sözlerinden Mehmed Çelebi'nin babası Kâtib Tâc'ın da aynı yere defnedildiği anlaşılmaktadır.

Tâcîzâde Mehmed Çelebi'nin “*İnşâ-i Tâcîzâde Mehmed Efendi*” isimli münşeât mecmû'ası bulunmaktadır. Eserin bir nüshası İstanbul Millet Kütüphanesi Ali Emirî - Edebiyat bölümünde 471 numara ile kayıtlıdır. 30 yapraklık mecmû'ada çeşitli mektup sûretleri ve siyakat rakamları bulunmaktadır. Kitabın 25b yaprağında “1020 senesinde müteveffâ olan Mahmud Çavuş...” notu bulunduğundan mecmû'a'nın bu tarihten sonra kaleme alındığını tahmin edebiliriz. Mehmed Çelebi'nin bir başka eseri hüsn-i hat kaidelerinin anlatıldığı risale tercümesidir. Mehmed Çelebi bu risalede La'î Efendi ismindeki zatın kendisine “*Mehmed Efendi bu Fârisî risâle Van'da elime girmişdi. Lâkin içinde ba'zı edâlar vardır ki ol edâyı hattât olan fehm ider. Acebâ olmaya mı ki Türkî'ye tercüme eylesün. Andan ol edâları hoş-âyende edâ ile âşikâre ve ayân ve noktalar ile zâhir ü beyân idüp pes perdede kalmayup zuhûr ve bürûza gelse.*”⁶⁷ diye ricada bulunduğunu kendisinin de bu tekli-fi kabul ettiğini ifade eder. Mehmed Çelebi ayrıca hocası Abdullah Kırîmî'yi (ö. 1591) de zikrederek kendisi için bu tercüme işinin hiç de zor olmadığını, bazı eklemelerle kitabı Farsça'dan Türkçe'ye ter-

⁶⁵ Evliya Çelebi, a.g.e., I, 183.

⁶⁶ Bu tarih Müstakîmzâde'nin eserinde de bulunmaktadır. a.y.

⁶⁷ Tâcîzâde Mehmet Efendi, *Hat Risalesi*, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları K0450, yk. 20b.

cüme ettiğini anlatır.⁶⁸ Mütercimim ferağ kaydında hocasının adını zikretmesi son derece önemlidir çünkü aksi takdirde eseri tercüme edenin kimliğini tespit etmek çok zor, belki de imkânsız olacaktı. Abdullah Kırîmî'nin Mehmed adındaki tek talebesinin Tâcîzâde Mehmed Çelebi olduğu bilindiğinden eserin kendisine ait olduğu anlaşılmaktadır. 23 varaklık hat risalesinin son yapraklarında özellikle nesih ve sülüs kalemlerini nokta ölçüsüyle gösteren meşkler bulunmaktadır.⁶⁹ Tâcîzâde Mehmed'in ismine bir yazma eserin mülkiyet kaydında da rastlıyoruz. Bu kayıt Şerefeddin el-Hüseyin b. Muhammed et-Tîbî'nin (ö. 743/1342) *el-Kâşifan Hakâiki's-Sünen* isimli eserinin Bâyezîd Devlet Kütüphanesi Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Koleksiyonunda bulunan 125-18790 numaralı nüshasındadır.⁷⁰

Tâcîzâde İsmâil Çelebi (ö. 1591-1592)

Kâtib Tâc'ın küçük oğlu, Mehmed Çelebi'nin kardeşi Tâcîzâde İsmâil Çelebi dîvânî hattını kardeşiyle birlikte meşk etmiş, meşhur bir hattattır.⁷¹ Bu kişinin Lala Mustafa Paşa (ö. 1580) Şirvan Seferi'ne (1578-79) giderken yanında götürdüğü sır kâtibi Tâcîzâde İsmail Çelebi ile aynı kişi olduğunu anlaşılmaktadır. Lala Mustafâ Paşa Şirvan Seferi'ne serdar tayin edilince yanında Tâcîzâde İsmâil Çelebi ile birlikte sefer kâtibi, Paşa'nın mâbeyncisi ve teşrifatçısı olarak Gelibolulu Mustafa Âlî de bulunuyordu. 1579'da kışı geçirmek üzere Erzurum'a dönmek zorunda kalan Lala Mustafa Paşa çok geçmeden Sokollu Mehmed Paşa'nın (ö. 1579) öldürüldüğünü, ikinci vezir Ahmed Paşa'nın (ö. 1580) sadrazam olduğunu öğrendi. Böylece kendisi için ikinci vezirliğe yükselme fir-

⁶⁸ Abdülhamid Tüfekçioğlu, “Mehmed b Tâceddin ve Hüsn-i Hat Risâlesi Hakkında,” *Kubbealtı Akademi Mecmuası* 26, s. 1 (Ocak 1997): 45-8.

⁶⁹ Risalenin nüshaları için bkz. Tüfekçioğlu, a.g.m. Risalenin metni ve muhtevası için bkz. İrvin Cemil Schick, “Tâcîzâde Risâlesi'ne Göre Sülüs Hattına Dair Bazı Istılâhat,” *M. Uğur Derman Armağanı, Altmışbeşinci Yaşı Münasebetiyle Sunulmuş Tebliğler, M. Uğur Derman Festschrift Papers Presented on the Occasions of his Sixty-fifth Birthday*, Derleyen İrvin Cemil Schick (İstanbul: Sabancı Üniversitesi, 2000), 457-82.

⁷⁰ www.yazmalar.gov.tr (Erişim 15. 10. 2014).

⁷¹ Müstakîmzâde, a.g.e., 119; Mustafa Âlî, *Menâkıb-ı Hünervân*, 62.

satı ortaya çıkmıştı. Fakat Koca Sinan Paşa'nın (ö. 1596) müdahalesiyle Mustafa Paşa görevinden azledildi. Mustafa Paşa ile birlikte maiyyetinde bulunanlar da devlet hizmetinden uzaklaştırılmaya başlandı. Tâcîzâde İsmâil Çelebi de bu durumdan etkilendi ve Erzurum'dan yola çıkan kabile Tokat'a vardığında tutuklanarak İstanbul'a hapishaneye nakledildi.⁷² Mustafâ Âlî'nin rivayetine göre İsmâil Çelebi kötü huy- lu, rüşvet yiyen, beceriksiz ve uyuşturucu bağımlısı bir kişiydi ve Lala Mustafa Paşa'nın azledilmesiyle sonuçlanan olaylarda onun da dahli vardı.⁷³ Müstakîmzâde'nin rivayetine göre Tâcîzâde İsmâil Çelebi 1000 (1591-1592) tarihinde vefat etmiştir.⁷⁴

Tâcîbeg Ailesi'nin kadınları

Çok az da olsa Tâcîbeg Ailesi'nin kadınları ile ilgili kayıtlar mevcuttur. Tâcî Beg'in Rabia Hatun ismindeki hanımı 895-897 (1489-91) yıllarında Ayasofya Vakfı'nın zevâidinden günlük 8 akçe alıyordu.⁷⁵ Bu hanımın Ca'fer Çelebi ve/veya Sa'dî Çelebi'nin annesi olduğuna

72 Fleischer, a.g.e., 86-8.

73 Gelibolulu Mustafâ Âlî, *Nasihatü's-selâtin* isimli eserinde de Tâcîzâde İsmâil için çok ağır ifadeler kullanmaktadır: “Tâc-zâdelerden İsmâ'il ki her cihet ile tavr-ı âkilânenen bî-gâne ve çavuşân içinde meymûnbâzlıg ile ferzâne ve Tahte'l-Kal'e nikebâtı beyninde kemâl-i isrâf u itlâf ile bî-behâne ve berş u beng ibtilâsiyle mezmûm-ı zümre-i yegân iken esrâr kitâbetine istihdâm ve “divânerâ kalem nîst” mazmûnuna muhâlif râğbet ü ihtirâm olunmagla ashâb-ı gazâ mezbûrun cefâsından şevvâ ve kalem düşman elündedir diyü istihzâ itdüklerinde divâne-i lâ-ya 'kil cem'-i mâla haris u mâ'il olup bir altun resmi almacak husûslara gırgır ellişer flori alup yine de husûl-i merâm haftasına dek görülmeyüp ikişer üçer aya sürüp ve bu mâ-beyn ashâb-ı mühimmâtun gâh atların ve gâh tuhaf ma'külesi ba'zı rahtların almayınca hükümlerin yazmayup ve yazdığı zamânda dahi kaydına mukayyed olmayup bu tarikle yigirmi binden ziyâde ahkâma kalem çalup iki üç yüz mikdârı hükmi ancak mahalline kayd kılup müslimânlara yazusını belâ-yı siyâh ve ibtilâ-yı berş ile esrâr kitâbetinde arz-ı basîret ü intibâh iderek niçe hânümânı harâb ve çok dâd-mânı dâd-ı âh ile nâ-yâb itmişdi. Pes kaht-ı ricâl ve nedret-i cühhâl degüldi ki ol makûle divâne hidmet-i divâna istihdâm oluna idi. Bâ-husûs çavuşlığı kitâbetine münâfi, maksûd istihdâm-ı süfehâ-y-ise büyük karındaşı niçe vech ile kâfi idi.” Bkz. Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mustafa Âlî's Counsel for Sultans of 1581 = Nasihatü's-Selâtin*, haz. Andreas Tietze (Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1979), 129.

74 Müstakîmzâde, a.g.e., 119.

75 İsmail E. Erünsal, *Türk Edebiyatının Arşiv Kaynakları*, 7.

dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Muharrem 883 (Nisan 1478) tarihli bir ferman da yine Tâcî Beg'in hanımı ile ilgilidir. Belge II. Bâyezîd'in annesi Gülbahar Hatun (ö. 1492) tarafından Tâcî Beg'in zevcesine satılan köyün timara verilmesi ile ilgilidir ve ümerâdan Ahmed ve defterdar Kâsım (Kıvamüddîn) Beylere gönderilmiştir. Bu hanımın ismi zikredilmediğinden yukarıda bahsedilen Rabia Hatun ile aynı şahıs olup olmadığı anlaşılamamaktadır.⁷⁶ Tâcî Beg'in kızı ile ilgili tek bir kayıt mevcuttur, o da Sa'dî Çelebi'nin kız kardeşinin 890 (1485) yılında doğan Sunullah adındaki oğlunun doğumu için düştüğü tarihtir (خير الابنا) ve *Mecmû'a*'sında bulunmaktadır.⁷⁷

Ca'fer Çelebi'nin Çaldıran Savaşı'nda ele geçirilen İran şahının kadınlarından biriyle evlendiği iddiası, Osmanlı ve Safevi tarihçilerinin birbirinin tam tersi kayıtlara yer vermeleri ile önemli tartışmalara konu olmuştur. Birbirlerinden farklı rivayetler olmasına rağmen genel olarak Osmanlı tarihlerine göre 2 Recep 920'te (23 Ağustos 1514) Çaldıran Savaşı'nda Şah İsmâil'in yenilmesiyle Safevî ordusunda bulunan kadınlardan şahın zevcesi Taclu Hanım esir düşmüş ve kazasker Tâcîzâde Ca'fer Çelebi'yle nikâhlanmıştı. Seferden dönüşte Ca'fer Çelebi öldürülünce, Taclu Hanım padişahın emri üzerine 15 Ramazan 921 (15 Ekim 1515) günü saraya getirilmiş ve kendisine bir hadım ağa, at arabası ve beş bin akçe ihsan edilmiştir.⁷⁸ Özellikle zaferin verdiği hislerle Osmanlı tarihleri Safevî ordusundaki kadınları esir aldıklarını ısrarla iddia ederler. Bu tartışmanın merkezinde bulunan Tâcîzâde Ca'fer Çelebi'nin Taclu Hanım ile olmasa bile yine savaş esirlerinden Bihrûze Hanım'la evlendiği de rivayetler arasındadır.⁷⁹ Safevî kaynakları ise Taclu Hanım'ın Çaldıran Savaşı'nda esir düştüğünü kabul etmekle birlikte, en fazla bir gün sonra kurtularak Şah İsmail'in yanına gittiğini ve şahın ölümüne kadar ayrılmadığını

76 M. Tayyib Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası: Vakıflar-Mülkler-Mukataalar* (İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi, 1952), 320-21.

77 *Tâcîzâde Sa'dî Çelebi Münşeatı*, 67.

78 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Şah İsmail'in Zevcesi Taclu Hanım'ın Mücevheratı,” *Bellekten* 23, s. 92 (Ekim 1959): 609-13.

79 a. y.

iddia ederler. Bunlara göre, Taclu Hanım Şah Tahmasb zamanında gözden düşmüş, haremden çıkarılıp Şiraz'a gönderildikten kısa bir süre sonra, hem üzüntü hem de yolculuğun verdiği rahatsızlık sebebiyle bu şehirde 946 (1539-40) tarihinde vefat etmiştir.⁸⁰

Sonuç

II. Bâyezîd şehzâdeliği döneminde Amasya'da, padişahlığı sırasında İstanbul'da sanat ve edebiyatın hâmîsi olmuş, sanatkârlara ve şairlere maddî ve manevî destek vermişti. Bunun tabîî sonucu olarak kendisine ithaf edilen çok sayıda te'lîf ve tercüme eser mevcuttur. Ayrıca yine onun için çok sayıda kasîde yazılmıştır. Bu kültür ve sanat ortamında padişahın desteğiyle kendisinden söz ettiren ailelerden birisi Tâcibegîler'dir.

Hayatının önemli bir kısmını Amasya'da geçirdiği anlaşılan Tâcî Beg'den başlamak üzere ailenin bütün fertleri hat meşk etmişler ve inşa sanatında adlarından söz ettirmişlerdir. Nişancılık, defterdarlık gibi önemli vazifelerde bulunmuşlardır. Ailenin tek müretteb dîvân sâhibi Ca'fer Çelebi olmasına rağmen Tâcî Beg'in, Sa'dî Çelebi'nin ve Bâlî Çelebi'nin az sayıda şiiri devrin mecmû'alarına kaydedilmiştir.

Bu çalışmada Tâcîbeg Ailesi hakkında tespit edilebilen biyografik bilgiler bir araya getirilmiş, ailenin Osmanlı siyasî ve entelektüel hayatındaki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca II. Bâyezîd'in şehzâdeliği döneminde başlayan ikbal günlerinin yine onun vefatıyla birlikte sona erdiğini söyleyebiliriz. Her ne kadar Ca'fer Çelebi Yavuz Sultan Selîm'in saltanatı döneminde bir süre nişancı ve kazaker olduysa da Çaldıran Savaşı sonrasında öldürülmesi ailenin de eski nüfuzunu kaybettiğini göstermektedir. Mehmed ve İsmail Çelebiler son derece iyi eğitim almış olsalar da padişahların yakınında olduklarına dair bilgi bulunmamaktadır. Gelibolulu Âlî'nin rivaye-

⁸⁰ Tufan Gündüz, "Şah İsmail'in Eşi Taçlı Begüm," *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, s. 5 (2009): 230-1. Ayrıca bkz. Vural Genç, *İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran: 1514* (İstanbul: Bengi, 2011).

tine göre İsmail Çelebi İstanbul dışında görevlendirilmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla İsmail Çelebi'den sonra yaşayan Tâcîzâdeler hakkında herhangi bir kayda rastlayamadık. Muhtemelen, Osmanlı Arşivi'nde yapılacak araştırmalar aile hakkında yeni bilgilere ulaşmamızı mümkün kılabilir fakat on altıncı asırdan sonra aileden önemli bir şair ya da münşî yetişmediğini tahmin edebiliriz. Çünkü tezkirelerde ya da edebî kaynaklarda adından veya eserinden söz ettiren Tâcîzâde bulunmamaktadır.

Osmanlı kültür ve sanat tarihinde aile ve hanedanların ortaya çıkması ve tarihe karışmaları, akrabalık bağları, kültür ve edebiyat hayatına etkileri önemli araştırmaların konusu olmamıştır. Yaptığımız bu araştırma gibi çalışmaların kültür tarihimize yeni bakış açıları getireceğine, siyasî irade ile küçük hanedanların ilişkisi konusunda da fikir verebileceğine inanıyoruz.

Ek-Tâcî Beg'in şiirleri

Tezkirelerde ve Evliyâ Çelebi⁸¹ ile Ata Beg⁸² gibi kaynaklarda ismi II. Bâyezîd devri şairleri arasında zikredilen Tâcî Beg, şiirlerinde Tâcî mahlasını kullanmıştır. Nazîre ve şiir mecmû'alarında Tâc ya da Tâc Ahmed mahlasını kullanan şair yukarıda kendisinden bahsettiğimiz Şeyh Tâc Ahmed Akşehrî olmalıdır.⁸³ Kendisinden bahseden

⁸¹ Evliya Çelebi, a.g.e., I, 64.

⁸² Tayyar-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi, Târîh-i Enderûn*, haz. Mehmed Arslan, c. 4 (İstanbul: Kitabevi, 2010), 191.

⁸³ Tâc Ahmed'e ait iki şiir tesbit edebildik. Bunlardan birincisi *Zihî servi ki şirindür tudağı / Beneşe saçıdur nesrin yañağı* matlalı gazeldir. Ömer b. Mezîd, *Mecmû'atü'n-Nezâ'ir*, haz. Mustafa Canpolat, 2.bs. (Ankara: Atütürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 1995), 119. Bu gazel Ahmedî'nin *Gel iy ay u günün şem'ü çerâğı / Gel iy yer ü göğün gül-zâr u bâğı* matlalı gazeline naziredir. Ahmedî, *Dîvân*, haz. Yaşar Akdoğan (Ankara: Kültür Bakanlığı, e-kitap), 617. (Erişim 15. 10. 2014)

Tâc Ahmed'in ikinci gazeli *Görmeyelden âsitânın çok zamân oldı baña / Hâne-i hasret dirîğa kim mekân oldı baña* matlalıdır. Eğridirli Hacı Kemal, *Câmi'ü'n-Nezâ'ir*, Bâyezîd Devlet Kütüphanesi-5782, yk. 16a (derkenar), Yasemin Ertek Morkoç, "Eğridirli Hacı Kemal'in Câmi'ü'n-Nezâ'ir'i: Metin ve Mecmua Geleneği Üzerine Bir İnceleme" (Dr Tezi, Ege Üniversitesi, 2003), 89. Bu gazel de Âşık Paşa'nın *Her kim baña ağıyârısa Haqq Teğri yâr olsun aña / Her kıncaru döner-*

tezkirelerin hemen hepsinde ve onlardan naklen bütün kaynaklarda aşağıdaki beyti şiiirlerinin örneği olarak verilmiştir:

Gözü yaşlu gönül zülf-i perîşānlar içinde
Kaldum karañu gicede bārānlar içinde

Diğerlerinden farklı olarak Latîfî bir beyit daha ekler:⁸⁴

Haddüñi koyup varalıdan gülşene ey dost
Gül lāle beni yakdı gülistānlar içinde

Mecmû'alarda Tâcî mahlasıyla yazılmış dört adet gazel tespit ettik. Bunların tamamı nazîre mecmû'alarında bulunmaktadır:

1.⁸⁵

mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün

'Aceb bu yüz midür ya mäh-ı enver
'Aceb bu söz midür ya şehd ü şekker

Bu şehlä göz midür yā Rab ya nergî
Bu ra'nā boy midur ya serv ü 'ar'ar

Belā-yı dil mi bu ya kadd-i bālā
Ġidā-yı cān mı bu ya la'l-i ahmer

Bu yüz mi yoħsa nūr-ı rüz-ı nev-rüz
Kî mihri kıldı 'uşşākı muħayyer

Ġubār-ı müşk-i haţţ étđi muħaĸkaĸ
Bu reyħān nüshasını nesh ü ebter

ise bāġ u bahār olsun aña matla'lı gazeline naziredir. Eğridirli Hacı Kemal, a.g.e., 15b; Abdülbaki Gölpınarlı, Yunus Emre ve Tasavvuf, 2. bs. (İstanbul: İnkilap Kitabevi, 1992), 324-25.

84 Latîfî, a.g.e., 198.

85 'Ömer Bin Mezîd, Mecmû'atü'n-Nezâ'ir: Metin-Dizin-Tıpkıbasım, haz. Mustafa Canpolat (Ankara: TDK, 1995), 96-7.

Kaşı eydür benümdür kār-ı fitne
Oturur egri illā rāst söyler
Deyeydüm aġzı rāzın nokta nokta
Ve likin mazhar olmaz sırr-ı mużmar
Dilerseñ Tācî şürb-i āb-ı hayvān
İçüp cām-ı Cem ét 'ayş-ı Sikender
Dilerseñ 'ūd bigi hoş-dem olmaĸ
Düşe gör 'ışk odına hem-çü micmer
Dilerseñ erġanün-teġ nālîş étmek
Dele gör ney gibi baġruñ ser-ā-ser
Dilerseñ 'ışk kânünün bilesin
Büke gör kaddüñi çenge berāber
Dilerseñ dil mü'eddeb ola dutġil
Yüzüñ devrān kefine defden ekş er
Dilerseñ sāz-ile dem-sāz olasın
Yüzüñi saz u hem zerd eyle çün zer
Bu veche kim düzer ebyāt ü inşî
Bu resme kim yazar dīvān ü defter

2.⁸⁶

mef'ülü mefâ'ilün mef'ülü mefâ'ilün

Reyħān haţuña maħrem berg-i semen olmuşdur
Sünbül şaçuña hem-dem yāsemen olmuşdur

Bir gülşen-i zibādur ħüsnüñ şanemā k'anda
Münbit gül-i ħamrāya ţarf-ı çemen olmuşdur

Bir merdüm-i serhoşdur gözün gözüm içinde
Kim güşe-i mey-ħāne aña vaţan olmuşdur

Bir zerre ki pinhāndur içinde anuñ Pervîn
Gelmiş bu kamer-rüya şimdi dehen olmuşdur

86 Edirne'li Nazmi, Mecmua'ü'n-Nezâ'ir: İnceleme - Tenkitli Metin, haz. M. Fatih Köksal (Ankara: Kültür Bakanlığı e-kitap, 2012), 961.

Dür dişi hayâsıyla olup düre tâ yelden
 Baħr-ile şadef dürr-e gür u kefen olmuşdur
 Gül yañağı üstinde gördükçe dërüm zülfin
 Cem'iyet-i Şâmiyle şaçun neden olmuşdur
 İçdükçe ciger kanın cām-ı dili her ğamzeñ
 Zî-mey içüben merd-i şîşe-şiken olmuşdur
 Bu şî'r-i teri Tâcî çün süz-ı dem-i Dāvūd
 Āvāz-ı Hüseynide şavṭ-ı Ħasen olmuşdur

3⁸⁷

mef'ülü mefā'ilü mefā'ilü fe'ülün

Ne söz çıkar luṭf ile ol hoşka-i dehenden
 Nāzük görinür gözlerüme dürr-i Adenden
 Düşdi şaçunuñ dāmna gönüm yine iy cān
 Mecnün kaçan kırtılısar bend-i resenden
 Gönüm kapuña meyl edeli düşdi belaya
 Ayru düşenüñ hāli budur milk ü vaṭandan
 Yār ister iseñ yār yüregüñ yāreye sen kim
 Cān isteyicek kişi gerek geçe bedenden
 Kūyuñ var iken meyl ede mi cennete Tâcî
 Bülbül kafesi hāşā ki yeg göre çemenden

4.⁸⁸

mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün

Dehānı rāzını şordum dedü kim sırr-ı cāndur bu
 Miyānı vuşlatın añdum dedü rāz-ı nihāndur bu

87 Eğridirli Hacı Kemal, a.g.e., bk. 279a (derkenar); Morkoç, a.g.t., 1566.

88 Eğridirli Hacı Kemal, a.g.e., bk. 315b (derkenar).

Nigārā çeşm-i hūn-rizüñ 'aceb mi kanımı dökse
 Nice kanlar dökile fitne-i āħir-zamāndur bu
 Şaçun leylâsı bend idüp belâlar kılduğı cāna
 Cihānda kışsa-i Mecnün bigi bir dāstāndur bu
 Seni kūyuñda görenler beni dër āsitānuñda
 'Aceb devlet degül mi kim anuñla hem 'ināndur bu
 Nigārā hüsünüñe mağrūr olup cevr eyleme 'ādet
 Nice şehler gedā olmuşdurur cānum cihāndur bu
 Nigārā çeşm-i fettānuñ atarsa kirpik okların
 Dili pür-zaħm etsün kim dikilmiş bir nişāndur bu
 İzüñ tozu dedüm dedi ki cān vër al gözünü şok
 Peşimān olmadın Tâcî vër anı rāygāndur bu

Tâcî Beg'in bazı olaylar için düşürdüğü altı adet tarih oğlu Sa'dî Çelebi'nin Mecmûa'sında bulunmaktadır.

1. Göle Kalesi'nin fethine⁸⁹ 872 (1467-68)

فتحنها باحجار قوادا

2. Firuz Kalesinin fethine⁹⁰ 875 (1470-71)

أيا سلطان تخت و بخت فيروز زدى بر جان دشمن تير دلوز
 كه باگرز گران و تيغ بران ستاندى از اعداى حصن فيروز
 اگر پرسندم از تاريخ آن روز بگويم عيد بود و فتح فيروز

3. Mahmud Paşa Medresesine⁹¹ 877 (1472-73)

المدرسه العليا عمرها پاشا محمود الى الخير للاخرة الايقى
 اذ تم عواليها فى دولت و اليها قد لهم للتاريخ المدرسة العليا

89 Sa'dî Çelebi, a.g.e., 56.

90 a.g.e., 67.

91 a.g.e., 57.

4. Uzun Hasan'ın Tokat'ı tahrip etmesine tarih⁹² 877 (1472-73)

حاله التوقات حلت بالخراب كاده كاور هصان كيد انتهاب
اذ راينا بأسه فى قوما جاءنا تاريخه بنس العذاب

5. Sultan II. Bâyezîd'in tahta çıkmasına⁹³ 886 (1481)

يا من مناجات الورى فى عزة هل من مزيد الحمد فى اعلائه مدح لنا قول سديد
اذ كنت خانا جالسا فى تخت خاقان ابيك فكرت فى تاريخه سلطاننا خان بايزيد

6. Sultan II. Bâyezîd'in padişah olması vesilesiyle bir de Türkçe tarih düşmüştür.⁹⁴

Hamd iderüm Allah'a kim han oldu Sulţān Bāyezîd
Devlet teraqqî eyledi vü saâdet ber-mezîd
Hân olduĝına ol şehüñ târih arardum
Hâtif didi târihini han oldu Sulţān Bāyezîd (886/1481)

92 a.g.e., 57.

93 a.g.e., 62.

94 a.y.

Sa'îd Paşa'nın II. Abdülhamîd medhiyesinin yazılış serencâmı

Hanife Koncu*

II. ABDÜLHAMÎD, 1876-1909 YILLARI ARASINDAKİ saltanatı boyunca ve sonrasında Osmanlı Devleti tarihinde adından en çok söz edilen padişahlardan biri olmuştur. Onun tesiri edebî mecraya da aksetmiş, bu sebeple on dokuzuncu yüzyılın öne çıkan pek çok şairi bu padişah için şiirler yazmıştır.¹ Bunlar arasında Şerîf Muhammed b. Abdullâh (ö. 1893),² Tevfik Fikret (ö. 1915),³ Mehmed Celâl (ö. 1912),⁴ İsmail Safâ (ö. 1901),⁵ Ahmed Cevdet Paşa (ö. 1895),⁶ Alî Emirî (ö. 1924), Yenişehirli Avnî

* Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

1 II. Abdülhamîd için yazılan medhiyeleri ihtiva eden kapsamlı bir çalışma için bkz. Hasan Doğan, "Döneminin Şairlerinin Kaleminden II. Abdülhamid Medhiyeleri," (YL Tezi, Ordu Üniversitesi, 2014). Teze ulaşmamdaki yardımından ötürü Sayın Necip Fazıl Duru'ya, makaleye katkılarından dolayı Hatice Aynur'a ve Ali Emre Özyıldırım'a teşekkür ederim.

2 Abdullah Kızılcık, "XIX. Asır Âlimlerinden Eş-Şerîf Muhammed b. Abdullah'ın, Sürgünde İken, Sultan II. Abdülhamit'e Yazmış Olduğu Methiye," *Şarkiyat Mecmuası*, s. 9 (2006): 27-34.

3 Fatih Andı, "Saray Karşısında Tevfik Fikret," *Bir Muhalif Kimlik: Tevfik Fikret*, haz. Bengisu Rona, Zafer Toprak (İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2007), 49-71.

4 Fatih Andı, "Muallim Naci'nin 'Lisân-ı Fâtih'ten' ve 'Selîmiyye' Şiirlerine Yazılan Nazîre, Terbî' ve Tahmîsler," *İlmi Araştırmalar*, s. 5 (1997): 48.

5 Kenan Erdoğan, "Peyami Safa'nın Babası 'Şâir-i Mâder-zâd' İsmail Safâ ve Tehlîl'i," *Vefâtının 50. Yılında Peyami Safa*, ed. Selim Altınop, Rıza Bağcı, Can Şen (Manisa: Celal Bayar Üniversitesi, 2012), 8, 9.

6 Şahmurat Arık, "Ahmed Cevdet Paşanın Kullandığı Mahlaslar ve Yayımlanmamış Bazı Şiirler," *A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5, s.1 (2005): 219-34.

(ö. 1884), Nâkâm (ö. 1906), Tâhirü'l-Mevlevî (ö. 1951), Fennî (ö. 1918), Ferîde Hanım (ö. 1903), Mehmed Tefvik (ö. 1901), Nigâr Hanım (ö. 1918), Süleyman Şâdî (ö. 1900), Feyzî (ö. 1893) gibi sanatkârlar sayılabilir.⁷ II. Abdülhamîd'e şiir yazan, onu öven şairlerden biri de Diyarbakır edebî hayatının önemli isimleri arasında yer alan Sa'îd Paşa'dır (ö. 1891).⁸

Sa'îd Paşa'nın *Dîvân*'i yazma ve matbû nüshalarının mukayesesiyle 2004 yılında yayımlanmıştır.⁹ Paşa'nın bu eseri dışında şiirlerinin kayıtlı olduğu birçok müsvedde defter bulunmaktadır ki bunlar İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi, numara 102'dedir.¹⁰ Bir müsvedde şiir defteri de Prof. Dr. Abdullah Uçman'ın hususî kütüphanesinde yer almaktadır.¹¹ Makale konumuz metninin bir kısmı *Dîvân*'da kayıtlı olan ve bu müsvedde defterde tamamlanan, II. Abdülhamîd'in övgüsünün yapıldığı bir kasîde üzerinedir. Burada şiirin metni verilecek ve manzûmenin yazılış macerasına ait yorumlar ifade edilmeye çalışacaktır.

Anılan şiir, *Dîvân* neşrindeki 8. kasîdedir, “neşîde” başlığını taşımakta ve 12 beyitten meydana gelmektedir.¹² Abdullah Uçman'ın kitaplığında bulunan ve tarafımızdan bir sempozyumda tanıtılan 7. şiir defterinde¹³ *Dîvân*'daki 12 beyte ilâve olarak 15 beyit daha kayıtlıdır. Dolayısıyla şiirin beyit sayısı 12'den 27'ye çıkmaktadır. Burada beyit sayısından da önemli olanı, bu ilâve beyitlerde memdûhun

7 Doğan, a.g.t., xiii, xiv.

8 Sa'îd Paşa'nın burada belirteceğimiz medhiyesi dışında II. Abdülhamîd için yazılmış 3 tane de tarih mısra'ı vardır. Bkz. Kenan Erdoğan, *Diyarbakırlı Sa'îd Paşa Dîvânı* (Manisa, 2004), 127.

9 Erdoğan, a.g.e.

10 Erdoğan, a.g.e., 15.

11 Defterden istifade etmeme izin veren Hocam Prof. Dr. Abdullah Uçman'a teşekkür ederim.

12 Erdoğan, a.g.e., 59.

13 Defter hakkında bilgi için bkz. Hanife Koncu, “‘Vardır Söyleyecek Çok Sözüüm Sana’-Sa'îd Paşa'nın Bir Şiir Defteri Üzerine Bazı Düşünceler”, *Said Paşa ve Süleyman Nazif Sempozyumu*, 26-27 Mart 2015, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır (Baskıda).

adının ve Sa'îd Paşa'nın mahlasının yer almasıdır. Yani kasîde müsvedde defterdeki bu beyitlerle tamamlanmaktadır. Defterdeki bu 15 beyte bakıldığında, şiirin Sultan Abdülhamîd için yazıldığı görülmektedir. Bu bilgilere ek olarak dikkatimizi çeken bir diğer husus, kasîdede 9 beytin üzerinin çizilerek iptal edilmesidir.

Hususî kütüphanedeki müsvedde defterde şiirin metnine geçilmeden önce “*Fî evâsıt-ı Receb 1294 târihinde Bâyezîd ordû-yı hümayûnunda idim. Rusya devleti ile cereyân eden muharebemiziñ bizce pek parlak bir zamânı idi. O şırada vicdânımñ iltizâm eylediği mübâhât üzerine söyledigim kaşîdedir.*” (s. 23) bilgisi bulunmakta, sonra kasîdenin metni verilmektedir. Manzûmenin hemen başında yer alan bu tarih ve bilgi notu, şiiri tarihî bağlamı içinde değerlendirebilmemize imkân verdiğinden kanaatimizce önem taşımaktadır.

Notta belirtilen tarih ve savaşılan devlet dikkate alındığında, bunun kaynaklara “Doksanüç Harbi” olarak kaydedilen savaş olduğu anlaşılmaktadır. Bu savaş; Tuna ve Kafkasya'da gerçekleşen, Rusya'nın Osmanlı üzerindeki bir takım emellerine kavuşmak amacıyla 1877-78'de yapılan ve Osmanlı'nın yenilgisiyle sonuçlanan bir savaştır.¹⁴ Bunun nedenleri arasında; “Çarlık Rusyası'nın Osmanlıları Avrupa'dan çıkararak kendi topraklarına katmak istemesi, Çarlık Rusyası'nın sıcak denizlere inme planı, 1853 yılındaki Kırım bozgununun intikamını almak istemesi, Hıristiyan ve Slav azınlıkları korumak amacıyla Rusların sürekli Osmanlı Devleti'nin iç içlerine karışması”¹⁵ vb. gösterilmektedir. Sa'îd Paşa yazdığı notta, “*Bâyezîd ordû-yı hümayûnunda idim.*” ifadesiyle savaşın cephelelerinden birinde Erzurum-Bâyezîd cephesinde olduğunu belirtmektedir. O tarihte Bâyezîd sancağı Erzurum'a bağlıdır.¹⁶ Şairin hayatı

14 Nükhet Eltut, “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve İki Ülke Açısından Sonuçları,” 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi), *Bildiriler: Doğubilim Çalışmaları*, 10-15 Eylül 2007, yay. haz. Zeki Dilek ve öte. (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı, 2009), 124-25.

15 Eltut, a.g.m., 125.

16 Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü* (Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006), 67.

hakkında verilen bilgilere baktığımızda da belirtilen tarihte Muş Mutasarrıflığı'nda bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁷ Erzurum-Muş bulunduğu üzere birbirine yakın bölgelerdir. Dolayısıyla bu bilgi şairin hayatıyla da örtüşebilmektedir. Paşa'nın verdiği Receb 1294 tarihi, Miladî olarak Temmuz 1877'ye denk gelmektedir. Bu tarihte savaşın Doğu cephesinde durum bir ara Osmanlıların lehinedir. Nitekim Mahir Aydın, "...Kars, Doğubayazıt ve Ardahan'a doğru üç koldan ilerleyen Ruslar 30 Nisan'da Doğubayazıt'ı ele geçirdiler. General Melikof'un idare ettiği kuvvetler de şiddetli mücadelelerden sonra Ardahan'a girdiler. Buradan da Erzurum üzerine yürüyen Ruslar 15 Temmuz'da mağlûp edilerek sınır dışına atıldılar."¹⁸ bilgisini vermektedir. Yine Paşa'nın "*Rusya devleti ile ceryân eden muharebemiziñ bizce pek parlağ bir zamâni idi.*" ifadesinden yola çıkarsak şiir muhtemelen bu günlerde yani Rusların yenildiği bir zamanda kaleme alınmış olmalıdır. Ancak savaş bir süreliğine bu cephede kazanılmış olmakla beraber, kısa bir süre sonra durum değişmiş ve tersine dönmüş, Osmanlı Devleti hemen her cephede savaşı kaybetmiştir. Savaş sonrası meydana gelen yenilgi sebebiyle toplanan Meclis-i Mebûsân'da büyük ve sert münakaşalar yaşanmış, Yıldız'da bu konuda yapılan bir görüşmede kimileri mağlubiyyetten Sultan II. Abdülhamîd'i sorumlu tutmuştur.¹⁹ Bu olayların akabinde 29 maddeden oluşan ve son derece ağır şartları bulunan Ayastefanos Antlaşması imzalanmıştır (1878).²⁰

17 "1877'de Muş Mutasarrıflığı'na tayin edilmiş ancak orda da bir yıl sonra rahatsızlığı dolayısıyla bu görevinden istifa ederek Diyarbakır'a dönmüştür." Bkz. Erdoğan, a.g.e., 8; "...94 senesi Rebiülevvelinde [Mart 1877] Muş mutasarrıflıklarına memur olup 95 senesi Rebiülevvelinde [Mart 1878] mezkûr Muş mutasarrıflığından dahi istifa ile Diyarbakır'a giderek.." Bkz. Bedri Mermutlu, "Diyarbakırlı Said Paşa," *Diyarbakırlı Mehmed Said Paşa, Tabsıratü'l-İnsân-İnsana Tutulan Ayna*, haz. Eren Yavuz (İstanbul: Büyüyen Ay Yay., 2015), 19.

18 Mahir Aydın, "Doksanüç Harbi," *TDVİA*, c. 9 (İstanbul: TDV, 1994), 499.

19 Aydın, a.g.m., 499.

20 Ali İhsan Gencer, "Ayastefanos Antlaşması," *TDVİA*, c. 4 (İstanbul: TDV, 1991), 225.

Şiir üzerine

Sa'îd Paşa, Sultan II. Abdülhamîd adına kaleme aldığı 27 beyitlik manzûmenin²¹ nesîb kısmında önce "vatan" kavramı üzerinde durur. Kenan Erdoğan da, "vatan"dan bahseden bu şiirin Nâmık Kemâl'in (ö. 1888) "*Hürriyet Kasidesi*"den etkilenilerek kaleme alınmış olduğunu belirtmektedir.²² "Vatan" kavramı on dokuzuncu yüzyılda batıdan gelen fikirlere paralel olarak kullanılmış, hürriyet gibi temalarla işlenmiş ve özellikle Kırım ve Rus savaşlarından sonra farklı bir anlam ifade etmiştir.²³ Mustafa Çağrıci, "Vatan kelimesinin İslâm dünyasında bugünkü siyasal-sosyolojik içeriği kazanması Batı kaynaklı ulus-devlet fikrinin tesiriyle XIX. yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkmıştır. Osmanlı ülkesinin parçalanıp müslüman topraklarının saldırılara ve işgallere uğramaya başladığı bu dönemde vatan, vatanseverlik, vatan savunması gibi kavramlar İslâm toplumlarının siyaset, eğitim, edebiyat, askerlik, ekonomi, ahlâk, din gibi alanlara dair literatüründe geniş yer tutmuştur."²⁴ diyerek bu kavramın edebî planda da kullanılma sebebinin açıklanmaktadır. Hatta bu dönemde Mehmed Tevfik gibi şairler "vatan" kelimesinin redif

21 Kasîdenin çeviriyazılı metni ile Sa'îd Paşa'nın elyazısının görseli Ek-1 ve 2'de verilmiştir.

22 Erdoğan, Paşa üzerinde Nâmık Kemâl ve Şinâsi'nin (ö. 1871) tesirinden bahsederken, "Bu etkiyi biz özellikle Nâmık Kemâl'in Hürriyet Kasidesi'nin 4. beytindeki *Vücûduñ kim hamir-i mâyesi hâk-i vatandaşdır/Ne ğam râh-ı vatandaş hâk olursa cevri miñnetden* beytinden mülhem olarak yazıldığını tahmin ettiğimiz "Neşide" başlıklı vatan manzûmesinde, daha açık bir şekilde görürüz" demekte, bir başka yerde de "Neşide" başlıklı 12 beyitlik vatan manzûmesi ise yukarıda da bahsedildiği gibi Nâmık Kemâl'in Hürriyet Kasidesi'ndeki bir beytinden ilhâm alınarak yazılmış ateşli ve coşkulu bir şiirdir. Oğlu Süleyman Nazîf'in hâtıralarında da anlattığı gibi Sa'îd Paşa'nın Nâmık Kemâl'i çok sevdiği ve oğluna onun kitaplarını okuttuğu bilinmektedir. Bu manzûme Nâmık Kemâl'in, Şinâsi'den sonraki şiirinin taşradaki etkilerini de göstermesi bakımından önemlidir." ifadelerine yer vermektedir. Bkz. Erdoğan, a.g.e., 18-20.

23 Muhittin Eliaçık, "Çerkeşizâde Muhammed Tevfik Efendi'nin Vatan Kasidesi," *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2/1 (Nisan 2011): 52-3.

24 Mustafa Çağrıci, "Vatan," *TDVİA*, c. 42 (İstanbul: TDV, 2012), 563.

olarak kullanıldığı şiirler de söylemişlerdir.²⁵ Bir toprağın “vatan” olması uğruna canını feda edenlerin, kanını dökenlerin varlığıyla mümkün olur. Sa’îd Paşa’ya göre vatanın mayası, şehitlik/shelitlerin kanıyla yoğrulmuştur. “Vatan”la “namus” kavramını birleştiren Paşa, vatanın Osmanlılar için bir namus cevheri olduğunu söyleyerek yaşamın o yüce cevher karşısında değersizliğini belirtir:

*Vaṭan ki māyesi ḥūn-ı şehādetle muḥammerdir
Bize her bir ğubārı māye-i iksīr-i aḥmerdir*

*Vaṭan bir cevher-i nāmūsudur ‘Osmāniyān’ın kim
Ḥayāt ol cevher-i ‘ālīye nisbetle muḥaḳḳardır*

Şair, şiirinin 3. beytinde milletin aslî görevleri arasında “vatanın korunması” fikrine yer verir ve özellikle halkın bu vazife konusunda “hâmî” olduğunu söyler. Düşmanı, zarar vericiliğinden, bozgunculuğundan dolayı “Ye’cûc”le birleştiren Sa’îd Paşa, milletin sinesini de bunu engelleyen “sedd-i İskender” olarak tahayyül eder. Vatan olan bu yerlerin önceden milletle fethedildiğini, bu durumda aynı şeylerin yeniden yapılabileceğini, zira devletin aynı devlet, milletin aynı millet olduğunu vurgular. Vatanın evlâtlarına, gâzilerine seslenir ve bu günlerin hem dine hem de ülkeye hizmet edilmesi gereken zamanlar olduğunu belirtir:

*Biz ol ḥāmīleriz bu mülkü Ye’cûc-ı ‘adūdan kim
Cüyüş-ı ḥaşma karşı sinemiz sedd-i Sikender’dır*

*O yerler kim anı milletle fetḥ etmiş idi devlet
Yine devlet o devlet millet ol millet yer ol yerdir*

*Ey ebnā-ı vaṭan arş ey ğuzāt-ı şīr-şavlet arş
Bu dīn ü mülke ḥıdmet günleri işte bu günlerdir*

Şiirin devamında geçmişten geleceğe bir bakış açısıyla “eslâf” ile “ahlâf” kelimelerini kullandığı beytinde (6. beyit) ise, “Bizler nasıl ki geçmiştekilerin hizmetiyle övünüyorsak bizim de savaşa katkı

25 Eliaçık, a.g.m.

lan her birimiz bizden sonra geleceklere övünç vesilesidir” der ve bugün her noktası dünya ve mâfihâya manzara olan bu yerlerin aslında cihad ehlinin savaş meydanı olduğunu da dile getirir:

*Naşıl ki ḥıdmet-i eslāfıla bizler mübāhiyiz
Bizim de her bir ehl-i ḥarbimiz aḥlāfa mefḥardır
Şu mevķi’ler ki erbāb-ı cihādın rezm-gāḥıdır
Bu gün her noktası dünyā vü mā-fihāya manzardır*

Şair, son derece mütevazı bir bakış açısıyla taşa yaslanıp toprakta yatmaktan asla incinmeyeceğini, kendilerine himmet (çalışma, gayret etme)in yastık, tevfiḳ (yardım)in ise döşek olduğunu ifade eder:

*Te’ezzī bilmeyiz taş yaşdanıp toprak döşenmekden
Bize himmet visāde sündüs-i tevfiḳ pisterdir*

Paşa sonraki iki beyitte “zafer”in tanımını yapmaktadır. İlk beyitte “tütüyâ/rüşenâ-sâz/dîde” bağlantısını kuran şair için çıkış noktası olan kelime “şeref” olurken, ikinci beyitte “gonçe/hoş-büy/meşâm” kelimelerini bu sefer “mefharet” kelimesi etrafında birleştirir. Her iki beyitte dikkat çekici bir başka yön bu unsurların “tâ-be-mahşer”, “her dem” gibi süreklilik arz eden kavramlarla bir araya getirilmesidir. Ona göre zafer; şerefin parlaklık veren sürmesi/şerefli parlak bir sürmedir ki milletin gözü onunla kıyâmete kadar nurlanacak, aydınlanacaktır. Yine zafer, övünme bahçesinin güzel kokulu bir goncasıdır. Millet her zaman o hoş kokulu ıtırıldır:

*Zafer bir tütüyâ-yı rüşenâ-sâz-ı şerefdır kim
Anıla tâ-be-mahşer dîde-i millet münevverdir
Zafer bir gonçe-i hoş-büy-ı bâğ-ı mefharetdır kim
Meşâm-ı millet ol hoş-büy ile her dem mu’atḥardır*

İslâm toplumlarında Allah için, vatan ve millet için yapılan savaşlarda ölmek veya gâzi olmak son derece önemli merhalelerden biridir. Bu savaşlara katılan kimseler için ölümden çekinmek, kaçınmak gibi bir durum asla söz konusu değildir ve böyle bir durum

onların şânına da yakışmaz. Bu kimseler için tek amaç, tek istek uğruna savaştıkları değerleri korumakla beraber düşmanı da “zil-let toprağı”nda yani yenilmiş olarak görmektir. Bu durum himmet sahiplerince bin ömre bedeldir:

*Guzâtın şânına düşmez ölümden ihtirâz etmek
Ecel emr-i zarûrîdir ki her şağşa mukadderdir
Temâşâ eylemek bir düşmeni hâk-i mezelletde
‘Ulüvv-i himmet aşhâbınca biñ ‘ömre berâberdir*

Şiirin buraya kadar olan beyitlerinde dikkat çekici en önemli yönlerden birisi, sağlam ve kararlı bir duruş, vatana ve millete tam bir bağlılık, vatanın muhafazası, düşmanı yenmeye davet, en çok da savaş karşısında duyarlı olmaktır. Bu tutumda şiirin yazıldığı yerin etkili olduğu muhakkaktır. Paşa'nın özellikle ordugâhta bulunması, savaş atmosferini hissetmesi, yalnız hissedebilenlerin aksettirebileceği bir şekilde bu beyitleri yazmasına vesile olmuştur denilebilir.

Manzûmenin sonraki beyitleri “Osmanlılar” ve “Osmanlı Ailesi”nin konu edildiği kısımlardır. Burada şaire göre, mensup olunan yüce himmetli devlet, altı yüzyıldır bütün Osmanlılara övünç kaynağı olmaktadır. Bu yüce milletin her bir üyesinin “gâzi oğlu gâzi” ve “server oğlu server” olduğunun ifade edildiği beyitlerde, milletin Osmanlı ailesine feda olduğunu, onun fenalığını, kötülüğünü isteyenlerin milletin nazarında hakîr görüleceğini belirtir:

*Bizim metbû‘umuz bir devlet-i ‘âlî-himemdir kim
Bütün ‘Osmâniyân’a altı yüz yıldır ki mefhardır
Bu aşl-ı a‘zamıñ her fer‘i ğâzî ibn ğâzîdir
Bu nesl-i ekremiñ her ferdi server ibn serverdir
Bu millet kim fedâ-yı dūdmân-ı Āl-i ‘Osmân’dır
Aña bed-ħvâh olan bu millet ‘inde muhaqqardır*

Şiirin medhiye bölümü (8 beyit) dönemin padişahı II. Abdülhamîd’e ayrılmıştır. Memdûhun “pâk-sîret” ve “gâzi” ifadeleriyle anlatıldığı metinde onun özellikle “adâlet”i üzerinde durulur ve adâle-

tinin ışığının cihanı süsleyen güneşten daha nurlu olduğu belirtilir. “Adâlet” kavramı birçok kasidede olduğu gibi pek çok siyasetnâme ve nasihatnâmede de işlenen en önemli konulardandır.²⁶ Nizâmü’l-Mülk (ö. 1092) bu kavramın lâyıkıyla uygulanabilmesi için padişaha halkla birebir görüşmesini tavsiye etmektedir: “Padişah için haftada iki gün Mezalim’e oturmaktan, haklıyı haksızdan ayırmaktan adalet dağıtmaktan raiyyet’in sözünü, vasıtasız, kendi kulağı ile işitmekten başka çare yoktur.”²⁷ Şeyhoğlu Sadrüddîn (ö. 1414?) ise, “Her işde rây ve tedbire mutî’ ol. Ve her iş kim işleyesin, evvel ‘âkıl kişiler ile meşveret eyle. Pâdişâha vezîr ‘akldur. Bir iş ki genince olur, evme. Ve her işe kim giresin, gerü çıkmagın sangıl. Nesnenün sonın görmeyince önün görme. Ve her işde müdârâ eyle. Ve zulm sevici olma. Dükeli işi ‘adl göziyle gör. Her işün hakkın bâtılın gözlegil.”²⁸ diyerek padişahların sahip olması gereken birçok özellik arasında bu kavrama da yer vermektedir. Sa‘îd Paşa, hükümdarın daha tahta çıkmadan bütün milletin onun “cülûs”unun yani tahta çıkacağı uğurlu, saadetli günün tıpkı “ıyd-ı ekber” gibi olacağını anladığını, böylelikle âdeta milletin onun tahta çıkmasını beklediğini ifade etmektedir:

*İkinci (Ġâzî Ĥân ‘Abdülhamîd)-i pâk-sîret kim
Ziyâ-yı ‘adli mihr-i ‘âlem-ârâdan münevverdir
Cülûsundan muqaddem añlamışdı cümle millet kim
‘Umûma rûz-ı firûz-ı cülûsu ‘ıyd-ı ekberdir*

Bu hükümdar tahta çıkmasıyla beraber âdeta on dokuzuncu yüzyılın dikkat çeken kavramlarından olan “hürriyet” nurunu yaymıştır. Şair, bu beyti (18. beyit) kurgularken Klasik Türk şiirinde çok kullanılan bir benzetmeye yer vermiş ve padişahla güneş arasında bağlantı

²⁶ Klasik Türk şiirinde adalet kavramı hakkında geniş bilgi için bkz. Bekir Çınar, “Divân Şiirinde adâlet,” *TÜBİAR-X* (2001): 295-332; Mahmut Kaplan, “Şair Gözüyle Adalet ya da Kaside ve Nasihat-Nameelerde Adalet Kavramına Dair,” *Köprü*, s. 92 (Güz 2005): <http://www.koprudergisi.com/> [erişim: 29.05.2015] vb.

²⁷ Nizâmü’l-Mülk, *Siyâset-nâme*, haz. Mehmet Altay Köymen (Ankara: TTK, 2013), 10.

²⁸ Enfel Doğan, *Şeyhoğlu Sadrüddîn’in Kabus-nâme Tercümesi* (İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2011), 260.

kurmuştur. Allah'ın inâyetinin II. Abdülhamîd'e her zaman yardımcı olduğunu söyleyen şair, padişahın zamanında âhuyla arslanın, güvercinle doğanın da arkadaş olduğunu ifade etmektedir. Beyitte kullanılan gazâl/şîr ile bâz/kebûter tezadı anlamın daha da kuvvetlenmesine olanak sağlamış, böylece hükümdarın “âdil”liği daha etkili olarak vurgulanmıştır. Onun fitratının hamurunun merhamet ve adâletle terkip olduğunu, yaratılışının güzel kokusunun “kerâmet” kokusuyla ıtırlandığını, âlemin ona yönelmesi durumunda kimsenin buna karşı çıkmayacağını söyler. Şair bu kısa övgü bölümünün son beytinde ise her milletin en şerefli makamlarının Sultan II. Abdülhamîd'in ülkesinde olduğundan ve yine adâlet kavramına dönerek “hük-m-i adâlet”le her milletin ona bağlı olduğundan, itaat ettiğinden bahseder:

*Cülüsunda n'ola kıldıysa neşr-i nür-i hürriyyet
Seherden neşr-i envâr etdiği hürşidiñ azherdir
Bu hâliş niyyet-i 'ulyâ ki vardır zât-ı pâkinde
Neye emri ta'alluk eylese tevfiğ yâverdir
Şehen-şâhâ sen ol sulţân-ı 'adilsin ki devriñde
Ġazâlñ hem-nişini şirdir bâziñ kebûterdir
Ġamîr-i fıtratiñ rahm u 'adâletden mürekkebdir
'Abîr-i hilkatiñ büy-ı kerâmetle mu'aştardır
Mu'âriş yok saña itlâk olunsa kıble-i 'âlem
Eder mi kimse inkâr âfitâba dense enverdir
Seniñ mülküñdedir her milletiñ eşref maķâmâtı
Saña hük-m-i 'adâlet üzre her millet musaĥĥardır*

Sonraki beyitlerde kendisini “abd-ı kem-ter” olarak vasıflandıran şair, her daim padişaha duacı olduğunu belirtmektedir. Allah'tan hükümdarın saltanatının devamını dileyen ve ülkeyi padişahın varlığından yoksun bırakmamasını isteyen Sa'îd Paşa, aynı zamanda onun “ikbâl” güneşinin de tutulmamasını arzu etmektedir. Zira şaire göre milletin gözü II. Abdülhamîd'in ikbâliyle aydınlanmaktadır:

*Gece gündüz eder işbu du'âyı sıdk ile ifâ
(Sa'îd) kim hânedân-ı şevketiñde 'abd-ı kem-terdir
Serîr-i saltanatda müstedâm etsin seni Mevlâ
Mübârek zât-ı pâkiñ çünkü din ü mülke ziverdir
Bu mülkü Ġak Te'âlâ etmesin hâli vücûduñdan
Sa'âdet millete zirâ vücûduñla muķarrerdir
Küsûfa etmesin peyveste Bâri mihr-i ikbâliñ
Bedihîdir ki çeşm-i millet ikbâliñle enverdir*

Şiirin değerlendirilmesi

Bu başlık altında “Paşa niçin 27 beyit yazdığı kasidesinin tamamını Dîvân'a almamıştır? Niçin sadece 12 beyitlik nesîb kısmını bırakmıştır? Niçin defterde bazı beyitleri iptal etmiştir?” gibi sorulara yanıt bulmaya çalışarak şiire ilgili bazı değerlendirmelerde bulunmak istiyoruz.

1. Öncelikle başına konulan açıklayıcı not, şiirin yeni bir zeminde değerlendirilmesine imkân sağlamaktadır. Klasik şiir bağlamında baktığımızda bu sık karşılaşılan bir durum değildir.²⁹ Zira şiirlerin nerede, hangi tarihte, nasıl bir ortamda yazıldığının tespiti ya çok zor ya da bazen imkânsız gibidir. Bu şiirde onu bulabilmemiz de muhtemelen şiirin yazılı olduğu yerin müsvedde bir defter olmasıyla alâkalıdır.

2. Şiir, Dîvân'da 12 beyittir ve müsvedde defterde yukarıda yer verilen beyitlerle tamamlanmaktadır. Dîvân'da sadece “vatan” kavramı üzerinde söylenmiş beyitler bulunmakta, şiirin Sultan Abdülhamîd için kaleme alınmış olduğu anlaşılmamaktadır.

29 Bu konuda örnek veren şairlerden biri Örfî Mahmud Ağa'dır. Şair, Lokman Turan'ın tespitine göre 12 gazeline, bu şiirleri neden yazdığına dair açıklama koymuştur. Son derece ilginç örnekleri barındıran bu açıklamalardan biri şöyledir: “Bir ser-âmed lâle-ĥad dil-ber 'Örfiñ revzeni zeylinden iki gün geçer ve her geçdikçe birer sâ'at miķdârı meks ve 'Örfi' seyran idüp 'Örfi' daĥi bunuñ ĥüsüne ĥayrân olup bu gazeli nazm iderler.” Bkz. Lokman Turan, “Türk Edebiyatında Şiir Yazma Sebepleri ve Edirneli Örfî Mahmud Ağa Divanı'ndaki On İki Gazelin Yazılma Sebepleri Üzerine,” A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 12, s. 2 (2008): 378, 81.

3. Paşa aslında (12 beyit için) defterde yaptığı birkaç düzenlemeyi *Dîvân* nüshasına almıştır. Dolayısıyla şayet isteseydi metnin tamamını alabilirdi.

4. Sa'îd Paşa, Receb 1294'de (Temmuz 1877) kaleme aldığı ve daha önceden de belirtildiği gibi savaşı yakından duyan, hisseden bir tavırla yazılmış beyitlerinde, vatanın eskiden olduğu gibi yeniden korunabileceğini, düşmanların yenilebileceğini düşünmektedir. Bu duygular içinde ve kendisinin ifadesiyle “*O sırada vicdânımıñ iltizâm eylediği mübâhât üzerine söyledigim kaşîdedir.*” demektedir. Böyle bir çerçevede yazılan şiirin bir kısmı, savaş sonucunda alınan ağır yenilgi sebebiyle *Dîvân*'a alınmamış veya müsvedde defterde kalması şair açısından daha uygun görülmüştür denilebilir.

5. Müsvedde defterde karşılaştığımız bir başka husus da bazı beyitlerin üzerinin çizilip bazılarının bırakılmasıdır. Çizilen/iptal edilen beyit sayısı 9'dur. Beyitlere baktığımızda bunların 4'ünün Ruslarla alâkalı olduğu görülmektedir. Bu beyitlerde şair, şiirin başından beri üzerinde durduğu “vatan”ı Petersburg şehriyle mukayese etmekte ve vatanın en değersiz taşının dahi Petersburg şehrinde daha kıymetli olduğunu söylemekte,³⁰ milletin gâzi oğlu gâzi, asker oğlundan, Müslümanların Rusları berbâd ederse bunda şaşılacak birşey olmadığından bahsetmektedir. Rusların başının keşilmesine de değinen şair, bu günlerin Müslümanlar için “kurban bayramı” olduğunu belirtmektedir:

*Vatan öyle ağır bir mülkdür kim kadr u kıymetde
Eñ ednâ sengi Petersbürj şehrinden girân-terdir
N'ola ber-bâd ederse millet-i İslâmiyân Rūs'u
Bu millet gâzî oğlu gâzî 'asker oğlu 'askerdir
N'ola kurbân gibi yer yer kesilse 'askeri Rūs'uñ
Bu günler millet-i İslâmiyân'a 'yid-ı ekberdir*

30 Şair bu beyti yazarken muhtemelen Nedîm'in “*Bu şehr-i İstanbul ki bî-misl ü bahâdır/ Bir sengine yek-pâre 'Acem mülkü fedâdır*” beytinden etkilenmiş olmalıdır. Bkz. Muhsin Macit, *Nedîm Divanı* (Ankara: Akçağ, 1997), 85.

Yine Sultan Abdülhamîd'in övgüsünü yaptığı bölümde yer alan ve iptal edilen bir beyitte de padişahı, Hz. Ali gibi kahraman olarak dile getirirken onun her bir askerinin yiğitlikte Ruslar için kaçınılmaz bir bela olacağını kaydetmektedir:

*Şeh-i Haydar-şecâ'at kim be-her cündü besâletde
Belâ-yı mübrem-i Rūs olduğu emr-i muğarrerdir*

Bu ifadeler muhtemelen savaş sonucunda, Osmanlı'nın yenilgisi üzerine çıkarılmış olabilir.

6. Bu savaş sebebiyle birçok Türk askeri ölmüş ve savaşın ardından son derece ağır maddeleri olan bir antlaşma imzalanmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi bazıları II. Abdülhamîd'i suçlamış, hatta onun tahttan indirilmesi ve V. Murâd'ın (salt. 1876) tahta çıkarılması planları yapılmıştır.³¹ II. Abdülhamîd'i övdüğü beyitler belki de bu sebeple *Dîvân*'a konmamış olabilir. Defterde üzeri çizilen diğer 5 beyit medhiye kısmını ait, padişahın övgüsünün yapıldığı beyitlerdir. Şairin “*Kânûn-ı Esâsî*”den bahsetmesi ve onun geçtiği beyti de iptal etmesi bizce önemlidir. Zira Doksanüç Harbi'nin akabinde Meclis-i Mebûsân'ın kapatılmasıyla “*Kânûn-ı Esâsî*” de işlevini kaybetmiş, bu durum II. Meşrutiyet'in ilânına kadar devam etmiştir.³² Sa'îd Paşa, *Kânûn-ı Esâsî*'nin halk için bir lutuf olduğunu, onun her hikmetli harfinin de kıymetli bir inciye benzediğini dile getirmektedir:

*'Akîbinde o 'yidiñ eyleyüp müstağbeli te'mîn
Bir ihsân etdi kim millet için her lutfâ maşdardır
Bir ihsândır ki Kânûn-ı Esâsî zîr-destâna
Anıñ her harf-i hikmet-zarfı bir kıymetli gevherdir
..... bunu bilmezse taşdıķ eyler 'âlem kim³³
Seniñ 'adliñ müberhendir o ğaddâr u sitem-gerdir*

31 Mahir Aydın, a.g.m., 499.

32 M. Akif Aydın, “*Kânûn-ı Esâsî*,” *TDVİA*, c. 24 (Ankara: TDV, 2001), 330.

33 Metinde eksiktir.

Sen Allāhu Te'ālā'nıñ irādātıyla 'āmilsin

O.....sā'ī-i şerdir³⁴

Seni Haka ber-karār etsin ki her yerde muqaddessin

Anı Haka muzmahill etsin ki her yerde muhaqqardır

7. Tüm bunların dışında şair kendi tasarrufunu kullanmış, yazdığı bu beyitleri *Dîvân*'ının yazma nüshasına-ki bu da aslında müsvedde bir şiir defteri gibidir- bilinçli olarak, sayılan bu sebepler dışında almamıştır/almak istememiştir. Üzerini çizip iptal ettiği tüm beyitler de şiir çalışmalarını olarak değerlendirilebilir.

Ek-1

Kasidenin çeviriyazılı metni

Mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün

Vağan ki māyesi hūn-ı şehādetle muhammerdir³⁵

Bize her bir gubārı māye-i iksir-i aḥmerdir

Vağan bir cevher-i nāmūsudur 'Osmāniyān'ın kim³⁶

Ḥayāt ol cevher-i 'ālīye nisbetle muhaqqardır

Vağan öyle ağır bir mülkdür kim kadar u kıymetde³⁷

Eñ ednā sengi Petersbūrğ şehrinden girān-terdir

Biz ol hāmileriz bu mülkü Ye'cūc-ı 'adūdan kim

Cüyüş-i haşma karşı sinemiz sedd-i Sikender'dir

N'ola ber-bād ederse millet-i İslāmiyān Rūs'u³⁸

Bu millet gāzī oğlu gāzī 'asker oğlu 'askerdir

³⁴ Metinde eksiktir.

³⁵ Şiirin ilk 12 beyti için bkz. Erdoğan, a.g.e., 59-60.

³⁶ Mısra'ın sonundaki "ebnā'-ı evṭānıñ" ifadesinin üzeri çizilip "'Osmāniyān'ın kim" yazılmıştır.

³⁷ Kasidede iptal edilmiş beyitler normal karakterle gösterilmiştir.

³⁸ İptal edilen bu mısra'ın üzerine "N'ola cünd-i 'adūya gālib olsa 'asker-i İslām millet (?)" yazılmış, o da iptal edilmiştir.

N'ola qurbān gibi yer yer kesilse 'askeri Rūs'uñ

Bu günler millet-i İslāmiyān'a 'ıyd-ı ekberdir

O yerler kim anı milletle fetḥ etmiş idi devlet

Yine devlet o devlet millet ol millet yer ol yerdir

Ey ebnā'-ı vağan arş ey gūzāt-ı şir-şavlet arş

Bu dīn ü mülke ḥıdmet günleri işte bu günlerdir

Naşıl ki ḥıdmet-i eslāfıla bizler mübāhiyiz

Bizim de her bir ehl-i ḥarbimiz aḥlāfa mefḥardır

Şu mevki'ler ki erbāb-ı cihādıñ rezm-gāhıdır

Bu gün her noqtası dünyā vü mā-fihāya manzardır

Te'ezzī bilmeyiz taş yaşdanıp toprak döşenmekden

Bize himmet visāde sündüs-i tevfiḳ pisterdir

Zafer bir tütüyā-yı rüşenā-sāz-ı şerefdır kim

Anıñla tā-be-maḥşer dide-i millet münevverdir

Zafer bir gönçe-i hoş-büy-ı bāğ-ı mefḥaretdır kim

Meşām-ı millet ol hoş-büy ile her dem mu'aṭṭardır

Gūzātıñ şānına düşmez ölümden ihtirāz etmek

Ecel emr-i zarūrıdır ki her şahşa muqadderdır³⁹

Temāşā eylemek bir düşmeni ḥāk-i mezelletde

'Ulüvv-i himmet aşḥābınca biñ 'ömre berāberdir

Bizim metbū'umuz bir devlet-i 'ālī-himemdir kim

Bütün 'Osmāniyān'a altı yüz yıldır ki mefḥardır

Bu aşl-ı a'zamıñ her fer'i gāzī ibn gāzıdır

Bu nesl-i ekremiñ her ferdi server ibn serverdir

Bu millet kim fedā-yı dūdmān-ı Āl-i 'Osmān'dır

Aña bed-ḥ'āh olan bu millet 'indinde muhaqqardır

İkinci (Gāzī Ḥān 'Abdülhamid)-i pāk-siret kim

Ziyā-yı 'adli mihr-i 'ālem-ārādan münevverdir

³⁹ "Mevkūt u" ifadesi çizilip "her şahşa" yazılmıştır.

Şeh-i Haydar-şecâ'at kim be-her cündü besâletde⁴⁰
 Belâ-yı mübrem-i Rûs olduğu emr-i muğarrerdir
 Cülüsundan muğaddem aîlamışdı cümle millet kim
 'Umûma rûz-ı firûz-ı cülûsu 'ıyd-ı ekberdir
 'Aķibinde o 'ıydıñ eyleyüp müstaķbeli te'min
 Bir ihsân etdi kim millet için her luşfa maşdardır
 Bir ihsândır ki Ķānūn-ı Esāsī zīr-destāna
 Anıñ her ģarf-i ģikmet-żarfı bir kıymetli gevherdir
 Cülüsunda n'ola ģıldıysa neşr-i nūr-ı ģürriyyet
 Seherden neşr-i envār etdiĝi ģurşidiñ aźherdir
 Bu ģālīş niyyet-i 'ulyā ki vardır zāt-ı pākinde
 Neye emri tā'alluķ eylese tevfiķ yāverdir
 Şehen-şāhā sen ol sulţān-ı 'ādilsin ki devriñde
 Ķazālñ hem-nişini şirdir bāziñ kebüterdir
 Ħamīr-i fıtratıñ raħm u 'adāletden mürekkebdır
 'Abīr-i ģilkatiñ bŷy-ı kerāmetle mu'aţţardır
 Mu'ārız yoķ saña ıtlāķ olunsa ģible-i 'ālem
 Eder mi kimse inkār āfitāba dense enverdir
 Seniñ mŷlkŷñdedir her milletiñ eşref maķāmātı
 Saña ģŷkm-i 'adālet ŷzre her millet musaħħardır
 ..... bunu bilmezse taşdıķ eyler 'ālem kim⁴¹
 Seniñ 'adliñ müberhendir o ĝaddār u sitem-gerdir
 Sen Allāhu Te'ālā'nıñ irādātıyla 'āmilsin
 O.....sā'ı-i şerdir⁴²
 Seni Ħaķ ber-ķarār etsin ki her yerde muğadessin
 Anı Ħaķ mużmaħill etsin ki her yerde muħaķķardır
 Gece gündüz eder işbu du'āyı sıdķ ile ifā

40 İptal edilen "Şeh-i Haydar-şecâ'at"ın üzerine "Şehen-şāh-ı muvaffaķ" yazılmış, onun da ŷzeri çizilmiştir.

41 Metinde eksiktir.

42 Metinde eksiktir.

(Sa'īd) kim ģānedān-ı şevketiñde 'abd-ı kem-terdir
 Serīr-i salţanatda müstedām etsin seni Mevlā
 Mübārek zāt-ı pākiñ ģŷnkŷ dīn ŷ mŷlke zīverdir
 Bu mŷlkŷ Ħaķ Te'ālā etmesin ģālī vŷcŷduñdan
 Sa'ādet millete zīrā vŷcŷduñla muğarrerdir
 Kŷsŷfa etmesin peyveste Bārī mihr-i iķbālīñ
 Bedīhīdir ki ģeşm-i millet iķbālīñle enverdir (s. 23-28)

پراسانه که قانونه اسس نیرد سلسله
 آنکه هر حرفی حکمت خردی برینیه کوه در
 جلوسنده نوله قیدیم نثر نور هرتیه
 سجدور نثر انوار آینه کی خورشیدک انوار در
 بوخالص نیت عیب که وارد در ذائقه پاکده
 زیر امره تعاقبه ایلم توفیقه یاد در
 سرینشکها سن اول سلسله به عادتسود کرد و رنده
 غزالک هم نشین سیرور . بارک کبوتر در
 خید فطرتک رحم و عدالتهم مرگیدر
 عیب خلقتک بوی کرامت معطر در
 معارضن یوسفه سکا الموده او نفس قبله عالم
 ایدر من کیمسه انکار آفتاب و شمس انور در
 سنک ملکه در هر ملک اسرف مقامه
 سکا حکم عدالت اوزره هر ملت مستی در
 (.....) بویه بیکر تمهید ایلم عالم کیم

سنک عدلک برهنگه . او غده آرد و حکم در
 سن الله تعالیونک اراواتیله عالمن
 ..... سنی شود
 سخی چه برقرار ایستود که هر روزه مقدسین
 آنکه حقیقی ایستود که هر روزه محقق در
 یکج کوزن ایدر ایستود عیار صد دین ایفا
 (سید) کیم خاندانه شوکند و عبد کتور
 سر بر سلطنته عسکام ایستود سنی حوا
 مبارک ذائقه پاکک چونکه دیده و منکر زیور در
 بوملک صدقنا ایستود خای وجود که
 سعادت ملت زینا وجود کلر مقدر در
 کسوف ایستود بیسته باری مهر قبایلک
 بر بهیدر که چشم ملت اقبالک انور در

Tatavlı Mahremî'nin Şeh-nâme'sinde şehirler

Hatice Aynur*

FUAD KÖPRÜLÜ'NÜN (Ö. 1966) *MİLLİ EDEBİYATIN İLK Mübeşşirleri* ana başlığı altında 1920'li yıllardan itibaren yayımladığı kitap ve makalelerinde *Türkî-i Basît* akımının öncüsü ve temsilcisi olarak söz ettiği iki şairden biri olan Tatavlı Mahremî (ö. 1535), Cumhuriyet dönemi edebiyat tarihlerinde *Türkî-i Basît Akımı* bağlamında önemli yer tutar. Öte yandan, 1990'lara kadar Mahremî'nin yaşamöyküsü ve eserleri hakkında bilinenler Aşık Çelebi (ö. 1571) ve Latîfî (ö. 1585) tezkirelerindeki bilgilere dayanmaktadır. 1993'te tarafımdan hazırlanan "Mahremî ve Şeh-nâmesi I. Kısım Yavuz Sultan Selim Dönemi: İnceleme-Metin-Sözlük-Dizin" başlıklı doktora tezinde¹ hayatı hakkında yeni bilgilerle birlikte özellikle o güne kadar bilinmeyen eserleri ortaya konulmuştur.

Mahremî'nin hayatını ve eserlerini yukarıda sözünü ettiğim tez ile yayımladığım birçok yazıda² ele aldığım için burada bu bilgileri tekrarlamak yerine bu makalenin konusu olan *Şeh-nâme* adlı eserini

* İstanbul Şehir Üniversitesi.

1 (Dr Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1993).

2 Mahremî ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için kaleme aldığım çalışmalara bkz. "Mahremî ve Şeh-nâmesi I. Kısım Yavuz Sultan Selim Dönemi: İnceleme-Metin-Sözlük-Dizin" (Dr Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1993); "Mahremî," *TDVİA*, c. 27 (İstanbul: TDV, 2003), 390-91; "Mahremî" www.ottomanhistorians.com/database/html/Mahremi.html; "Türkî-i Basît Hareketini Yeniden Düşünmek," *Turkish Studies: Edebiyatımızda Mahallileşme ve Türkî-i Basît-Prof. Dr. Mustafa İsen'e* 4, s. 5 (2009): 34-59; "Mahremî," <http://www.turkedebiyatiisimleri.org>

tanıtıp, eserde yer alan şehir ve diğer mekân anlatılarına odaklanmak istiyorum. Dolayısıyla bu yazı iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm makaleye giriş niteliğinde olup *Şeh-nâme*'yi kısaca tanıtıp makalenin konusuyla ilgili noktalarına işaret etmeyi; ikinci bölüm ise *Şeh-nâme*'deki şehir anlatılarını ele almayı amaçlamaktadır.

Mahremî'nin *Şeh-nâme* adını verdiği eseri 12.280 beyitten ve üç bölüm/ciltten oluşmaktadır. Birinci bölüm/cilt (beyit 1-2263), cildi, yazısı, bulunduğu kütüphane itibarıyla ayrı bir yazma kitap olup II. Bâyezîd'in (salt. 1481-1512) sefer ve zaferlerinden söz etmektedir. Bu birinci bölümün şimdilik bilinen tek nüshası, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde kayıtlı başı ve sonu eksik bir yazmadır (nu. Y-I/1). İkinci bölüm (beyit 2264-8944) I. Selîm dönemi (salt. 1512-1520) ve özellikle İran ve Mısır seferlerini; üçüncü bölüm I. Süleymân'ın saltanatının (salt. 1520-1566) ilk iki yılındaki olaylar ile Belgrad ve Rodos'un fethini anlatmaktadır. İkinci ve üçüncü bölümü içeren yazmanın şimdilik bilinen tek nüshası Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ndedir (Revan Köşkü-1287). *Şeh-nâme*'nin ikinci bölümü üzerine yaptığım doktora çalışması kitaplaşma aşamasında olup bu kitaba diğer iki cilt/bölüm de eklenmiştir. 2016'da yayımlanacak olan kitapta ayrıntılarıyla görüleceği üzere üç bölüm birlikte ele alındığında Mahremî'nin 12.280 beyitten oluşan bir *Şeh-nâme* yazdığı ortaya çıkmaktadır.

Te'lîf tarihi şimdilik tam olarak saptanamayan *Şeh-nâme* baştan sona okunduğunda Mahremî'nin eserini yazma süreci hakkında bilgi edinmek en azından tahminde bulunmak imkânı doğmaktadır. Öncelikle Mahremî'nin her bir bölümü sırayla II. Bâyezîd, I. Selîm ve I. Süleymân'a sunmak üzere yazdığı anlaşılmaktadır. Bu durum, Mahremî'nin yazdığı bölümleri padişahlara sunmadığı ya da sunsa bile beklediği karşılığı alamadığı ihtimalini akla getirmektedir. *Şeh-nâme*'nin bütününde dikkati çeken diğer bir husus ise bir bölümde bulunan beyitin/beyitlerin diğer bölümlerde yer alıyor olmasıdır. Yayına hazırlanan kitapta ayrıntılarıyla ele alındığı üzere birinci bölümü II. Bâyezîd için kaleme alan Mahremî; ikinci bölümde özellikle bu padişah için yazdığı medhiye ile bazı beyitleri aynen ya da çok az değişikliklerle veya bazı bölümleri tamamen ya da bazı beyit

atlamalarıyla I. Selîm ve I. Süleymân için yazdığı bölümlerde alın-tılamıştır. Mahremî'nin burada sözünü ettiğimiz yazma tekniği bu makalenin konusunu da etkilemektedir. Zira *Şeh-nâme*'nin birinci bölümünde yer alan şehir ve mekân tasvirleri diğer bölümlerde yukarıda belirtilen şekillerde yer alabilmektedir.

Şeh-nâme'de yer alan şehirler ve diğer mekânlar

Şeh-nâme'nin her üç bölümünün te'lîf tarihleri şimdilik belli değildir. Birinci cildinin baş ve son kısmı eksik olduğundan eserin ne zaman kaleme alındığını ancak metindeki bilgilerden yola çıkarak tespit etmek mümkün olmaktadır. Her bir cildin yazım tarihini tespit etmek, Mahremî'nin şehir anlatısına kadar yazılmış Türkçe şehir anlatılarıyla onun anlatısı arasında bir ilişki olup olmadığını bir ilişki varsa bunun nasıl gerçekleştiğini görme imkânını ortaya çıkaracaktır. Birinci ciltteki Edirne anlatısında sözü edilen yeni câmi, kitabesinden 893'de (1487-88) tamamlandığı anlaşılan II. Beyazıt Câmii ve Külliyesi'dir.³ Dolayısıyla bu bilgi, birinci cildin 1487 ile en geç 1512 tarihleri arasında yazılmış olabileceğini göstermektedir. Bu durumda, birinci ciltteki şehir anlatılarını 1512 yılına kadar Türkçe yazılmış şehir anlatılarıyla birlikte değerlendirilmesi uygun olmaktadır. İkinci cildin I. Selîm döneminden, üçüncü cildin ise bu ciltte en son anlatılan 1523'te gerçekleşen Rodos'un fethiyle sona ermesinden eserin bu tarihten hemen sonra yazıldığı düşünülebilir.

1512 yılına kadar başta İstanbul'la ilgili olmak üzere Türkçe manzûm, mensûr veya manzûm-mensûr karışık yazılmış çok sayıda şehir anlatılarını içeren metin bulunmaktadır.⁴ Bu metinler arasında

³ Câmi ve külliye için bkz. Semavi Eyice, "Beyazıt II Camii ve Külliyesi," *TDVİA*, c. 6 (İstanbul: TDV, 1992), 42-5.

⁴ Şehirleri anlatan metinler üzerine yapılan çalışmaların sayısı son yıllarda artmıştır. Bunların hepsini burada belirtmek mümkün olmadığı için son yıllarda yapılan çalışmalar ile ilk yapılan çalışmaların künyeleri verilmekle yetinilecektir. Hatice Aynur, "Şehri Sözle Resmetmek: Osmanlı Edebî Metinlerinde İstanbul," *Antik Çağ'dan 21. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, baskıda; İbrahim Halil Tuğluk, Bahir Selçuk, "Bir Mecmuanın Işığında 18. Yüzyılda İstanbul," *Akademik Bakış*, s. 16 (2009): 212-24; Abdüllatif Çelebi Latifi, *Evsaf-ı*

mesnevî nazım biçimi ve manzûm-mensûr karışık yazılmış olanlarla Mahremî'nin metni arasında konu, söz dağarcığı, üslûp bakımından farklılık ve benzerliklere bakmanın Türkçe şehir anlatılarını anlamaya katkı sağlayacağı âşikârdır. Fakat böyle bir karşılaştırma başka bir yazının konusu olduğu için burada Mahremî'nin anlatısının diğer anlatılardan ayıran önemli bir özelliği vurgulanmakla yetinilecektir. Mahremî bu tasvirleri/anlatıları dönemin padişahı o şehre gittiği için yazmaktadır, şehri övmeye aynı zamanda padişaha yapılan övgünün bir devamı niteliğindedir. Halbuki Tâcîzâde Ca'fer Çelebi'nin (ö. 1515) yazımını 899'da (1493) tamamladığı *Heves-nâme* mesnevîsiyle birlikte başta İstanbul olmak üzere şehirler mesnevî tarzındaki metinlerde anlatının mekânı olmaya başlamışlardır.⁵ Mahremî'nin anlatısı Antepli İbrâhîm b. Bâlî'nin⁶ 1488'de tamamladığı *Hikmet-nâme*'sindeki İstanbul anlatısına benzetilebilir, fakat

.....
İstanbul, haz. Nermin Suner (Pekin) (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1977); Hasan Akay, *Fatih'ten Günümüze Şairlerin Gözüyle İstanbul*, 2c. (İstanbul: İşaret, 2007); Asaf Hâlet Çelebi, *Divan Şi'rinde İstanbul: Antoloji* (İstanbul: İstanbul Fethi Derneği, 1953). Ayrıca şehir anlatıları için önemli bir tür olan şehrengîzleri de belirtmek gerekir. Türk edebiyatında şehrengîz ve benzeri metinler üzerine güncel, eleştirel ve ayrıntılı bir çalışma olarak bkz. Barış Karacasu, "Türk Edebiyatında Şehr-engîzler," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5, s. 10 (2007): 259-313. Ayrıca, şehrengîz metinleri üzerine dikkate değer ilk çalışmalar olarak şunları da belirtmek gerekir. Bkz. Mustafa İzzet, "Türk Edebiyatında Şehrengîzler" (Bitirme Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1935-36); Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatında Şehrengîzler ve Şehrengîzlerde İstanbul* (İstanbul, 1958).

- 5 Şehirlerin özellikle hasbihâl türü mesnevîlerde mekân olarak yer almasına değinen bir yazı olarak bkz. bkz. Ali Emre Özyıldırım, "Sergüzeşt-nâmeler Üzerine Hasbihâl veya Hasbihâlin Sergüzeşti," *Nazımdan Nesire Edebî Türler*, haz. Hatice Aynur ve öte. (İstanbul: Turkuaz, 2009): 134-65.
- 6 İbrâhîm İbni Bâlî hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamakta olup *Hikmet-nâme*'den Antepli olduğu ve Memluk sultanı Kayıtbay'a (salt. 1468-1496) intisap ettiği anlaşılmaktadır. Eser üzerine iki Doktora tezi hazırlanmış olup İstanbul'la ilgili bölüm Mustafa Altun'un tezinde yer almaktadır. Bkz. Mustafa Altun, "İbrahim b. Bâlî: Hikmetname (İlk Altı Bin Beyit): Dil İncelemesi" (Dr Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2003). İstanbul'la ilgili bölüme dikkat çeken bir yazı Hasan Ali Esir tarafından kaleme alınmıştır. Bkz. "İbrahim İbn-i Bâlî'nin Hikmet-nâme'sinde İstanbul," *I. Uluslararası Türk Edebiyatında İstanbul Sempozyumu Bildirileri*, Editör Erol Ülgen, Emin Özbaş (İstanbul: Beşir Kitabevi, 2009), 407-15.

Bâlî, gözlemlerinin yanısıra Arap kaynaklarında ve sözlü kültürde yer alan İstanbul'la ilgili temaları (efsanevî kuruluşu, tılsımları gibi) anlatısına katmaktadır.

Burada önce *Şeh-nâme*'deki şehir tasvirlerinin sırayla dökümü (cilt, beyit numarası ve varsa başlık) yapıp ardından belirli başlıklar altında yer alan tasvirlerdeki Mahremî'nin anlatımı ve anlatıklarının dikkat çeken hususiyetlerine odaklanılacaktır. Aşağıdaki dökümden anlaşılacağı üzere Mahremî, Çöke Yaylası, Edirne (2 kere), İstanbul' (2 kere), Amasya (2 kere) ve İskenderiye olmak üzere dört şehir ile bir yaylayı padişahların bu yerlerde ikâmet etmesini vesile ederek tasvir etmiştir. Birinci ve üçüncü ciltteki tasvirler dönemin yaygın uygulaması doğrultusunda Farsça başlıklar altında yer almaktadır. İkinci ciltte/bölümde başlıkların yazılması için boşluk bırakıldığı görülmektedir. Başlıkların yazılmamasının müstensihden mi yoksa müellifin kendisinden mi kaynaklandığı belli değildir. Hatta mevcut başlıkların müstensih veya yazar dışında bir başkası tarafından eklenme ihtimali olduğunu belirtmek gerekir. *Şeh-nâme*'deki şehir tasvirleri ve başlıkları şöyle sıralanabilir:

Birinci cilt: II. Bâyezîd dönemi

- *Çöke Yaylası*, 304-332 (28 beyit). *Zikr-i germâ ve refte-i Sultân Bâyezîd hallede mülkehu be-yaylak-ı Çöke*
- *Edirne*, 374-410 (36 beyit). *Sıfat-ı şehr-i Edrene*
- *İstanbul*, 935-991 (80 beyit). *Zikr-i Kostantiniyye*
- *Amasya*, 1766-1784 (18 beyit). *Der-medh-i Haracne[?]-i Rûm ve sıfat-ı ân-merz-bûm*

İkinci cilt: I. Selîm dönemi

- *Amasya*, 3839-3859 (20 beyit)
- *Edirne*, 4902-4945 (43 beyit)
- *İskenderiye*, 8112-8150 (38 beyit)

- 7 Mahremî, şimdilik hangi yılda olduğunu tespit edemediğimiz büyük bir İstanbul yangını anlatır (b. 4791-4901/110 beyit). Bu tasvir, doğrudan şehir anlatısı olmadığı için başka bir yazıda değerlendirmek üzere bu makaleye dahil edilmemiştir.

Üçüncü cilt: I. Süleymân dönemi

- *İstanbul*, 9582-9969 (369 beyit) *Zikr-i sıfat-ı şehri-i Kostantiniyye hamiyyet 'ani'l-be'sa' ve'l-beliyye ve Zikr-i Sıfat-ı şehri-i Galata ve kal'a-i Yenihisâr ve kasr-ı hazret-i Ebî Eyyûb Ensârî 'aleyhi Rahmetu'llâhu'l-Bârî*

Şehirler ve özellikleri

Çöke Yaylası:⁸ Şimdilik hangi yıl olduğu tespit edilemeyen bir yaz mevsiminde havanın olağanüstü sıcaklığını gören II. Bâyezîd yaylağa gitmeye karar verir. Mahremî'nin anlatımına göre cehennem bu sıcak havayı görmüş olsaydı fersah fersah kaçardı:

*Göreydi ol havâ-yı germi dûzah
Harâretten kaçardı niçe fersah (b.307)*

Mahremî önce yaylanın fiziksel özelliklerinden söz eder. Çöke yaylası, Rıdvan'ın görme fırsatı olsaydı ikinci bir cennet sanacağı kadar güzel bir yerdi. Yeşilliği, havası ve suyuyla İrem bağına benzemekteydi. Her tarafından sular akmakta, çınar, servi, şimşir ve çam fıstığı ağaçları sulara gölge bırakmaktadır. Dünyada çok yer görmüş olanlar bile onun suyunun benzerini görmemiştir. Suları o kadar soğuktur ki hiç kimse elini sokup içinden üç taş çıkaramazdı. Askerle birlikte yaylaya gelen padişahın isteğiyle su kenarlarına çadırlar kurulur. İçme suyunun kaynağına padişah için büyük bir “suffe” hazırlanır. Padişah, sıcaklar geçene kadar “ravza-i cennette ‘işret” edip sonunda İstanbul'a döner.⁹

8 Çöke Yaylası'nın bugün tam olarak nereye tekabül ettiğine dair bir bilgiye şimdilik ulaşılamadı. Ahmed Bâdî'nin *Riyâz-ı Belde-i Edirne: 20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirne'si*, haz. Niyazi Adıgüzel, Raşit Gündoğan, c. 1/2 (Edirne: Trakya Üniversitesi, 2014), 946'da 72 tane köyü olan Çöke Nahiyesi geçmektedir. Yayla bu bölgede olabilir.

9 Erken döneme ait birincil kaynaklar Osmanlı sultanlarının yaz aylarını geçirmek üzere yaylalara gittiklerinden söz etmektedir. Meselâ, yine Mahremî, *Şeh-nâmesi*'nin birinci cildinde “Reften-i Sultân-ı Rûm be-yaylak-ı

Mahremî'nin Çöke Yaylağı üzerine söyledikleri gerçeklikten yola çıkarak yazılmıştır. Fakat yaptığı benzetme ve tanımlarda kullandığı söz dağarcığı Osmanlı/İslâm dünyasının en güzel mekân algısına yani cennet tasvirlerine dayanmaktadır.

Edirne: Yukarıdaki dökümde görüldüğü üzere Mahremî Edirne'den hem birinci ciltte (374-410/36 beyit) hem de ikinci ciltte (4902-4945/43 beyit) söz etmektedir. Birinci ciltteki “Sıfat-ı şehri-i Edrene” başlığı altında yer alan 36 beyitlik tasvirin 33 beyti çok az farkla ikinci ciltte de yer almaktadır. Daha önce işaret edildiği gibi ikinci ciltte başlık yeri boş kalmıştır. II. Bâyezîd'in Edirne'de ikamet edişi şerefine bu tasviri yazan Mahremî, aynı tasviri on beyit daha ekleyerek I. Selîm'in de aynı şehirde ikameti için de kullanmaktan çekinmez. II. Bâyezîd, her bir şehzâdesini bir şehre gönderip memlekette huzûr ve adâleti sağladıktan, I. Selîm ise büyük İstanbul yangınından sonra Edirne'ye gitmiştir.

Mahremî önce Edirne'nin doğal güzelliğinden övgüyle söz eder, buna göre İrem bahçesi gibi gül ile dolu olup, baştan başa reyhan, sünbül ve yeşille kaplıdır. Havası güzeldir; her köşesinden çok lezzetli Kevser suyu akmaktadır. Âb-ı Hayvan onun sularını görünce karanlıkta kalmayı tercih etmiştir. Gökyüzüne erişen binaları vardır ki içi dışı Kâşî usûlü yapılmış çinilerle süslenmiştir. Kimisi Mescid-i Aksa'ya, kimisi Ka'be'ye benzeyen büyük câmileri olup içleri insan doludur. Mahremî, binaların genel övgüsünü yaptıktan sonra bunların isimlerini vererek hem güzelliklerini hem de öne çıkan özelliklerini anlatır. Murâdiye semtinde Mevlevîhâne vardır, burası güzellerin toplandığı bir yer olup, neylerin sesi çarha erişmektedir. Nakkaşlar yüksekliği arşa ulaşan Yenicâmi'nin duvarlarını nakkaşlar baştan başa süslemiş-

Sofiyye ve hisâr-sâhten-i vüzerâ ber-leb-i Tuna” başlığı altında II. Bâyezîd'in Sofya yaylasına gittiğini belirtmekle birlikte bu konaklamaya dair sadece 3 beyitte (1689-1691) bilgi verip, Tuna kenarında kale yapımına başlanmasını anlatmayı tercih etmektedir. Sultanların, yaylaya gitme alışkanlıklarından ne zaman vazgeçtikleri ve bunun yerine neyi ikâme ettiklerine dair şimdilik bir çalışmaya rastlanmamıştır.

tir, her köşesinde birer minare vardır. Şair, yeni bir eser görmek isteyenin Bâyezîd'in bu câmisine bakması gerektiğini belirttikten sonra câminin bulunduğu yeri, Dârüşşifâsı'nı, tabiblerinin ehil oluşunu anlatır. Şehrin içi de güzellerle doludur. Burada yüksekliği gökyüzüne çıkan, her göreninin nakkaşını övdüğü, içi güzellerle dolu padişahın kasrı vardır. Mahremî, ikinci ciltteki tasvirin girişine eklediği beyitlerde Meriç, Tunca, Arda nehirlerinin övgüsü ile şehrin “Berberiyye”¹⁰ adlı semtinin övgüsünü yapmaktadır.

Cevânibden akar zî-sahn-ı hurrem
Merîc ü Tunca gûyâ âb-ı Zemzem (b. 4909)
Dilersen ki_idesin seyr-i beriyye
Seherden eyle 'azm-i Berberiyye (b. 4910)
Merîc'i geç birez gez tâ ki Arda
Gele önüne Tunca kala arda (b. 4911)

Mahremî'nin Edirne tasviri, Çöke Yaylağı tasvirinde olduğu gibi gerçek bilgiler içermekle birlikte dönemin kitabî şehir algısını da yansıtmaktadır. Benzetmeler İslâmî dünyanın ideal şehir, bina göndermeleriyle yapılmıştır.

İstanbul: Yukarıdaki dökümden anlaşılacağı üzere Mahremî İstanbul'dan hem birinci ciltte (935-991/80 beyit) hem de üçüncü ciltte (9582-9969/369 beyit) söz etmektedir. Birinci ciltteki “Zikr-i Kostantiniyye” başlığı altında yer alan 80 beyitin 47'si ya aynen ya biraz değişikliklerle ya da bir mısra' olarak üçüncü ciltte yer almaktadır. Üçüncü ciltteki İstanbul anlatısının iki başlığı vardır. Önce “Zikr-i sıfat-ı şehir-i Kostantiniyye hamiyet 'ani'l-be'sa' ve'l-be-liyye” başlığı altında İstanbul'un binaları ile fiziksel güzelliğine odaklanılır (9582-9700); ardından İstanbul'un o dönemde önemli semtleri olan Galata, Yenihisâr ve Eyüp “Zikr-i Sıfat-ı şehir-i Galata ve kal'a-i Yenihisâr ve kasr-ı hazret-i Ebî Eyyûb Ensârî 'aleyhi Rahmetu'llâhu'l-Bârî” başlığı altında anlatılır. Birinci ciltteki İstanbul

¹⁰ Mahremî'nin sözünü ettiği bu yere kaynaklarda şimdilik rastlanılmamıştır.

anlatısından önceki bölümde sözü edilen olaylar arasında Şehzâde Abdullah'ın ölümü (1481'den sonra)¹¹; sultanın İstanbul'a gelmesi, Rûm ülkesinin sitemden kurtulması, adaletin gelmesi, ziraatin artması anlatılır ve Cem Sultan'ın (ö. 1495) adı belirtilir. Bu bilgiler Cem Sultan'ın II. Bâyezîd karşısında taht kavgasını kaybedip Temmuz 1482'de Rodos'a geçmesiyle II. Bâyezîd'in İstanbul'a döndüğünü ve Mahremî'nin bu geri dönüş üzerine İstanbul tasvirini yazdığını ortaya koymaktadır. Üçüncü ciltte ise I. Selîm'in ölümü ve cenaze töreni; I. Süleymân'ın tahta çıkmasını anlatarak konusuna giriş yapan Mahremî, tahta yeni geçen Kânûnî'nin İstanbul'da olmasını fırsat bilerek daha önce de işaret edildiği üzere İstanbul tasviri yaparken yeni sultanı övmektedir.

Toplam 369 beyitten oluşan üçüncü ciltteki İstanbul anlatısı müstakil bir incelemeyi¹² hak edecek içeriğe sahip olduğundan burada Mahremî'nin hangi konuları anlatmayı tercih ettiğinin dökümü çıkarılmakla yetinilecektir. Ayrıca bu uzun İstanbul anlatısının içinde Arapların İstanbul'a yaptığı seferlerden bahseden bölüm de bulunmaktadır.

Öncelikle İstanbul'un dünya üzerindeki benzersizliğini vurgulayan Mahremî, deniz ve karada çok yer gezen İskender'in bile “şehir-i Kostantin”e benzer bir yer görmediğini belirtir:

Sikender gerçi gezmiş bahr u berde
Ser-â-ser seyr kılmış huşk u terde (b. 935/9600)
Velîkin görmemiş bir şehir ü bir kend
Sevâd-ı şehir-i Kostantin'e mânend (b. 936/9601)

¹¹ İncelenen kaynaklarda Şehzâde Abdullâh'ın ölüm tarihiyle ilgili bilgiye rastlanmamıştır. İbn Kemâl, *Tevârîh-i Âl-i Osmân: VIII. Defter, Transkripsiyon*, haz. Ahmet Uğur (Ankara: TTK, 1997), 56'da yer alan “Hazret-i pâdişâh-ı vilâyet-penâh, serîr-i saltanata 'urûc itdükden sonra ki çok zamân geçmedi Sultân Abdullâh öldi” bilgisi, şehzadenin ölümünün II. Bâyezîd'in 22 Mayıs 1481'de tahta geçmesinden sonra olduğunu tespit etme imkânını sağlar.

¹² Hem birinci ciltteki hem de bu ciltteki İstanbul anlatısını o dönemde yazılmış manzûm anlatılarla karşılaştıran ayrı bir incelemeyi yazmayı planlamaktayım.

Birinci bölümde, şehrin kalelerinin, surlarının, burçlarının ve binalarını yüksekliğini, bu binalar için kullanılan malzemenin kalitesini övgen şair, isim vererek Ayasofya; Yeni Câmî, imareti, darüş-şifası, medresesini (II. Bâyezîd Külliyesi) yapı olarak medhetmesinin yanı sıra içlerinin insan dolu olmasını da vurgular.

Mahremî, “Zikr-i Sıfat-ı şehri Galata ve kal’a-i Yenihisâr ve kasr-ı hazret-i Ebî Eyyûb Ensârî ‘aleyhi Rahmetu’llâhu’l-Bârî” başlığı altında sırayla Galata, Yenihisâr Kalesi ve kasr-ı Hazret-i Ebî Eyyûb Ensârî’yi anlatır. Önce Galata’dan övgüyle bahseder, gönlüne seslenerek İstanbul’u yeteri kadar dolaştığını, denizi geçerek Galata seyrine gitmesi gerektiğini belirtip burasının havası, suyu, insanlarını, eğlence hayatı gibi pek çok özelliğini öne çıkarır.

*Sitânbûl’ı yeter geşt itdür ata
Geç imdi bahri kıl seyr-i Kalâta (b. 9702)*
*Ne şehri ol kim güzergâh-ı zarîfân
Mahall-i geşt ü cevân-ı harîfân (b. 9703)*

Ardından Tophane bölgesini ve insanlarını; Eyüb’ü ve Yenihisâr’ı (Anadoluhisarı) kirazı, eğlencesi ve doğal güzelliğiyle birlikte yüceltir.

Amasya: Şimdilik kesin olmayan bir tarihte II. Bâyezîd’in Amasya’da konaklaması üzerine Mahremî, birinci ciltte Amasya’yı “Der-medh-i Haracne[?]-i Rûm ve sıfat-ı ân-merz-bûm” başlığı altında on sekiz beyitte anlatır. İkinci ciltte ise Çaldıran Savaşından sonra (1514) İstanbul’a dönüşü sırasında aralarında İspir ve Bayburd kaleleri olmak üzere İran ile ortak coğrafyadaki pek çok şehri savaşıyor veya savaşsız Osmanlı topraklarına katan Yavuz Sultan Selîm’in kışı (1514-1515) Amasya’da geçirmesi üzerine aynı tasviri tekrarlar. Bu tasvirin, birinci ciltteki tasvirden farkı on sekiz beyite iki beyit eklenerek beyit sayısının yirmiyeye çıkması ve başlık yerinin boş bırakılmasıdır. Ayrıca, tasvirde önce kışın gelişini, yapılan hazırlıkları edebî bir dille anlatır.

Mahremî’nin Amasya anlatısının en dikkat çeken tarafı şehrin doğal güzelliklerini öne çıkarmasıdır. Herhangi bir mimarî yapıya gönderme yapmaz. Kasırlarını över ama bu genel bir övgüdür:

*Eger hûr-ı cinân görse kusûrın
Görürdi bâg-ı firdevsün kusûrın (b. 1767/3840)*

Başta İstanbul, Bursa, Edirne gibi şehirlere için yapılan övgülerde kullanılan şehrin dünyada benzerinin görülmemesi; ikinci Mısır olması; akarsularının Nil nehri gibi; içilecek sularının cennet suyuna benzetilmesi gibi olması gibi ifadeleri Mahremî, Amasya’yı anlatmak için de kullanır:

*Zihî şehri Amâsiyye ki mislin
Cihânda görmemişdür ins-ile cin (b. 1766/3839)*
*Revâdur ger dinürse Mısr-ı Sâni
Ki olurdu görse ana Mısr Sâni (b. 1768/3841)*
*Revân olmuş içinden nehr-i Nil’i
Sanasın bâg-ı cennet selsebîli (b. 1769/3842)*

Baştan sona yemyeşil olan Amasya’nın ovalarının ördek ve kaz ile dolu olduğunu, dağının tepesinin kılıç çekmiş gibi gökyüzüne ulaştığını; dağa çıkan yollarının mızrak gibi ince ve kıvrımlı olduğunu; dağda her çeşit hayvanın yaşadığını; yine dağın tepesindeki kalesinin bulut gibi görüldüğünü; sur ve burçlarının demirden yapılmış gibi görüldüğünü bu yüzden kapı ve duvarlarının fitneden uzak olduğunu; burcunda Süreyyâ’nın gözcü; Zühâl’in muhafız; Mirrîh’in kapıcı olduğunu ifade eden Mahremî’nin bu tasviri yine dönemindeki ortak şehir algısını yansıtmaktadır.

Mahremî tasvirini, birinci ciltte yazma nedenini ifade eden beyitle bitirirken ikinci ciltte ise bu beyitten sonra gelen iki beyit daha ekleyerek Allah’ın şehri her türlü kötülükten koruması, içinin cennet gibi nurla doldurmasını, kapı ve duvarının mamur kılması için dua eden ifadelerle yer vermektedir:

*Zihî kâh u zihî husn u zihî şehri
Ki sultân ola anda husrev-i dehr (b. 1784/3857)*
*Hudâ mahfûz idüp anı halelden
Fesâd u fitne vü hedm ü zeleden (b. 3858)*

*İçin cennet-sıfat pür-nûr kılsun
Der ü divârını ma'mûr kılsun (b. 3859)*

İskenderiye: Yavuz Sultan Selîm, Mısır'ı yönetimi altına alması 21 Rebûlevvel 923'te (13 Nisan 1517) son Memlûk sultanı Tümen Beg'in (Tomanbay) öldürülmesiyle gerçekleşmiştir.¹³ Yavuz'un Mısır seferini ayrıntılarıyla anlatan Mahremî, onun Tomanbay'ın ölümünden sonra İskenderiye'yi ziyaret etmesi vesilesiyle şehri tasvir eder. Yukarıda belirtildiği üzere *Şeh-nâme*'nin ikinci cildinde, 8112-8150 (38 beyit) beyitleri arasında yer alan bu anlatıda Mahremî, öncelikle şehrin fiziksel özelliklerine ve önemli mimarî eserlerine vurgu yapıp şehrin İskender ile olan ilişkisine göndermelerde bulunur. Böylece Yavuz'un devrin İskender'i olduğunu hatırlatır.

Mahremî'nin anlatımına göre, Yavuz İskenderiye'nin yükseklerdeki kalesini görmek, rind gibi sultanlığı bırakıp “levendâne” denizde dolaşmak ister. Çok hızlı bir şekilde Nil üzerinden İskenderiye'ye ulaşmasını Zülkarneyn, İskender, Süleyman peygamber, Per-vîz gibi efsanevî kahraman/yöneticilere gönderme yaparak anlatır. Hızla uçan bir kuş gibi o sağlam kaleye ulaşıp seyr eder. Ortalarında deniz olan ve birbirine bakan her biri “çarh-ı âlî” iki kale vardır. Biri kara tarafına, diğeri adaya bakmaktadır. Her birinin benzeri Çin Denizi'nde bile olmayan bu kaleleri gezenler “âlem-i hâb u hayâli” gördüklerini sanır. Bu mübarek kaleye ulaşan Yavuz'un başında altından tacı vardır ve bu taca sanki İskender'in aynasının parıltısı vurmaktadır. Onun gelişini gören İskenderiye'nin ileri gelenleri kutlamalar yapar, her tarafda İskender'in davuluna benzer davullar dövülür, her taraftan toplar atılır. Osmanlı metinlerinde “Âyîne-i İskenderî” olarak geçen “İskender'in Aynası” İskenderiye limanından bir sütun üzerine konulmuş top ayna olup gemilerin limana yaklaşmadan görülmelerini sağlamaktaydı. İskender'in bu aynayı seyr et-

¹³ Hayatı için bkz. Cüneyt Kanat, “Tomanbay,” *TDVİA*, c. 41 (İstanbul: TDV, 2012), 236-37.

mesi gibi I. Selîm topun atıldığı kayaya bakar. Top seyrinden sonra “Bâb-ı Reşid”¹⁴ dolaşır, şehrin içine İskender gibi girip kasırları ve sarayları temaşa eder. Her yöndeki yolları dolaşarak geçer ve “Câmi-i Garbî”¹⁵ denilen câmiyi görür ve girip “namâz-ı def-i kerbî” kılar. Şehrin bütün temaşa yerlerini gezen, her tarafını tavus gibi dolaşan Yavuz, dolaşılması/görülmesi hayırlı olmayan “Bâb-ı Garbî”¹⁶ seyr etmez. Zira, seyr ettiği saatte güneşin doğuşunun batıda kıyâmet koparacağını bilmektedir:

*İdüp her sû egerçi şehri seyrân
Çü tâvûs itdi gûşe gûşe cevân (b. 8147)*
*Velîkin Bâb-ı Garbı itmedi seyr
Değüldi gâlibâ seyri anun hayr (b. 8148)*
*Bilürdi kim kıparurdu o sâ'at
Tulû'-ı şems magribden kıyâmet (b. 8148)*

Kale gezmesini bitiren Yavuz Mısır'a diğeri bir ifadeyle Kahire'ye döner. Öte yandan Mahremî, Evliyâ Çelebi'nin oldukça detaylı anlattığı Yavuz'un bu kalenin dışına denize karşı, içi topraklarla dolu “sedd-i metîn” burçlu kale inşa ettirdiğine işaret etmez.¹⁷

Sonuç

Mahremî'nin üç bölüm/ciltten oluşan ve her bir cildini sırayla II.

¹⁴ Evliyâ Çelebi (ö. 1684?) *Seyâhat-nâme*'sine göre “Bâb-ı Reşid”, İskenderiye Kalesinin doğu kapısı olup iki kat demirden yapılmıştır. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, c. 10 (İstanbul: YKY, 2007), 358.

¹⁵ Evliyâ Çelebi *Seyâhat-nâme*'sinde “Evsâf-ı Câmi'ü'l-Garb” başlığı altında bu câmiyle ilgili dolaşımında olan pekçok gerçek ve efsanevî bilgiyi detaylı olarak yazmıştır. Bkz. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, X, 362.

¹⁶ Evliyâ Çelebi, “Evsâf-ı Kal'a-i Garb” başlığı altında bu kal'eyi uzun uzun anlatmakla birlikte “Bâb-ı Garb” için ayrı bir başlık açmamış ve Mahremî'nin anlattığı bu kaleyle ilgili kıyâmet alametinden söz etmemiştir. Bu da, rivayetin Evliyâ Çelebi'nin zamanında unutulmuş olabileceği anlamına gelmektedir.

¹⁷ Bkz. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, X, 364.

Bâyezîd, Yavuz Sultan Selîm ve Kânûnî Sultan Süleymân'a sunduğu *Şeh-nâme* adlı eseri 12.280 beyitten oluşmaktadır. Eserinin her bir bölümünde/cildinde şehir tasvirleri bulunmaktadır. Mahremî, Çöke Yaylası, Edirne (2 kere), İstanbul (2 kere), Amasya (2 kere) ve İskenderiye olmak üzere dört şehir ile bir yaylayı, padişahların bu yerlerde ikâmet etmesini vesile ederek tasvir etmiştir. Ancak, Mahremî'nin *Şeh-nâme'sinin* her üç cildi arasında yakın metinlerarası ilişki olduğu için bir ciltte anlatılan şehir tasvirinin önemli bir kısmı diğer ciltte de yer almaktadır.

Bu yazıda, Mahremî'nin tasvir ettiği şehirlerin hangi özellikleri üzerinde durduğunun, bu özelliklerin ne kadarının şehrin kendisinden kaynaklandığı ne kadarının da Mahremî'nin zihnindeki şehir algısını temsil ettiğine dikkat çekilmeye çalışılmış, ayrıca, her bir ciltteki şehir anlatıları arasındaki metinlerarası ilişkiler tespit edilmiştir.

Yenipazarlı Vâlî'nin ikinci Kırk Hadîs manzûmesi

M. Fatih Köksal*

MALUM OLDUĞU ÜZERE ON ALTINCI YÜZYILDA Rumeli coğrafyası, adeta bir şiir ve edebiyat menba'ı idi.

İşte “Türk asrı”nda bu bölgeden yetişen şairlerden biri de Yenipazarlı Vâlî'dir (1565-1599).¹ 33 yıllık kısa ömrüne irili ufaklı eserler sığdıran şairin en önemli eseri kuşkusuz ki, aynı zamanda en hacimli eseri olan *Hüsn ü Dil* mesnevîsidir. *Hüsn ü Dil*'inden öğrendiğimizde göre *Le'âl-i Aşk* ve *Aşk-nâme* adlı eserleri de olan Vâlî'nin bu iki eserinin bugüne kadar herhangi bir nüshasına rastlanmadığı gibi herhangi bir kaynaktan da adlarından söz edilmemektedir.

Bunlardan başka şairin iki manzum kırk hadîs tercümesi yazdığı da bilinmektedir.

Kırk hadîsler üzerine pek çok çalışması ve bu hususta müstakil bir de kitabı bulunan Abdulkadir Karahan, Vâlî'nin ilk kırk hadîs tercümesini “elde nüshası bulunmayan kırk hadîs tercümeleri” arasında zikreder.² Biz, *Hüsn ü Dil*'in neşri münasebetiyle Yenipazarlı Vâlî ve eserleriyle ilgilenirken bu konuya da eğilmiş ve herhangi bir nüshası bilinmediği kaydedilen bu eserin üç nüshasını tespit ettik. Şairin *Çil Hadîs-i Şerîf* adını verdiği bu ilk kırk hadîs tercümesi

* Ahi Evran Üniversitesi.

¹ Vâlî ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. M. Fatih Köksal, *Yenipazarlı Vâlî Hüsn ü Dil: İnceleme - Tenkitli Metin* (İstanbul: Kitabevi, 2004).

² Abdulkadir Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis Toplama, Tercüme ve Şerhleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1991), 303.

tarafımızdan makale hâlinde yayımlandığından³ burada o eserden tekrar bahsetmeyeceğiz.

Vâlî'nin ikinci kırk hadîs tercümesinin bilinen tek nüshası ise Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih 5427 numarada kayıtlı bir Mecmû'a'nın içinde 189^b-193^b sayfaları arasında yer almaktadır. “Şerh-i Hadîs-i Erba'ın-i Merhûm Vâlî Efendi Raḥmetu'llâhi 'Aleyh” başlığıyla başlayan eserde, bu başlığın hemen üstüne –muhtemelen yakın zamanlarda–kurşun kalemle “Merhûm Vâlî Yenibâzârlıdır” kaydı düşülmüştür.

Bu eser, 215 beyit tutarındaki ilk kırk hadîs tercümesine göre hacimce daha küçüktür. İlk kırk hadîs tercümesi gibi bu da remel bahrinin *fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ülün* kalıbıyla yazılmıştır. 159 beyit tutarındaki ikinci kırk hadîs tercümesi, tertip şekli bakımından da ilkinde benzerdir. İki eser arasında şekil bakımından yegâne farklılık, birinci kırk hadîs tercümesinde hâtîme bölümü mesnevî tarzında iken ikincide bu bölümün de hadîs tercümesi gibi kıt'a nazım şekliyle yazılmış olmasıdır. Eser, 77 beyit tutarında mesnevî tarzında yazılmış bir bölümle başlamaktadır. Bu bölümün ilk kısmının 20 beyti tevhi'ddir. Sonraki beyitler, insanın işlediği amele göre değer ve karşılık bulacağına dair öğüt verici ifadeleri içermektedir.

Eser, “Na't-i Şerîf ve Sebeb-i Te'lîf” başlığı altında yine mesnevî nazım şekliyle yazılmış 45 beyitlik bölümle devam etmektedir. Bu bölümde na't ile sebeb-i te'lîf, başlıktaki ifadeye uygun olarak iç içedir. Burada ağırlıklı olarak eserin niye telîf edildiği üzerinde durulurken aynı zamanda Hz. Peygamber de övülmektedir. Eserini yazma sebebi (sebeb-i te'lîf) olarak şairin ilk manzum kırk hadîsinde -ve kırk hadis ve tercümelerinin hemen hepsinde- olduğu gibi⁴ kırk hadîs ezberlemekle ilgili malum ve meşhur hadîs gösterilir.

3 M. Fatih Köksal, “Yenipazarlı Vâlî'nin Manzum İlk Kırk Hadis Tercümesi,” *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi: Abdülkerim Abdulkadiroğlu Armağanı*, Özel Sayı (2007): 237-51

4 Bkz. Karahan, a.g.e., 5.

Bu beyitlerin hemen ardından daha önce de bu vadide birçok eserler verildiği ifade edilir. Vâlî daha sonra, Peygamber'e lâayık ümmet olabilmek için bu kırk hadîsi yazmaya karar verdiğinden, nazımın insanların çoğunun hoşuna gittiği için de eserini manzum olarak kaleme aldığından bahseder ve maksada erişmek için “kırklar”dan yardım istediğini kaydeder. Bu bölümde şair, daha önce de bir hadîs-i erba'ın kaleme aldığını bildirerek o eserinde yazdığı hadîslerin râvîlerini de açıkladığını söyler.

Bu bölüm önceki kırk hadîste olduğu gibi şairin Peygamber'den şefaath dilediği, kendisi için dua ettiği birkaç beyitle sonlanmaktadır.

Mesnevî tarzında kaleme alınan “giriş” diye de adlandırabileceğimiz bu bölümden sonra hadîs tercümelerine geçilmektedir. Bu kırk hadîste de ilkindeki metot uygulanarak, önce hadîsin râvîsi, ardından Arapça hadîs metni nakledilmiş, sonra ikişer beyitlik kıt'alar hâlinde hadîslerin tercümelerine yer verilmiştir. Toplam 41 kıt'a vardır. Son kıt'a bitiş bölümünü teşkil etmektedir. Buradaki birinci hadîs, üçüncü mısralardaki küçük bir farklılık dışında, ilk kırk hadîs tercümesinin 31. hadîsi olarak aynen yer almaktadır.

İkinci kırk hadîs tercümesi, öncekinden hacimce küçük olduğu gibi, eserin niçin ve nasıl yazıldığı konusundaki teferruat bakımından da daha kısadır. Bu eserin dil zenginliği ve ifade gücü bakımından öncekinden zayıf olduğunu da belirtmeliyiz.

Vâlî'nin seçtiği hadîsleri konularına göre tasnif ettiğimizde her iki eserdeki tercihlerin de müşterek olduğu dikkat çekici bir özellik olarak öne çıkmaktadır. Vâlî, en çok insanlar arasındaki ilişkilerin nasıl olması gerektiği ve toplum düzenine ilişkin hususlardaki hadîsleri işlemiştir. Bunları da sırasıyla yardımlaşma, cömertlik, dostluk, kardeşlik, merhamet, ilmin önemi, dünyaya meyletmeme, hilm, tevâzu ve benzeri hasletlerin iyiliği; hırsızlığın, gıybetin, dedikodunun kötülüğü olarak sıralayabiliriz. İkinci olarak ilmin önem ve değerine dair hadîslere yer verilmiştir. Daha az sayıda da amel ve itikatla ilgili hadîsler yer almaktadır.

Metin

*Şerh-i Hadîs-i Erba'în-ı merhûm Vâlî Efendi
rahmetu'llâhi 'aleyh*

- 189b 1 *Bismi'llâhi'r-raḥmāni'r-raḥîm
Sırr-ı eḥādîs-i kelâm-ı kadîm*
- 2 *Şükr-i ni'met-fezâ-yı Rabb-i muġîs
Müslime oldu vâcibü't-tahdîs*
- 3 *Niçe şükr itmesün aña herkes
Ġarḳ-ı en'âmı murğ u mûr u meges*
- 4 *Felek anuñ yaḳar meḳâbiḥin
Melek anuñ oḳur tesâbiḥin*
- 5 *Oldı emriyle neyyir-i a'zam
Nûr-baḥş-ı meşârîḳ-ı 'âlem*
- 6 *Heft bahri nesim-i lutfı muḥîṭ
O biḥâruñ buḥârı çerḫ-ı basîṭ*
- 7 *Çün[kı] ḫalk itdi nev'-i insânı
Aña her yüzden irdi iḥsânı*
- 8 *'İlm ü 'irfân-ıla idüp tekrîm
Virdi zihn-i ḳavî vü 'aḳl-ı selîm*
- 9 *Gösterüp rāh-ı dîn ü imānı
Reh-ber itdi ḫadîs ü Ḳur'ân'ı*
- 10 *Gönderüp ḫalka enbiyâ-yı 'izām
Ḳıldı aḫkām u emr-i nehy[i] i'lām*
- 11 *Mücib oldu meşâliḫ ü ğâyât
Ola insân ecell-i mevcûdât*
- 12 *Ol emānet ki itdi arz u semā'
'Uhdesinde ta'ahḫüdin ibrā'*
- 13 *Nev'-i insāna gördi erzānı
Ḳıldı lâyıḳ ḫilāfete anı*
- 14 *Cümle maḫlûḳdan idüp eşref
Virdi ḫükm-i ḫilāfet-ile şeref*

- 15 *Ya'nî çünkim Ḥudâ-yı cinn ü beşer
Cins-i maḫlûḳa ḳıldı feyz-i nazar*
- 16 *Mülkini itdi 'aḳl-ıla ma'mûr
Eyledi şehvet ü ğazabdan dūr*
- 17 *Çün fazîletde bî-mezâḫimdür
Aña ṭâ'at hemîşe lâzımdur*
- 18 *Nev'-i ḫayvân-ı ğayr-ı nâṭıḳa Rab
Virdi bî-'aḳl şehvet-ile ğazab*
- 19 *Oldı çün mürşid-i ḫredden dūr
Ger ḳuşûr eylese olur ma'zûr*
- 20 *Geldi ammâ çü nevbet-i insân
Üçini daḫı eyledi iḥsân*
- 190a 21 *Eger imdād-ı Ḥaḳḳ idüp irşād
Ġazab u şehveti ide münḳād*
- 22 *Olur anuñ maḳâmı 'iliyyîn
Melek olmaz şerefde aña ḳarîn*
- 23 *Ġazab [u] şehveti ger itmeye rām
Yegdür andan behîmetü'l-in'ām*
- 24 *Ey ğüzîn-i merâtib-i imkân
Nedür itdün mi ḫâlûñi iz'ân*
- 25 *Seni itmiş müheymin ü müte'âl
Maḫzar-ı imtiḫân-ı naḳş [u] kemâl*
- 26 *Yâ olursın ferîşteden efdal
Yâ muḳîm-i maḳâm bil hem eḳdal*
- 27 *Rāh-ı maḳşad ba'id ü müşkildür
Niçe biñ ḫâyil anda ḫâyildür*
- 28 *Çünki gördün emānete lâyıḳ⁵
Zâtuñı ḳıl ḫilāfete lâyıḳ*
- 29 *Mürşidün ḳıl ḫadîs ü Ḳur'ân'ı
Pey-rev it aña 'aḳl u iz'ânı*

5 "emānete": Nüşhada "emānına"

- 30 Ger mu'în olmaya Hudā vü Resül
Katı müşkil durur huşul-i kabül
- 31 Meger Aḥmed cenābına varasın
Yüz urup ayağına yalvarasın
- 32 Saña ümmet diye himāyet ide
Cürmüñe bakmaya şefā'at ide
- Na't-i şerif ve sebeb-i te'lif
- 33 Mürşid-i rāh-ı maşda[k] u maşşūd⁶
Menba'u'l-cüd [u] efdalu'l-mevcüd
- 34 Evvelin fazl-ı cāmi'u'l-āyāt
Āhirin aşl u gāyetü'l-gāyāt
- 35 'Alem-efrāz-ı dīn-i Rabbānī
'Ālem-efrūz-ı şer'-i Yezdānī
- 36 Kāyid-i leşker-i hidāyet-i Haḳ
Mürşid-i menzil-i 'ināyet-i Haḳ
- 37 Mihter'in reh-ber-i menāzil-i cüd
Bihter'in nüşha-i kitāb-ı vüçüd
- 38 Ātī-i nükte-senc-i genc-i nihān
Ṭab'-ı levḥ-i şuver-nümā-yı cihān
- 39 Pāyesinde degül havāşş-ı melek⁷
Ne melek bil muḥakkıkīn-i felek
- 40 Ya'nī kim seyyid-i benī ādem
Faḥr-i 'ālem şefī'-i cümle ümem⁸
- 41 Ümmete himmetin idüp izhār
Buyurur bir kelām-ı gevher-bār
- عن وعلى و ابى الدرداء رضى الله
عليهما عن نبي عليه السلام من حفظ

6 maşşūd: Nüşhada "maşdüḳ"

7 Pāyesinde: Nüşhada "Pādyesinde (?)"

8 Faḥr-i: Nüşhada "Faḥr-i"

- على امتى اربعين حديثاً مما يحتاجون اليه بعثه
الله يوم القيامة فى زمرة العلماء
- 190b 42 Hıfz iden erba'in hadīs-i laṭif
Ki göre nef'ini vazī' u şerif
- 43 Haşr olunur dem-i kıyāmetde
'Ulemā zümresiyle cennetde
- 44 Lā-cerem nice nükte-senc-i suḥan
Mālik-i dürr-i nazm u genc-i suḥan
- 45 Oldılar cāmi'-i hisān-ı şihāh
Kıldılar anı nazmla izāh
- 46 Çün sühületle hıfzı kāyıldür
Nazm ekşer kulüba māyıldür
- 47 Göricek dil bunuñ gibi sebebi
Diledi ide intisāb-ı nebī
- 48 Ya'nī Vālī-i pür-kuşūr u günāh
Bende-i dergēh-i Resūlullāh
- 49 Bilmeyüp kendü ḥaddin ol şādık
Her kişi kulluğa şanur lāyık
- 50 'Abd iken dīv-i nefis-i güm-rāha
Kendüyi kul şatar o dergāha
- 51 Haberi yok o pāye 'ālidür
Rāgıbı her fakīr ü vālidür
- 52 Ol kapu secdegāh-ı [e]kmeldür
Kulluğu şāhlıkdan efdaldür
- 53 Seg-i der-bānı olsa kāyil idi
Devlet-i sermediye vāşil idi
- 54 Himmetini bülend idüp miskīn
Kendin ol zann ile ider teskīn
- 55 Ey kamu kullaruñ gamın yiyici
Zann-ı 'abdüñ katındayam diyici

- 56 Beni zann-ı kabüle bağışla
Kavli ile Resül'e bağışla
- 57 Kapusu kulluğuna lāyık kıl
Āsitānında 'abd-i şādık kıl
- 58 Diledi pes bu 'abd-i dil-haste
Tā ki bir hıdmet ide şāyeste
- 59 Fikr kıldı nedür tarīk-i vuşul
Ki ide bāb-ı intisāb-ı Resül
- 60 Eyledi kırklardan istimdād
İdeler tā ki maqşada irşād
- 61 Erba'in hıfzı kim olındı beyān
Dil ü cānuñ delili oldı hemān
- 62 Ya'nī ilhām kıldı Hayy-ı muğis
Cem' u nazm ide erba'in hadīs
- 63 Bā-huşūş olur iddihār-ı şeref
İttibā'-ı reh-i gürüh-ı selef
- 191a 64 Sālik oldı o şāh-rāha hemīn
Silk-i güftāra düzdi dürr-i semīn
- 65 Her biri dürr-i bī-bahā-yı 'ulūm
Mīve-i bāğ-ı müntehā-yı 'ulūm
- 66 İktidā itdi hük-m-i ilhāma
Eline aldı şevk-ıla hāme
- 67 Şöyle nazm itdi dürr-i merğūbı
Anı tesbīh idindi kerrübî⁹
- 68 Bundan evvel daħı bu 'abd-i za'if
Kıldı nazm erba'in hadīs-i şerī
- 69 Cem' idüp erba'in hadīs-i şaħiħ
İtdi rāvisini daħı taşriħ
- 70 Bileler tā ruvātuñ eşrāfin
Terceme kıldum ekser evşāfin

9 "tesbīh": Nüşhada "tesbīh"

- 71 Reh-nümā oldı mürşid-i tevfiķ
Düşdi dībācesinde çok taħkik
- 72 Bu iki erba'in hadīs ü metin
Şanki kand-i mükerrer oldı hemīn
- 73 Şādmānam bu kār-ı ekmelden
Çıkmaz āvāz yaluñuz elden
- 74 Umarın anları cenāb-ı Resül
İde hüsn-i kabülle maķbül
- 75 Nāzımın mazhar-ı şefā'at ide
Lāyık-ı rahmet ü 'ināyet ide
- 76 Zannum oldur kabül ola bu du'ā
Zann-ı 'abdüñ katındadır Mevlā
- 77 Ey dil ü cān-ı Vālī-i ğam-gin
Diyelüm bu du'a için āmīn
الجنة دار الاسخيا
- 78 Eşhiyā haķ budur ki olmuşdur
İki 'ālemdede vācibü't-ta'zīm
- 79 Eşhiyānuñ mekānı cennetdür
Böyle naķl eyledi Resül-i kerīm
خ عبدالله بن عمر بلغوا عني ولو آية
- 80 Vācib olmuş durur bu kim 'ulemā
Neşr-i 'ilm için ideler himmet
- 81 Didi Aħmed ki eyleñüz vāşil
Benden olursa daħı bir āye
من طلب العلم فهو في سبيل الله حتى يرجع
- 82 'İlme ceħd it ne yerde mümkin ise
Kurb [u] bu'dan olmasun māni'
- 83 Tālib-i 'ilm şanki ğāzidür
Tā olunca diyārına rāci
من صار حياً بالعلم لم يميت ابداً

- 191b 84 ‘İlm-le bir eşer ço ey kāmīl
Ādem[e] ‘ilm ‘ömr-i şānidür
- 85 ‘İlm-le hayy olan kişi ölmez
Vāşıl-ı ‘ömr-i cāvidānidür
ترحم ارحم
- 86 Hayr u şer her ne hāşıl itdüñse¹⁰
Olnursın anuñla çünki cezā
- 87 Sen kamu halka rahmet idici ol
Saña da tā ki rahmet ide Hudā
الكذاب لا امتى
- 88 Kizb bir haşlet-i zemīme durur
Mü'min olanda yokdur uşbu şıfat
- 89 Anı çok söyleyen kişiyi Resül
Nefy idüp dir degül baña ümmet
الحياء شعبة الايمان
- 90 Kendü noqşānuña olup nāzır
‘Aybına bakma bir müselmānuñ
- 91 Didı vaşf-ı hayā da Fahr-i Cihān
Bir budağı olup durur imānuñ
ان ابواب الجنة تحت ظلال السيوف
- 92 Keskin ol Haq yolında tığ mişāl
İster iseñ cinān ola yirüñ
- 93 Fı'l-ħaķıķa bihiştüñ ebvābı
Gölgesi oldı altı şimşirüñ
حب الدنيا رأس كل خطيئه
- 94 Yüzüñe güldüğine aldanma
Yokdur aşlā vefāsı devrānuñ

10 “itdüñse”: Nüshada “itde kesen (?)”

- 95 Ĥubb-ı dünyā-yı dūn ĥuşūşā kim
Başıdur her ĥaṭā vü ‘işyānuñ
ان اخنع اسم عند الله رجل تسمى مالك الاملاك
- 96 Ĥaķ katında katı kabiḥu'l-ism
Zer ü sīm eyleyen durur imsāk
- 97 Ya'nī halk içre ide kendüye nām
İftihār ile mālikü'l-emplāk
من يسر على معمر يسر الله فى الدنيا والاخرة
- 98 Bir kişi ‘āciz olsa kārında
Her kim eyler mühimmini teysir
- 99 İki ‘ālemde müşkilin anuñ
Ĥall ider kendü luṭfi ile Ĥadīr
التقوا الظلم فان الظلم ظلمات يوم القيامة
- 192a 100 Zūlm u cevr itmeden cihān içre
Eyleñüz ictināb gāyetde
- 101 Bu muḥaķķaķ ki zālīmüñ zulmi
Zulumāt olısar kıyāmetde
الموت تحفة المؤمن
- 102 Rūyetu'llāha çün vesīle durur
Mevte incinme iricek dem-i fevt
- 103 Eyle iķbāl aña zamānında
Mü'minüñ tuḥfesi olupdur mevt
ابو سعيد الخدرى اذارتيم الجنائز فقومرا
- 104 Vācib olmış durur mu'āveneti
Biri birine ehl-i imānuñ
- 105 Göricek mü'minüñ cenāzesini
Ĥāyim oluñ ĥuķūķına anuñ
جابر لا يموتن احدكم الا هو بحسن الظن بالله تعالى
- 106 Ĥāyib olma Cenāb-ı ‘İzzet'den
Yüz sür ihlāş-ıla o dergāha

- 107 *Bir günehkâr ölmesün hergiz
Hüsn-i zann itmeyince Allâh'a*
ابو موسى الاسعري من صلى البرين دخل الجنة
- 108 *Ol Kerîm'i görüñ ki fazlından
Kulına dâyimâ 'inâyet ider*
- 109 *Çıla her kim şabâh u aḥşâmı
Dâhil-i gülsitân-ı cennet ider*
جابر بن عبد الله الغيبة أشد من الزنا
- 110 *Söyleme kimsenüñ mezemmetini
Senden incinmiş olmasun bir aḥad*
- 111 *Töhmet ise ḥarâm u ğıybet ise
Ğıybet olmuş durur zinâdan eşed*
المؤمن لا يزال في قلة أو زلة أو عليه
- 112 *Şiddet-i rûzgâra şabr eyle
Mü'mini şanma rāḥat içre olur¹¹*
- 113 *Dâyimâ merd-i kâmilü'l-îmân
Maraz u fakr u zillet içre olur*
جرير لا يرحم الله من لا يرحم الناس
- 114 *Zu'efâyı esirgeñüz her dem
Ḥaḫ'dan isterseñüz eger cennet*
- 115 *Ḥalka her kim ki raḥmet itmez ise
Eylemez aña daḫı Ḥaḫ raḥmet*
ارحموا من في الارض رحمكم من في السماء
- 192b 116 *Faḫr-i 'âlem kemâl-i lutfından¹²
Gör ne hüsn-i işâret itdi bize*
- 117 *Yer yüzinde olana raḥmet idüñ
Tâ melekler de raḥmet ide size*
لكل سلامي من الناس صدقة

11 rāḥat: Nüşhada "rāḥat"

12 Faḫr-i: Nüşhada "Faḫr-i"

- 118 *Üç yüz altmış durur mefâşıl-ı ten
Her biri şanki vâcibu'n-nafaḫa*
- 119 *Zıkr ü tesbîḫ ü tevbeden her gün
Cümlesine gerek durur şadaḫa*
من قتل دون ماله فهو شهيد
- 120 *Degme şaḫşa müyesser itmez Ḥaḫḫ
Şühedâ zümresine bula vuḫûl*
- 121 *Kişi katl olsa mâlı yanında
Şühedâdan olur diye anı Resûl*
العدة دين
- 122 *Kişi toḫrı gerek durur sözine
Çün şadâḫat şî'âr-ı müslimdür*
- 123 *Her ne kim va'de eyleye insân
Dîndür evvel każâsı lâzımdur*
المسلم اخوالمسلم
- 124 *Çatı merĝûbdur kim âzârı
Ehl-i İslâm'a olmaz eyle mühim*
- 125 *Kimseyi itme hiç rencide
Müslimüñ kardaşı durur müslim*
انصراخاك ظالماً او مظلوماً
- 126 *Düstlḫ kadrini mülâḫaz[a] kı
Bu ḫadışi çün idesin ma'lûm*
- 127 *Nuşret itmek gerek bu idrâke
Gerek ol zâlim ola yâ mazlûm*
لا يؤمن عبد حتى لا يحب لا خيه ما يحب لنفسه
- 128 *Buyurulmuş durur ki her mü'min
Rıfḫ u lutfide yâr u hem-serine*
- 129 *Mü'min olmaz şu bende kim sevmez
Kendüye sevdügin birâderine*
كل امتي معافاً إلا المجاهرون

- 130 ‘Abd-i mücrim gerek inābet idüp
Āşikār ide her gün āhını
- 131 Ümmetüñ her biri olur mağfūr
Meger i’lān iden günāhını
انْ ابرالبرآن يصل اهل و ابيه
- 193a 132 Düstlarla münāsebet eyleñ
Düstlük çün iki cihāna yarar
- 133 Eylügüñ aḥseni be-ḳavl-i Resül
Oldı peyvend-i düstān-ı peder
كن فى الدنيا كاتك غريب او عابرسبيل
- 134 Ey cihānda ikāmete t̄alib
Yoḳdur anda lebibе hiç naşib
- 135 Ādem olmak gerek cihān içre
Yā müsāfir gibi ya merd-i ğarīb
كل معروف صدقة
- 136 Yaḫşı ol eylük eyle her kişiyе
Olmadı bir zamān yaman eylük
- 137 Eylük it elde var iken fırsat
Şadaḳa gibidür hemān eylük
من لم يشكر الناس لم يشكر الله تعالى
- 138 Bir kişi saña eylese iḥsān
Olur iḥsānı şükri mültelzim
- 139 Bir kişi ḫalka şükr eylemese
Ḥaḳḳ’a şükr itmeme olur lāzım
انما الاعمال بالنيات
- 140 Niyyet ile dürüst olur a’māl
İtme fekk-i ‘amelde t̄ül-i emel
- 141 Niyyetüñ ḫayra eylegil dāyim
Niyyet ile olur kıvām-ı ‘amel
من تواضع الله وقف الله و من تكبر وضعه الله

- 142 Kim ki Allāh için tevāzu’ ider
Aña rif‘at naşib olur muḫlaḳ
- 143 Mütekebbir olan kimesnelerüñ
Pāyesin dāyim alçaḳ eyler Ḥaḳ
الطهر شطر الايمان
- 144 Elüni eyle āb-destle pāk
Dilüñi şaḳla hezl ü hez-yāndan
- 145 Vārid olmuş durur ḫadīs-i Resül
Pāklık bir bölükdür imāndan
اكثر وانكر هازم اللذات
- 146 Dehre aldanmañuz ölüm vardur
Ḳaḫ’ olur anuñ-ıla zevḳ-i ḫayāt
- 147 Dimedi mi seni naşihat idüp
اكثر وانكر هازم اللذات
من احب لقاء الله احب لقاءه
و من كره لقاء الله كره لقاءه
- 148 Bir kişi Ḥaḳ liḳāsını sevse
Sever Allāh anuñ müllāḳātın
- 149 Ḥaḳ liḳāsın gören kişi meger veh
Geçürür ḫorluk ile evḳātın
حفت الجنة بالمكاره و حفت النار بالسّهوات
- 150 Her kişi menziline rāġıbdur
Her ne kill-i ḳazādan oldu raḳam
- 151 Cennet aḫvāli nefse hoş gelmez
Olur a’māl-i dūzaḫı aña ehem
ان لصاحب الحق مقالاً
- 152 Kimsenüñ ḫaḳkı olsa āḫerde
İtse te’ḫīr anı alur me’cūr
- 153 Şāḫibü’l-ḫaḳḳ olan ne söyler-ise
Ḥaḳkı vardur sözi olur ma’zūr
اللهم ربنا اتنافى الدنيا حسنة وفى
الاخرة حسنة و قنا عذاب النار

- 154 *Yā ilāhī iki cihānda bize*
Eylük eyle daḥī ‘ināyet kıl
- 155 *Mağfîret kıl kamu günāhumuza*
Leheb-i nārdan şināyet kıl
اللهم اهدنى و سددنى
- 156 *Yā ilāhī bi-ḥaḥḳı nūr-ı resūl*
Rāh-ı Ḥaḥḳ’a bizi delālet kıl
- 157 *Virüp imānumuza şıdḳ u şebāt¹³*
Sen sedād u baḳā ‘ināyet kıl
- Ḥātîmetü’r-risāle*
- 158 *Umarın bā’iş-i sefāhet ola*
Şeref-i intisāb-ı bāb-ı Resūl
- 159 *Erba’in çekmesem reh-i Ḥaḥḳ’da*
Olur ümmîdüm ide Ḥaḥḳ kabûl

Zâtî’nin John Rylands Kütüphanesi 62 numarada kayıtlı Mecmû’ada yer alan kasîdeleri

Murat A. Karavelioğlu*

Giriş ve değerlendirme

ŞİİR YAHUT NAZİRE MECMÛ’ALARININ EDEBİYAT TARİ-
Hİ araştırmalarında ve metin neşirlerinde vazgeçilmez kay-
naklar olduğu gerçeği, bugün araştırmacıların ısrarla vurguladığı
bir husustur. Bilindiği gibi mecmû’alar her konuda derlenmiş olabil-
mektedir. Antoloji niteliğinde seçme şiirlerin bir araya getirilmesi ile
meydana geldikleri gibi aynı konuda yazılmış risalelerin derlenmesiyle
de ortaya çıkabilirler. Özel mektuplar içeren mecmû’alar yanında
bir şiire yazılmış nazire şiirlerin toplandığı mecmular da çoktur. Hat-
ta halk edebiyatı metinlerinden seçmeleri kapsayan ve yaygın olarak
cönk adı verilen şiir defterleri aslında birer mecmû’adırlar. Bunların
yanı sıra dîvânı olan şairlerden bir kaçının dîvânının bir araya geti-
rildiği mecmû’alar da vardır. Böylesine geniş bir yelpazede rastlanan
mecmû’aların, içerdikleri konular çerçevesinde araştırmacılara sun-
duğu veriler göz önüne alınırsa değerleri daha iyi anlaşılacaktır.

Şiir/nazîre mecmû’aları hakkında son yıllarda pek çok önemli ça-
lışma yapıldığından burada mecmû’a hakkında geniş bilgi vermek ye-
rine konuyu detaylı şekilde ele alan çalışmaların bir kaçının künyesini
vermekle yetiniyoruz.¹ Bu yazının amacı ise bir dîvânlar mecmû’asında

13 “İmānumuza”: Nüshada “İmānumuzda”

* İstanbul Üniversitesi.

1 Hasan Aktaş, “Nazirecilik Geleneği ve Çağdaş Şiirimizin Ufukları,” *Hece*, s. 53-54-55 (Mayıs-Haziran-Temmuz 2001): 282-94; Yaşar Aydemir, “Şairlerin

dîvân nüshaları bulunan şairlerden Zâtî'nin, bilinen *Dîvân* nüshalarında yer almayan birkaç kasidesinin tanıtılmasıdır.

On beşinci yüzyılın son çeyreği ile on altıncı yüzyılın ilk yarısında yaşayan Balıkesirli Zâtî, gerek üretken bir şair olması, gerek yetiştirici yönü ve gerekse orijinal mazmûnlar kullanmada ve yeni manalar dile getirmede gösterdiği başarı ile Türk edebiyatının seçkin şairlerinden biridir. *Dîvân* şiirinin kuruluşunu tamamlayıp gelişme dönemini yaşadığı, artık kaide ve mazmûnları belirlenerek klasik bir hüviyete büründüğü, aruz kusurlarının asgariye indirildiği bir devirde yaşayan Zâtî, Ziyâ Paşa (ö. 1880) gibi sonraki münevverler tarafından klasik Türk şiirinin kurucuları arasında gösterilir. O bize hacimli bir *dîvân*, mesnevîler, latifeler, siyer, mevlid ve şehrengîz bırakmış müstesna bir şairdir. Çok yazan bu şairin gazellerinden meydana gelen *Dîvân*'i çoktan yayımlanmış olsa da bugün itibariyle kasîdeleri üzerine çalışmalara yapılmakla birlikte henüz neşredilmiş değildir.² Oysa çeşitli nazım türlerinde kasîde yazar

Edebî Kişiliğinin Tespitinde Mecmuaların Rolü,” *TKAED*, s. 464 (2001): 731-44; Yaşar Aydemir, “Şiir Mecmuaları ve Metin Teşkilinde Mecmuaların Rolü,” *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, s.19 (2001): 147-55; Bilge Kaya, “Nazîre Mecmuaları ve Hisâlî'nin Metâliü'n-Nezâiri,” *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6, s. 8 (2005/1): 47-56; Ömer Bin Mezid, *Mecmû'atü'n-Nezâir: Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, haz. Mustafa Canpolat (Ankara: TDK, 1995); Mustafa İsen, “Divan Şiirinde Nazire Geleneği,” *Mavera*, s. 54 (Mayıs 1981): 24-6; Murat Ali Karavelioğlu, *Mecmûa-i Kasâid-i Türkiye* (İstanbul: Titiz Yayınları, 2011); M. Fatih Köksal, “Edirneli Nazml, Mecma'ü'n-Nezâ'ir: İnceleme-Tenkitletli Metin” (Dr Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2001); M. Fatih Köksal, “Nazire Kavramı ve Klâsik Türk Şiirinde Nazire Yazıcılığı,” *Diriözler Armağanı: Prof. Dr. Meserret Diriöz ve Haydar Ali Diriöz Hatıra Kitabı* (Ankara, 2003), 215-90; M. Fatih Köksal, *Sana Benzer Güzel Olmaz Divan Şiirinde Nazire* (Ankara: Akçağ, 2006); Ahmet Mermer, “XV. Yüzyılda Yazılmış Bilinmeyen Bir Nazire Mecmuası ve Aydınlı Visâlî'nin Bilinmeyen Şiirleri,” *Milli Folklor*, s. 56 (Kış 2002): 75-94; Yasemin Ertek Morkoç, “Eğridirli Hacı Kemal'in Câmiü'n-Nezâir'i: Metin ve Mecmua Geleneği Üzerine Bir İnceleme” (Dr Tezi, Ege Üniversitesi, 2003); Ali Nihat Tarlan, “Eski Mecmualar Arasında,” *TDED* 1, s. 2 (1946): 122-37; Ozan Yılmaz “Metin Te'sisinde Şiir Mecmualarının Katkısına Bir Örnek: Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu 5214 Numaralı Mecmua ve Muhtevası,” *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, s. 1 (2008): 255-80.

2 Özellikle burada Ali Tanyeri Hoca'nın Mehmed Çavuşoğlu Hoca'yla birlikte Zâtî'nin kasîdelerini ve gazeller dışındaki şiirlerini yayına hazırladıklarından

Zâtî kadar edebiyat araştırmacıları ve okuyucular için de bu büyük bir şanssızlıktır. Bu bakımdan kasîdelerinin bütüncül bir yayımının yapılmasının çok gerekli ve yararlı olduğunu düşünüyoruz. Zâtî'nin *dîvân* nüshalarına bakıldığında kasîdelerinin ya eksik olduğu veya hiç olmadığı görülür. Onun 100 ila 500 civarında kasîde yazdığı bildirildiğine göre bu durumun, kasîdelerin çokluğundan kaynaklandığını düşünebiliriz. Çünkü yalnızca kasîdeleri bir araya getirildiğinde bile bir *dîvân* hacminde olduğu görülecektir. İşte bu noktada şiir mecmû'aları devreye girmekte ve Zâtî'nin kasîdelerini büyük ölçüde bize ulaştırmaktadır.

2011 yılında Türkçe yazmalar bakımından bir hayli zengin olan İngiltere'nin Manchester şehrinde bulunan John Rylands Kütüphanesi'nde çalışma fırsatı bularak başta Mine Mengi olmak üzere koleksiyona ve bazı yazmalara dikkat çeken çalışmaların ışığında koleksiyonu gözden geçirdik.³ Mine Mengi⁴ tarafından ilim âlemine detaylı bir biçimde tanıtılan *An Anthology of Poetry* adıyla 62 numarada kayıtlı *dîvânlar mecmû'asını* inceledik.⁵ Bu incelemelerimiz es-

söz etmek gerekir. Zâtî'nin *Dîvân*larının bütün nüshalarını gözden geçirmenin yanı sıra Türkiye'de mecmû'alar üzerine öncü çalışmalar yapıp bu konuda eşsiz bilgisi ve birikimi olan Tanyeri Hoca'nın taradığı sayısız mecmû'adaki kasîdeler de çalışmaya dâhil edilmiştir. Çavuşoğlu Hoca'nın zamansız vefatıyla (1987) bu çalışmanın basılması maalesef kesintiye uğramıştır. Tanyeri Hoca, uzun yıllar bir kenarda bekleyen bu çalışmanın basımını gerçekleştirme görevini Fatma Meliha Şen'e vermiştir. Mehmed Çavuşoğlu, M. Ali Tanyeri, *Zâtî'nin Kasîdeleri ve Gazeller Dışındaki Şiirleri*, ismiyle 2016'da yayımlanacak olan bu çalışmada 84'ü kasîde olmak üzere çok sayıda şiir bulunmaktadır. Ayrıca, Zâtî'nin kasîdeleri merkezli bir yüksek lisans tezi daha önce hazırlanmıştır. Burada şairin on farklı *dîvân* nüshası ele alınmış olup mecmû'alar çalışma dışında tutulduğundan 48 kasîde metni bulunmakta ve Zâtî'nin kasîdelerine bir giriş mahiyeti taşımaktadır. Bkz. Orhan Kurtoğlu, “Zâtî Divanı'nın Gazeller Dışında Kalan Şiirleri Üzerine Bir Araştırma” (YL Tezi, Gazi Üniversitesi, 1995). Değerli araştırmacı Kurtoğlu'nun konu ile ilgili bir de makalesi bulunmaktadır: Orhan Kurtoğlu, “Zâtî'nin Kasidediliği,” *Türk Kültürü* 35, s. 405 (1997): 42-9.

3 Murat Ali Karavelioğlu, “John Rylands Kütüphanesi'nde Bulunan Türkçe Yazma Şiir Mecmuaları,” *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, s. 25 (2011): 179-98.

4 Mine Mengi, “Bir Şiir Mecmuası Hakkında,” *AÜDTCF Türkoloji Dergisi*, s. 7 (1977): 73-8.

5 Bu Mecmû'anın Mehmed Çavuşoğlu ve M. Ali Tanyeri hocaların da dikkatini

nasında Zâtî'nin kasîdelerini de okumuş idik. Necâtî (ö. 1509), Mesîhî (ö. 1512), İshak Çelebi (ö. 1537), Karamanlı Nizâmî (ö. 1469'dan sonra 1473'ten önce), Ahmed Paşa (ö. 1497), Prizrenli Şem'î (ö. 1529), Vaffî (ö. 1511'den sonra), Tâcîzâde Cafer Çelebi (ö. 1515), Amrî (ö. 1523), Helâkî (ö. 1575-76) Kemâl-i Zerd (Sarıca Kemal) (ö. 1490'dan sonra), Üsküplü Atâ (ö. 1523) ve Bâkî'nin (ö. 1600) dîvân nüshalarının yanı sıra 430b-489b yaprakları arasında Zâtî'nin 27 kasîdesi, 1 murabba'ı ve 151 gazelinin de yer aldığı eksik *Dîvân*'ı bulunmaktadır.

Zâtî'nin kasîdeleri bakımından zengin bir mecmû'a ile daha önce karşılaşmış ve *Mecmû'a-i Kasâid-i Türkiyye* başlığıyla yayımladığımız bu mecmû'ada şairin 50 kasîdesi olduğunu görmüştük.⁶ Bu mecmû'ada ise Zâtî'nin 27 kasîdesi bulunmaktadır. Bu 27 kasîdenin 23 tanesi *Mecmû'a-i Kasâid-i Türkiyye*'de bir beyit farkı dışında aynen yer almaktadır. Böylece İngiltere'deki mecmû'anın, Zâtî'nin kasîdeleri için dikkate alınması gereken değerli bir kaynak olduğu anlaşılmaktadır. Bu yazıda *Mecmû'a-i Kasâid-i Türkiyye*'de yer almayan ve bu mecmû'ada yer alan dört kasîde ayrıntılı olarak tanıtılıp metinleri verilecektir.

Söz konusu kasîdelerden ilki 39 beyitlik bir nasihat-nâmedir. Aruzun “mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün” kalıbıyla ve “-ak” kafiyesinde yazılmış olup redifi bulunmaz. Bu tür kasîdelerde yaygın olduğu üzere tüm şiiri uzun bir maksud bölümü ve dua beyitleri oluşturur. Kasîde boyunca şair, Allah'ın bir gece ilka ettiği düşüncelerden bahseder. Muhatap kendisidir ve tüm öğütleri önce kendi nefesine yapar, fakat bir üslup özelliği olarak aslında kendisine nasihat eder gibi görünse de okuyucuya seslenmektedir. Zâtî'nin bir gece daldığı düşünceler dünyanın faniliği, bir günah batağı olduğu, dünyanın İskender'i bile suya götürüp susuz getirdiği, hatta Süleyman Peygamber'in tahtını yele verdiği etrafında döner. İnsanoğlu ömrünün her an tükenmekte olduğunu fark etmelidir. Çünkü bu

.....
çektğini mikrofilm kopyasının elde edip yaptıkları *Dîvân* neşirlerinde ve yukarıda sözü edilen *Zâtî'nin Kasîdeleri ve Gazeller Dışındaki Şiirleri*, adlı çalışmada da kullandıklarını belirtmek gerekir.

6 Murat Ali Karavelioğlu, *Mecmû'a-i Kasâid-i Türkiyye* (İstanbul: Titiz Yayınları, 2011).

o derece açıktır ki mesela gökyüzünde hilal, hasetçi feleğin insan ömrünü biçtiği bir orak gibidir. Her sonbaharda dökülen yapraklar, ömrün de hazana ermekte olduğunu haber verir. Bu sebeple işret âlemlerinde, meyhanelerde vakit geçirmek yerine ezana kulak vermek, mescide yönelmek daha iyidir. İnsan, komşusu açken tok uyumamalıdır; barış yolunu tutmalı, başkasında gördüğü kusuru örtmeli, çirkin söze kulak vermemeli tevazuu elden bırakmamalı ve Hz. Peygamber'in övüldüğü fakirliğe ve kanaate sahip olmalıdır. Kasîdenin sonuna doğru günahlardan temizlenmenin yolu gösterilir. Buna göre sadaka vermek, çok ağlayıp az gülmek ve hatalardan pişmanlık duyup âh etmek günahların affına vesiledir. Nihayet şair, cennete erişmek için dua ederek kasîdesini bitirir. Görüldüğü gibi kasîde didaktik yönü ağır basan, baştan sona nasihat içerikli bir manzumdir. Bu sebeple Zâtî'nin bu kasîdeyi ilerleyen yaşlarında yazdığını düşünmekteyiz.

İkinci kasîde 29 beyit tutarında, nasihat-âmîz bir şiirdir. Aruzun “mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün” kalıbıyla, “-ât” kafiyesinde ve “ı” redifi ile yazılmıştır. Kasîdede kıyamet günü cehennem azabından kurtulmanın yolları anlatılır. Yolun ilki de Hz. Peygamber'e çokça salavat getirmektir. Nefsin heva ve hevesini terk etmek, hayır ve hasenat ile meşgul olmak, insanlara karşı adaetli davranmak, başkasının hakkını yememek, zalim olmamak, yumuşak huylu olmak, çokça sadaka vermek ve çok ağlayıp az gülmek gibi hasletler, Zâtî'nin cehennem azabından kurtulmak için sıraladığı özelliklerdir. Kasîdede herkesin bildiği ve yerine getirmekle yükümlü olduğu namazı terk etmemek, oruç tutmak, perhiz etmek gibi bazı önemli dinî yükümlülükler de hatırlatılır. Zira şaire göre insan âb-ı hayatı dahi içse ölecektir. Bu şiirin de birincisi gibi baştan sona öğreticilik ve öğüt maksadı taşıdığı görülmektedir. Tıpkı önceki şiir gibi Zâtî, öncelikle kendi nefisini muhatap alır ve tüm sözlerini kendisine söyler. Kasîdenin, mahlasın da bulunduğu son beyti dua bölümünü meydana getirir ve burada şair, mahlasını tevriyeli kullanarak kendisine ve okuyucuya dua eder. Zâtî'nin olgunluk döneminde veya zor zamanlarından birinde yazdığı şiirlerinden olduğu tahmin edilebilir.

Zâtî'nin, konumuz olan üçüncü kasîdesi 31 beyitlik yine nahiye içerikli manzumesidir. Aruzun “mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün” kalıbıyla yazılmış olup kafiye ve redif örgüsü değişkenlik gösterir. Kafiye kimi zaman “-â”, redif “-nun” olur; fakat kimi zaman da kafiye “-ân”, redif ise “-un” hâlini alır. Bilindiği gibi bu durum, klasik şiir geleneğinde -kafiye göze göre tayin olunduğundan- büyük bir kusur olarak görülmez, ne var ki burada olduğu gibi sıkça tekrar ettiği takdirde pek hoş karşılanmamıştır. Önceki nasihat muhtevalı iki kasîdesinde olduğu gibi bu şiirde de Zâtî kendisine seslenir ve kendini dünya hayatına fazlaca bağlandığı için suçlar. Oysa insan dünyaya, âhir zamanın tehlikelerine, işrete meyletmemelidir. Aksine dünyasını fakirlere admalıdır. Çünkü kişi bir garibin gönlünü alırsa Hz. Peygamber de onun gönlünü alacaktır. Zâtî bu kez de cennete girmenin yolunu gösterir. Buna göre cennet isteyen, dua almalı, âlimlerin sohbetine devam etmeli, sırt tutmayı bilmeli ve dili etek gibi uzun olmamalıdır. Üstelik riyazet ehli olmalı, yediğine dikkat etmeli ve günahını hatırlayıp feryat etmelidir. Zâtî'nin bu kasîdesi de diğer ikisi gibi dinî içerikli, öğüt vermeyi hedefleyen, sanat yönü hayli zayıf bir şiiridir. Nitekim gerek konunun yavanlığı, gerekse Zâtî'nin çok yazmaktan mütevellit tekrara düşmesi bu şiirleri sıradan ve sanat değeri düşük bir hâle sokmuştur denilebilir. Kanaatimizce şair, bunu da ihtiyarlığında veya sıkıntılı bir ruh hâlinde yazmıştır.

Dîvânlar mecmû'asında, Zâtî'nin başka yerlerde rastlayamadığımız dördüncü ve son kasîdesi 28 beyitlik Pîrî Mehmed Paşa (ö. 1533) medhiyesidir.⁷ Bir bayram münasebetiyle yazılmış olan bu

7 Pîrî Mehmed Paşa, II. Bâyezîd (salt. 1481-1512) döneminde Amasya'da öğrenim görmüş, onun padişah olması ile de İstanbul'a gelerek ilmiye sınıfında görev almış, kadılık yapmıştır. 1508 yılında Anadolu defterdarı olmuş, Yavuz Sultan Selîm'in (salt. 1508-1520) İran ve Mısır seferine katılmıştır. Gösterdiği yararlılıklar sonucu kendisine vezaret payesi verilmiş ve sürekli yükselmiştir. Yavuz Mısır seferindeyken sadaret kaymakamı olarak İstanbul'da bırakılmıştır. Sefer dönüşü yolda Yunus Paşa'nın (ö. 1517) idamı üzerine aceleyle çağırılarak Şam'da konaklamış bulunan ordugâha katılmış ve 25 Ocak 1518 tarihinde veziriazam tayin edilmiştir. Bu tarihten itibaren

'ydiyye kasîdesi aruzun “fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün” kalıbında olup redifi bulunmaz, kafiyesi ise “-ng”dir. Kasîdenin ilk sekiz beyti, gece tasviri yapılan bir nesîb bölümüdür (beyit: 1-8). Burada ay, yıldızlar, gökyüzü, seyyare ve sabiteler ile ilgili kısa tasvirlerle yer verilmiştir. Ardından gelen girizgâh ile (beyit: 9-12) methiyyeye giriş yapılır (beyit: 13-24). Girizgâhta bayram günü parasının olmadığı söyleyen şair, sabahleyin o cömertlik menbaının huzuruna gitmek gerektiğinden bahisle medhiyyeye başlar. Paşa'nın cömertliği, yumuşak huyluluğu, makamının Zühre'nin bile sema ettiği bir yer oluşu, güneşin onun isabetli görüşünün ordusunda sadece bir çavuş olduğu, düşmanlarına karşı kahır, ismet sahibi olması, feleğin bile kendisine özendiği gibi özellikleri övülür. Medhiyyenin ardından gelen mahlas beytiyle birlikte fahriyye başlar (beyit: 25-26). Burada Zâtî, övgüyü Erjeng'in dahi benzerini çizemeyeceği bir güzele benzetir. Ona göre söz bir sevgilidir; hayıflanarak eğer zulmet şairin tabiatının aynasını kirletmeseydi, o dilberi ne de güzel süsleyeceğini dile getirir. Son iki beyit dua beyitleridir (beyit: 27-28). Bu beyitlerde bayram hilali göründükçe memdûhun bayramlarının mübarek olması ve izzet, şan ve şerefının artması için dua edilir. Düşmanın beli de hilal gibi bükülsün diyerek bedduada bulunulur.

Diğer üç kasîdeye göre bu manzume konu itibarıyla daha zengindir. Medhiyye olması bakımından daha coşkulu, daha iyi kompozite edilmiş ve bunan dolayı daha sürükleyicidir. Her ne kadar klasik bir övgü şiiri olsa da bazı güzel benzetmeler içermesiyle başarılı bir kasîdedir. Ayrıca bu şiir, Zâtî'nin, zor kafiyelelerde de kasîde yazabildiğini gösteren şiirlerden biridir.

Mecmû'anın 443a-444a yaprakları arasında bulunan 33 beyitlik bir kasîde, aynı zamanda şairin pek çok kasîdesini içeren *Mecmû'a-i*

beş yıl bu mevkide kalmış, yani Kânûnî Sultan Süleymân'ın (salt. 1520-1566) ilk veziriazamı olmuştur. Pîrî Mehmed Paşa'nın donanma ve denizcilik hususundaki hizmetleri çok önemlidir. Hayatı için bkz. Yusuf Küçükdağ; “Pîrî Mehmed Paşa” *TDVİA*, c. 34 (İstanbul: TDV, 2007), 280-81; Halis Bülbül, “Maliye Kökenli Bir Sadrazam Örneği Olarak “Pîrî Mehmed Paşa”: Hayatı ve Faaliyetleri” (Erciyes Üniversitesi 2009).

Kasâid-i Türkiyye'de yer alır.⁸ “Kılmağ isterdi felek tahtında encüm encümen / Yakmağa bir deste şem'i niyyet itmişdi Peren” matla ile başlayan 'iydiyye türündeki bu medhiyye Mustafa Paşa⁹ övgüsündedir ve burada 32 beyittir. 16 ile 17. beyitleri arasında, yani 62 numaralı mecmû'adaki nüshanın 17. beyiti olarak,

*Câmi'-i kudretde par par yanmağa pür-şevkdür
Şem'-i Nâhid ü çerâğ-ı mâh ü kandil-i Peren*

beyti okunmaktadır. Dolayısıyla mecmû'anın, bu yönüyle de bir katkı sağladığı görülmektedir.

Türk Edebiyatının en üretken ve hem yaşamına dair bilinenlerden, hem de eserlerinden edinilen verilerden hareketle en renkli simalarından biri olan Zâtî'nin, dîvân nüshalarında, *Mecmû'a-i Kasâid-i Türkiyye*'de ve görebildiğimiz diğer bazı şiir mecmû'alarında rastlamadığımız, dîvânlar mecmû'asındaki üç kasîdesine genel olarak bakılacak olursa, nasihat türündeki bu metinlerin sanat değeri son derece düşük, didaktik yönü ağır basan, hatta sıradan manzumeler olduğu görülmektedir. Bu kısa değerlendirme bizde, Zâtî'nin bir kasîde şairi olarak da ele alınması gerektiği ve kasîdeleri üzerine yapılan az sayıda ve muhtasar çalışmanın ötesinde daha kapsamlı çalışmaların yapılması kanaatini ortaya çıkarmıştır.

8 a.g.e., 80. kasîde.

9 Sultan II. Bayezîd'in saltanatının sonu ile Yavuz Sultan Selîm'in satanatının başlarında vezîriâzamlık yapan Koca Mustafa Paşa (ö. 1512) veya Rodos Seferi'nde serasker olan Çoban Mustafa Paşa (ö. 1529) olabilir.

Çeviriyazılı kasîde metinleri

1¹⁰

Mefâ'ilün Fe'ilâtün Mefâ'ilün Fe'ilün

- 1 *Yetişdi dün gice inşâf ile 'inâyet-i Ha
Didi bihâr-ı te'emmülde olma müstağrak
Gidâ-yı rûha taleb eyle besleme bedeni
Anuñ burûc-ı semâdur yiri bunuñ toprak*
- 3 *Nedür bu deñlü kabâ sende bâğ-ı cennetden
Kabûl eyledi atañ hemân iki yaprak
Cinân içinde şarâben tañûra mâyil ol
Müdâm elünde senün neyler fütâde ayak*
- 5 *Revâ midur bu ki beş vakt ezânı dinlemeyüp
Şafâyile tutasın nağş-ı penç-gâha kulak
Bu kaşrı ferş-i ruham ile gerçi zeyn idün
Olur zemîne berâber bu kubbe-i ezrak*
- 7 *Zamâne virdi yile tahtını Süleymânun
Niçün bu devlete mağrûr olursın iy ahmağ
Sikenderi şuya iletüp şusuz getürmişdür
Disen zemâneye sehğâr-ı bî-nazîr elyak*
- 9 *Sağa yiter reh-i humğânede bulunmaz hiç
Velî tarîk-ı mesâcidde ayağun ağsağ
Nedür bu kaşrı mu'allâ nedür bu bâb-ı 'azîm
Fenâda şanma ki bâkî kalur sağa bu konağ*
- 11 *Yüzün yire düşürür 'âkıbet senün bu namâz
Göñül yabanda dögersin başun yire tağ tağ
Cihânda zerre kadar nesne hâşıl eylemedün
Niç'ola hâl azıgun yok fenâda menzil uzak*

10 1 yk. 435a-436a.

- 13 *Fakîr koşularuñ aç iken senüñ şeb ü rüz
Revâ degül yidügünj ola bal ile kaymak*
- 14 *Yarağuruñ göreğör irişür dem-i rihlet
Degül bu kâfile-i 'ömr iy ğarîb oturağ*
- 15 *Ufukda şanma görinen hilâl hâşud-ı dehr
Biçer bu mezra'-ı 'ömrî müdâm elinde orağ*
- 16 *Bahâr-ı 'ömr hazâna irür diyü söyler
Zebân olup saña faşl-ı hazânda cümle varağ*
- 17 *Çalışma virmez ecel derdine şifâ Kânün
Ebü 'Aliden al iy hikmet ehli var sebağ*
- 18 *Yıkar eger bedenüñ burc olursa top-ı ecel
'Uyün-ı 'ibret ile hâk olan bedenlere bağ*
- 19 *Eger ki dâr-ı cihânda olasin atlas-püş
Saña naşîb ola şanma cinânda istebrağ*
- 20 *Cihânda fağr ile Fağr-i Cihân gibi fağr it
Bütün cihânı virürlerse alma sen aylağ*
- 21 *Güzellerüñ hazer it kâküline bağlama dil
Hezârı bend ile uçmağdan alıkor o tuzak*
- 22 *İşüñi tâc gibi zühd ile çıkar başa
Yirüñi şaff-ı ni'âl itme nitekim başmağ*
- 23 *Pür ide pertev-i nür-ı Hudâ senüñ sineñ
Olursa şubh gibi alnuñ açuğ u yüzün ağ*
- 24 *Şinâveri olasin bahr-i rahmetüñ dâyim
Şalâh u zühdi eger idinürseñ iki kabağ*
- 25 *Hidâyet ehli eger 'avret ise pâyine düş
Çomadı zulmet içinde Sikenderi kısrak*
- 26 *İki kişi çekişürse araya gir şulh it
Bu hâleti görüben çalma anlara fırnağ*
- 27 *Gözünle gördüğini dâmenünle örtücü ol
Dime işitdügünj ağzuñ olmasun yıprağ*

- 28 *Kelâm-ı fağşa kulağ tutma diñle hoş haberi
Bu güş-dâre-i pendî yürî kulağuna tağ*
- 29 *Cihânda irdügünj yakma âteşilük idüp
Eger ki yakmasa od irdüğün yimezdi çomağ*
- 30 *Mü'ezzin eşhedü enlâlâhe illallâh
Didükçe sözini taşdığ it götür barmağ*
- 31 *Hişâr-ı ma'rifeti top-ı âh ile alasin
Eger ki kibr ara yirde olmaya handağ*
- 32 *Ağa harâret-i mihr-i Hudâ ide te'sîr
Eger tevâzu' ile kalbi çutasın alçağ*
- 33 *Bu deñlü cürm ile cenetde yirünj olmaya hiç
Meger ki irişe Zâtî saña 'inâyet-i Hağ*
- 34 *Şaçılmaya saña hergiz gülâb-ı bâğ-ı İrem
Eger ki dökmesin cürmünj añduğunçâ 'arağ*
- 35 *Ğubâr-ı cürmünj üstünjden ayırmağ isterseñ
Tazarru' eyle Hudâya sirişkünj it ırmağ*
- 36 *Eger ki bahr-i güneheden necât isterseñ
Taşaddukât ile dâr-ı tevbei idin zevrağ*
- 37 *Eger şımağ diler iseñ günâhuñuñ cündin
Sirişki leşker idin âhuñuñ idin sancağ*
- 38 *Muhammed ümmetine kıl du'âları ki saña
Muhammedünj 'alemi sâyesinde ola çurağ*
- 39 *Muhammed ümmetiyle ilâhî cümlemüze
Naşîb ola dilerüz bâğ-ı cennete varmağ*

2¹¹

Mef'ülü Mefā'ilü Mefā'ilü Fe'ülün

- 1 Oddan bulasın rüz-ı kıyāmetde necātı
Yüz şevk ile vir Fāhr-i Cihāna şalavātı
Kıl hubb-i Hudāyile hevā vü hevesi def'
Hırşid-i cihān-tāb ile ref' it zulümātı
- 3 Kıl himmetüñüñ kâhını eflākden a'lā
Tā kim bulasın kadr-i refi' ü derecātı
'Ālemde eger ister iseñ 'ādet-i ahsen
Elden koma var lutf ile hayr u hasenātı
- 5 Tā zātun ola cāme-i cennetle mülebbes
Var hil'at idin cümle-i mahbüb-ı şıfātı
Elden koma inşāf ile 'adli ki cihānda
Tā mülk-i cinānuñ virile saña berātı
- 7 İnsān arasında ki melek-ñü olasın sen
Lāyık yirüñ olursa sipihrüñ yidi katı
Her kim ki ola 'ālem-i tecrid Mesīhi
'İsā-veş ider mürdei ihyā nefehātı
- 9 Kılma biregü hakķına meyl olma taleb-kār
Fikr eyleyü tur kādī-i rüz-ı 'arasātı
Berd-i günehüñ cān u dil olursa zükāmı
Anlara irişmez gül-i cennet nesemātı
- 11 Olur leke-i cürmi göñüldeñ yuyup ırmaķ
Māt eyler ise yaşun eger Nil ü Firātı
Sa'y eyle tavāf eylemege beyt-i Hudāyı
Yiterse gücün eyle müşerref 'Arafātı
- 13 İskender olursañ da eger sed yapamazsın
Üstünge şalar ebr-i ecel seyl-i memātı
Sengin dilünün vaşfını zıkr eylese vaşşāf
Olursın o dem saht gelür göñlüñe katı

- 15 Girmez kulağuna senün āvāze-i nāşih
Ammā ki girür çeng ü çeğāne neğamātı
Ger bunda göñül yaparsañ kaşr-ı cinānuñ
Ma'mūr ola tapun için cümle cihātı
- 17 Zılm atına çignetme ili ol hāzerüñle
Cünd-i ecel üstünge şalar 'ākıbet atı
Bostān-ı huzūr ola yirün serv-i sehi-vār
'Ālemde uşul ile iderseñ harekātı
- 19 Bir zerre kadar görmeyesin kahrını dehrün
Her kimseyile lutf ile eyle kelimātı
Eyler şadaķa 'ömri ziyāde dimiş Aħmed
Lutf eyle Hudā 'ömrünge virsün berekātı
- 21 Ğasl eyler iseñ yaşun ile çirk-i güneñden
Pāk ide vüçüdün yem-i rahmet reşehātı
Hoş mahrem idi 'ömr eger olmasa fānī
Hoş kaşr idi bu 'ālem eger olsa bākī
- 23 Şunar saña cām-ı eceli sākī-i devrān
İçdün tutalum Hızr gibi āb-ı hayātı
Gör kim nice hālet komış Allāh ecelde
Her kim ki yüzün gördüyise gitdi hayātı
- 25 Dil bağlama iy tūtī-i cān mışr-ı cihāna
Zehr ile murabba'dur anun kand ü nebātı
Bāl açuban uçmaķ dileme kaşr-ı günāha
Olmaya yirün tā ki cehennem derekātı
- 27 Vaktün hoş ola rüz-ı kıyāmetde be-ğāyet
Toķuz felege virme bu beş vaķt şalātı
Perhiz ü 'aţāyı idelüm üstümüze farz
Farz itdi Hudā çün ki bize şavm ü rek'ātı
- 29 Olmaya senün ehl-i velāyetde nazirün
Zātundaki mezmüm şıfāt olmaya Zātı

3¹²

Mef'ülü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ülün

- 1 Cibrîl-i hîred didi seher gûşına cânuñ
Yiridür eger 'arş-ı 'ulâ ola mekânıñ
Güyâ dil-i câhilde ma'ânî vü ma'ârif
Yokdur bu cihânda eş eri mihr ü vefânıñ
- 3 Kaldı bu yaña hîdmet unutduñ oyalandıñ
Bu naqş-ı nigârına bakıp deyr-i cihânıñ
Yapışmaya tâ yaқаña tamuda zebânî
Elden koma var dâmenini havf ü recânıñ
- 5 İy hâce eger itmez iseñ kalb ile bazar
Bir zerre kadar olmaya 'âlemde ziyânıñ
Dünyâ bir ikiyüzlü çepel kâhbeye beñzer
Aldama senüñ yüzüñe güldüğine anıñ
- 7 Hârût gibi olmaya tâ başıñ aşağa
Meyl eyleme hüsnine bu şehhâr-ı zamânıñ
Billâhi cemilüñ var iken zîkr-i cemîli
Elfâz-ı tesbihe yine fetḥ ola dehânıñ
- 9 Var şanursañ bezm-i meyüñ zevk u şafâsı
Cennetde yüzün görmeyesin zevk u şafânıñ
Mescidde namâz içre rükû' itmede 'âciz
Bir bula zebânıñda biri lafz-ı haḥânıñ
- 11 Şıdḳ it bu hadîs e yürî şekk itme ider red
Sedd-i şıdḳa cündini Ye'cüc-i belânıñ
Kavs-i keremi kur yürî hayr oḳlarını at
Bir gün ola kalmaya kamu nâm u nişânıñ
- 13 Şu gibi revân ola cinân bâğına rûḥıñ
Olursa revân Haḳ yolına rûḥ-ı revânıñ

- Haḳ yolına dünyânı revân it fuḳarâya
Maḥşerde Burâḳ ola senüñ taḥt-ı revânıñ
- 15 Göstermeye devrân saña eksükligi hergiz
Mâh-ı felek-ârâ gibi başka yime nânıñ
Maḥşerde şeft' ola saña şâh-ı ğarîbân
Göñlin ele alursañ eger kim ğurabânıñ
- 17 Anlar ki yıḳık dilleri bunda yapa yap yap
Ma'mûr ider hânelerin şehri beḳânıñ
Bir hûb fezâ-vâr aña her cân diler uçmaḳ
Cehd eyle ki şehbâzî olasın o fezânıñ
- 19 Uçmağı taleb eyler iseñ turma du'â al
İltür seni uçmağa per ü bâli du'ânıñ
İster iseñ eger kim şorusuz cennete girmek
Kıl şöḫbetine meyli dem-â-dem 'ulemânıñ
- 21 Kûtâh ola yaқаñdan ilüñ desti ser-â-ser
Dâmen gibi dervîş uzun olmazsa zebânıñ
Barmağa tolayıp anı il çekdi çevürdi
Egr'olduğün başı kıçı katı kemânıñ
- 23 Maḥrem bulunur şanma ki esrâra cihânda
Sen maḥremüñe kılma 'iyân râz-ı nihânıñ
Cehd ile riyâzet perini açup uçarsañ
Sulṭân-ı cihânı olasın ehl-i semânıñ
- 25 Cennet çemeni ayağın altında ola ferş
Ger 'arşa ire cürmüñi aḳduḳça fiğânıñ
Eyle yürî Fettâḥa tazarru' ki senüñçün
Meftûḥ ola bâb-ı haremi bâğ-ı cinânıñ
- 27 Yok sende eş er 'ışḳdan âh eyledüğüñce
İrmez ise eger küngüre-i 'arşa duḥânıñ
Çek tiğ-i maḥabbetle göñül şadrına şerḥa
Bu şafḥa-i 'âlemde bedî' ola beyânıñ

- 29 Dökerse hevā hāke yüzüñ şuyını Zātī
Od ide cehennemde senüñ Tañrı mekānuñ
Hakkuñ saña tā 'avni ire eyle 'ibādet
Cān ile cināni taleb eylerse cenānuñ
- 31 Maşşerde şefti' ola saña tā ki Muḥammed
Tut emrini vü nehyini cān ile Hudānuñ
- 4**¹³
Fe'ilātün Fe'ilātün Fe'ilātün Fe'ilün
- 1 Milket-i Rūma ğulüvv itmiş idi leşker-i zeng
Kaşd itmişdi şihāb atmağa her yaña hadeng
Hind sulṭāni için döşemek isterdi nücüm
Luṭf ile taht-ı felek üstine bir naṭ-ı peleng
- 3 Bu felek dūşına götürdüğü zerrin yatuğı
Düşürüp yire dökülmüşdi şerāb-ı gül-reng
Gūşe-i tāk-ı felekde yine kaşd itmiş idi
İtmege hūşe-i engürünü Pervin āveng
- 5 'Acebā 'ıyd mı ki irte diyü turmayuban
Leşker-i şüphe ile eyler idi 'ālem ceng
Māh-ı nevdür şafağ içre görinen yā Zühre
'ıyd şevkına alupdur ele gülzārda çeng
- 7 Bañr-i la'l içre şalup zevrak-ı zerrini hilāl
Didi 'ayyāşlara 'işrete eyleñ āheng
Akçe pul yok nice varam irdüm 'ıyd-gehe
Bār-ı hayret beni kılmışdı katı vālih ü deng
- 9 Kāl'a-i çeşümü almış gelüben leşker-i hāb
Görürin geldi benüm yanuma bir dilber-i şeng

- Qalbler yarar anuñ ğamzesi tiğ alup ele
Bağlamış ger yeñi şaf kıлмаğa 'uşşāk ile ceng
- 11 Ben o ħorşide nice beñzedeyin māhi ki var
Māh ile anuñ arasında hezārāñ ferseng
Bir 'aṭā bañrı kerem kāni seḫā menba'idur
Gitmege eyle maḳāmına seḫer-ğāh āheng
- 13 Hātīm-i devr [ü] zemān Pīr Muḥammed Paşa
Virdi ħorşid kefi cüd u seḫā la'line reng
Bañr-i keffi ki anuñ bād-ı seḫādan ura dem
Hūdān ğarḳ ola 'ālem gühere ta ħarçeng
- 15 N'ola bağışlar ise sür'ati 'azmi felege
Merkeze ħilmi anuñ çün ki 'aṭā kıldı direng
Biñ şafā ile maḳāmında ider Zühre semā'
Meclisinde ki anuñ çengine çengi ura çeng
- 17 İy göñül topdur ol zengüñ içinde bu zemīn
Qadri şehbāzına bu çerḫ-i mu'allā bir zeng
Tiğ ile tutmuş iken 'ālemi sulṭān-ı nücüm
Āşefā leşker-i rāyuñda senüñ bir serheng
- 19 Luṭfuñuñ kulzümüne yidi deñiz bir kaṭre
Āteş-i kañruña bir dāne şerer heft direng
Ejder-i kañruñ ağısına nazır düşmenüñe
Şehddür mār dehānındaki kattāl-i şereng
- 21 Şāhbāz anlara 'ālemde zafer bulmaya hiç
Ger ma'ādan idine 'ismetüñi kebk ü küleñg
Çüb-ı zerīn ile hācib gibi kañuñda turur
Altun üsküf geyüben şāh-ı zümürüd evreng
- 23 Öykünüñ 'azmüñe artuḳ ħarekāt itdi felek
Gömgök oldu bedeni encüm üşürdi aña seng
Gül gibi her kime kim muşḫaf-ı ħüsnüñ açasın
Kālını ferruḫ idersin anuñ iy ferruḫ neng

- 25 *Zātî bir medh nigârını getürdi saña kim
İdemez resmini yüz cehd ider ise Erjeng
Söz nigârını nice zînet iderdi görseñ
İtmese zulmet anuñ âyine-i tab'ını jeng*
- 27 *Çıka geldükçe meh-i nev elüme hançer alup
Leşker-i sübhenüñ olduqça cihân başına teng
'İyduñı Tanrı mübârek ide qadrüñi mezîd
Mâh-ı nev gibi ola düşmenüñüñ kâmeti çeng*

“Târîhi Ferdî arz ider”: Arayıcızâde Ferdî Hüseyin’in tarih şiirleri

Müjgân Çakır*

İSTANBUL DOĞUMLU OLAN FERDÎ’NİN ASIL ADI Hüseyin, babasının adı ise Abdullâh’tır. Arayıcızâde lakabıyla tanınan Ferdî’nin adı Şeyhî Mehmed Efendi’nin (ö. 1732-3) *Vekâyî’ü’l-fudalâ*’sında Arabacızâde şekliyle kayıtlıdır.¹ Tahsilinden sonra bazı paşalara kethüda olan Ferdî Kahire’de şehir havalesi ve mukabelecilik görevlerinde bulunmuştur. Dîvân efendisi ve sipah kâtipliği de yaptıktan sonra, maliye tezkireciliğine tayin edilmiştir.² Nüktedanlığı sebebiyle Râmî Mehmed Paşa’nın (ö. 1704) dikkatini çekip onun çeşitli ihsanlarına nail olmuştur. İstanbul’da ölen Ferdî’nin ölüm tarihi Belîğ’in (ö.

* Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

1 Ferdî’nin ismi kaynaklarda genel olarak “Arayıcızâde” şeklinde kayıtlıdır. “Arayıcılık” *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*’nde “Esnâf-ı arayıcıyan” başlığı altında şöyle anlatılıyor: “Bu tâ’ife çöplük subaşısına mensûbdur. Kârları nefsi-İslâmbol içre cemî’-i hânedânlarda ve şâh-râhlarda ne kadar mezbele ve hâr [u] hâşâk var ise zenbîller ile taşıyup deryâ kenârında tekneler içre yıkayup içinde akça ve mankır ve gayrı güne eşyâ bulup kifâflanırlar. Ammâ ba’zı mahalde istifân ve sorguç ve cevâhir kuşak ve zî-kıymet hâtem taşlarından düşmüş cevâhir makûlesi zî-kıymet şeyler bulurlar kim ta’bir olunmaz. Bu tâ’ifenin Tâhir subaşıya senevî altmış bin akça ‘avâid virüp İslâmbol içre arayıcılık iderler. Pîrleri Verrâd-ı Berberî’dir...” Bkz. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, haz. Orhan Şaik Gökyay, c. 1 (İstanbul: YKY, 1996), 221. Bu bilgiler doğrultusunda Ferdî Hüseyin’in atalarının bu taifeye mensup olabileceği ihtimali gözardı edilmemelidir.

2 Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyî’ü’l-fudalâ*, haz. Abdülkadir Özcan, c. 4 (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 470.

1730) Nuhbetü'l-âsâr'ında,³ Mehmed Süreyyâ'nın (ö. 1909) Sicill-i Osmânî'sinde⁴ ve Nâil Tuman'ın (ö. 1958) Tuhfe-i Nâilî'sinde⁵ 1120 (1708); Sâlim⁶ (ö. 1743), Safâî⁷ (ö. 1725-6), Mehmed Sirâceddîn⁸ (ö. 1909) tezkireleri ile Bursalı Mehmed Tahir'in (ö. 1925) Osmanlı Müellifleri'nde 1121 (1709) olarak kaydedilmiştir.⁹ Ferdî'nin mevcut olan eserleri Sad-nâme adıyla da geçen Şâpûr-nâme veya Hikâye-i Erdeşîr ü Şâpûr mesnevîsi,¹⁰ kasîde şeklindeki bilâdiyesi,¹¹ lugazları¹² ve tarih şiirleridir.

Kaynaklar Ferdî'nin lugaz ve tarih söylemede mâhir bir şair olduğunu belirtirler. Şairin bu şiirleri toplu halde Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Bölümü, 1980 numarada kayıtlı külliyyâtının

3 İsmail Belig, *Nuhbetü'l-âsâr li Zeyli Zübdeti'l-eş'âr*, haz. Abdülkerim Abdülkadiroğlu (Ankara: AKM, 1999), 315.

4 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî Yahut Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye*, haz. Mustafa Keskin ve öte., c. 4 I (İstanbul: Sebil Yayınevi, 1997), 16.

5 Mehmet Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, haz. Cemâl Kurnaz, Mustafa Tatcı, c. 2 (Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2001), 764.

6 Sâlim Efendi, *Tezkiretü's-şu'arâ*, haz. Adnan İnce (Ankara: AKM, 2005), 546.

7 Mustafa Safâî Efendi, *Tezkire-i Safâî*, haz. Pervin Çapan (Ankara: AKM, 2005), 481.

8 Mehmed Sirâceddîn, *Mecmû'a-i Şu'arâ* (İstanbul: 1325 [1907-08]), 135.

9 Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 2 (Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2000), 70.

10 Bkz. Özlem Ercan, *Hikâye-i Erdeşîr ü Şâpûr* (Bursa: Gaye Kitabevi, 2008); Aynı yazar, "Arayıcızâde Ferdî ve Eserleri Hikâye-i Erdeşîr ü Şâpûr ve Esmâ-yı Büldân," *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, yıl 8, s. 12 (2007): 71-93.

11 Bkz. Cemâl Kurnaz, "Arayıcızâde Hüseyin Ferdî ve Derviş Ömer Efendi'nin Bilâdiyeleri," *Journal of Turkish Studies = Türklük Bilgisi Araştırmaları: In Memoriam Abdülbaki Gölpinarlı = Abdülbaki Gölpinarlı Hâtıra Sayısı I*, 19, s. 1 (1995): 299-316; Barış Karacasu, "Esmâ-yı Bilâd-ı Ferdî: Kurnaz Yayımına Katkı," *Journal of Turkish Studies = Türklük Bilgisi Araştırmaları: In Memoriam Şinasi Tekin = Şinasi Tekin Hatıra Sayısı III*, 32, s. 1 (2008): 257-73; Müjgân Çakır, "Bilinmeyen Bir Bilâdiye Metni: Esmâ-yı Bilâd-ı Mecdî," *Journal of Turkish Studies = Türklük Bilgisi Araştırmaları: In Memoriam Walter Andrews = Walter Andrews Hatıra Sayısı I*, 34, s. 1 (2010): 173-82.

12 Bkz. Müjgân Çakır, "Hayli Eglencedür Bu Rindâna: Arayıcızâde Ferdî Hüseyin ve Lugazları," *Dîvân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, s. 11 (2013): 127-76.

içinde yer almaktadır. Bu külliyyatta Ferdî'nin tarih şiirleri dışında, Şâpûr-nâmesi, Bilâdiyesi ve lugazları mevcuttur. Yazmanın başında iki mühür¹³ ve eserin Arayıcızâde'nin *Hikâye-i Erdeşîr ü Şâpûr*'u ile lugazlarını içerdiğine dair bir kayıt bulunmaktadır. Tarih şiirleri burada 54b-73b yaprakları arasında kayıtlıdır. Ferdî'nin tarih şiirleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:¹⁴

1. Tevârih-i Semâniyye Berây-ı Velâdet-i Şeh-zâde Sulţân Meḫmed Ḥān (54b-55b)
2. Tārīḥ-i Diğer (55b)
3. Tārīḥ-i Diğer (56a)
4. Tārīḥ-i Diğer (56a)
5. Tārīḥ-i Diğer (56a)
6. Tārīḥ-i Diğer (56b-57b)
7. Tārīḥ-i Diğer (57b)
8. Tārīḥ-i Diğer (57b)
Ḥāzret-i Şāh-ı Cihāna 'Arz-ı Ḥālidür Anuñ
9. Tārīḥ-i Velâdet-i Şeh-zâde Sulţân 'İsâ bin Sulţân Aḫmed Ḥān 'Ammera'llāhu (59a-61a)
10. Tārīḥ Be-velâdet-i Ān Şeh-zâde (61a-61b)
11. Tārīḥ Be-velâdet-i Şeh-zâde Sulţân 'Alî (61b-62a)

13 Bu mühürlerden büyük olanı III. Ahmed'in (salt. 1703-1730) vakfettiği kitaplarda kullandığı mühür olup üstünde tuğrası haricinde "Bizi bu nimetler ve cennete erdiren Allah'a hamdolsun. Eğer o bizi doğru yola sevketmeseydi biz doğru yolu bulamazdık. Kendimiz bu nimetlere ve cennete kavuşamazdık" mealindeki *Kur'ân: 7, Araf 43.* ayet kayıtlıdır. Bu külliyyâtın III. Ahmed'e sunulmuş olma ihtimalinin büyük olduğu düşünülecek olursa üzerinde padişahın mührünün bulunması anlam kazanmaktadır.

14 Bu şiirlerin haricinde yazmada üç parça metin daha bulunmaktadır. Bunlardan ilki Şehzâde İsâ için yazılan 9. şiirin başında yer alan Ferdî'nin Sultan Ahmed'e sunduğu dilekçe olup, şair burada sultandan mansib istemekte ve şehzâde için şiir yazdığını ifade etmektedir. İkinci parça metin Kadrî'nin gazeline Ferdî'nin yazdığı tesdîs, üçüncüsü ise Kıssahan Derviş Mustafa için Mısır valisi Kara Mehmed Paşa'nın isteği üzerine yazdığı şiirdir. Bu üç parça metin tarih şiiri olmadıkları için numaralandırılmamış, fakat metin tesisine dâhil edilmiştir.

12. Tārīḥ Be-binā-yı Çeşme-i Beşâret 'Aleyhi Sulṭān Aḥmed Ḥān (62a-62b)
13. Tārīḥ-i Binā-yı Şuffe der-Ḳaraağaç Be-emr-i 'Ālī ez-Sulṭān Aḥmed Ḥān (62b-63a)
14. Tārīḥ-i Binā-yı Çeşme-i Ḥazret-i Vālide Sulṭān (63a-63b)
15. Tārīḥ-i Binā-yı Cāmi'-i Şerif-i Şadr-ı 'Ālī der-Tersāne (63b-64b)
16. Tārīḥ-i Şadâret-i 'Alī Paşa (64b-65a)
Ġazel-i Ḳadrī Tesdīs-i Faḳīr
17. Tārīḥ-i Maḥfil-i Şadr-ı 'Ālī (66b)
18. Tārīḥ-i Çeşme-i Şadr-ı 'Ālī (66b-67a)
19. Tārīḥ-i Ḥammām-ı Şadr-ı 'Ālī (67a)
20. Tārīḥ Berāy-ı Fetvā-yı Şādık Efendi (67a-67b)
21. Tārīḥ-i Maḥfil-i Ayaşofya (67b)
22. Tārīḥ-i Fevt-i Eyyüb Efendi (67b)
23. Tārīḥ-i Fevt-i İshāk Efendi (68a)
24. Tārīḥ-i Vefât-ı Hafid-i Şeyḥ Sivāsī-zāde (68a)
25. Tārīḥ-i Çeşme-i Şafiye Sulṭān-zāde Meḥemmed Beg (68a-68b)
26. Tārīḥ-i Vefât-ı Ser-çavuşān Meḥemmed Ağa (68b)
27. Tārīḥ-i Velâdet-i Meḥemmed Ağa Rüstem Ağa-zāde
Ser-şāhinān (68b-69a)
28. Tārīḥ-i Çeşme-i Ḥod Gofte der-Edirne (69a)
29. Merşiyе Berāy-ı Merḥūm Meḥemmed Beg Ḥasan Paşa-zāde
(69a-70a)
30. Tārīḥ-i Diğer (70a)
31. Tārīḥ-i Diğer (70a)
32. Ḳaşīde Be-velâdet-i Aḥmed Beg İsmā'il Paşa-zāde (70a-70b)
Der Ḥaḳḳ-ı Derviş Muştafâ Ḳışşā-ḥān Bā-emr-i Ḳara Meḥmed
Paşa Vālī-i Mısr (70b-71a)
33. Tārīḥ Be-velâdet-i Şeh-zāde Sulṭān Murād (71a-71b)
34. Tārīḥ Berāy-ı Çeşme-i 'Alī Paşa el-Vezīri'l-a'zam (71b-72b)
35. Tārīḥ Berāy-ı İtmām-ı Sebīl-i İbrāhīm Paşa (72b-73a)
36. Tārīḥ-i Vefât-ı Çātra-zāde Aḥmed Beg Mührdār-ı Merḥūm Fāzil
Aḥmed Paşa (73a-73b)

Şiirler biçimsel olarak incelendiğinde daha çok kıt'a ve kasīde nazım şekillerinin tercih edildiği görülmektedir. Farklı aruz kalıplarıyla şiir söyleyen Ferdî Hüseyin, tarih şiirlerinde aşağıdaki aruz kalıplarını kullanmayı tercih etmiştir:

aruz kalıbı	şiir numarası	sayısı
mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün	1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 13, 15, 17, 18, 19, 24, 25, 26, 29, 30, 31, 34	19
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün	10, 11, 12, 32, 33, 35	6
fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün	9, 14, 16, 22	4
fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün	6, 27	2
mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün	28	1
mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ûlün	36	1
fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün	21	1
mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ûlün	23	1
mefâ'ilü fâ'ilâtün mef'ûlü fâ'ilâtün	20	1

Düşürülen tarihlerin kaydı olan en eskisi 1091 (1680-81), en yenisi ise 1119 (1707-08) tarihli olup yaklaşık yirmi sekiz senelik bir dilimde gerçekleşen hadiselere dairdir. "Tārīḥ-i Fevt-i Eyyüb Efendi" başlıklı şiir en eski tarihi gösteren şiir olup, en yeni 1119 (1707-08) tarihli sekiz şiir bulunmaktadır. (12, 13, 15, 26, 33, 34, 35, 36. şiirler). Arayıcızāde bu şiirlerin hepsinde adını zikretme yoluna gitmemiş, daha çok hâtifin tarih düşürdüğünü söylemekle iktifa etmiş, kimi zaman da tarihi düşüren ehl-i dil, bülbül, yediler, bir şâir-i azbû'l-lisân olmuştur. Kendine güvenli bir şair olduğu da şahsından "hoş-lehce, mu'ciz-beyân, şîrîn-edâ" gibi sıfatlarla bahsetmesinden anlaşılmaktadır:

Yeter ey Ferdî-i hoş-lehce ḥāmūş ol

Kilk-i nāya nefes-i serd ile çokdur bu şadā (9. şiir)

Sāl-i mevlūd-ı hümayün-bahtınuñ tārīhine

Ferdî-i mu'ciz-beyân itmiş bu güne ictihād (33. şiir)

Ferdî-i şîrin-edâ târîh-i itmâmın didi

Yapdı İbrâhîm Paşa 'ayn-ı Zemzem'dür sebil (35. şiiir)

Bu şiiirler içinde tesirinde kaldığı ve ismini zikrettiği birkaç şair de vardır. Ferdî'ye göre güzel söz, şiiir tekellüfsüz olmalıdır. Bunun da üstadı Nef'î'dir (ö. 1635). (1. şiiir) Yine “sihr-âzmâyân-ı Acem”den olan Sâib (ö. 1676) de şairin kendisine tercüman olduğunu düşündüğü üstadlardandır (15. şiiir). Dikkat edilecek olursa bahsi geçen şairler Sebki Hindî ile uzak ya da yakın alâkalı şahsiyetlerdir. Ferdî'nin kullandığı kelime hazinesi ve üslûbuna bakılacak olursa onun da bu akımın kısmen tesirinde kaldığı söylenebilir.

Ferdî'nin yazdığı tarih şiiirleri dört konu üzerinde yoğunlaşmıştır: Doğum, ölüm, bina inşası, göreve atama. Bunlar içinde en fazla üzerinde yoğunlaştığı hadise ise III. Ahmed'in şehzâdesi Mehmed'in doğumu olmuş, şair sadece bu olay için 8 tarih şiiiri yazmıştır. 1117 (1705-06) tarihinde gerçekleşen bu doğum şairi oldukça heyecanlandırmış,

Meĥemmed nâm bir gül geldi tâze bezm-i sultâna (5. şiiir)

Meĥemmed Şâh Sultân Ahmed'e luĥf ile Ħaĥ virdi (7. şiiir)

gibi mısra'larla hem tarih düşürmüş hem de duygularını ifade etmiştir. Nedense Ferdî Hüseyin diğer şehzâdeler için bu kadar şiiir söyleme ihtiyacı hissetmemiş, Şehzâde İsâ'nın doğumu için 2 (9 ve 10. şiiirler), Şehzâde Alî (11. şiiir) ve Şehzâde Murâd (33. şiiir) için de sadece 1'er tarih şiiiri yazmıştır.

Ferdî'nin yaşamış olduğu devrin imar faaliyetlerinin bir uzantısı olarak su yapılarının inşasına da ayrı bir önem verip bunlara tarih düşürdüğü görülmektedir. On sekizinci yüzyılda çeşme yapımında görülen büyük artışa şairin de duyarsız kalmadığı hem bunlar için şiiir yazması hem de kendisinin de bir çeşmenin bânîsi olmasından anlaşılmaktadır. On altıncı yüzyılda yetmiş beş, on yedinci yüzyılda ise sadece yüz otuz çeşme yaptırıldığı düşünülecek olursa 1703 ile 1809 tarihleri arasında üç yüz altmış beşten fazla çeşmenin yaptırılmış olması bu imar faaliyetinin ne derece yoğun olduğunu orta-

ya koymaktadır.¹⁵ Şairin 7 çeşme ve sebil ile 1 hamam için yazdığı şiiirlerin en dikkat çekicilerinden biri şüphesiz Kaptan-ı deryâ Hacı İbrâhîm Paşa'nın (ö. 1725) yaptırdığı sebil için yazmış olduğu tarih şiiiridir (35. şiiir). Bu tarih şiiiri aynı zamanda sebilin kitabesine de kaydedilmiştir. Klasik dönem son devir örneklerinden biri olan sebil, beş pencereci mermer bir yapıdır.¹⁶ Bugün Beyazıt'ta Besim Ömer Paşa Caddesi ile Profesör Ümit Yaşar Doğanay Sokağı'nın kesiştiği yerde hâlâ mevcut olan sebilin Durmuşzâde Ahmed tarafından talik ile yazılan on beyitlik kitabesinde¹⁷ yazmada bulunan bazı beyitler bulunmamaktadır. Ekte bulunan metinlerin 35. si olan şiiirin 11 beyiti kitabede yer almamaktadır. Kitabeye alınmayan bu beyitler şiiirin 3, 4, 5, 6, 9, 11, 12, 15, 16, 17, 19., genellikle paşanın medhedildiği ve onun için dua edilen beyitleridir. Ferdî Hüseyin'in bu şiiirinin taş nakşedilmiş olması onun bu tarz şiiirlerinin itibar gördüğünün bir göstergesi ya da Hacı İbrâhîm Paşa ile münasebetinin yakınlığına işareti olarak da algılanabilir. Onun yine kitabeleşmiş olduğunu zannettiğimiz bir başka şiiiri ise Edirne'de 1115 (1703-04) tarihinde kendi yaptırmış olduğu çeşme için yazdığı şiiirdir (28. şiiir). Fakat bu çeşmenin bugün mevcut olduğuna dair bir bilgiye ulaşamadık. Büyük ihtimal çeşme yıkılmış ve kaybolmuş olmalıdır. Ferdî gibi ufak memuriyetlerle iktifa eden ve fakirlikten yakınan bir şairin bile bir çeşme yaptırmış olması yine özellikle on sekizinci yüzyılda bani profilinde görülen değişme bakımından da dikkate şayandır. 3 beyitlik bu tarih şiiirinde son beyitte şair mahlasını değil, asıl adı olan “Hüseyin”i kullanmayı tercih etmiştir:

Ey teşnegân bu çeşmeye târîh-i tâmdur

'Aşk-ı Hüseyin'e nüş idüñüz âb-ı pâki siz

15 Shirine Hamadeh, *Şehr-i Sefa 18. Yüzyılda İstanbul* (İstanbul: İletişim, 2010), 123-24.

16 Bkz. Engin Özdeniz, *İstanbul'daki Kaptan-ı Deryâ Çeşmeleri ve Sebilleri* (İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 1995), 311-14.

17 Konuyla ve kitabenin görüntüleriyle ilgili bkz. “K 669: İbrahim Paşa Sebili,” <http://www.ottomaninscriptions.com> [erişim tarihi: 25.07.2014]; Hatice Aynur, Hakan Karateke, *III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri: 1703-1730* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 1995), 112-13.

Ferdî'nin bu çeşmeleri bahis konusu ederken on beşinci yüzyıl-da yaptırılan Kırkçeşme suyolunu bir karşılaştırma aracı olarak kul-landığı görülmektedir. Mimar Sinan'ın Kanûnî'nin emriyle İstan-bul'un büyük su sıkıntısını ortadan kaldırmak üzere 1555 senesinde başladığı ve oldukça ayrıntılı incelemelerden sonra inşa edilen Kırk-çeşme su yolu¹⁸ bir mukayese vesilesi olmuştur. 12. ve 14. şiirlerde yeni inşa edilen çeşmelerin Kırkçeşme ile “hem-terâzû” olamayaca-ğını vurguladığına göre, o döneme kadar Kırkçeşme suyolu bu tarz faaliyetler için iyi bir model teşkil ediyor olmalıdır.

Hem-terâzû şanma Kırkçeşme ile fehm it kıfı
Göz terâzûsıyla vezn itseñ de bu anı yaqar (12. şiir)
Hem-terâzûsı mı Kırkçeşme buña tartılamaz
Sıklet ü hıffetini añladılar ehl-i yaqîn (14. şiir)

Yukarıda bahsi geçen iki çeşme haricinde Sultan III. Ahmed (12. şiir), Valide Sultan (ö. 1715) (14. şiir), Sadrazam Çorlulu Alî Paşa (ö. 1710) (18 ve 34. şiirler) ile Sultan IV. Murâd'ın (salt. 1623-1640) kızı Safiye Sultan'ın (ö. 1671) oğlu Mehmed Bey'in (ö. 1719) (25. şiir) yap-tırdıkları çeşmeler ve yine Sadrazam Çorlulu Alî Paşa'nın yaptırdığı hamam (19. şiir) için de tarih şiirleri söyleyen Ferdî'nin bahsettiği çeşmelerden mesela Valide Sultan'ın yaptırdığı çeşme, III. Ahmed'in annesi Emetullah Gülnuş Valide Sultan'ın 1118'de (1706-07) Gala-ta'da bugün Hırdavatçılar Çarşısı'nda bulunan ve üzerindeki kitabe-de Şehdî'nin yazdığı tarih şiiri yer alan çeşme olmalıdır.¹⁹ Şair Gala-ta'daki büyük tatlı su sıkıntısını ortadan kaldırmak amacıyla Valide Sultan'ın kethüdası Mehmed Efendiye emriyle gerçekleşen Galata su yolu inşası ve bunun neticesinde Yeni Cami yanında yapılan iki çeşmeden son olarak imar edileninin yapımına tarih düşürmüştür.²⁰

18 Bkz. Eşref Özand, “Koca Sinan'ın En Büyük Mühendislik Eserlerinden Biri Olan İstanbul'un Kırkçeşme Tesisleri,” *Türkiye Mühendislik Haberleri* (1 Nisan 1968): 8-10.

19 Bkz. Aynur, Karateke, a.g.e., 99-100.

20 Konuyla ilgili bkz. Muzaffer Özgüleş, “Belgeler Işığında Gülnuş Emetullah

Çorlulu Ali Paşa'nın bu tür imar faaliyetlerine çok önem ver-diği şairin onun Tersane'de (Kasımpaşa Camialtı Tersanesi) yaptırdığı cami ile mahfil,²¹ hamam ve iki çeşme için 5 ayrı şiir yazma-sından da anlaşılmaktadır. İstanbul'da cami, kütüphane, medrese, tekke, imarethane, çeşme, şadırvan ve hamam gibi birçok hayrat yaptıran Çorlulu Alî Paşa'nın Ferdî'nin de tarih düşürdüğü 1118'de (1707) inşa edilen hamamı bugün Kasımpaşa Mezarlığı ile Seferikoz Camii karşısında Tersane'de askerî bir bölge içinde yer almaktadı-ır.²² 29 Safer 1131 (21 Ocak 1719) tarihinde vefat ettiği kaynak-larda belirtilen Safiye Sultanzâde Mehmed Bey ise aynı zamanda Rezmî mahlasıyla şiirler yazan bir şairdir.²³ Kendisi de tarih şiirleri yazan Mehmed Bey'in yaptırmış olduğu çeşme için Ferdî'nin yaz-dığı tarih şiiri bize çeşmenin nerede olduğu konusunda bir bilgi vermemektedir.

Arayıcızâde'nin üzerinde durduğu imar faaliyetlerinden biri de cami mahfili inşasıdır. İki ayrı camide yaptırılan mahfillerin inşası-na tarih düşüren şairin, bu tarihlerinden biri yine Çorlulu Ali Pa-şa'nın yaptırdığı mahfiledir (17. şiir). Diğerisi ise III. Ahmed'in Ayasof-ya'da yeniden yaptırdığı hünkâr mahfiline düşürülen tarihtir.²⁴ On

.....
 Sultan'ın Galata'da Yaptırdığı Çeşmeler,” *Tasarım Kuram*, s. 17 (2014): 27-38.

21 Hüseyin Ayvansarayî cami ve mahfili hakkında şu bilgiyi veriyor: “Bânîsi Çorlulu Alî Paşa'dır. Tersâne-i âmire'de sâhil-i deryâda kalyonlar verâsında bir câmi-i fevkânî binâ edüb, mahfil-i hümâyûn dahi binâ eylemiştir.” Bkz. Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Alî Sâti' Efendi, Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-cevâmi'* = *İstanbul Câmileri ve Diğer Dinî-sivil Mi'mârî Yapılar*, haz. Ahmed Nezih Galitekin (İstanbul: İşaret Yayınları, 2001), 409.

22 Akif Kuruçay, *İstanbul'un 100 Hamamı* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2010), 74.

23 Konuyla ilgili bkz. Safiye Sultanzâde Mehmed Rezmî, *Divan*, haz. Mehmet Gürbüz (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012).

24 Ayasofya'da yaptırılan ilk hünkâr mahfili hakkında bilgi bulunmamaktadır. Eski resimlerde görülen “... hünkâr mahfilinin 3. Murâd zamanında yaptırıldığı düşünülmektedir. 1. İbrâhîm hünkâr mahfiline bir kafes ekletirken; 1. Mahmûd yapının dışında bir hünkâr kasrı inşa ettirmiştir. 1. Ahmed ve 3. Ahmed de hünkâr mahfilini onartmış ve değişiklikler yapmışlardır. Bu mahfil çeşitli onarımlarla 19. yüzyılın ortalarına kadar kullanılmıştır. Günümüzdeki mahfilin yapılması ile birlikte eski hünkâr mahfilinin çıkması, yer döşemesi ve merdiveni kaldırılmıştır.” Mustafa Çetinaslan, “Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde yer verdiği hünkâr

yedinci yüzyıldan itibaren görülen önceden inşa edilmiş ve hünkâr mahfili bulunmayan camilere ve kiliseden camiye çevrilen yapılara hünkâr mahfili eklemeye geleneğinin²⁵ bir devamı olarak yenilenen bu mahfil²⁶ için Ferdî şu ifadeleri kullanmaktadır:

Bāreka'llāh zihī tarḥ-ı cedid
Şeh-nişin cāy-ı şafā vü şa'īd
Bu 'ibādetgeh-i 'uzmā içre
Pādişāhān-ı selef ced-ber-ced
Eski mahfilde olurlarmış hep
Cebhe-sāyide-i dergāh-ı Şamed
Yapdı bu mahfil-i hoş-endāmı
Tarḥ-ı ra'nāyıla Sultān Ahmed (21. şiir)²⁷

Sultan Ahmed'in mahfil inşası dışında bir çeşme ve Karaağaç'ta yeniden düzenlediği sofya da tarih düşüren Ferdî Hüseyin özellikle sofa için yazdığı şiirde devrin diğer bu tarz şiirlerinde görüldüğü gibi bahçenin hava ve suyunun güzelliği, cennete benzemesi, hoş şakıyan bülbülleri gibi vasıfları üzerinde durmuştur:²⁸

.....
 mahfilleri üzerine bir inceleme," *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, s. 10 (2013): 299. Konuyla ilgili bkz. Defne Tekay, "Ayasofya Müzesi Hünkâr Mahfili," *Ayasofya Müzesi Yıllığı*, s. 13 (2010): 377-92.

- 25 Bkz. Mustafa Çetinaslan, "Hünkâr Mahfillerinin Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Osmanlı Dönemi Örnekleri," *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 29 (2013): 68.
- 26 III. Ahmed Ayasofya'da sadece bu şahnişinli mahfili yaptırmamıştır. Kubbede asılı büyük şamdan da 1717'de bu padişah zamanında konulmuştur. Fakat daha sonra 1847'de kaldırılmıştır. Konuyla ilgili bkz. Said Öztürk, "Feth-i Mübîn," *Somuncu Baba*, s. 67 (2006): 45; Ahmed Akgündüz, Said Öztürk, Yaşar Baş, *Üç Devirde Bir Mâbed Ayasofya* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2005), 419-22; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, a.g.e., 42-5.
- 27 Bu mahfilin inşası için devrin diğer şairleri de çeşitli tarihler düşürmüşlerdir. Mesela Dürrî'nin tarihi için bkz. Ziya Bağrıaçık, "Dürrî'nin Tarih Manzumelerinde Lale Devri," *TÜBİAR*, s. 10 (2001): 343-44.
- 28 On sekizinci yüzyıldaki bu tip imar faaliyetleri için bkz. Hamadeh, a.g.e., 251-76; Gülçin Canca Erol, "İstanbul'da III. Ahmed Dönemi Osmanlı Mimarisi," www.tarihtarih.com ?Syf=26&Syz=35736 [erişim tarihi 08.08.2014].

Rızâsıyla çıkar mı cennete girmiş gibi âdem
Hevâsı cān-fezā âbı dil-ihyā ḥāki ḥūrā-ṭaleb (13. şiir)

Evliya Çelebi'nin 1672'de IV. Mehmed tarafından yaptırıldığını ifade ettiği, Haliç'te Tersane'ye yakın Sütlüce'de bulunan bahçe III. Ahmed devrinde de çok sevilmiş ve 1704-1708 tarihleri arasında çeşitli onarımlardan geçmiştir.²⁹ Padişahın zaman zaman saray erkânıyla taşındığı³⁰ bu sofanın bir diğer önemli yönü Ferdî'ye göre Eyüp Sultan'a yakın bir konumda olmasıdır:

Ne şuffe garka-i cennet diseñ şânında lâyıkdur
K'ola kırbında kabr-i pāk-i Eyyüb duā-yı mekseb (13. şiir)

Ferdî Hüseyin'in tarih düşürdüğü konulardan biri de vefatlarıdır. Onun bu şiirleri içinde yer alan 8 vefat tarihinde bahsi geçen Eyüb Efendi (22. şiir), İshak Efendi (23. şiir) ve Çatrazâde Ahmed Bey (36. şiir) ecelleriyle ölmüş, Şeyh Sivasîzâde'nin oğlu (24. şiir), Ser-çavuş Mehmed Ağa (26. şiir), Hasan Paşa'nın oğlu Mehmed (29, 30 ve 31. şiirler) ise çiçek hastalığından fevt olmuşlardır. Dönemin hükümdarı III. Ahmed'in de muzdarip olduğu fakat devrin doktorlarından Ser-etibba Mehmed Efendi, Tabîb Süleymân Efendi, Ömer Efendi, Reisületibba Müneccimbaşı Mehmed Efendi ve diğerlerinin tedavileriyle³¹ kurtulabildiği bu hastalık İstanbul'da birçok kişinin vefatına sebep olmuştur.³² Ferdî çiçek hastalığından ölen kimseler için yazdığı şiirlerde bu hastalık için yaptığı çeşitli benzetmelerle şiirleri ilgi çekici hâle getirmiştir. Ona göre ölüm nakkaşı vücut kasrını çiçekle süslemiş, yanağın gülü üstünde güzel taneler ortaya çıkmış, vücutta biten çiçeklere cennet bahçesi bile gıpta etmiştir (Mesela bkz. 24., 26., 29. şiirler).

29 Nurhan Atasoy, *Hasbahçe* (İstanbul: Aygaz, 2002), 285.

30 P.Ç. İncicyan, *18. Asırda İstanbul*, çev. Hrand D. Andreasyan (İstanbul: Fetih Cemiyeti, 1976), 95.

31 Münir Aktepe, "Ahmed III," *TDVİA*, c. 2 (İstanbul: TDV, 1989), 37-8.

32 Sultanın bu hastalıktan kurtulması üzerine sıhhat-nâmelerin yazıldığı görülür. Mesela Şehdî'nin sıhhat-nâmesi için bkz. Bahir Selçuk, "Yeni Bir Sıhhat-nâme: Şehdî'nin Sultan III. Ahmed sıhhat-nâmesi," *Turkish Studies* 3, s. 2 (2008): 604-16.

Ferdî'nin tarih düşürüp ölümsüzleştirdiği hadiseler arasında iki tane de atama yer almaktadır. Bunlardan biri Alî Paşa'nın sadaretine, diğeri ise Sâdık Efendi'nin (ö. 1709) müftü olmasına düşürülen tarihlerdir. Yazdığı şiirlerden birçoğu Çorlulu Alî Paşa'yla alâkalı olduğuna göre, Alî Paşa ya Ferdî'nin hâmilerindendir ya da hâmisi olmasını istediği kişilerden biri olmalı:

*Minnet Allâh'a bedihî şeh-i 'âlî-bahta
Oldı bir böyle şîr-i âşaf-ı ferhunde vekil
Ka'be-i maşûda sa'y eylesün erbâb-ı şafâ
İstikâmetle bu oldı reh-i Hakk'a çü delil
Vaqt itdükte unutturdı Nizâmü'l-mülk'i
Olmaz kimse 'adâletde o zî-şâna 'adil
Niçe isbât ile sâbit olmurdu fazlı
Hâşıl[ı] olmasa ger hâşılı bunda tahşil (16. şiir)*

beyitleriyle yücelttiği Ali Paşa şaire göre adaletiyle meşhur Nizamülmülk'ü (ö. 1092) bile unutturacak bir yönetici modelidir. İkinci atama tarihi ise Sâdık Mehmed Efendi'nin şeyhülislamlığına dair olan şiirdir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın (ö. 1977) verdiği bilgilere göre Sâdık Mehmed Efendi Rumeli kazaskeri iken 1105'te (1694) Ebû Saidzâde'nin yerine şeyhülislam olmuş, II. Mustafâ'nın (salt. 1695-1703) cülusundan sonra azledilmiş, 1118'de (1707) ikinci kez şeyhülislamlığa getirilmişse de yaşının vazife yapmasına engel olması üzerine görevden çekilmiştir.³³ “Âlim ve yüksek fazilet sahibi, makamının ehli”³⁴ birisi olarak nitelendirilen şeyhülislamı Ferdî Hüseyin de benzer ifadelerle yüce ve her fende üstat bir şahsiyet olarak betimlemektedir:

*Bir fâzıla virildi şadr-ı şerif-i fetvâ
K'aşırında Bû Hanîfe eylerdi görse ikrâm*

33 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. 4 ([y.y.], [t.y.]), 488.

34 a.g.e.

*Şâdık dinilse şâdık akrân mı bahır-ı fâyık
İkrâm-ı zâta lâyıık haqqâ ki şeyhü'l-İslâm
Tâk-ı revâk-ı fazlı 'âlidür ol kadar kim
Biñ sa'y-ı güşiş itseñ irmez kemend-i evhâm
Müşkil-güşâ-yı 'âlem her fende hod müselleme
'İffetde zât-ı ü hem kalbi mağall-i ilhâm (20. şiir)*

Arayıcızâde Ferdî Hüseyin'in yazmış olduğu tarih şiirlerinde şüphesiz en dikkat çekici ve şaşırtıcı noktalardan biri kaynaklarda ısrarla onun hâmisi olduğu söylenen Râmî Mehmed Paşa için yazılmış hiçbir şiirin bulunmamasıdır. Hâlbuki ifade edildiği gibi çeşitli ihsanlarına nail olduğu Paşa'nın hiç olmazsa 1114'te (1703) sadrazam oluşuna bir tarih düşürmesi gerekirdi. Buradan birkaç sonuç çıkarılabilir. Birincisi Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi-Revan Bölümü 1980'de kayıtlı yazmada şairin bütün tarih şiirleri bulunmuyor, ikincisi sadrazam olduğunda Ferdî ile Râmî Mehmed Paşa'nın araları açtı (fakat bu diğer faaliyetleri için tarih düşürmemesini açıklamaz), üçüncüsü yedi aylık kısa süreli sadrazamlığı çeşitli siyasi çekişmelerle geçen II. Mustafâ'nın tahttan indirilmesiyle sonuçlanan Edirne Vak'ası'ndan önce cebecileri isyana teşvik eden, III. Ahmed'in tahta çıkışında gizlenerek ve rüşvet vererek hayatını kurtaran, birkaç başarısız valilikten sonra Rodos'a sürgüne gönderilen ve orada 1119'de (1707-08) ölen³⁵ Paşa'nın sarayda hâtırası pek müspet değildi, bu sebeple Ferdî'nin onun için yazdığı şiirler külliyâttan çıkarılmıştı, dördüncüsü ve çok uzak bir ihtimal Paşa kaynakların belirttiği gibi Ferdî'nin hâmîsi değildi. Hâmîsinin aldığı mansıplar, yaptırmış olduğu mektep, cami ve çeşmeler için Ferdî'nin tarih düşürmemiş olması bu ihtimaller gözardı edildiğinde akla yatkın gelmemektedir.

Yazmış olduğu şiirlerden ve özellikle Şehzâde İsa'nın doğumu için kaleme aldığı şiir başında yer alan arz-ı hâlden, hakkında çeşitli kanaatlere varabildiğimiz Ferdî Hüseyin “Ümid-i vâsık budur ki bu dürd-i şahbâ gibi ayaklarda kalmış Ferdî-i pür-derd [ü] gam-perverdi nazar-ı ıksir-eser-i şâhâne ile böyle eyyâm-ı ferağ-âgâz u me-

35 Recep Ahışalı, “Râmî Mehmed Paşa,” *TDVİA*, c. 34 (İstanbul: TDV, 2007), 450.

serret-encâmda manâsib-ı dīvâniyyeden biriyle mesrūr u kām-revā buyurmaları recā olunur.” ifadelerinde padişahın beklentisi olan “manâsib-ı dīvâniyye”den birine vâsıl olabilmemiş midir bilmiyoruz, ama Şehzâde İsmâ‘nın 1117’deki (1705-06) doğumundan yalnızca üç ya da dört sene sonra vefat ettiğine göre bir ihtimal edindiği bu mansıbın keyfini sürmeye pek fırsat bulamamış olmalıdır. Dikkat edilecek olursa onun düşürdüğü tarihler daha çok Sultan III. Ahmed zamanı hadiselerine dairdir. Yine aynı arz-ı hâlde “Erdeşir ü Şâpûr-nâme nâm girân-bahâ-yı nev-peydâsı ‘arz-ı isti’dâd-güne ihdâ itmiş idi ki sâ‘ir atlas-bâfân-ı kâr-hâne-i berâ‘at tarḥ eyledükleri kâlâ-yı vâlâ-yı belâğat aña nisbet nakş-ı bûriyâ gibi reng ü leṭâfetden ‘ârîdür. Te’sir-i baḥt-ı nâ-be-sâmânumdan manzûr-ı nazar-ı rağbet-i hümâyûn olmayup...” şeklinde ifade ettiği üzere Şâpûr-nâme’si de istediği şekilde rağbet görmemiş olan Ferdî Hüseyin’in şiirlerindeki çeşitli beyitlerden anladığımız üzere hayatı fakr u zaruret içinde geçmiştir.

Aşağıda Arayıcızâde Ferdî Hüseyin’in Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi-Revan Bölümü, 1980 numarada bulunan tarih şiirlerinin çevriyazılı metinleri yer almaktadır. Dikkat edilecek olursa metinde yer yer vezin ve anlamla ilgili sıkıntılarla karşılaşmaktadır. Bunlar dipnotlar vesilesiyle gösterilmiştir. Tamir edilebilen yerlerde eklemeler köşeli parantez içine alınmış, okunamayan kelimelerin orijinal halleri muhafaza edilmiştir.

1

Tevârîḥ-i Semâniyye Berây-ı Velâdet-i Şeh-zâde
Sulṭân Meḥmed Hân

· --- / · --- / · --- / · ---

- 54b Olup ḥâb-ı girân-ı baḥt-ı ‘âlem nâgehân peyda
Vücûda geldi deryâ-yı ‘ademden bir dūr-i şehvâr
Nedür revnaḳ-ı tırâz-ı dîhim ü Dârâb u Efrîdûn
Kef-i yem-baḥşınıñ şermendesidür kulzüm-i zehḥâr
Budur hem-nâm-ı sulṭân-ı rüsûl Sulṭân Meḥmed Hân
Budur şâhib-kırân-ı memleket âşüb-ı ḥaḳ-güftâr
Penâh-ı mülk [ü] millet yekke-tâz-ı ‘arşa-i himmet
Sikender-şavlet ü Dârâ-dirâyet şîr-i Cem-peygâr
Kırar mı serteser a’dâ-yı dîni seyf-i kudretle
‘Adûya yir komaz mı şaḥn-ı ‘âlem içre bir miḳdâr
İdince neşr-i bûy-ı cân-fezâ nâf-ı şem-engizi
Dükân-ı şabrını yağmâya virdi reşk ile ‘atṭâr
Ġazâlân-ı Ḥuten bildi ḥaṭâsın şerm ile itdi
O miskînân-ı deşt-i meskenet hep nâmesin iṣâr
Görenler vech-i pâkin nûr-ı hayretle ḥamûş oldı
Rümûz-ı nazra-i dildârı bildi her ulü’l-ebşâr
- 55a Gel inşâf it olur mı tıynet-i âdemde bu ḥâlet
Sirişt-i zâtı çok cism-i laṭîfi eyledi gül-kâr
Egerçi cevr efzûn ammâ geldi inşâfa³⁶
Bunuñla eyledi çarḥ-ı sitemger ḥalkı minnetdâr
Ribâṭ-ı köhneye dönmişdi dünyâ feyz-i maḳdemle
Serâser ‘âlem oldı şimdi eşk-i revnaḳ-ı gülzâr
Bu vaḳt-ı kām-baḥşide n’ola dāmân-ı Ferdî’ye
Şehâb-ı mekremet Sulṭân Ahmed olsa gevher-bâr
Ben ol şâhib-başîret şâ‘ir-i nâdîde-güftârım
Kı görmem ‘ayn-ı iḡmâz içre diri olsa merdüm-vâr

36 Mısra’ın vezni problemlidir.

Kâlıp har-leng olur fâyık geçenler benüm rāhumda³⁷
 Virürsem 'arşa-i ma'nâda hink-i tab'uma mişvâr
 Riyâz-ı nazmum içre şî'r-i dil-cüyum aqar şudur
 Tekellüfsüz gerek Nef'î gibi güftâr-ı hoş-reftâr
 Niçe tâlib me'tâlib-çîn olur âhond-ı tab'umdan
 Niçe mest-i ğurûrı na'ra-i nazmum ider hüşyâr
 Ne kâbildür 'adû haşmâne söyleşmek faķirüñle³⁸
 Nice kâdir olur redd ü cevâba olsa da
 Nedür lutfi eger şâyib de olsañ bir işâbet yok
 Kâtı bi-kes-küş olmış ğül-âsâ çarh-ı merdüm-ĥ'âr
 Şu'üd itmekde ednâ vü hübüţ itmekdedür a'lâ
 Zamâne ihtisâbı hâlidür alçaqladı mi'yâr
 Olup pâ-mâl-i dünân-ı zamâne şâhib-isti'dâd
 Tufeylân-ı cihân manşıbdâ ola şâhib-istikrâr
 Gözine girse de târ-ı şu'â'-âsâ yine bakmaz
 Hemîşe süfleye meyl eylemekde devr-i nâ-hemvâr
 Şafâda herne deñlü dün-meşreb var ise gördüm
 Belâ-yı kâdr u hedmi ehl-i dilden hep çeken nâ-çâr
 Ya kânsun mu kişi bu serv-i mihr-evzâ'-ı gerdüna
 Yâ âdem itmesün mi dehr-i dünâ geldüğinden 'âr
 Yine ihsân olursa şâ[h]-ı 'âlemden olur yoĥsa
 Bu şeş-der içre zâr-âsâ beni baĥt eyledi bizâr
 Zebân-ı gerdün zebün itmişdi merdânı
 Çıkardı ipliğın bāzâra rağbet kalmayup eşâr
 55b Velî buldı revâcın ey 'azîz-i Mışr 'ahdüñde
 Mişâl-i hüsn-i pâk-i Yūsufân-ı müşteri-âzâr
 Teşekkî tâ-be-key vaķt-ı du'âdur ey perîşân-dil
 Cenâb-ı hazret-i sultânı tekdîr eyleme zinhâr

37 Mısra'ın vezni problemlidir.

38 faķirüñle: faķruñla.

İlâhî pâdişâh-ı 'aşr ile şeh-zâde-i zî-şân
 Bulup evreng-i gül-reng-i sa'âdet içre istikrâr
 Çemân olsun çemenzâr-ı cihânda serv-i ra'nâ-veş
 Hümayün zâtını bād-ı ĥaţardan ĥıfz ide Settâr
 Şehâ 'âciz-penâhâ dâver-i sencide-tavırâ
 Olup kalb-i hazînum lem'a-i ĥükm ile pür-envâr
 Sekiz târiĥ-i zibâya muvaffaq eyledi tevfiķ
 Getürdi yek-be-yek imlâya tab'-ı Enveri-âşâr
 Mu'allâķ seb'a'dur her dânesi beyt-i ĥayâl içre
 Mezâyâ-yı suĥan fark iden 'ârif eylemez inkâr
 Biri bu sâyirin dilinde taĥrîr eyledi ĥâme
 Gelenler bizden evvel didiler "müştî ez ĥarvâr"³⁹

2

Târîĥ-i Diğer

· · · · / · · · · / · · · · / · · · ·

Hudâvend-i melek-ĥaşlet ĥıdıvv-i âsumân-rif'at
 Şeh-i 'âlî-him[em] ya'nî ki Sultân Aĥmed-i ĥâmid
 Gelüp dünyâya şulb-i ĥâhirinden bir dür-i yekta
 Sürür ile der-i Mevlâ'ya 'âlem oldılar sâcid
 Hudâ bağışlasun yümn-i kademle anı sultâna
 Ki oldı bir cihângîr olacaķ şeh-zâdeye vâlid
 Tûlû'ından o mihrî bildiler cümle nücüm ehli
 Ebu'l-feth-i Rüm bu olduğına istemez şâhid⁴⁰
 Niğebânı ola Settâr-ı 'âlem ikisinüñ de
 Serîr-i salţanatda 'izz ü devletle olup hâlid

39 "Denizden bir damla" manasında Farsça deyim için bkz. A. Naci Tokmak, *Telaffuzlu Türkçe-Farsça Ortak Deyimler Sözlüğü* (İstanbul: Simurg, 2001), 237. Mısra'ın vezni problemlidir.

40 Mısra'ın vezni problemlidir.

56a Olup mest-i mey-i şevk u şafâ ebnâ-yı 'âlem hep
Ki gördük [şimdi] hem-reng olduğın rindân ile [z]âhid
Didi hâtif mübârek bād ile târîh-i miladın
Meḥemmed nūr-ı Ḥaḳ'dur virdi Sulṭân Aḥmed'[e] vâhid

3

Tārîh-i Dîger

.---- / .---- / .---- / .----

Şehensâh-ı cihân Sulṭân Aḥmed Ḥân-ı şālîş kim
Nazîri gelmedi bir daḥı gelmez çarḥ-ı mînâya
Yine bir cevher i'tâ itdi dehre şulb-i pâkinden⁴¹
Sipâs-ı bî-ḳıyâs-ı ḥamd u minnet Ḥaḳ Te'âlâ'ya
Sa'âdetle ḳarîb oldukda vaḳt-ı rûz-ı miladı
Sarây-ı ḳurbdan teşrif idince bezm-i vâlâya
Teveccüh eyleyüp dergâha bir târîhe sa'y itdüm
Sünüh itdi ḳalemden bi'l-bedâhe şükr Mevlâ'ya
Gelüp hâtif didi müjde senüdüdür çekme ğam Ferdî
Şeh-i dâniş-i ehl Sulṭân Meḥemmed geldi dünyâya

4

Tārîh-i Dîger

.---- / .---- / .---- / .----

İdüp tebşîr bir târîh-i dîgerle didi hâtif
Şeh-i âşaf-hüner Sulṭân Meḥemmed geldi dünyâya

41 cevher: cevâhir.

5

Tārîh-i Dîger

.---- / .---- / .---- / .----

Te'âla'llâh zihî eyyâm-ı şevk-fezâ-yı şâhâne
Yine bir gevher-i pâkîze geldi kân-ı imkâna
Ne gevher kân-ı gevher kân-ı necâbet kim⁴²
Şeref virdi ḳudüm-i pâki nesl-i âl-i 'Osmân'a
Hümâyün-ı şâyib-pâk ḥazret-i Sulṭân Aḥmed'den
Sürür-efzâ-yı 'âlem geldi bir şeh-zâde devrâna
Olup pertev-girây-ı tâbiş-i ruḥsârı şevḳından
Meh-i tâbân da hem-ḥâl oldu şimdi mihr-i raḥşâna
Müşâbih mi degül inşâf ile baksuñ o zî-şâna
'İzârı verde ğisü sünbüle rû mâh-ı tâbâna
56b Sipihre şaldı şûrî bâng-ı mübârek bād⁴³
Ṭokındı ḥâtır-ı Keyvân'a hüy [u] hây-ı mestâne
Niçün âĝâz-sâz-ı dil-nüvâzı eylemez muṭrib
Ḥaber vir nâle ḳılsun 'andelibân-ı hoş-elḥâna
Kilidân-ı zamâyir taḥliye oldu küdüretden
Dönüp şevk ile 'âlem serteser tâze gülistâna
Oğul yaşı uzun baḥtuñ hümâyün devletüñ efvün
Ḥudâ eksüklüğüñ göstermesün aşḥâb-ı 'irfâna
Gülin de gülbiniñ de her ḥaṭâdan eylesün maḥfûz
Recâmuz böyledür şubḥ u mesâda nezd-i Yezdân'a
Olup sermest-i câm-ı bâde-i ḥumḥâne-i lutfuñ
Getürdüm nazma târîh-i vülüdün müstemendâne
Nazar ḳıl pâdişâhâ Ferdî'ye hem-pâ dür olur mı
Şalâdur işte meydân-ı hüner müşkil-pesendâna
Eger var ise bir noḳşânı tekmül eyle lutf ile
Meḥemmed nâm bir gül geldi tâze bezm-i sulṭâna⁶

42 Mısra'ın vezni problemlidir.

43 Mısra'ın vezni problemlidir.

6

Tārîh-i Dîger

.. _ _ / . . . _ / . . _

Pâdişâh-ı cihân Aḥmed Hân
Ma'delet-güster ü felek-pāye
Āsumân-rif'at [u] zemîn-temkîn
Nûr-ı maḥz-ı Hudâ kerem-pāye
Şâh-ı 'Anḳâ-meniş sitâre-çeşm
Yir mi var dergehinde Dārā'ya
Zîb-i evreng-i salṭanat oldu
Luṭf-ı Ḥaḳ'dan sünûh idüp māha
Geldi dünyāya şulb-i pâkinden
Yümn ile bir şeh-i kamer-sāye
Bādî-i şādî-i cihân oldu
Maḳdemi her gedāya vü baya
Nice şeh-zāde-i cihân [ol] kim
Ḥarfatar bân-ı ḳaddi Tübā'ya
57a Pertev-i mihr-i ḥüsn-i pâki ile
Toğ yâ toğdum diyen budur aya
Şemm-i büy-ı berîde-nāfi ile
Düşdi sevdāgerân sevdāya
Olup āşüftesi ğazâl-ı Ḥuten
Göbegi burdı düşdi şahrāya
Revnaḳ-efzâ-yı mülk ü milletdür
Şükri mümkün mi Ḥaḳ Tē'ālā'ya
Yiryüzinde olunca şeh-âyîn
Çıkdı ehl-i semâ temâşāya
İn'ikās-ı mihir kıyās itmen
Şevḳden tâcin atdı deryāya

Ne felek vefret-i sürürından
Şerm ile düşdi ḳayd-ı ihdāya
Ġurre şanma o mehd-i sîmindür
'Arz ider dergeh-i mu'allāya
Olsa āvîzesi n'ola pervîn⁴⁴
Böyle gehvāre-i güher-rāya
Perniyânın mehe ḳımâṭ itsün
Taşt-ı zerrîn ile ḳamer ü aya
Āsumân u zemîn olup ḥurrem
Bu peyām-ı meserret-efzāya
Müjdeye gitdi peyk-i endişe
Ḥazret-i Hızr'a [vü] Mesîhā'ya
Zât-ı bihbüdi şavletindendür
Ḳızıl elmalu düşdi eyvāya
Beç ḳralı didükleri nādân
Başlasun şimdiden yir araya
Maḥmidet bula zâtı nāmı gibi
İsmi taṭbîḳ olup [bu] semāya
Ḥaḳ ide zât-ı pâki[ni] te'bîd
Nûh ile ola 'ömri hem-pāye
İşidüp bu peyām-ı pür-şevḳi
İsti'âne idince Mevlā'ya
57b İki mışra'da iki ta[m] târiḫe
Oldı meşġül ḥāme inşāya
Eyledi baña bir iki imdād
Hâtif-i ğaybdan irüp māye
Didi milādına olur târiḫ
Diḳḳat eyle bu beyt-i ra'nāya
Şâh-zāde Meḥemmed-i ḥāmîs (1117)
Geldi şevketle dār-ı dünyāya (1117)

7

Tārîḫ-i Dîger

.----/.----/.----/.----

İdüp germiyyete tebdil 'âlem 'âlem-i serdi
 Riyâz-ı devlete şādâb bir ğonçe[*yi*] gösterdi
 Yine şulb-i güher-bârından Aḥmed Ḥân-ı zî-şānuñ
 Gelüp nāmı Meḥemmed bir şehinşāh-ı civānmerdi
 Yine bir Yūsuf-ı s̄ānī zuhūr itdi diyü gördüm
 Güle bülbül çemende serve kumrı müjde eylerdi
 Bunuñ emsâli[ni] nice göre sultān-ı deryā-dil
 Füyüzāt-ı ilāhī birle çünkim bu güne irdi
 Hümayyün zātı mülk ü millet içre bā'is-i rāḥat
 'Uyün-ı 'âleme kuḥl-i cilādur na'linuñ gerdi
 Seḫā dergāh-ı cūdında ğulām-ı kemterinidür
 Kerem himmetsarāy-ı luṭfinuñ ḥāne-i perverdi
 Olup ğırbāl-i iştābluñ felekde ḥadd-i Bî-sütün
 Ḥadeng-i āh-ı mazlümāna zīrā çok göğüs gerdi
 Miḥekk-i tecrübenüñ āsitānuñ cebhe-fersāya
 'Ayār-ı ḥālīşüm a'lāya sürdüm çehre-i zārı
 Bu esnā-yı meserretzāda bir tārīḫe ceḥd itdüm
 Velī ızhār-ı 'aciz itdi kalem bî-tāb olup Ferdī
 Çıkup bir ehl-i dil bu sāl-i milāda didi tārīḫ
 Meḥemmed Şāh Sultān Aḥmed'e luṭf ile Ḥaḫ virdi (1117)

8

Tārîḫ-i Dîger

.----/.----/.----/.----

58a Şeh-i 'ālī-zād-ı dūd mān-ı āl-i 'Osmānī⁴⁵
 Hüner-ber bīşezār-ı ma'reke Sultān Aḥmed Ḥân
 Recā eylerdi Ḥaḫ'dan taḫta lāyık bir oğul dā'im
 Ḳabül idüp niyāzın itdi i'tā ḥazret-i Yezdān
 Gül-i cennet Meḥemmed geldi dünyāya biḥamdi'llāh
 Riyāz-ı devleti bünyān-ı feyzi eyledi [be]yān
 Nedür ol āl o ān ol çeşm-i ḥün-riz [ü] sitiz- engiz
 Teferrüd eyledi ol şāh-ı ḥübān ḥüsn ile el-ān
 Bağışlasun o mihri ḥazret-i sultāna luṭfindan
 Kūdūrāt-ı dehirden dā'imā ḥıfz eyleyüp Raḥmān
 Hümayyün maḫdemi āğāh idince ḥalkı cān ile
 İdüp tārīḫ-i milādına diḳḳat her hünermendān
 Seriyle eyleyüp itmām tārīḫin didi bülbül
 Meḥemmed gibi bir verd virdi Sultān Aḥmed'e Mennān (1117)

Ḥazret-i Şāh-ı Cihāna 'Arz-ı Ḥālidür Anuñ

Ol zerine-ḥışt-ı āsitāne-i hümayyünü ṭāḳ-ı kāşāne-i āsumāna peyveste
 olan devletsarāy-ı ebedi pirāyelerine 'arz-ı ḥāl-i Ferdī-i şeydā budur ki
 feli'llāhi'l-ḥamd semāḫatlı kudretlü celādetlü pādīşāh-ı cihān-mehān
 ḥazretlerinüñ zamān-ı devlet-i ebedi-peyvendleri ki mevsim-i şüküfteği-i
 gülhā-yı murād u rikḳat cem'iyyet-i dilhā-yı perişān-ı ehl-i isti'dāddur
 ve's-şükrollāhi'l-'ale'l-a'lā bālā-ḥāne-i zıyāfetğāh-ı iḳbāle ḥoḳḳa-i dil-i
 yāḳūt-reng-i erbāb-ı recā keyf-i dü-bālā-yı şūr u şa'ab ile āsüde şevḳ-
 ā-şevḳ-i ṭarab olup bu ḥaḳīr daḫı ol dergāh-ı dārü'z-zıyāfetü'l-kübā-yı
 devlete sād-d-ı ramaḳ-ı [58b] ḥayāt olur bir loḳma-i cān-perver-i merām

45 Mısra'ın vezni problemlidir.

birle hişşedâr olmak itmedin sermâye-i netîce-i âmâl 'add idüp serv-i nâz-ı ihtizâz-ı hâme ki cârü-keş-i haremserây-ı nazm u nesrdür bizâ'a-i hakîrâne ile destgâh-ı nazm-ı belîğ üzre gök kalem-i mu'ciz-raşam ile târ-ı mülemma' pûd-ı eş'ârdan ârâyiş-i naqş-ı istibrakî'r-resm Erdeşîr ü Şâpür-nâme nâm girân-bahâ-yı nev-peydâsı 'arz-ı isti'dâd-güne ihdâ itmiş idi ki sâ'ir atlas-bâfân-ı kâr-hâne-i berâ'at tarh eyledükleri kâlâ-yı vâlâ-yı belâğat aña nisbet naqş-ı büriyâ gibi reng ü leţâfetden 'âridür. Te'sîr-i baht-ı nâ-be-sâmânumdan manzûr-ı nazar-ı rağbet-i hümayûn olmayup bâlâ-hâne-i hâşşu'l-hâşş-ı ihtîşâşda sâliha bir bâ-gühêre 'arûs-ı bî-hemtâ iken ser-i küy-ı edebden âvâre ol tıfl-ı şîr-h'ârenüñ ğayret-i ruhsâre-i hür-ı bihişti olan 'izâr-ı gülgüne-sâyy-ı vaqarı sîli-horde-i dest-i hakâret ve gûş-ı güher-âvîz-i i'tibârı mâlîde-i ser-engüşt-i melâmeti oldı mülâhazasıyla ta'zîmen bi-hâleti'l-makâm bu hengâm-i hengâme-i 'abd-ı sa'îd milâd-ı şeh-zâde-i civân-baht için sekiz kıt'a perend-i hoş tarh-ı târih pây-endâz-ı muqaddem-i sa'âdetleri kılındı. Ümîd-i vâsîk budur ki bu dürd-i şahbâ gibi ayaklarda kalmış Ferdî-i pür-derd [ü] ğam- [59a] perverdi nazar-ı iksîr-eser-i şâhâne ile böyle eyyâm-ı ferah-âğâz u meserret-encâmı manâşib-ı dîvâniyyeden biriyle mesrûr u kâm-revâ buyurmaları recâ olunur. Âl-i du'â-yı hayrı sultânım dil-i mahzûndan bâkî 'inâyet ü ihsân şevketlü kudretlü merhametlü pâdişâh-ı 'âlem-sitânuñdur.

9

Târîh-i Velâdet-i Şeh-zâde Sultân 'İsâ bin Sultân Aḫmed Hân 'Ammerra'llâhu

.._/_/ ._/_/ .._/_/ .._/_

Yine pür-velvedür şahn-ı çemen sūr-âsâ

Yine bir bülbüli çok gülşene döndi dünyâ

Yine müşgîn şiken-i kâkül-i 'anber-büyân

Şaçlı sünbül gibi vâdileri itdi gūyâ

Yine erbâb-ı miḫen eyledi gülgeşt-i çemen

Açılup verd-i muṭarrâ gibi şahrâ şahrâ

Yine emrûdi kadehle içilüp tatlı 'araḫ

Şeker âb eyledi bezm-i meyi ser-tâ-bâ-pâ

'Aks-i gûşî düşecek sâkî-i bezmüñ kadehe

Aḫ ḫaranfûl ḫodılar şandı mey içre zürefâ

Yâsemem yâ semeni eyleme mu'tâd diyü

Lâlenüñ dağımı gördükçe iderdi ibâ

Niçe zerrîn kadehi kâse-gedâ itdi felek

Çeşm-i 'ibretle baḫar nergis ile 'ayn-ı şafâ

Mezelenmek diledi sîb-i zenehdânımı dil

Didi 'unnâb-ı lebi ey ṭama'ı hâam alma

Lebümi öpdi diyü ṭut ki kirâsın aldı

Eyledi bint-i 'ineb sâğara şirret da'vâ

59b Germ ü serdi ile şarşılmadı dehrüñ ey dil

Bir ḫabâ ile çemende bulunan serv-âsâ

Tîğ-ı ser-tîz-i maḫabbet nice_olurmuş bildi

Üstüḫ'ânında olan çâki görince ḫurmâ

ḫanğı cellâd-nigâhuñ eser-i tîğı diyü

ḫılıcın şalmadadur süsen-i bâğuş hâlâ

İtdi feryâd haber bunda diyü bülbüller

Dehen-i ğonceden alınmadı bir söz aşlâ

Hele âşüfte dimâğ itdi hevâ ezhârı

Müjde-i mevlid-i şeh-zâde olunca ifşâ

Micmer-i ğonçede yaḫmışdı buḫûr-ı Meryem

Neşr için 'âleme gezdirmededür bād-ı şabâ

Nice şeh-zâde biḫîn-gevher-i kân-ı şevket

Nice şeh-zâde şeref-dâde-i evreng-i 'aṭâ

Nuḫbe-i mâ-ḫaşal-ı silsile-i 'Osmânî

Nür-ı çeşm-i nuḫabâ ya'nî ki Sultân 'İsâ

Şeref-i mevlidi ol şâh-ı Mesîhâ-nefesüñ

İtdi çok mürde-dilân-ı ğam-ı dehri ihyâ

Çok mı bu mertebe ol tıfl-ı ḫayâ-pervere kim

Ola hem nür-ı hüdü oldı [vü] hem zıll-ı Hudâ

Şāh-ı gerdün-'azamet hazret-i Sulţān Aḥmed
 Ḥāfız-ı mülk ü milel dāver-i devr-i dünyā
 Nice sulţān görünür rāz-ı dilüme 'ayān
 Şafvet-i āyine-i ḳalbine baksañ meselā
 Ḳaşr-ı ikbāline cārū-keş-i ğubḫa Ḳayşer
 Dergeh-i ḥaşmeti derbānı Ḳubād u Dārā
 Çetr-i ikbāl-i güzünine sevābit evtād
 Şemse-i şemsiyesi mihr-i cihān-tāb-ı semā

60a Emni izdāda teḳābüldedür ol mertebe kim
 Āteşe girmede pervāne olur bî-pervā
 Dest-i ḥıfzı hacet ü senge eger lems itse
 Kimse rüy-ı şereri görmeye tā rüz-ı cezā
 Ola her dānesi remmān-ı cināna maḥsūd
 Nār-ı düzaḥ nigeḥ-i lutfını eylerse recā
 Tābiş-i ḳahrı eger düşse muḥiṭe şek mi
 u serāba ola 'anberā
 Çāh-ı Yūsuf çeh-i Bijen'e olurdu yeksan
 Nazar-ı terbiyeti olsa aña 'aks-ārā
 Ser-fürü' eylemeden ğayrı nedür ḥaşma ḫalāş
 Gūşe-i ebrüyü ṫiğ ile iderse imā
 Nevbahār-ı keremi olmada her dem tāze
 Berg-i ḥuşk ile de varursa eger ehl-i recā
 Hazret-i Dāvud-ı zî-şān-ı semāḥat-kāruñ
 Kef-i yem-baḥşına im'ān ile baksañ meselā
 Neyl-i miḳyāsa ḳiyās ile olunmaz iḥsān
 Cūybār-ı keremi başka kesimdür zirā
 O ider cūdını işbi'la şeb ü rüz ḥisāb
 Dest-i dūr-pāşı bunuñ 'ālemi eyler iğnā
 Görmedüm bu dem-i ḥurrem-eseri diyü n'ola
 Bî-maḥal öldüğine mātem iderse mevtā

Ṭoḳınur ḫātır-ı Keyvān'a oḳ atsa bir kez
 Ne 'aceb düşse verā-yı feleke vāveylā
 Bir kepāde gibidür aña kemān-ı Rüstem
 Ne ḳadar keşmekeş eylerse de Zāl-i dünyā
 Tīri dursun yā cirīdinde olan sūr'ati gör
 Olmaz ṫā'ir-i endişe anuñla hem-pā
 O varur menzil-i maḳşūda verā mesken olur
 Cünbiş-i bālini bu eylemedin reh-peymā
 Geşt iderken çemenistān-ı riyāz-ı vaşfuñ
 Lāyih oldu dilüme bu ğazel-i müstesnā

60b Alma şeftālüyü vir o lebi ḥurmā ayva
 Ḳaysı nār-ı ğama ālūde ḳılır şan Leylā
 Ṭotalum olmuş imiş mīve-i ümmid amma
 Ḳor mı vaktı ile divşürmege murğān-ı belā
 Yine hercāyī benefşeyle donandı gülzār⁴⁶
 Ḥaṫ-ber-āverde olan dilbere döndi şeklā
 Birinüñ ṫab'ı hevāyī biri sevdā-ḫiṫnat
 Nice āmiziş ider zülfi nigār ile şabā
 Zülfi-i şeb-büyünüñ āşüftesi müşk-i Rūmī
 Ṭurra-i kākül-i üftādesidür ehl-i ḫaṫāw
 Yeter ey Ferdī-i ḫoş-lehce ḫāmūş ol⁴⁷
 Kilk-i nāya nefes-i serd ile çokdur bu şadā
 Aldı meydānı yigit-i ḳalem-i ḫüb-reviş
 İşte şahrā-yı hüner merd ise gelsün şu'arā
 Bu ḳaşidem benüm ol mezra'a-i ḫikmetdür
 Ḥāşılı ḫāşılı çok yazusı az olsa n'ola
 Dāverā Dāvud āzürde-dilā
 Ey nasak-sāz-ı kühen-ṫavr-ı gürüh-ı küremā

46 benefşeyle: benefşe ile.

47 Mısra'ın vezni problemlidir.

Hâce-i bender-i nazm idi egerçi tab'um
 Lâyık-ı fers-i rehüñ bulmadı zibâ dünyâ
 Bir iki şişe şüküfeyle birâz mîve ile
 Bâğbân-ı kalemüm tabla tonatdı güyâ
 Ziver-i bezm-i kabül olmağa haddi yoğ ise
 Dest-i redd ile de tard eyleme ey kân-ı sehâ
 Sâl-i târihine şeh-zâde-i 'âlî-bahtuñ
 'Arz olındı katı çok nazm-ı neşid-i garrâ
 Mevlid-i meymenet-âsarını ol sulţānuñ
 Eyledi Meryem-i endişe bu güne inşâ
 İtdi imdād ser-i bāl ile Cibril-i qadr
 61a Geldi hikmet ile cism mülkine Sulţān 'İsâ (1117)
 İrdi pâyāna şaded turma hemān şubh u mesâ
 'Ömr ü iqbālî füzün olmağ için eyle duâ
 Hıfz idüp zāt-ı hümayūmı vü şehzadeleri
 Tūl-i 'ömr ile mu'ammer ide dā'im Mevlâ
 İde her rūzı[nı] nevrüz u her vaqtını 'ıyd
 Eyleyüp gülşene tebdil hazānını Hudâ
 Bâğ-ı 'ālemd e nihāl-i güle dönsün yürüsün
 Gonçelerle şalınup verd-i muţarrâ-āsâ
 Eyle yâ Rab hitān-ı sūrını görmek de naşib
 Ola bir yirde Mehemmed ile sünnet 'İsâ
 'Abd-i şermende peder-māndesi Ferdî ol-dem
 Tāze târih-i hitānı ile olsun güyâ
 Yed-i tūlâ-yı mü'eyyed ile sulţān-ı cihan
 Düşmen-i devletini garç ide fir'avn-āsâ

10

Târîh Be-velâdet-i Ān Şeh-zâde

-. - - / - - - / - - - - / - - -

Hamdüli'llāh gülbin-i Sulţān Ahmed Hān'dan
 Tāze bir gül virdi bâğ-ı 'āleme lutf-ı zamān
 Geldi bir şeh-zâde-i mihr-i sipihr-i salţanat
 Haqq ide 'İsâ gibi ihsān 'ömr-i cavidān
 Kāleb-i fersüdeye dönmişdi dünyâ şad şükür
 Buldılar her dem bahār-ı maqdeminden tāze cān
 Hayret-efzâ-yı hured te'sir-i şeh-r-āyınle
 Yūsufistān oldı zindān-ı cihān-ı bī-emān
 Sāde-rüyāna sūz-ı te'sir-i şevken şevkden⁴⁸
 Pîr-i şad-sāle dağı gösterdi kendin nev-civān
 Ahter-i tābendedür şanma semâ'-ı şevk ile
 Derledi gök şuya batdı gömgök ola āsumān
 Naḥl-i bādāmuñ taḥayyürden ağardı gözleri
 Virdi zînet kendüye birden nihāl-i ergavān
 61b Nā-küşāde kalduğun serdî-i deyden şanmañuz
 Lāle dağ-ı sinesin şerminden itmişdi nihān
 Mā-melek bahş oldı 'ālem nām nā-merahşat oldı kim
 Böyle bir firüz devri görmemişdi çok zamān
 Kineden āsüde izdād-ı cihān 'ahdinde hep
 Kebk 'uqāb ile hem-per gürg ile hem-dem şobān
 Şınf-ı a'dā müttehid ol deñlü kim olmaz ba'id
 Beççesin güncişk māra eyler ise armağan
 Şaḥne-i 'aşrında şıkmaz kimseyi kimse meger
 Şire-i engürü biñ havf ile pîrān-ı muğān

48 rüyana: rüyāneye.

Hüsn ü hulû u feyz ü in'âm ile memlû oldılar
 Çeşm-i 'âşik şîşe-i mestân ceyb-i müflisân
 Böyle bir sulţân-ı kâmil gelmemişdür 'âleme
 Oldı ahvâl-i selef hâtır-nişân-ı 'arifân
 Baht pâyende Hudâ yâver refîkı Hızır olup
 İde İskender gibi iklîm-i hefti zîr-i rân
 Hıfz idüb[en] haţâdan rûzi kıl ol rûzi kim
 Şalına yanınca ol tâze nihâlân tev'emân⁴⁹
 Haşre dek memdû[d] ola zıll-i sa'âdet kevkebüñ
 Ferdî-i hâtır-hazîn luţfuñla ola şâdmân
 Vasfdan 'âciz du'â-yı devletünde yok kuşûr
 Hâme-veş lâl oldı ifrâţ-ı meserretten lisân
 Şafha-zîb it sâl-i târihin yeter 'acuz u kuşûr
 Nuţka gel ey hâme-i mu'ciz-dem-i mu'ciz-beyân
 Hep sırım 'arz itdi 'âlem müjde-i târihine
 Geldi kevne ibn Aḫmed Hân-ı 'İsâ-yı zamân

11

Târîḫ Be-velâdet-i Şeh-zâde Sulţân 'Alî

.. _ _ / _ _ _ _ / _ _ _ _ / _ _ _

Ḥamdüli'llâh kurb-ı vâlâ-yı Hudâ'dan gün gibi
 Doğdı bir şeh-zâde-i evlâ-güher ismi 'Alî
 Evvelinde şeh-i mevlûd-ı nebînüñ geldi çün
 Fazlma bu şâhid-i 'âdil degül mi evveli
 Rüşen oldı pertev-i envâr-ı rûymdan cihan
 Nûr-ı Aḫmed olduĝında şübhe yokdur müncelî
 Şehper-i tâc-ı sa'âdet eyler idi şahlar
 Zülf-i müşgin-târ-ı gîsûsından [anuñ] bir teli

49 Şalına: Şalınma.

Sîne-i hûra çerâgâh olsa şâyândur aña
 Ğurre-i ğarrâ ola bâzû-yı baht-ı heykeli
 İki mısrâ'da iki târiḫi Ferdî 'arz ider
 Bakma bir noķşâna ey şâhân-ı dehrüñ ekmeli
 Şulb-i Sulţân Aḫmed-i Ḥaydar-mehâbetden henüz
 Geldi kevne Ḥaḫ ser-efrâz eyleye Sulţân 'Alî
 Dâd-ı Dârâ baht-ı vârunumdan ey kân-ı kerem
 İmtinân-ı kûh-ı Ḳâf eyler virince ḫardalı
 Devletüñde baş egüp belî dimezdi kimseye
 Şimdi ḫavf-ı 'azl ile ḫayli bükilmişdür beli
 Eyle luţfuñla emîn teşviş-i hâtırdan beni
 Gerçi yokdur kimsenüñ in'âm-ı şehde medḫali
 Pâdişâh-ı 'âlemi şakla hatâdan yâ ilâh
 Tâ-be-maḫşer 'ömrin efzûn ide vü ḫadrin celi

12

Târîḫ-i Binâ-yı Çeşme-i Beşâret 'Aleyhi Sulţân Aḫmed Hân

.. _ _ / _ _ _ _ / _ _ _ _ / _ _ _

Bâreka'llâh çeşme-i dil-cû-yı sulţân-ı cihan
 A'nî Sulţân Aḫmed-i deryâ-dil ü vâlâ-güher
 Naḫş-ber-âb-ı cihânü gördi ol 'ummân-'atâ
 Ḥarc idüp şu gibi memlû sîm ü zerle kîseler
 Âb-ı şîrîndür getürdi cûy-ı Kâĝıdhâne'den
 Cem' olup bir niçe Ferhâdân-ı kûh-efgen hüner
 Ḳuvvet-i lezzetle almışdur ayaĝın Kevser'üñ
 Nüş iden erbâb-ı dil 'aynıla Zemzem didiler
 Bir defîne maḫzeni sîm-i müzâb ile tolu
 Bir muţalsım ezdehâdur küngi anı hıfz ider
 62b Keḫçesi dest-i kerîm-âsâ küşâde dâ'imâ
 Bezl içün irvâya varın rûz u şeb ölçer döker

La'l-i dildāra mu'ādidür dilā beryūzesi
 Teşnegāna mā diyü būs-ı lebin imā ider
 Hem-terāzū şanma Kırkçeşme ile fehm it kıfı
 Göz terāzūsıyla vezn itseñ de bu anı yaçar
 Dīde rüşen kurretü'l-'ayn ile olduñ bi-keder
 Ey zemīn şimdengirü enhārı hep gözden çıkar
 Çeşme şanma bir içüm şu şāhed-i mümtāzdur
 Hāk bu kim ra'nā yaratmış ol civān kaşu meger
 Ra'd çatlar sū-be-sū berķ āba yanıp yakılır
 Cüşişinden ebr-i şerm-ālūde gök dolar döker
 Bānisini sen hatādan şakla ey bār-ı Hudā
 Zerre deñlü dünye vü 'ukbāda gösterme keder
 Kaatre-i ābı şumārınca ola 'ömri füzüñ
 Eyleye evkāt u aħbābı şafāyla güzer
 Sāl-i tārīhin didi bir şā'ir-i 'azbü'l-lisān
 Mā'-i pāk-i 'ayn-ı Sulţān Aħmed-i zibā-eser (1119)

13

Tārīh-i Binā-yı Şuffe der-Ķaraağaç Be-emr-i 'Ālī
 ez-Sulţān Aħmed Hān

. _ _ _ / . _ _ _ / . _ _ _ / . _ _ _

Hıdıvv-i mekremet-kirdār Sulţān Aħmed-i sālīs
 Hudāvend-i felek-pirāye dādār-ı şeref-kevkeb
 Gehī 'azm-i hümāyün eyledükçe geşt-i şahrāya
 Bihişt-āsā bu ravza olup ārām itmege enseb
 Bu dil-cū şuffe-i gülzār-tarhı eyledi ihyā
 Olup aşhāb-ı şuffe pādişāh-ı etkıyā-mezheb
 Kenār-ı cūda girmiş şuya bir maħbūbdur ol k'anı
 Boğaz-ber-gerden-i billürānda hāşş ura 'ineb (?)

Rızāsıyla çıkar mı cennete girmiş gibi ādem
 Hevāsı cān-fezā ābı dil-ihyā hākı hūrā-ţaleb
 Hevāsı ol kadar tayyib ki bunda ger
 Hūmā-yı lāzıma melzūm iken şirāne tutmaz teb
 Biten hākinde ikil-i melekdür şanma dehşetden
 Olur nāhun-feşān gezdükçe etrāfında zīmihleb
 Gören ağız suyun akıtmamak mümkün mi şevkından
 Ola çün kāğıd Ķalup ber-leb (?)
 Şebi dürr-i ziyā-güsterden aşlā fark olmaz hiç
 Çerāğān eylemekde 'aks-i encümle felek her şeb
 Kimi meşķ-i figān eyler kimi ta'līm-i hoş-elhān
 Bu şuffe oldı gūyā bülbülān etfāline mekteb
 Ne şuffe Ķarķa-i cennet diseñ şānında lāyıkdur
 K'ola Ķurbında Ķabr-i pāk-i Eyyüb duā-yı meksebe
 O sulţānuñ Ķubār-ı āsitānın cebhe-zīb itsün
 Murādāt-ı düğünin 'an şamimü'l-Ķalib iden maĶlab
 Be-ħakķ-ı rüh-ı Enşāri şeh-i devrānı Ķifz eyle
 Ola a'vān u enşāri ile zevķ u şafāda hep
 Duā idüp didi tārīhini mi'mār-i endişe
 Bu şuffe cāy-ı nüzhet ola Sulţān Aħmed'e yā Rab (1119)

14

Tārīh-i Binā-yı Çeşme-i Ķazret-i Vālide Sulţān

. _ _ _ / . _ _ _ / . _ _ _ / . _ _

Bāreka'llāh zihī çeşme-i dil-cüy-terin
 Ķıffet-i ābına nisbetle binā-yı sengin
 Nice sengin binā olmaya tā bāniyesi
 Ki ola vālide-i pādişeh-i rüy-ı zemīn

Hâzret-i vâlide sulţân-ı güzîde-âhasenât
 İde Hâk zât-ı 'afifini haţâlardan emîn
 Sû-be-sû 'âlemi sirâb-ı şafâ itdi yine
 Ğalaţa halkınuñ âteşleri oldu teskîn
 Ğalaţa halkını şevk ile düşürdi Ğalaţa
 Kimi Kevşer kimi Zemzem diyü itmege yemîn
 Selsebil-i 'adni itdi ferâmüş şimdi
 Nice inbâ-yı sebîl eyle[me]sün şehr-âyîn
 'Ayn-ı Kevşer bu zamân içre görildi n'aceb
 Çıkarursa n'ola enhârî gözinden bu zemîn
 63b Cûy-ı dil-cûsına leb-teşne geçer Âb-ı hayât
 Menhel-i 'azb arayup gelse n'ola âhû-yı Çîn
 Hem-terâzûsı mı Kırkçeşme buña tartılamaz
 Sıklet ü hıffetini añladılar ehl-i yakîn
 Oldı beryüzesi enbûbe pistâna hor⁵⁰
 N'ola nefsinde lebân eyleseler anı kemîn
 Leben-i cenneti cârî göricek bunda hemân
 Sehv-i Ferhâd ile süid dökmişe döndi Şîrîn
 Kaţarâtı kadar 'ömri ola eفزün yâ Rab
 Biz du'â eyleyelüm diye melekler âmîn
 Bî-nihâye göricek âbını didüm târîh
 Mâ'-i Zemzem-eşer-i Vâlide Sulţân-ı güzîn (1118)

50 Mısra'ın vezni problemlidir.

15

Târîh Be-binâ-yı Câmî'-i Şerîf-i Şadr-ı 'Âlî der-Tersâne

.----/.----/.----/.----

Vezîr-i a'zam-ı Sulţân Ahmed Hân-ı zî-şevket
 Nizâme'd-dîn-i devlet âşaf-ı devrân müheymînâ
 'Alî Paşa-yı 'âlî-menkabet ser-halka-i devlet
 Cihân-mekremet hayrât u cihân-pirâ
 Şeref-bahşâ-yı şadr olduĝda 'izzetle o dâna-dil
 Bulup bir tâze revnaĝ mülk ü millet bâĝ-ı huld-âsâ
 Açıldı her taraf ezhâr-ı baht-ı huftegân-ı ĝam
 Nesîm-i cân-fezâ-yı nefha-i lufti idüp ihyâ
 Ne paşa hürmen-i cüdında gerdün türe-i ahĝar
 Edîb ü müttakî Fârûĝ-evşâf u 'Alî-sîmâ
 İrüp peyk-i şu'ürî [m]âverâ-yı deşt-i imkâna
 Cihân-ı bî-baĝânûñ yoĝ sebâtı gördi çün aşlâ
 Vücûh-ı hayra maşrûf eyleyüp evkât u emvalin
 Bu ma'bedgâh-ı ra'nâ resmi kıldı sa'y ile inşâ
 Ne câmi' secdegâh-ı pârsâ-yı millet-i beyzâ
 Ne câmi' mecma'-ı kerrübiyân-ı 'âlem-i bâlâ
 64a Ne câmi' kubbe-i sâ'at-şekl-i dil-cûsı
 Anuñ tenbihidür bâng-ı mü'ezzin şanmañuz güyâ
 Su'üdından muĝaddem bu minâr-ı beyzi görseydi
 Olurdu bunda nâzil muĝtemeldür hâzret-i 'İsâ
 Leb-i deryâda bir kaşr-ı Havernak-sâye kim ancaĝ
 İder Sinimmâ[r]-ı 'aĝla şekl-i maĝrûţisi istihzâ⁵¹
 Leb-i sakf-ı dil-ârâsında bir âvîzdür pervîn
 Firâz-ı revzeninde bir kitâbe ĝurre-i ĝarrâ

51 Mısra'ın vezni problemlidir.

Yapup bu cāmi'-i zibende-tarhı tã'at-ı Hakk'a
 Levendât-ı gazâyı eyledi biñ cān ile iğrā
 Ümîd oldur senüñ 'ahdüñde tevfiğ-i Hudā birle
 Ola teşhîr-i dest-i şavletüñde milket-i tersā
 İder mi şübhe bunda vāyegîr-i 'aql olan 'ārif
 Şeh-i devrān iken Sulţān Ahmed Hān-ı dehr-ārā
 Hizebr-i bişe heycā-yı peleng-i Kāf-ı istila
 Nerîmān-kuvvet ü Rüstem-neberd-i bezm ü rezm-ārā
 Kemāl-i 'aciz ile itihāf-ı gün-ā-gün idüp çāsār
 Ola yümn ile dest-āvîz-i tevfiği Kıızilelma
 Hudāyā 'ömrin efzün eyle ikbālin füzün her dem
 Anı hıfz eyle zahm-ı çeşm-i bedden āfitāb-āsā
 İlhāi sen hatādan şakla paşa-yı ebu'l-hayrı
 Olup bunda 'ibādet ol ola şadr-ı şeref-bahşā
 Olup hemvāre mazhar niçe niçe hayr-ı 'uzmāya
 Ayırmasun birbirinden 'izz ü şān ile Mevlā
 Mu'în ü yāver olsun Hızr ile tevfiğ-i Rabbāni
 Keder göstermesün Bārî Te'ālā tā dem-i ferdā
 Bu 'ālî hayruñ itmāmın görüp hātif didi tārîh
 'İbādetgāh-ı dünyā cāmi'-i pāk-i 'Alî Paşa (1119)
 Kerîmā āşafā 'ālî-nijādā olma āzürde
 İdersem baht-ı dūnumdan huzūr-ı 'izzete şekvā
 Nice lebrîz-i şekvā olmayam ben rüzgārumdan
 İdüp pūyān-ı hāmūn-ı felāket girdbād-āsā
 Gehî deryā-yı nā-yāb-ı iflāsā olup gāvnvāş⁵²
 Kenār-ı sāhile emvāc-ı ikbāl itmedi ilkā
 Tehî-destîde şimdi zıdd-ı Kārūn'am bu 'ālemde
 Beni lutfuñdan özge kimse yokdur eyleye iğnā

52 Mısra'ın vezni problemlidir.

Ma'ārif ziveriyle sebkatüm var iken akrāna
 Revā mı cümleden pesmānde olmak bendeñe hālā
 Güneh var ise ey dil yine baht-ı nā-sa'idüñdür
 Bilürem cürm hatāsın bendenüñ çün ol güneh-bahşā⁵³
 Benüm cürmüm yanuñda şübhe yokdur haddi geçmişdür
 Hele tafşili hiç lāzım degüldür şimdi icmālā
 Eger kıanda_ise de āb-ı keremle şüst ü şüy eyle
 Kālupdur zîr-i seng-i hacletüñde dest bā-hatā
 Cihān-ı vaşfuñı geşt eylemekde biñ
 Olup ol tūti-i şekker-mezāk-ı 'ālem-i ma'nā⁵⁴
 Velî mümkün midür hakk-ı edā medhüñde sulţānum
 Gelü-gîr olmada pür-bahşā-i kayd-ı gam-ı ferdā
 Meger sihr-āzmāyān-ı 'Acem'den Şā'ib-i üstād
 Bu beyt-i remz-'unvāni benümçün eylemiş imlā
 Ne-dāred kefi mārā hāşılı gāyr ez tehî-destî
 Tüvān ber-çeşm-i mürî kerd hırmen hāşıl-ı mārā⁵⁵
 Zamān-ı devletüñ mülk-i mü'ebbed ola 'ālemde
 Zemîn-i na'tüñe vakf ide nazmın Ferdî-i şeydā
 Olup zıkr-i cemilüñ halk-ı kevine cümleyi cāmi'
 İde her huccet-i tedbîr-i hayrātuñ kadar imzā

53 cürm: cürm ü.

54 ol tūti: tūti ol.

55 "Avucumuzda yoksulluktan başka bir şey yok. Bizim mahsulümüzü ancak karıncanın gözü görebilir."

16

Tārîḥ-i Şadāret-i 'Alî Paşa

.._/_/..._/_/..._/_/..._/_

- 65a Kevne ne luṭf-ı 'azîm itdi görüñ Rabb-ı celil
Müñr ile oldı müşerref 'Alî Paşa-yı cemil
Çeşm-i zîbâda müheyyâ idi esbâb-ı 'ilel
Mülk ü millet bu 'avârîz haber oldı 'alil
Kimsenüñ ḥâline bir kesde i'ânet yoğ idi
Ne semâḥat ne kerem olmuş idi ḥalk zelil
Kaldı taklîde lebân âteş-i hayretle yanup
Kaṭre bârân-ı kerem görmeyüp ebnâ-yı sebîl
'Ulemâ vü şu'arâ vü zu'afâ kalmış idi
Ḥâke üftâde güher-dâne-i pür-ḥ'âr u zelîl⁵⁶
Minnet Allâh'a bedîhî şeh-i 'âlî-baḥta
Oldı bir böyle şîr-i âşaf-ı ferḥunde vekîl
Ka'be-i maḳşûda sa'y eylesün erbâb-ı şafâ
İstikâmetle bu oldı reh-i Ḥaḳḳ'a çü delîl
Vaḳt itdükde unutturdı Niẓâmü'l-mülk'i
Olmaz kimse 'adâletde o zî-şâna 'adîl
Niçe işbât ile sâbit olmurdu fazlı
Ḥâşîl[i] olmasa ger ḥâşılı bunda taḥşîl
Devlet ü dîne 'adâletle taḳayyüd itdi
Vire dünyâda vü 'uḳbâda Ḥudâ ecr-i cezîl
'Ayn-ı ḥasüddan emîn eyle Ḥudâyâ zatın
Kem nazarla baḳanuñ çeşmini ta'zîr ide mîl
Çeşm-i ḥussâdı serâser ola pür-dağ u keder
Merhem-i râḥat-ı cânı ola mesmûm-ı fitîl
Yeter ey ḥâme-i küstâḥ edeb ḥâmuş ol
Muḥtaşar kıl sözi tâ olmaya çün baḥr-ı tavîl

56 güher-dâne: güher-sâne.

Budur ümmîd o mükerrem dilüñ erbâb-ı dil
Gâh lems eyleyeler pâyına gâhî saḳîl
Çetr-i baḥtı ola evtâd-ı ḥulûde merbüṭ
Seyl-veş eyleye bedḥ'âhunuñ 'ömri ta'cîl
Oldı teşrifine târîḥ-i tamâm ey Ferdî
Eyleye şadrı mübârek 'Alî Paşa'ya vekîl (1118)

65b Ğazel-i Kadri Tesdîs-i Faḳîr

.._/_/..._/_/..._/_/..._/_

Olma düşmenkâm-ı ḥafr-ı câh idüp Vîjen gibi
Mekr-i adâdan serâpâ dide ol cevşen gibi
Bezî ü i'tâ eyle imsâk eyleme ma'den gibi
Kıl te'emmiül 'âlemi gözden geçür süzen gibi
Setr-i 'ayb it maḥrem olsañ sırra pîrâhen gibi
Açma râzın kimsenüñ şaḥbâ-yı şür-efgen gibi
Tûl-i 'ömr ile eger hem-sâl olursañ Âdem'e
Kuvvet-i bâzûyıla gâlib de olsañ Rüstem'e
İftihâr-ı mâl ü câhuñ münḥaşır dur bir deme
'Ârif iseñ dünyede bir mürî rencür eyleme
İstikâmet virmek isterseñ mizâc-ı 'âleme
Gâh zaḥm ur gâh merhem fikrin it regzen gibi
Berg-i 'aysı şarşar-ı ḳahr eylemekde tarumar
Ser-bürehne gitmelü olsañ da tebâh tâcdâr
Mezra'-ı 'âlemde zuḥr-ı âḥiret kıl iddiḥâr
Tâ't-ı Ḥaḳḳ dur cihânda lâzım olan geşt ü kâr
Ḥâşılıñ tağıtmasun dirseñ eger ki rüzgâr
Ayağın çek dâmenin cem'ine ḥürmen gibi⁵⁷

57 Misra'in vezni problemlidir.

Ṭālib-i iksir-i 'aşk olduŋsa zāhid varıvir
 Cevher-i zāta nazar kıl durma yeter zikri vir
 Haddeden geç halka-i tevhiide kendüñ çek çevir
 Püte-i ihlāş ile kāl ol mihekk-i hāle ir
 Zer gibi sūz u güdāz içre şafādan faşşa gir
 Pür-keder olma bulutdan nem kapan āhen gibi

66a Kālb-i aḥbāba te'şir-i ḥayr olup ilhām-veş
 Nā-muvāfık olma ṭab'-ı 'āleme eyyām-veş
 Gördüğüñ şahşuñ ayağına dolaşma cām-veş
 Yanma ḡayruñ nārına 'ūd u 'abir-i ḥām-veş
 Āharuñ söziyle germ olma şaḡın ḥammām-veş
 Āteş-i sūz-ı derūnuñdan dem ur külhan gibi

Ḳoymaduğuñ yire elüñle şaḡın başma ayak
 Urmasunlar saña egridür diyü bir bir ṭabaḡ
 Keşf-i esrār itme mānend-i kalem olsañ da şaḡ
 Gözle ḡaḡ cār-i-i resm-i 'āleme 'ibretle baḡ
 Ḥalka gibi kimsenüñ ḡapusına urma ḡulaḡ
 Baḡma hem-sāyeñ sarāyından yaña revzen gibi

Şehd-i māfi'l-bāl ile zer olma gel arı misal
 Balı baḡma āteşe bidde bulunmaz çünki bal
 Ni'met-i ḡitiye ḡarḡ olmaḡ muḡāl-ender-muḡāl
 Ey tehi-pervāz bāz-ı 'azmi şayd-ı kāma şal
 Tır per ü bāli gibi himmet periyle menzil al
 Ber-ḡadem varup yine dönme girü segzen gibi

Geçdi 'ömr-i nāzeninüñ ḡaflet içre hāy ile
 Şoḡbetinden ḡāşılıñdur pır ile bernā ile
 Ḳaṭ'-ı ülfet eyle merd iseñ zen-i dünyā ile
 Dehre sulṭān oldı Mevlānā'yı gör bir nāy ile
 Ḳılduñ ise pür derūnuñ kec-i istiḡnāyıla
 Münzevī ol gizle kendüñ ḡalkdan maḡzen gibi

Cāy-ı āsāyiş deḡüldür 'ālem-i kevn ü fesād
 Ṭaşı ṭaş üzere ḡomaz ḡor olan merd-i cevād
 66b Nā-murād ol ber-murād olmaḡ dilerseñ nā-murād⁵⁸
 Ferd-i bārik-ṭab'uñ nuṭḡına kıl i'timād
 Almasun dirseñ seni Ḳadrī aşaḡı tünd-bād
 İtme serkeşlük hevādan pür olan yelken gibi
 Ḳıl du'ā-yı devlet-i cāvid-i şāh-ı baḡr u ber
 Hem-'inān-ı 'azmi olsun Ḥızr-ı tevfiḡ ü zafer
 Fetḡ idüp iḡlīm-i a'dāyı Ḥudāyā serteser
 Kām-yāb ola der-i cūdında hep dermāndeler
 'Arş-pāye bir penāhuñ var iken çekme keder
 Ḳıll-i Ḥaḡ Sulṭān Aḡmed Ḥān-ı şāḡib-[fen] gibi

17

Tārīḡ-i Maḡfil-i Şadr-ı 'Ālī

. . . . / . . . . / . . . . / . . . .

Veziir-i a'zam-ı Sulṭān Aḡmed Ḥān-ı Cem-mesned
 'Alī Paşa niḡāme'd-din-i devlet āşaf-ı yek-tāz
 Binā itdi bu ra'nā ma'bed içre maḡfil-i 'ālī⁵⁹
 Ḥudāvend-i cihān sulṭān-ı zi-şān idüb[en] i'zāz
 Ḳumāş-ı ser-niḡün-ı didesin ferş itdi şükrāne
 Mülemma' tārpüz-ı nazrasın teşriḡe pāy-endāz
 Bu ol maḡmūd-ḡulḡ şan Bermekī-ḡaşlet bir āşafdur
 Ḳalır açuḡda rāy-ı rüşeninde şerm ile Ayāz
 Eger var ise bir noḡşanı tekmiil eyle vallahi
 Ne a'lā maḡfil-i 'ālī-i Sulṭān Aḡmed-i mümtāz

58 Nā-murād: Nā-merd.

59 ma'bed: hep.

18

Tārîh-i Çeşme-i Şadr-ı 'Âlî

.----/.----/.----/.----

Vezîr-i a'zam-ı Sulţân Ahmed Hân-ı deryâ-dil
 Sehâb-ı mekremet-bârân 'Alî Paşa-yı 'âlî-câh
 Görüp seylâb-ı jam-ı zûd-seyrânı o 'ummân-dil
 Hürüş ile sükûnı der-'ağabdur oldı çün âgâh
 67a Kerem âbıyla ebnâ-yı sebîli eyledi işkâ
 İde cüy-yı murâdı ile cârî hazret-i Allâh
 Bu dil-cü çeşme-i şîrîn-âbı eyledi icra
 Şu gibi harc idüp bir niçe hemyân hasbeten li'llâh
 Bu Kevşer lezzetüñ beryüzesi dil-teşne-i vaşla
 Getürmez mi leb-i dildârdan her vech ile ikrâh
 Ola her kaşre-i âbinca ömr ü devleti efzûn
 İdüp her lahza her ân Hızr tevfiķi Hudâ hem-râh
 Akınca âb-ı şâfi sâl-i târihin didi hâtif
 'Alî Paşa ne zîbâ çeşme yapdı fî sebîli'llâh

19

Tārîh-i Hammâm-ı Şadr-ı 'Âlî

.----/.----/.----/.----

Cenâb-ı şadr-ı a'zam hazret-i paşa-yı hayr-âşâr
 Bu hammâm-ı laţîfi bu maħalde eyledi inşâ
 Güzât-ı müslimîne bir güzîde hayr-ı cârîdür
 Qabûl ide huzûr-ı 'izzetinde hazret-i Mevlâ
 Olup meftûn-ı tarz-ı tarhı târihin didi Ferdî
 Feraħ-efzâ vü 'âlî'l-'âl hammâm-ı 'Alî Paşa

20

Tārîh-i Berây-yı Fetvâ-yı Şadık Efendi

--./--./--./--

Olsun sipâs-ı bî-had zât-ı Hudâ-yı pâke
 Ber-vefķ-i kâm-ı âlem cünbişde çarķ-ı hod-kâm
 Bir fâzıla virildi şadr-ı şerîf-i fetva
 K'aşırında Bû Hanîfe eylerdi görse ikrâm
 Şadık dinilse şadık akrân mı baħr-ı fâyık
 İkrâm-ı zâta lâyık haķķā ki şeyhü'l-İslâm
 Tâķ-ı revâķ-ı fazlı 'âlidür ol kadar kim
 Biñ sa'y-yı güşiş itseñ irmez kemend-i evhâm
 Müşkil-güşâ-yı 'âlem her fende hod müselleme
 'İffetde zât-ı ü hem kalbi maħall-i ilhâm
 67b Olsun mı vaşfa kâdir sâhirde ol şâ'ir⁶⁰
 Vaşfında 'âciz intâķ medħinde kâşır aķdem
 'Avâma Hudâyâ revnaķ-tırâz-ı fetvâya⁶¹
 Durduķça bezm-i dünyâ devr eyledükçe eyyâm
 Hâtîfden irdi güşa bu târih-i huçeste
 Şadık Efendi oldı müftî-i dîn-i İslâm

60 Mısra'in vezni problemlidir.

61 Mısra problemlidir.

21

Tārîh-i Maḥfil-i Ayaşofya

· · · _ / · · · _ / · · · _

Bāreka'llāh zihî ṭarḥ-ı cedid
Şeh-nişîn cāy-ı safā vü şa'īd
Bu 'ibādetgeh-i 'uzmā içre
Pādişāhān-ı selef ced-ber-ced
Eski maḥfilde olurlarmış hep
Cebhe-sāyīde-i dergāh-ı Şamed
Yapdı bu maḥfil-i hoş-endāmı
Ṭarḥ-ı rā'nāyıla Sulṭān Aḥmed
Zāt-ı sultānı bu maḥfilde gören
Cāy-ı mihr oldı şanur evc-i Esed
Tā ki bu beyt-i kadīm içre enam
Cem' olup eyleyeler zıkr-i Eḥad
Bānī-i maḥfile her laḥza Ḥudā
Vire taḳvāyıla 'ömr-i sermed
Didi itmāmna Ferdī tārîḥ
Nev-eser maḥfil-i Sulṭān Aḥmed

22

Tārîh-i Fevt-i Eyyüb Efendi

· · · _ / · · · _ / · · · _ / · · · _

Bir zāt-ı şerīf eyledi terk-i dünyā⁶²
Şabr-ı Eyyüb ide yārānına Bārī iḥsān
İşidüp rıḥletini Ferdī didi tārîḥin
Kūt-ı kirmān-ı fenā eyledi Eyyüb'i cihān (1091)

62 Mısra'ın vezni problemlidir.

23

Tārîh-i Fevt-i İshāk Efendi

· · · _ / · · · _ / · · · _

68a Ğazā-yı fevtine āmed şüd itdi
Meleklerle pür oldı şaḥn-ı āfāk

Su'āl itdükke tārîḥ-i vefatın
Didi hātif bihişte irdi İshāk (1097)

24

Tārîh-i Vefāt-ı Ḥafīd-i Şeyḫ Sivāsizāde

· · · _ / · · · _ / · · · _ / · · · _

Yine bir serv-i bāğ-ı bihişti dehr eyledi ifnā⁶³
Gül-i şehri dimek kem-pāye-i vaşfi idi ḥaḳḳā
Ḥafīd-i Şeyḫ Sivās[i] Meḥammed Pīr o nev-bāve
Kopup bir gönçe-i nekşüfe gülbinden dirig eyvā⁶⁴
Olup üftān-ı miḥnet-pister-i tāb-ı bīmārī
İdüp fersüde çeşm-i nā-tüvānı 'illet-i ḥummā
İdüp ḥübdāneler peydā gül-i nesrīn-i ruḥsārı
Görince ḥāzin-i [esrār] itdi ḥayli istiğnā
Gül-i rüyı şolup şarıldı penbe içr[e] ol mīnū
Nihāl-i ḳāmeti bir dal iken oldı dü-tā eyvā⁶⁵
Budur āyīn-i dīrīn rüzgār-ı kīne-fütāda
Süleymān olsa da lābüdd ider taḥtın hevā-peymā
Çeküp bir elif āhı ḥüzn ile dir vālidī tārîḥ
Meḥammed Pīrī olsun cilvegāhuñ cennet-i a'lā

63 Mısra'ın vezni problemlidir.

64 nekşüfe: nekşüfe-veş.

65 dü-tā: dü-tāya.

Ser [ü] cānı fedā kılduḡda tārīhin didi hātif
Meḡemmed Pīr'e ide tekyegāh-ı 'afvı Haḡ me'vā

25

Tārīh-i Çeşme-i Şafiye Sultān-zāde Meḡemmed Beg

.---- / .---- / .---- / .----

Yine menba'-ı cūy-ı mekremet ser-çeşme-i himmet⁶⁶
Meḡemmed Beg o sultān-zāde vü irāde-i yektā

68b Görince cūybār-ı zūd-seyr-i müddet-i 'ömri
Güzergāh-ı hūrāş-ı seyle vaz' olmuş esās-āsā

Bu dil-cū çeşmeden sīrāb itdi sū-be-sū ḡalkı
Lüzümü var idi ḡaḡkā ki ecr iḡsān ide Mevlā

Perişān olmuş idi ḡālī dil-cū mā ile ḡalkuñ
Ḳalup tefsīde leb hem-sāyeler mānende-i ḡurbā

Görüp dil-teşneler bu ḡayrı tārīhin didi Ferdī
Meḡemmed Beg ne nāzük çeşme-i mā'-i ḡayāt-āsā

26

Tārīh-i Vefāt-ı Ser-çāvuşān Meḡemmed Aḡa

.---- / .---- / .---- / .----

Meḡemmed nām u şehri-menḡabet zāt-ı celī-ḡadriüñ
Şüküfezār-ı dehr içre ḡazāya dūş olup nāmı

Bedīhī derd-i cedrī ile dūşdı pister-i mevte
Çiçekle zeyn idüp ḡaşr-ı vücūdın merg naḡḡāşı

Ḳoyup zīnete ḡülgeşt-i bihişt
Fenāsın ḡiss idüp būy-ı vefā şemm itmeden nāşı

66 menba': menbū'.

Esās-ı bī-sebāt-ı dehre dil virsün mi nā-'āḡıl
Meger dīvāne ola kim ḡoya ḡaş üstine ḡaşı
Eger dānā iseñ 'uzlet-güzīn ol terk-i ḡırş eyle
Deger mi zevḡ-ı şulḡa 'ālemüñ ḡavḡā vü perḡāşı
Bu mātem-zāya olsun mı taḡammül 'arz-ı nefis ile
Nice zabḡ eylesün aḡbābı seyl-i çeşm-i ḡūn-pāşı
Ḳudāyā tār u teng-i ḡabrine ḡūrāyı me'nūs it
Firāş-ı rāḡat ide tār-ı zülfin ola ferrāşı
Şüküfezār-ı cennetde açılısun ḡül gibi ḡülsün
Cenāb-ı ḡazret-i Rızvān olup her ān pādāşı
Didi tārīh-i fevtin ḡüş idince rıḡletin hātif
Çiçekle 'azm-i dīvān-ı beḡā kıldı Çāvuşbaşı (1119)

27

Tārīh-i Velādet-i Meḡemmed Aḡa Rüstem Aḡa-zāde
Ser-şāḡhīnān

..-- / .-. / .-.

69a Ser-i şāḡhīniyān-ı sultānī
Ya'ni Rüstem Aḡa o Zāl-āyīn
O olup elḡāf-ı Bārī'ye maḡzar
Bir oḡul virdi hemçü dürr-i şemīn
Pederine Hü mā-yı rifat ola
Her merāmı olup ḡuşüle ḡarīn
Ḳül-i 'ömr ile Haḡ mu'ammer ide
Ola dūnyā kederlerinden emīn
Ramazān'uñ onıncı leylinde
Eyledükde cihāna vaz'-ı cebīn
Ola mīlād-ı sāline tārīḡ
Ref' olınsa ser-i cināna hemīn
Süzilüp lāne-i ḡadīminden
Geldi şāḡhīn gibi Meḡemmed Emīn (1118)

28

Tārîh-i Çeşme-i Hüd Gofte der-Edirne

--- / --- / --- / ---

Âb üzre bestedür bu kühen çarh-ı nîlgün

Dehrüñ sebâtı olmaduğın hiç bilür misiz

Âb-ı revân didükleri 'ömrüñ güzârıdur

Seyrin o cüybâr-ı şafânuñ ider misiz

Ey teşnegân bu çeşmeye târîh-i tâmdur

'Aşk-ı Hüseyn'e nüş idüñüz âb-ı pâki siz (1115)

29

Mersiye Berây-ı Merhûm Mehemmed Beg Hasan Paşa-zâde

--- / --- / --- / ---

Yine bir verd-i handân oldu ifnâ bâğ-ı devletde⁶⁷

Gül-i şad-berg bu yâ sünbül-i 'adn idi behcetde

Mehemmed Beg Hasan Paşa-yı zî-şân-zâde kim elhâk

Sipîhr-i 'izzete rahşende mihr idi liyâkatda

Hüsuf-ı 'illet-i cedriden oldu münhasif zatı

Çiçek şanma mücevher dânedür âğuş-ı hikmetde⁶⁸

69b Zemîn-i pâk-i çemende çiçekler çıktı gün-â-gün

Şüküfezâr-ı cennet gıpta itdi aña zemînde

Görenler cism-i pâkin pür-şüküfe itdiler

Nihâl-i erğavâna nahl-i bādâma leţâfetde

Çiçekler bâr olup ol nev-nihâle kaddi dâl oldu

Nice kan dökmesün bā-çeşm-i hûn-bâre bu hâletde

67 handân: handânı.

68 dânedür: dâredür.

Hürâmânî hürâmânî gezerken görseñ ol servi

Çemân olmaz mı bir dahı çemenzâr-ı melâhatde

Yıkıldı şarşar-ı şiddetle nahl-i kadd-i dil-cüsü

İderken ihtizâz-ı bî-keder şahn-ı selâmetde

Siyehler geydi şanma âsumânı [e]br-âlûde

Çıkmaz bir dahı mâtem libâsın tâ kıyâmetde

Bu mâtemzâya tağlar döymez âdem neylesün yâ Rab⁶⁹

Yine sensin mu'ini cümleñ hep şabr u tākātde

Teselli-bağş ola sultân-ı 'âlî-şâna paşaya

Hudâ lutf ile def-i hüzn ide künc-i melâmetde

O yirde yatduğınca hazret-i paşaya sultâna

'Ömürler vire dâ'im şağ ola 'izz ile rif'atde

Bih-i cennet-şifat eyvâ şarıldı penbeye cismi

Çonup şandükına hıfz itdiler anı nihâyetde

İlâhî lutfuñ ile bâğ-ı huldı eyleyüp mesken

Anı hoş tut melâ'ik ülfetiyle cây-ı rahmetde⁷⁰

Firâş-ı rahmet itsün merkadine zülfini hürân

Perestârı ferîşteler ola kararı cennetde⁷¹

Olup gülşen-sarây-ı ravza-i cennetde âsüde

Şalını şalını haşr ola ol kâmet kıyâmetde

Dögün ey sîne ey çeşm-i güher-bâr ağla tek durma

Dil ü cân ile hem-ğâl ol bu eyyâm-ı melâmetde

Olam dirken sukât-çîn-i h'ân-ı bezm-i iğbâli⁷²

Dehir mersiye-h'ân itdi beni vaqt-ı felâketde

Bulunmaz çâresi çünkim bu nâr-ı hânumân-süzüñ

Edib-i tab'uñ olsun bârî bir târîhe diğkatde

69 döymez: dögmez.

70 cây: câr.

71 cennetde: .

72 Mısra'ın vezni problemlidir.

Gül-i nev-dāstān-ı devḫa-i 'izzet Meḫemmed Beg
Hümā-veṣ āṣiyān-sāz olduğında ḫurb-ı vaḫdetde

70a Debīr-i hātīf-i ḡaybīden irdi sem'-i iz'āna
Didi tārīḫ-i fevti böyledür resm-i belāgatde
Eger var ise bir noḫṣānı tekml [eyle] sulṭānum
Meḫemmed Beg çiçek-āsā açıla ḫaṣr-ı cennetde (1114)

30

Dīger Tārīḫ

. --- / . --- / . --- / . ---

Çeküp bir āh Ferdī sūz ile ben de didüm tārīḫ
Meḫemmed Beg cināna 'āzīm oldı biñ yüz on dörtde (1114)

31

Tārīḫ-i Dīger

. --- / . --- / . --- / . ---

Meḫemmed Beg çiçekle gitdi firdevse nihāl-āsā (1114)

32

Ḫaṣīde Be-velādet-i Aḫmed Beg İsmā'īl Paṣa-zāde

. --- / . --- / . --- / . ---

Zāt-ı rif'at-ṣān-ı İsmā'īl Paṣa'yı Hudā

Eyledi bir maḫdūm-ı vālā-güherle ṣād-kām

Nice maḫdūm āfitāb-ı maṭla'-ı necm-i sa'īd

Māhtāb-ı burc-ı 'izzet muḫbil-i devlet-künām

Gevher-i kān-ı necābet dürr-i baḫr-ı menḫabet
Şebçerāḡ-ı düdmān-ı āṣaf-ı 'ālī-maḫām

Rūz-ı milādi ḫarīb olduğda sükkān-ı semā
Mīhr-i zerrīn-ṭaṣt ile ḫıdmetde itdi ihtimām

Çarḫ bir gehvāre-i sīmīn idi 'arz eyledi
Şandılar kec-bīn olanlar ḡurre-i māh-ı şıyām

Girse [ol] nūr-ı mücessem dāyeler āḡūşına
Hāledār oldı ḫıyās eyler gören bedri tamām

Böyle bir ḫüsn-i ḫıred-sūzı taṣavvur idemez⁷³
Ḫāmīl-i rūḫ-ı mücerred olsa evḫām-ı enām

Yā İlähī ḫayr ile eyle mu'ammer ol güli
Gün-be-gün mesrūr ola paṣa-yı şāḫīb-iḫtişām

Gelmedi gelmez cihāna böyle bir şāḫīb-kerem
Çünki aḫvāl-i selef ma'lūmdur mālā-keḫām

Mazḫar-ı luṭfı olan müstaḡnī-i 'ālem olur
Būy-ı ḫulḫuñ ṣemm iden eyler güle 'arz-ı zūkām

70b Bezmine yol bulmayup nā-puḫtelükden 'āḫıbet
Āteş-i reşk ile çok yandı yakıldı 'ūd-ı ḫām

Ḫāne-i cān-baḫşına muḫtāc dırlık nās da
Cünbiş-i ebrūsına mevḫūf muḫaṣṣal-ı merām

Böyle tārīḫ eylemiş kilik-i ḫader evṣāfını
Ḫahramān-ı şāf-şiken Dārā-yı İskender-ḡulām

Şaḫne-i ḫahrı nıgehbān ḫāl-i dehre şöyle kim
Çeşm-i fitne 'uhde-i 'adlınde sermest-i menām

Çeşm-i bedden ḫıfz [it] Bārī Te'ālā zatını
Görmeye ekdār gün dūni vü tā rūz-ı ḫıyām

Geldiler tārīḫ-i milādın didiler yediler

'Āḫıbet maḫmūd ide Aḫmed Beg'i Rabbū'l-enām

*Der-Haqq-ı Dervîş Muştafâ Kışşa-h'ân Bâ-emr-i Kara
Meḥmed Paşa Vâlî-i Mışr*

.._/_ / _._ / .._

Nedür ol turfa-şekl bed-kirdâr
Ki kışır dimege Yehüd ide 'âr
Semm-i kâtil vücûdı hemçü zehr
Anı bir şürete komuş bu dehr
Ola haqqında niçe kavlı-kibar
Ḥayye de mürde de dimişler var
Gerçi var lülesi degül hammâm
Şiše-âsâ ṭabî'atı nemmâm
Eksük olmaz duḥân u âteşi hîç
Olmada kendi lik piç-â-piç
Kâfir elçisi gibi gâhî turur
Gâhî bir şandaliyede oturur
Yidügi herzeyi dil ile 'ayân
Olmada rişte-i niḳâb-efşân
Mühresi mâr-mühre-veş vâfir
Ḥoḳḳabâz-ı cihân durur kâfir
Mülk-i iflâsuñ oldı gerçi şehi
Olmadı 'ömri içre kîse tehî

71a *Ḳavl ile çok hazîneye malik
Fi'l ile itmeye biri hâlik
Yirlere giçe diyü çün Ḳâr-ün
Elin açup du'â ide Şem'ün⁷⁴
İki 'asker arasına girse
İnanur eblehân o ne dirse*

74 Şem'ün:

Küştgîrâne idüp âhengi
Dâ'imâ hep bu hiledür cengi
Okı irişmese o şeytânı
Yir idi bulsa ger Süleymân'ı
Gel du'â idelüm seniñle oğul
Bezm-i âşafda olmaya maḳbûl
Çeke dâ'im kemân-ı hamyâze
Bir kışı şavmaya çıḳup yaza
Ḳabz ile ḥâli öyle ola tebâh
Bir direm poḫ için ide biñ âh
İde tebdil-i hey'et ol şer-gîr
Bir devirde daḫı gele ḥunzîr
Râsiḥâ gel burada ḳalsun râz
Hele vaşfında kışşa ḫaylî dirâz
Remzi fehmi eyleyen alur ḫişşe
Hele zâtında Londıra (?) kışşa
Buni her kim bilüp ide ızḫâr
Anuñ olsun bütünce Ḳarahişâr

33

Tārîḫ Be-velâdet-i Şeh-zâde Sulṭân Murâd

.._/_ / _._ / .._ / .._

Ḥabbezâ eyyâm-ı ferruḫ-fâl-i devlet-ḫ'âh murâd
Virdi kâlâ-yı sürür-i 'ıyd u nevrûza küşâd
'ıyd u nevrüz u meserret aḡniyânuñ ḫâlidür
Bunda oldılar gedâ vü aḡniyâ bir demde şâd
Açdı gül-berg-i murâdı devḫa-i devlet yine
Sünbülün büymü başdı büy-ı reyḫân-ı fu'âd

71b Feyz-i maḳdemden nemā bir ḥadde kuvvet yā begüm
 Hemçünān bār-ı bahār açılma kaydında cemād
 Gün gülgün tutukdan toğdı pertev-pāş olup⁷⁵
 Nūr-ı çeşm-i ma'delet şeh-zāde-i vālā-nijād
 Geldi bir şeh-zāde kim nūr-ı sipihr-i salṭanat
 Vāriş-i evreng-i devlet ḥāmī-i dīn ü 'ibād
 İbn Sulṭān Aḥmed-i şāhib-kırān-ı 'aşr kim
 Olsa derbān fāhr ider dergāh-ı 'adlinde Ḳubād
 Ḥaḳ bu ki eslāfa nisbet bunda ḥatm oldı şāhiḥ
 'İlm ü ḥilm ü ma'rifet fenn-i ḥaṭ-ı rüşd ü sedād
 Şāh u şeh-zāde Ḥudāyā müstedām-ı dehr olup
 Baḥtı meymün 'ömri efzün şevketi olsun ziyād
 Sāl-i mevlūd-ı hümayün-baḥtınıñ tārīhine
 Ferdī-i mu'ciz-beyān itmiş bu güne ictihād
 Şulb-i pāk-i ḥazret-i Sulṭān Aḥmed Ḥān'dan
 Geldi dehre Ḥaḳ niğebān ola Şeh-zāde Murād (1119)

34

Tārīḥ Berāy-ı Çeşme-i 'Alī Paşa el-Vezīri'l-a'zam

.----/.----/.----/.----

Vezīr-i a'zam-ı Sulṭān Aḥmed Ḥān-ı kulzüm-cūd
 Seḥāb-ı mekremet-bārān u deryā-dil 'Alī Paşa
 Muvaffaḳ eyledi Bārī Te'ālā ḥayr-ı 'uzmāya
 Niçe emr-i 'azīme daḥı tevfiḳin ide hem-pā
 Ḥuşūşā ḳuṭb-ı 'ālem ḥazret-i sulṭān-ı zī-şānuñ
 Hümayün zıllı fark-ı serde ola sāyebān-āsā
 Ne sulṭān ḥāme-i zerrīn-i kudret āferīnişde
 Hümayün vaşf-ı zātın eylemiş bu vech ile inşā

75 Mısra'ın vezni problemlidir.

72a Ğazanfer-[fer] Ferīdün-şevket [ü] Efrāsiyāb-şavlet
 Sikender-mesned ü Dārā-dirāyet şaf-der-i heycā
 Hü mā-sāye felek-pāye sipihr-i şevketüñ mihri
 Şeh-i gerdün-muṭā' Sulṭān Aḥmed Ḥān-ı dehr-ārā
 İdince müsteşār-ı dīn ü devlet āşaf-ı vaḳtı⁷⁶
 Nizām u intizāmı buldı 'ālem şad şükür Ḥaḳḳā
 O ḥüsn ü ḥulḳ u tedbīr ü zekā mevdü' zātīdür
 Ne merzebüm-ı İrān sedd ola ne milket-i tersā
 Serāser fetḥ idüp aḳṭār-ı a'dāyı ümīd oldur
 Zāmīme eyleye bu dīne niçe kişver-i pehnā
 Görüp seyl-āb-ı 'ömri zūd-seyrānı cihān içre
 Ḥurūş ile sükümü der-'aḳabdur bildi ol dānā
 Bu dil-cū çeşmesārı itdi cārī sa'y u himmetle
 Şu gibi şarf idüp çok dirhem ü dīnār-ı lā-yuḥşā
 Kerem ābıyla ebnā-yı sebīli eyledi sīr-āb
 İde cūy-ı murādı aña cārī zāhibü'l-i'tā
 Ḳalurdı niçe nefisde lebān mānend-i
 Bunuñla sū-be-sū eṭrāfa cereyān olmasa isḳā
 Muṭalsım bir define maḥzeni sīm ile memlūdur
 Ki küngi ḥıfz ider şubḥ u mesā mānend-i ejderhā
 'Aṭā-yı zer ider ol bu ise baḥş-ı ḥayāt eyler
 Bunuñ her kefçesi dest-i kerīme eyler istihzā
 Görince cūşışın bu āb-ı bī-mānend ü şīrinüñ
 Zīn-i enhārını gözden çıkardı şekle ḥayfā⁷⁷
 Kimi Keşer kimi Zemzem diyü baḥş itmede şimdi
 Ğalaṭ-pervāz olup nūş iden 'aṭşānı [ider] ğavgā
 Şumār-ı kaṭresince 'ömri efzün ola sulṭānuñ
 İkisın de maşūn ide ḥaṭādan ḥazret-i Mevlā

76 vaḳtı: ḳatı.

77 Mısra'ın vezni problemlidir.

Ne dâne çeşme-i pâki görüp âhond-ı endişe
Olup her birine târih-i garrâ tavr ile gūyâ
Akınca âb-ı şâfi sâl-i târihin didi Ferdî
72b Ne zibâ çeşme yaptı fî-sebili'llâh 'Alî Paşa
Çıknca heşt bihiştten Kevşer-âsâ oldu târihi
Cihâna nehr-i 'adni eyledi icrâ 'Alî Paşa
Lisân-ı hâl ile dir lülesi târih-i itmâmın
'Alî Paşa-yı 'adil yaptı mâ nüş eyleñüz şaḥḥâ (1119)

35

Târih Berâ-yı İtmâm-ı Sebîl-i İbrâhîm Paşa

.. _ _ / _ _ _ / _ _ _ / _ _ _

Hâcî İbrâhîm Paşa menba'-ı cüd u kerem
Çapudân-ı 'aşr-ı Sulṭân Aḥmed-i behcet-aşîl
Şâh-ı vâlâ-menḳabet Dârâ-yı İskender-ḥadem
Pâdişâh-ı rub'-ı meskûn ḥâdim-i beyt-i Ḥalîl
Düşmen-efgen şaf-şiken şâhib-ḳırân-ı 'aşr kim
Ser-fürü eyler der-i 'adlinde şâh-ı Erdebîl
Germî-i tâb-ı havâdişden Ḥudâyâ ḳıl maşûn
Zâ'il olmaya ser-i 'âlemden ol zîll-i zalîl
'Adl ü inşâf u zekâ vü rüşd-i zâtın fehm idüp
Âşaf-ı yektâ 'Alî Paşa'yı itdükde vekîl
Nice âşaf eyledi taşîḥ mülk ü milleti
Ṭab'-ı devlet niçe eskâm ile olmışken 'alîl
Vaḳt-ı endekde Nizâmü'l-mülk'i mensî eyledi
Ḥüsn-i tedbirinde ḥaḳ bu olmaz aña 'adil

Ka'be-i maḳşûda aşḥâb-ı şafâ sa'y eylesün⁷⁸
Çünki oldur râh-ı Ḥaḳḳ'a istikâmetle delil
Ḳulzüm-i evşâfını idrâk olsun mı muḥîṭ
Vezn-i eşârin meger şâ'ir ide baḥr-ı ṭavîl
Âşaf-ı sâni çerâğ-ı rüşeni paşayı gör
Lem'a-pâş ola İllâhî kevne tâ rûz-ı raḥîl
73a Kethudâ-yı âşaf-ı deryâ-'atâ iken anı
Çapudân-ı baḥr-ı devlet itdi o zât-ı celîl
Müsteşâr-ı devlet ü Büzürcmîhr-i ma'delet
Hâcî İbrâhîm Paşa kim o dâñâ vü
Ḥayr-ı maḥz idi vücûdi maḥz-ı ḥayra şarf idüp
Fî-sebili'llâh şu gibi mâlnı itdi sebîl
Bu sebîl ü câmi' ü ḥammâmı ḥayrât eyledi
Rûz-ı maḥşerde mezâ'if vire Ḥaḳ ecr-i cezîl
Nice âşaf şafvet-i ḳalbi gümüş âyinedür
Âfitâb-ı 'âlem-ârâyı ider râyı ḥacîl
Düşdi tersâya hirâs-ı şavletün ümmîd odur
Yümn-i 'aşruñda 'adū-yı dîn ola ḥ'ar u zelîl
Baḥt-ı sulṭân 'avn-ı Ḥaḳ tedbîr-i şadr-a'zam ile
Malṭa'nuñ miftâḥını şimdengirü destüñde bil
Zevraḳ-ı iḳbâli seyrân eyledükçe 'âlemi
Seyl-i bârân-veş ola a'dâsınuñ 'ömri 'acîl
Cümlesini 'ayn-ı ḥaşûddan emîn ide Ḥudâ
Kem-nigâhuñ çeşmini taḳrîz ide sūzân-ı mîl
Ferdî-i şîrîn-edâ târih-i itmâmın didi
Yapdı İbrâhîm Paşa 'ayn-ı Zemzem'dür sebîl (1119)

36

*Tārīḥ-i Vefât-ı Çātra-zāde Aḥmed Beg Mühürdār-ı Merḥūm
Fāzıl Aḥmed Paşa*

---/---/---/---

*Bir zāt-ı şerif 'ālem-i dünyāyı idüp red
Muḥlişlerinüñ sūz-ı dilin eyledi müştēd
Bir āşaf-ı zī-şāna mühürdār idi ol kim
Dergāhına rū-māl idi mihr ü meh-i maḳşad
Hem fāzıl [u] hem ğāzī vezir idi ümid ol
Kim merḳad-ı pākini melāyik ide ma'bed*

73b

*Ol kān-ı ḥayā terbiye itmişdi bu zātı
Feyz-i nazar-ı pāk ile olmuşdı civān-merd
'Ömürini aḥbāba nüvāzişle geçürdi
Olmışdı egerçi niçe yıl devleti mümted
Ālūde-i ḥāk-i Sebe oldı yine āḥır
Derd-i ecelüñ çāresini bulmadı bir ferd
Terk itdi yeñi bāğçe-i dehr-i fenayı
'Uḳbāda ola ğarḳa-i cennet aña mesned
Ḥasretle gider mi bizüm evḳātumuz āyā
Ferdāsına eyyām-ı firākuñ nice olur ḥad
Tārīḥ-i vefātına ricāen didi Ferdī
Rabbi ola ferdāda şefi' Aḥmed'e Aḥmed (1119)*

“Yeter” kelimesinin fesâhate aykırı bir kullanımı üzerine

Ömer Zülfe*

ARAPÇA VE FARŞÇA'DAN TÜRKÇE'YE GEÇEN VE OR-
TAK anlam alanı içerisinde kullanılan atasözü ve de-
yimler Türkçe'nin şekil bilgisi açısından çoğunlukla bir
sorun teşkil etmez. Ancak, doğrudan tercümeyle ödünçlenen
bazı kelime,¹ edat,² ibare³ ve kalıp sözler için aynı şey söylenemez.
Bunlardan birisi de “yeter” kelimesidir. Osmanlı şiir dilinde “yeter”
kelimesi özellikle emir kipi almış fiillerle bir arada kullanıldığında
anlam bakımından bazı sorunlara yol açmaktadır.

* Marmara Üniversitesi.

- 1 Türkçe'de çokluk (+lar) eki almamış her kelime teklik olarak algılanır. Arapça'da “veled” in çokluk biçimi olan “evlād” kelimesi bu yüzden Türkçe'de yaygın olarak “evlātlar” biçiminde kullanılmaktadır. Türkçe düşünen bir kimse için çokluğun göstergesi +lar eki olduğundan bu yabancı unsurun zihinde teklik olarak kabul edilmesi son derece doğaldır.
- 2 Farsça “ne rāh-est” ibaresinin Türkçe'ye “yol değildir” biçiminde tercüme edildiği ve ‘insafa sığmaz’ anlamıyla kullanıldığı üzerinde daha önce durmuştum. Bkz. Ömer Zülfe, Şiirin İzinde Sözü'n Gölgesinde: *Osmanlı Şiirinden Kelimeler, Deyimler* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2011), 235.
- 3 “Ne” edatı, kimi kullanım alanlarında müspet anlamı Türkçe'nin yapısına aykırı bir biçimde menfiye çevirmesiyle Türkçe'nin bünyesiyle bütünleşmeyen yabancı bir unsur olarak kabul edilebilir. Nitekim bu yüzden Türkçe'de yüklem müspet ve menfi olduğu ikili bir kullanma alanı doğmuştur: “Ne bülbül gülü sevdi seni sevdiğim kadar / Ne böyle seven gönül ne de senden güzel var” ve “Beni artık üzemezsiniz, ne sen ne de annen.” örnekleri dildeki bu ikili yapıyı gösterecek niteliktedir.

Metinlerde, *êt-/eyle-/kıl-* fiileriyle aynı cümle içerisinde geçen *yeter* kelimesi, ‘ettiğin yeter, bırak, vazgeç, kes, son ver’ anlamlarına gelecek şekilde kullanılmaktadır:⁴

şalma derbend-i ğama eyle der-i vaşlı ğüşād

yeter êt zār beni rūĥ-ı revānum Fetĥī

(Yakīnī, *Dīvān*, G.194/4)

[= A benim ruhum, canım Fethi, vuslat kapısını aç, beni gam darboğazına atma; böyle inle ettiğin artık yeter.]

hem-kağeh ol bir nefes lutf êt ĥabāb-ı mey gibi

ben hevā-dāruñ yeter dem-beste vü āvāre kıl

(Zātī, *Dīvān*, G.858/4)

[= Bir ihsanda bulun da şarabın üzerindeki kabarcık gibi yakınlaşıp birlikte içelim, benim gibi bir âşığı böyle dili bağlı ve başıboş ettiğin artık yeter.]

içmezem mey dēyü ēy şūfī yeter lāf eyle

iĥtiyār elde midür sen de gel inşāf eyle

(Ĥayālī, *Dīvān*, G.85/1)

[= A ham yobaz, “Şarap içmiyorum.” diyerek atıp tuttuğun artık yeter; gel insaf et, aklımız başımızda mı ki (içmeyelim).]

Beyitlerde dikkat çeken husus *yeter* kelimesinin cümle içerisinde Türkçe’nin söz dizimine ve anlam yapısına uymayacak biçimde

4 Bu yazıda alıntılanan beyitler için bkz. Cem Dilçin, *Fuzulî Divanı Üzerine Notlar=Studies on Fuzulî’s Divan* (Cambridge: MA.: Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2001); Fuzulî, *Dīvān*, haz. Kenan Akyüz ve öte. (Ankara: İş Bankası, 1958); Fuzulî, *Leylā vü Mecnūn*, haz. Muhammed Nur Dođan (İstanbul: Çantay Kitabevi, 1996); Ĥayālī Beđ, *Dīvān*, haz. Ali Nihat Tarlan (İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi, 1945); Hasibe Mazıoğlu, *Fuzulî-Hafız İki Şair Arasında Bir Karşılaştırma* (Ankara: Türkiye İş Bankası, 1956); Nev’î, *Dīvān*, haz. Mertol Tulum, M. Ali Tanyeri (İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi, 1977); Ali Nihat Tarlan, *Zatî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon): Gazeller Kısmı*, c. 2 (İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi, 1970); Yakīnī, *Dīvān*, haz. Ömer Zülfe (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, 2009); Ömer Zülfe, *Hecrî [ö. 1557] Kara Çelebî Muhyiddîn Mehmed Dîvân: İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin* (Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü 2010).

kullanılmasıdır. Konuyu biraz daha aydınlatmak adına birkaç örnek üzerinde durmakta yarar var:

êrdüñ ol istedüĝüñ gevher-i nā-yāba bugün

yeter eyle şadef-i didelerüñ lülū-bār

(Nev’î, *Dīvān*, K.23/11)

[= Hep aradığın o eşsiz inciyi bugün buldun; göz sedeflerinden inciler saçmayı artık bırak.]

İlk bakışta beyit, yüklem olumlu yapısı sebebiyle, sevdiğine kavuşan âşığın sevinç gözyaşlarına boğulduğu hayalini canlandırıyor gibi anlaşılabilir. Oysa *yeter* kelimesinin farklı görevi hesaba katıldığında beyitte sürekli ağlayan âşığın, sevdiğini bulunca artık göz yaşı dökmeyi bırakması gerektiği düşüncesinin hâkim olduğu görülür. Böyle bir cümle yapısından hareketle şairin kast ettiği anlama ulaşmak güçtür. Olumlu fiile yoğunlaşan zihin, tam tersi bir anlam katmanına geçmekte zorlanacaktır.

Daha çarpıcı bir örnek Fuzulî’den:

meni reşk odına pervāne teg ēy şem’ yandırma

yeter ĥurşid-i ruhsāruñ çerāĝ-ı bezm-i āĝyār êt

(Fuzulî, *Dīvān*, G.XLII/5)

[= A mum gibi güzel, beni artık kıskançlık ateşle kelebek misali yandırma; güneş gibi yüzünü, eller meclisinde kandil etmeyi bırak/kandil ettiğin yeter.]

Beyitte, *yeter* kelimesiyle *êt-* fiili arasına giren ve beş kelimedenden oluşan iki terkip *yeter* kelimesinin nefy vazifesini unutturacak niteliktedir. Kaldı ki böyle olmasa bile kelimenin yüklendiği anlamı bilme-yen okuyucu yine de manaya nüfuz etmekte zorlanabilir. Yani ikinci mısrayı okuyan ve Türkçe düşünen bir zihin, cümleyi olumlu manada “ĥurşid-i ruhsāruñ çerāĝ-ı bezm-i āĝyār êt” dizilişine uygun şekilde anlayabilir. Böyle bir algı, ilk mısradaki ‘Beni kıskançlık ateşle yakma.’ diye seslenen şairin söylemek istediğiyle çelişecektir.

Bu sorunlu yapı, ilmî yetkinliği herkesçe kabul edilen ve son derece dikkatli bir bilim adamı olan Sayın Prof. Dr. Cem Dilçin’i de yanıltmıştır. Rahmetli Hoca, çok değerli çalışması *Fuzulî Dîvânı Üzerine Notlar*’ın

rişte-i cânım yeter ét pür-girih
şalma ser-i zülf-i semen-sāya tāb
 (Fuzûlî, *Dīvān*, G.XXVI/2)

beytine değindiği kısımda,

Bu beyit TŞ’de (I-113) şöyle açıklanmıştır: “İp gibi ince olan canımı düğümlerle (ukdelerle) doldurma. Gül kokusu yayan saç uçlarını kıvrırma. Her kıvrım benim canımda bir düğümdür.” Bu açıklamanın söz dizimi ve dil içi çeviri açısından biraz düzeltilmesi gerekmektedir. Beyit günümüzün Türkçesine şöyle aktarılmalıdır: “Yasemin gibi saçlarının ucunu kıvrım kıvrım yapma, can ipliğimi düğümlerle doldur, bu yeter.”⁵

şeklinde ve

ey gönül muṭlak ‘ibādet kılmayıp ‘ömrün tamām
eyledüñ sevdā-yı zülf-i her perî-ruḥsāre şarf
şaç ağardı gel yeter mir’āt-ı ḳalbün tire kıl
‘ömrden bir dem ki ḳalmış eyle istiğfāre şarf
 (Fuzûlî, *Dīvān*, Muḳaṭṭa’āt XVIII)

kıt’asına değindiği kısımda,

TD ve T’deki ḳalbün varyantı kıtanın anlamına uyar. Çünkü, Fuzûlî’nin “baht”ı zaten “kara”dır. “Bahtının aynasını karart.” demesine gerek yoktur. Kıt’anın 1. dizesindeki düşünceye göre Fuzulî, “Peri yüzlü güzellerin saçlarının sevdasına ömrünün tamamını harcamıştır.” Bu nedenle, “saçın ağardı yani yaşlandın.”, artık “Kalbinin aynasını karart da peri yüzlü güzellerin görüntüsü oraya yansımın.” demektedir. Buna bağlı olarak da “ömründen kalan çok kısa süreyi tövbe edip Allah’tan günahlarının bağışlanmasına sarf et.” diyor.”

5 Cem Dilçin, *Fuzulî Divanı Üzerine Notlar = Studies on Fuzulî’s Divan* (Cambridge, M.A.: Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyet Bölümü, 2001) 34.

şeklinde notlar düşmüştür. İlk beyitte, rahmetli Tarlan Hoca’nın çevirisi söz dizimi bakımından doğrudur. Daha serbest bir tarzda şöyle de çevrilebilir: “Can ipimi (can damarımı) düğümlerle (ukdelerle) doldurduğun yeter; (artık) yasemin kokuları yayan saçlarını örmeyi bırak.”

İkinci notta ise “saç ağardı gel yeter mir’āt-ı ḳalbin tire kıl” cümlesi, “Kalbinin aynasını karart da peri yüzlü güzellerin görüntüsü oraya yansımın.” biçiminde değil, “(Bak) saçların ağardı; kalbinin aynasını kararttığın artık yeter.” şekliyle çevirmek daha doğru olacaktır.

Hecrî’nin *Dīvān*’ı üzerine yaptığım çalışmada ben de bu ibareyi anlayamamış ve aşağıdaki beyti “Ey gönül, ayrılık acısına aldırma, ecelden önce ölmüş yok; yeter, ayva tüylerinin derdini çek, yazılıp da silinmiş yok.” diye yanlış çevirmiştim:

yème hicrān ḡamın ey dil ecelden öñdin ölmüş yok
yeter çek ḡuşşasın ḡaşşuñ yazılmış-da yuyulmuş yok
 (Hecrî, *Dīvān*, G.84/1)

Oysa beytin tahminen doğru çevirisi “Ey gönül, ayrılık acısına aldırma, ecelden önce ölmüş yok; ayva tüylerinin/alın yazısının derdini çektiğin yeter, yazılıp da silinmiş yok.” olmalıydı.

Görüldüğü gibi, yeter kelimesinin bu tarzda kullanıldığı cümleler, Türkçe’nin söz dizimi ve anlam düzeni açısından sorunlu olduğundan yanlış anlaşılmaya müsaittir. Daha çok şiir dilinde örnekleri görülen bu ifade biçiminin, Farsçada ‘kesmek, bırakmak, vazgeçmek’ anlamlarına gelen *bes* kelimesinin ve *bes kerden* ibaresinin doğrudan tercümesi olduğu düşüncesindeyim.

Meselâ şu beyit, bu duruma örnek gösterilebilir:

rev rev ki şikāyet-i to nā-gofte beh est
bes bes ki ḡikāyet-i to neşenofte nikust⁶

[= Yürü yürü (git git) ki senin söylenmemiş şikâyetin iyidir; sus, sus ki senin söylenmemiş hikâyen güzeldir, iyidir.]

6 Ali Ekber Dihḡudā: *Luḡat-nāme*, c. 3 (Tahrān: Dānişḡāh-ı Tahrān, 1337/1919), 4726.

Farsça'nın etkisiyle şiir diline yerleşen bu yapının en sık görüldüğü şair, muhtemelen Fuzûlî'dir.⁷ *Leylâ vü Mecnûn*'dan⁸ şu beyit örnek gösterilebilir:

ëy cân ten-i hasteye vedâ' ét

bir haste ile yeter nizâ' ét

(Fuzûlî, *Leylâ vü Mecnûn*, 2971. b.)

[= “Ey can, sen de hasta bedene veda et! Bir hasta ile kavga ettiğin yeter!”]

Türkçe Dîvân'da⁹ da çeşitli misaller bulmak mümkündür:

yeter tâvûs teg 'ucb ile kıl ârâyiş-i şûret

vücûduñdan geçüp 'âlemde bir ad eyle 'ankâ teg

(Fuzûlî, *Dîvân*, G.CLVI/5)

[= Tavus gibi kendi beğenmişlikle dış görünümünü süslemeyi bırak/süslediğin yeter; varlığından geçip bu âlemde Anka gibi nam sal.]

ëy ciğer zahmı ağız açma hadengin göricek

yetene râz-i nihânum yeter izhâr eyle

(Fuzûlî, *Dîvân*, CCXLIX/6)

[= Ey ciğer yarası, sevgilinin okunu gördüğünde ağzını açma; her gelene gizli sırlarımı anlattığın yeter artık.]

şanemler seng-dillerdür işitmezler söz ëy rāhib

yeter bi-hüde men teg anlara 'arz-ı niyâz eyle

(Fuzûlî, *Dîvân*, CCL/4)

[= Ey rahip, putlar (gibi güzeller), taş kalplidirler, sözlere kulak vermezler; benim gibi boş yere onlara yalvarıp yakarmayı bırak.]

Sonuç

Farsça ‘bes’ kelimesinin/edatının tercümesi olarak Türkçe’de kullanılan “yeter” kelimesi de “ne” edatında olduğu gibi cümledeki yüklem olumlu anlamını olumsuzu çevirir. Bu durum Türkçe’nin dil mantığına aykırıdır; çünkü, Türkçe düşünen bir zihin, öncelikle yüklem olumlu anlamına odaklanacak, Türkçe olmasına rağmen farklı bir görev yüklenen ve yabancı bir unsur olarak algılanan “yeter” kelimesinin cümleye kattığı olumsuz manayı öteleyecektir. Zihin, ikilikte kaldığı zaman bilinen ve anlaşılır olana doğru yönelir ve ifadeyi kendi dilinin söz dizimine uyacak istikamette anlamlandırır. Bu durumda yazı boyunca sıralanan örneklerde olduğu gibi “yeter” kelimesi ve görevi göz ardı edilerek yüklem olumlu bir anlam ifade ettiği yanlışlığı ortaya çıkar ve bu da sözü fesahatten düşürür. Türkçe’ye yabancı bir unsur olan bu yapıyı, metnin anlamına intikali aksatması sebebiyle *za’f-ı te’lif* olarak kabul edip bir fesâhat kusuru saymak mümkündür.

- 7 Yeter kelimesinin bu ayrıcalıklı kullanımını Sayın Hasibe Mazıoğlu’nun da dikkatini çekmiştir: “Müsbet fiiller “yetmek” fiilinin geniş zaman üçüncü tekil şahsı ile beraber kullanılarak menfi anlam verirler.” Bkz. Hasibe Mazıoğlu, *Fuzuli-Hafız İki Şair Arasında Bir Karşılaştırma* (Ankara: Türkiye İş Bankası, 1956),166) dedikten sonra Fuzûlî’nin iki beytini (G.26/2, G.255/4) örnek vermektedir.
- 8 Öbür iki beyit: 970, 3096 Bkz. Fuzûlî *Leylâ vü Mecnûn*, haz. Muhammed Nur Doğan (İstanbul: Çantay Kitabevi, 1996), 165, 513.
- 9 Tespit edilebilen öbür örnekler: G.XLI/2, 5; G.XLV/6; G.CCLVI/7; G.CCLXXXIX/5; IV. Müseddes 9/1.

Cahit Sıtkı Tarancı'nın bir dizesi üzerine

Rahim Tarım*

CAHİT SITKI TARANCI¹ (1910-1956) CUMHURİYET dönemi Türk şiirinin önde gelen şairlerindedir. Birçok antolojiye ve ders kitaplarına alınan “Çocukluğum” başlıklı şiiri ise Cahit Sıtkı'nın çok sevilen en bilindik şiiridir:

ÇOCUKLUK

Affan Dede'ye para saydım,

Sattı bana çocukluğumu.

Artık ne yaşıam var, ne adım;

Bilmiyorum kim olduğumu.

Hiçbir şey sorulmasın benden;

Haberim yok olan bitenden.

Bu bahar havası, bu bahçe;

Havuzda su şırıl şırıldır.

Uçurtmam bulutlardan yüce,

Zıpzıplarım pırıl pırıldır.

Ne güzel dönüyor çemberim;

Hiç bitmese horoz şekerim!²

- 1 Ramazan Korkmaz-Tarık Özcan, “Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri,” *Yeni Türk Edebiyatı (1839-2000) El Kitabı*, haz. Ramazan Korkmaz, 2. bs. (Ankara: Grafiker Yayınlar, 2005), 280-82.
- 2 Cahit Sıtkı Tarancı, *Bütün Şiirleri*, der. ve düz. Asım Bezirci, 2. bs. (İstanbul: Can Yayınları, 1983), 165.

Cahit Sıtkı Tarancı, askerlik görevi nedeniyle bulunduğu Burhaniye'den³ (Balıkesir) Ziya Osman Saba'ya (ö. 1957) gönderdiği 19.02.1942 tarihli uzun mektubunun sonuna, bitmiş olduğunu düşündüğü iki şiirini de ekleyerek şair dostunun bu şiirlerle ilgili fikrini almak ister. Bu şiirlerden birisi “Çocukluk” başlıklı bu şiirdir. Ancak, ilk dizede kanık-sadığımız “Affan Dede” yerine “Oyuncakçı” kelimesi yer almaktadır.⁴ Yani, ilk dize: “Oyuncakçıya para saydım” şeklinde geçmektedir.

Cahit Sıtkı Tarancı'nın bu şiiri, yazdığı bu mektuptan yaklaşık üç ay sonra Varlık Dergisi'nde yayımlanır. Şiirin ilk kelimesi, dergide de “Oyuncakçıya” şeklinde yer almaktadır.⁵ Ancak daha sonra, Tarancı'nın Otuz Beş Yaş adlı şiir kitabına almış olduğu bu şiirin ilk dizesindeki “Oyuncakçı” kelimesinin yerinde “Affan Dede” vardır.⁶

Bir sanatçının şiirlerindeki kelime değişiklikleri üzerinde yapılan çalışmalara jönez (genèse) denir. Türkiye'de şiir alanında jönez çalışmalarının tarihi yeni olduğu gibi bu konuda yapılan çalışma sayısı da azdır.⁷ Cahit Sıtkı Tarancı'nın şiirleri üzerinde bugüne kadar böyle bir jönez çalışması yapılmamıştır. Gerçi onun şiirlerini yeniden düzenleyerek yayına hazırlayan Asım Bezirci (ö. 1993), aynı isimle iki kez yayımlanan “Gidiyorum” başlıklı şiirin altında: “Bu şiir, bazı yerleri değiştirilerek Muhit Dergisi'nde (Ağustos 1931) yeniden yayımlanmıştır. Bakınız: s. 40 [A.B.]” ve “Bu şiir, ilkin Akademi Dergisi'nde (Mayıs 1930) çıkmış, sonra bazı yerleri yeniden işlenip değiştirilmiştir. [A.B.]” şeklinde kitap boyunca bazı şiirlerle ilgili açıklamalara yer vermişse de şairin “Çocukluk” başlıklı bu şiiri için maalesef herhangi bir açıklama yapılmamıştır.⁸ Eğer yukarıda sözünü ettiğimiz gibi Cahit Sıtkı Tarancı'nın şiirleri üzerinde bir jönez

3 Ramazan Korkmaz, *İkaros'un Yeni Yüzü Cahit Sıtkı Tarancı* (Ankara: Akçağ, 2002), 19.

4 Cahit Sıtkı Tarancı, *Ziya'ya Mektuplar*, 2.bs. (İstanbul: Varlık Yayınevi, 2001), 110.

5 *Varlık*, s. 213 (15 Mayıs 1942): 486.

6 Cahit Sıtkı Tarancı; *Otuz Beş Yaş* (İstanbul: Varlık Yayınevi, 1946), 88.

7 Bildiğimiz kadarıyla böyle bir jönez çalışması Necip Fazıl Kısakürek'in şiirleri üzerinde yapılmıştır. Bkz. Hasan Çebi, *Bütün Yönleriyle Necip Fazıl Kısakürek'in Şiiri* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1987).

8 Tarancı, *Bütün Şiirleri*, 27, 40.

çalışması yapılmış olsaydı “Çocukluk” başlıklı bu şiirdeki değişikliği belki daha önceden fark etmemiz ve bu değişiklik üzerinde düşünmemiz mümkün olabilecekti.

Gerek şiirlerinde gerekse şiirlerinin gölgesinde kalan hikâyelerinde masal gibi kültürel öğelere özellikle yer verdiğini bildiğimiz Cahit Sıtkı Tarancı'nın, “Çocukluk” başlıklı şiirindeki bu değişikliği niçin yaptığı, Affan Dede'nin diğer şiirlerinde ve hikâyelerinde rastladığımız türden bir masal kahramanı olup olmadığı hep merak konusu olmuştur. Ancak, Cahit Sıtkı Tarancı'nın şiirlerinin gölgesinde kalan hikâyeleriyle ilgili çalışmalarda da Affan Dede'ye ilişkin bir ipucuna rastlanmaz.⁹ Cahit Sıtkı Tarancı'nın şiirleri üzerine yazılmış iki makalede de ya bir masal kahramanı¹⁰ ya da Hızır gibi halk kültüründen gelen fantastik bir unsur olarak görülmektedir.¹¹

Oysa Sunay Akın, *Kırdığımız Oyuncaklar* adlı kitabında Affan Dede'nin Ruşen Eşref Üneydin'in (ö. 1959) bir hikâyesi olduğunu ve bu hikâyeye Reşat Ekrem Koçu'nun (ö. 1975) da *İstanbul Ansiklopedisi*'nde yer verdiğini söyler ve hikâyeden pasajlar aktarır:

... İstanbul'un oyuncak tarihine giren Affan Dede'nin dükkânı da Selimiye'dedir. Mevlevi dervişi olan yaşlı oyuncakçı hakkındaki bilgiler, Ruşen Eşref'in 'Affan Efendi' adlı öyküsünde ulaşır bizlere: (...) Affan Efendi aktardır aynı zamanda. Oyuncakların üstüne tarçın, zencefil, karanfil ve Hindistan cevizi gibi baharatların kokusu sinmiştir bu yüzdendir. Affan Dede'nin varlığından bizi haberdar eden de, Reşat Ekrem Koçu'dur. Yazarın İstanbul Ansiklopedisi'nde yer verdiği Affan Efendi'yi, Ruşen Eşref'in kaleminden tanımaya devam edelim. Bu bilgiler, 1900'lü yılların başlarında, İstanbul'daki bir

9 İnci Enginün, “Cahit Sıtkı Tarancı'nın Şiir ve Hikâyeleri Arasındaki Benzerlik,” *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 2.bs. (İstanbul: Dergâh, 1991); Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Şaban Sağlık, *Cahit Sıtkı Tarancı'nın Hikâyeleri Üzerine Bir İnceleme* (Ankara: Hece Yayınları, 2003).

10 Erol Ogur, “Cahit Sıtkı Tarancı'nın Şiirlerinde Çocuk Edebiyatına Kaynaklık Eden Türlerin Kullanılması,” *Turkish Studies* 4, s. 1/1 (Kış 2009): 1155-73.

11 Rezan Karakaş, “Cahit Sıtkı Tarancı'nın Eserlerinde Masalın İşlevi,” *Karadeniz*, y. 4, s. 13 (2012): 135-55.

oyuncakçı dükkânının yerleşimini içermesi bakımından çok önemlidir ve bu konuda elimizdeki tek örnektir: ...¹²

Reşat Ekrem Koçu'nun anılan ansiklopedisinde, Ruşen Eşref'e ait olarak gösterilen hikâyenin başlığı "Oyuncakçı Affan Efendi" dir ve tırnak işareti içinde metnin büyük bölümü okuyucuya sunulur.¹³ Ancak, Reşat Ekrem'in Ruşen Eşref'e ait olduğunu ileri sürdüğü¹⁴ bu hikâye Ruşen Eşref Üneyd'in eserlerinin yeni harflere aktararak yayımlanan külliyyâtında yer almamaktadır.¹⁵

29 Nisan 2004 tarihli günlük bir gazetede ise "Oyuncakçı Affan Dede" başlığıyla ve yine Ruşen Eşref'e atfedilen bir metinle karşılaşırız.¹⁶ Kimin tarafından yayına hazırlandığı belli olmayan bu metinle Reşat Ekrem'in aktardığı hikâye arasında büyük ölçüde farklılıklar vardır.

Yine bir hikâye seçkinde de Ruşen Eşref'e ait gösterilen ancak bu defa Reşat Ekrem'in ansiklopedisinde yer aldığı adıyla "Oyuncakçı Affan Efendi" başlığıyla yayımlanan ve İstanbul Ansiklopedisi'nde Reşat Ekrem'in verdiği metinle büyük ölçüde benzeştiği hâlde fark-

12 Sunay Akın, *Kırdığımız Oyuncaklar*, 30. bs. (İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2013), 112-13.

13 Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 1 (İstanbul, 1958), 223-24.

14 Kaynaklar, Reşat Ekrem'in anılan bu ansiklopedisinin yarım kalma nedenlerini sıralarken anılan ansiklopediye olan güveni de sorgular gibidir: "Ansiklopedinin yarım kalmasındaki başlıca sebeplerden biri, tarihe geçecek derecede önemi olmayan kişilerin ve onların yazdıkları veya onlar için yazılmış birtakım manzumelerin, ayrıca bazı hikâye ve romanlardan yapılan uzun özetlerle iktibas edilen parçaların sayfaları doldurmasıdır. Bunlar, ansiklopedinin bir dergi gibi okunmasına yardımcı olmakla birlikte işin ciddiyetini büyük ölçüde gölgelemiş, bu arada etraflı surette alınması gereken bazı önemli maddeler de birkaç satırla geçiştirilmiştir. Maddelerin altında yazar imzası bulunmasına karşılık bibliyografya verilmemiştir." Semavi Eyice, "İstanbul Ansiklopedisi," *TDVİA*, c. 23 (İstanbul: TDV, 2001), 303-04.

15 Ruşen Eşref Üneyd'in, *Bütün Eserleri*, haz. Necat Birinci ve Nuri Sağlam, 14 c. (Ankara: TDK, 2002). Bu eseri yayına hazırlayanlardan biri olan Sayın Nuri Sağlam'la yaptığımız görüşmede araştırmaları sırasında kendilerinin böyle bir hikâyeye rastlamadıklarını ancak yazarın muhtemelen başka hikâyeleri de olabileceğini söylediler.

16 http://www.zaman.com.tr/aile-saglik_oyuncakci-affan-dede_42430.html

lılıkların da görüldüğü bu metnin sonunda Ruşen Eşref'in Geçmiş Günler adlı kitabının künyesi verilmektedir.¹⁷

Aynı şekilde Mehmet Seyda imzasını taşıyan başka bir hikâye seçkinde de yine Ruşen Eşref'in Geçmiş Günler adlı kitabından alınmış gibi gösterilen ve yine "Oyuncakçı Affan Efendi" başlığıyla verilen bir hikâye vardır.¹⁸ Ama Ruşen Eşref'in 1919 yılına ait olmak üzere tek baskısı olan¹⁹ Geçmiş Günler adlı kitabında ise böyle bir metin yoktur.

Bu hikâye ile ilgili olarak kaynak gösteren tek yazı İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin çıkardığı bir dergide Yusuf Çağlar tarafından kaleme alınmıştır.²⁰ Yusuf Çağlar, "Oyuncakçı Affan Dede" başlıklı bu hikâyenin Ruşen Eşref'e ait olduğuna Süleyman Şevket [Tanlı]'yı kaynak olarak gösterir. Yusuf Çağlar, Süleyman Şevket'in Güzel Yazılar adlı kitabının 1934 yılına ait basımına aldığı²¹ ve altında Ruşen Eşref imzası bulunan ve metnini de verdiği bu hikâyenin, ünlü sanat tarihçisi Celal Esat Arseven'e (1875-1971) de esin kaynağı olduğunu; Arseven'in bu hikâyenin kahramanını ve dükkânını konu alan bir illüstrasyon yaptığını, yine bu hikâyeye benzer bir de anısını kaleme aldığını²² söyleyerek yazısında hem Arseven'in bu anısına hem de illüstrasyona yer verir.

Yaptığımız araştırmalar sonucunda Süleyman Şevket'in Ruşen Eşref'e ait olarak gösterdiği "Oyuncakçı Affan Dede" başlıklı bu hikâ-

17 *Kahramanlar Hep Çocuk: Edebiyatçılarımızdan Seçme Hikâyeler*, der. Necati Güngör, 2. bs. (İstanbul: Toroslu Kitaplığı, 2007), 97-100.

18 Mehmet Seyda, *Cumhuriyet Öncesi Yazarlardan Çocuklara Hikâyeler* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay., 2009) Milli Eğitim Bakanlığı tarafından ilköğretim için hazırlanan 100 Temel Eser Seçkisi arasında yer alan Mehmet Seyda'nın bu seçkinin, 1974 yılında Milliyet Yayınları tarafından ve 2006 yılında da Elips Kitap Yayınları tarafından yapılmış iki basımı daha vardır. 1974 baskısının 12. hikâyesi "Oyuncakçı Affan Dede"ye ayrılmıştır.

19 M. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, c. 2 (İstanbul: 1973), 445'teki 6123 numaralı künye şöyledir: Geçmiş Günler, Ruşen Eşref [Üneyd'in] (İstanbul: Matbaa-i Orhaniye, 1919), 173+1 s., 20x14, 15,5x9,5.

20 Yusuf Çağlar, "Oyuncakçı Affan Dede," 1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi, s. 11 (2011): 79-84.

21 Süleyman Şevket, *Güzel Yazılar*, c. 1 (İstanbul: Türkiye Matbaası, 1934), 81-5.

22 Celal Esat Arseven, "Mahallenin Aktarı," *Yedigün*, s. 314 (14 Mart 1939): 12-3.

yeye aynı adlı eserinin 1928 ve 1933 yılı baskılarında da yer verdiğini²³ ancak 1950 basımının birinci cildinde ise bu hikâyeye yer vermediğini gördük.²⁴ Bu durumun Süleyman Şevket’in eserinin yeni basımlarında yeni metinlere yer vermek istemesinden mi, yoksa henüz hayatta olan Ruşen Eşref’in bu hikâyenin kendisine ait olmadığı konusunda ki müdahalesi sonucu mu gerçekleştiği konusunda araştırmalarımız devam etmektedir. Bizi burada öncelikli olarak ilgilendiren nokta bir edebî metne (şiire), başka bir edebî metnin (hikâyenin) metinler arası diyebileceğimiz bir şekilde dâhil olmasıdır.

Hikâyenin konusu kısaca şöyledir: Oyuncakçı Affan Dede, yaşlı bir Mevlevî’dir. Selimiye’deki evinin altındaki dükkânında aktarlığın yanı sıra çocuklar için Eyüp oyuncakları satmaktadır. Mahalleli tarafından saygı duyulan bu yaşlı Mevlevî’nin dükkânı bazı akşamlar tasavvuf sohbetlerine de sahne olmaktadır. Affan Dede’nin aslında ticaretle çok da ilgisi yoktur ama veresiye de mal vermez. Bazı çocuklar bu durumdan çok şikâyetçidir ve çözümünü mahalleye sonradan gelerek dükkân açan Ligor adlı birinden almakta bulurlar. Yeni ve bol çeşitli oyuncaklar bulunduran Ligor, aslında hiç de iyi niyetli değildir. Çocukların zaafından yararlanarak onlara veresiye mal satmakla kalmaz, borçlara faiz de uygular. Aileler, bütün tembihata rağmen kendilerinden habersiz alışveriş yapan çocuklarının borcunu ödemek için “maaş kırdırır”, değerli eşyalarını rehin bırakırlar. Bu sayede Ligor’un serveti gittikçe artar ve Affan Dede’nin aktar dükkânının karşısına bir de bakkal dükkânı açar. Affan Dede inancı gereği mütevekkildir ve mahalleden kimseyi Ligor’a karşı uyarma ihtiyacı duymaz. Ancak bir gece mahalleliden Ayyaş İshak Bey, Affan Dede’yi miskinlikle suçlar ve Ligor’un onun “ocağına incir diktğini” söyler. Zaten uzun süredir düşünceli olan Affan Dede, fakir çocukların sünnet edildiği bir “donanma” gecesi elinde kalan

23 Süleyman Şevket, *Güzel Yazılar*, c. 1 (İstanbul: Necmi İstikbal Matbaası, 1928), 140-45; Süleyman Şevket, *Güzel Yazılar*, c. 1 (İstanbul: Marifet Matbaası, 1933), 100-05.

24 Süleyman Şevket, *Güzel Yazılar*, c. 1 (İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1950).

son oyuncakları sünnet olan çocuklara dağıtır ve “Bizden geçti, nasip bu kadarmış! (...) Eyvallah evlâtlar!” diyerek karanlıklara karışır.

Sonuç

Sanatın bir tarifi de insanda gerçeklik vehmi uyandırmasıdır. Cahit Sıtkı şiirde ne yapmak istediğini bilen ve şiire bu bilinçle yaklaşan otantik şairlerimizdendir. Ziya Osman Saba’ya yazdığı ve yukarıda da değindiğimiz mektubunda, önceden taslağını göndererek fikrini almak istediği “Çocukluk” başlıklı bu şiirinde geçen “horoz şekeri”-ne Ziya Osman’ın “gerçeklik” nokta-i nazarından eleştirilerine karşı söyledikleri de onun sanat konusundaki düşüncelerini göstermesi bakımından önemlidir:

Gelelim geçen mektubumdaki şiirler hakkında yazdıklarına: Horoz şekerinin, aslında güzel bir şey olmadığı doğrudur. Bir noktada haklısın. Bunu ben de biliyorum. Fakat realitede çirkin olan şeylerin sanatta güzel olabileceği, bir güzellik yapısında harç olarak taş olarak, tahta olarak kullanılabilmesi bedihi bir hakikat değil midir? O mısra da, çocukluk vehminin temadisini söylemek istedim; horoz şekerinin emilerek yenilen ve uzun süren şekerlerden olmasını nazarı itibara alarak şiire soktum. Zaten senin fikrinle hareket edersek, otuz yaşındaki bir adamın, bir elinde uçurtma, bir elinde çember, ceplerinde bilyalarla çocuk parklarında görünmesi hayatta ve realitede yalnız çirkin değil, aynı zamanda komiktir de. Fakat şiirde güzel oluyor işte.²⁵

Kendi kültürüyle Batılı şiir anlayışını mükemmel bir şekilde yorumlayan Cahit Sıtkı Tarancı, şiirlerine hem kültürel bir arka plan sağlayan hem de çağrışım gücü ve zenginlik katan masala, hikâyeye ve yaşanmışlığa büyük önem verir. Çünkü yukarıda da değindiğimiz gibi kendisi aynı zamanda değerli hikâyeler kaleme almış bir şairimizdir.

Çocukluk başlıklı bu şiirinde de esin olarak zihnine düştüğü anda ve şiirin ilk kez yayımlandığında şiirinde geçen “oyuncakçı”

25 *Ziya’ya Mektuplar*, 2. bs. (İstanbul: Varlık Yayınevi, 2001), 111-12.

kelimesi, dört yıl sonra *Otuz Beş Yaş* adlı kitabında “Affan Dede”ye dönüşmüştür. Cahit Sıtkı muhtemelen Reşat Ekrem’in 1944 yılında ilk fasikülü yayımlanan ansiklopedisinde bu metni görmüş ve beğendiği âşikâr olan bu hikâyenin peşine düşmüş olmalıdır.

“*Oyuncakçı Affan Dede*” adlı hikâye Cahit Sıtkı’nın bu şiirinin değerlendirilmesi bakımından önemlidir; çünkü Ruşen Eşref Ünaydın’a atfedilen bu hikâye, şiire metinler arası/intertextual bir özellik katmakla kalmamış, aynı zamanda Affan Dede’nin dramatik kişiliğiyle şiire daha derin estetik bir boyut kazandırmıştır.

Osmanlı şiirinin yaşadığı yer olarak meclis: kökenleri ve sosyal uygulamalar

Walter G. Andrews*

Mehmet Kalpaklı**

WALTER G. ANDREWS, *ŞİİRİN SESİ TOPLUMUN ŞARKISI: Osmanlı Gazelinde Anlam ve Gelenek*¹ adıyla yayımlanan

kitabının “Etkinlik” bölümünde Osmanlı meclislerinden

bahsetmiş ve bu toplumsal olgunun kökenlerine doğrudan eğilmeksizin: “Osmanlı gazeline bağlam oluşturan etkinlik bir meclis veya eğlentedir –bir grubun eğlenmek amacıyla yazılı olmayan belirli kurallara uygun olarak bir araya gelmesi” demişti.² O zamandan beri meclise yönelik akademik ilgi, İslâmî kültürel dîvân toplantıları ya da eğlencelerinin öncüleri olabilecek benzer toplumsal olguların uzun geçmişine yönelik önemli incelemeleri de içerecek şekilde genişleyerek derinleşmiştir. Meclisin en etkili öncülü olarak belirlenebilen aday antik Yunan *symposion*’u yani şölenidir. Örneğin on beşinci yüzyıl sonu, on altıncı yüzyıl başında Hindistan’ı işgal ederek buradaki Moğol hanedanını kuran Maverâünnehir Türk-Moğol kumandanı Bâbü’ün (salt. 1526-1530) hâtıratı üzerine yaptığı incelemesinde Stephen Dale, meclis ya da dîvân sohbetleri

* Washington Üniversitesi.

** Bilkent Üniversitesi.

1 Walter G. Andrews, *Poetry’s Voice, Society’s Song: Ottoman Lyric Poetry* (Seattle: University of Washington Press, 1985); Türkçe çevirisi: *Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı: Osmanlı Gazelinde Anlam ve Gelenek*, çev. Tansel Güney (İstanbul: İletişim, 2002).

2 Andrews, *Şiirin Sesi*, 178.

(ve ‘ayş u tarabın) “Babür’ün anlatısında bir leitmotif olarak yer aldığı ve bunun açıkça onun tüm hayatı boyunca en çok değer verdiği toplumsal olduğunu” söyler. Dale, ayrıca “[Babür’ün,] kendisi ve maiyetinin birlikte yiyip içip şiirler söyleyip müzik dinledikleri meclisleri anmasının klasik öncesi dönem antik Yunan şölenlerini hatırlattığını” ekler ve Roma dönemi *convivium*’ının da, bu şölenlerin Timur (salt. 1370-1405) dönemi meclisiyle kıyaslanabilecek bir başka ardıl örneği olduğunu ekler.³

Dokuzuncu yüzyılda bugünkü Irak’taki Arap kültürünün bir unsuru olarak edebiyat odaklı meclislere doğrudan odaklanan iddialı bir çalışmada Samer Ali, yalnızca Yunan şölenlerinin (*symposion*) etkisi üzerinde uzun uzadıya durmakla kalmaz ayrıca bu Yunan pratiğinin Fenikelilerin ticarî faaliyetleri aracılığıyla Orta Doğu’dan Eski Yunan’a ithal edilmiş olduğunu ve burada bir çeşit “doğulu/oryantel” etkinlik olarak değer bulunduğunu da iddia eder.⁴ Samer Ali ayrıca *marzāh* (müzikli eğlence) ve bu toplumsal kurumun öncüllerinin de Orta Doğu’nun büyük merkezlerinde M. Ö. on dördüncü yüzyıldan itibaren icra edilmekte olduğunu ve bu etkinliğin şarap içme, müzik dinleme, sofalarda uzanma ve özel yiyecekler yemenin yanında, ritüelleşmiş dinsel bir boyut da içerdiğini ve bu niteliklerin Yunan şöleni ile daha erken tarihli Mezopotamya uygulamaları arasında öyle ya da böyle uzak bağlar bulunduğunu söyler. Samer Ali’nin incelemesi burada lâıykıyla özetlenemeyecek kadar çok geniş kapsamlıdır. Onun çalışmasında ortaya koyduğu muhtemel kökenlere dair çok yönlü araştırma, Abbasî dönemde zamanın hükümdar-

3 Stephen F. Dale, *The Garden of the Eight Paradises: Babur and the Culture of Empire in Central Asia, Afghanistan and India (1483-1530)* (Leiden: Brill, 2004), 180–81. Ayrıca bkz. Walter G. Andrews, Mehmet Kalpaklı, *The Age of Beloveds: Love and the Beloved in Early-Modern Ottoman and European Culture and Society* (Durham and London: Duke University Press, 2005); Türkçe çevirisi: Sevgililer Çağı: Erken-Modern Osmanlı ve Avrupa Kültüründe ve Toplumunda Aşk ve Sevgili, çev. Zeynep Nevin Yelçe, (İstanbul: YKY, baskıda).

4 Samer M. Ali, *Arabic Literary Salons in the Islamic Middle Ages Poetry, Public Performance, and the Presentation of the Past* (Indiana: University of Notre Dame Press, 2010), 26.

larının saraylarında gerçekleştirilen resmî dîvân toplantıları diye tanımladığı *majlis* (*meclis*)lerden ayırdığı, şölen benzeri özel toplanma ve dîvân toplantıları olan *mujālasāt* üzerine yapılacak ayrıntılı bir incelemenin temelini oluşturur. Sonuçta, Gundishapurlu olup zamanla Yunanlılaşan Nesturi tıpçıların Abbasî *mujālasāt* kurumu için en doğrudan kaynaklardan biri olduğu önermesini getirir ve böylelikle edebiyat odaklı dîvân toplanmalarının çoklu kültürel kökeni için bir örnek daha ortaya koymuş olur.⁵

Geç Orta Çağ ve erken Yeni Çağ dönemi Orta Doğu’sunda görüldüğü biçimiyle *meclis/mujālasa*’nın doğrudan modeli olarak Eski Yunan şölenlerine ve genel olarak Eski Yunan kültüre bakmak için birçok geçerli neden vardır. Bölgenin farklı dönemlerde Eski Yunan ve Romalı unsurlar tarafından ele geçirilmesi ve iskan edilmesinin getirdiği açık etkilerin ötesinde, eski Yunan şölenlerinin yapısının, anlayış ve etkinliklerinin anlatımları ve hatta *symposion*’un kelime anlamı bile, küçük değişmelerle, Orta Doğu *meclis*’inin anlatımları olarak işimize yarayabilir. Örneğin, ünlü klasik dönem araştırmacısı L. E. Rossi, Eski Yunan şiiri hakkında şöyle demişti: “Bir süredir tüm arkaik dönem şiirinin tek sesli şiir olarak ve solo icra edilmek üzere, temelinde *symposion*’u hedeflediğine inanıyorum.⁶ Bu düşünce Andrews’un; “Osmanlı gazeline bağlam oluşturan etkinlik bir meclis veya eğlentedir.” tespitinden çok da uzak değildir.⁷ Nitekim Ezio Pellizer, *symposion* kelimesinin morfolojisine yönelik incelemesinde ortaya koyduğu genel yorumlarını şu ifadelerle sonuçlandırır:

Sonuçta, *symposion*’un, katılanlara haz verme amacı da taşıyan değişken doğal bir toplumsal etkinlik olduğu tartışılmaz ve böyle bakıldığında, bu etkinlik (*symposion*), katılan her bir kişinin bir dizi belirli ritüelleşmiş davranış kalıplarını izleyerek eğlenebil-

5 a.g.e., 31.

6 Alıntı için bkz. Ezio Pellizer, “Outlines of a Morphology of Symptotic Entertainment,” *Symptotica: A Symposium on the Symposium*, ed. Oswyn Murray (Oxford: Oxford University Press, 1999), 177.

7 Andrews, *Şiirin Sesi*, 178.

mesine izin veren toplumsal düzenin ifade edilmesinin bir aracıdır. Bu yolla, sınırları açıklıkla çizilmiş bir kültürel durum ve ortamı anlatmaya çalışıyoruz ve söz konusu özel ortam, daha geniş düzeydeki yurttaş topluluğunun kamusal hayatını düzenleyen toplumsal normların dahi göz ardı edilip çiğnenebileceği, ancak katılanların toplantının kendisinin zorladığı kuralları kabul etmek ve izlemek zorunda olduğu bir ortamdır.⁸

Rossi'nin görüşü ve Pellizer'in özetlemesi, *Şiirin Sesi*'nde Osmanlı şiiri konusunda ortaya konulan temel görüş ve saptamalara yönelik bir giriş olarak da pekala kullanılabilir. Nitekim *Şiirin Sesi*'nde meclisin ve onunla bağlantılı olan şiirin işlevi konusuna, özellikle iki yerde, uzun uzadıya değinilmiş ve bu ikisinin, toplumda daha geniş bir düzlemde anlam-üretim rolü üstlendikleri vurgulanmıştır:

Bezm ve sergilediği oyun yapısı, gazel şiiri için en temel şekil verici ve düzenleyici örüntüler olabilir, ama bunlar, kendi başlarına, şiirin taşıdığı anlam değildir. Bu anlatım örüntüsünün kuruluşu, bezm içindeki ilişkiler ve etkileşimler yapısının, hayatın bütün cephelelerinde kendini tekrarladığı kabul edilebileceği için anlamlıdır. Eğer mikrokozmos, yakın çevre, tutarlı biçimde yorumlanabilirse, o zaman dinsel inanç, yönetim, sosyal ve kişiler arası ilişkiler gibi alanlardaki benzer yapılar anlam yüklenebilir ve hepsi, organik olarak birleşmiş bir varoluş algılaması içinde bütünleştirilebilir.⁹

Şiir, hiç değilse kısmen, bir grup yorum örüntüsü için bir araçtır, ilgili örüntüler toplumsal davranış açısından, dinî/hukukî ve toplumsal uyulaşım örüntülerine eklenen ya da bunlarla karşıtlık oluşturan bir dizi seçenek sunar.¹⁰

8 Pellizer, "Outlines of a Morphology," 178.

9 Andrews, *Şiirin Sesi*, 211.

10 a.g.e., 149.

Samer Ali'nin *meclis*'in (*mujālasa*), Abbasî dönemi Irak'ındaki işlevi konusundaki genel anlatımı da bu toplumsal kurumun kültürel ve toplumsal merkeziliği konusunda benzer bir yaklaşımı ortaya koyar:

Abbasî toplumu ve edebiyatını oluşturan temel mekanizmalardan biri, edebî toplantılar ya da dîvân toplantılarıydı. *Mujālasât*, insanların yeni buluşma yerlerine ve bunun yanı sıra kültürel bilgi-gör-gü edinmek ve paylaşmak için yeni yollara kavuşmasını sağladı. Bu *mujālasât* toplantılarıyla en yakından ilgili bilgi türleri özellikle Arap dilindeydi. Bazı belirli edebî fikirler Yunanca, Süryanice, Hintçe ya da Ermenice'de doğmuş olsa bile, en nihayetinde yazım ya da ezberden okunma dilleri Arapça olduğunda "Arapça" bilgi alanlarına (*ulūm 'arabiyya*) göre seslendirilirlerdi. Tarihçi İbn Haldūn'a (ö. 1406) göre, Arapça bilgisinin belirleyici yönü, yalnız dil değil ama bu dili icra etme, gençlere öğretme, ezberleme ve *topluluk içinde* ezberden okuyabilmeyi dayatan norm-güdümlü zorunluluktur.¹¹

Pellizer'in çalışmasında özetlediği biçimiyle *symposion*'un daha özgül unsurları da Osmanlı (ve İran ve Arap) *meclis*'inin temel unsurlarıyla şaşırtıcı bir benzerlik taşır. Pellizer'in modelinde, *symposion*'un üç temel özelliği bulunur ve bu üç özelliğin her birinin Osmanlı meclislerinde bir muadili karşımıza çıkar:

1. Ritüelleşmiş şarap tüketimi normları. Bu normlar, meclis'i düzenlenmemiş yani sıradan insanların sarhoşluk ya da ayyaşlıklarının mekânından ayırır. Bu normlar yerel bir otorite egemenliğinde zorunlu tutulur: "*Symposion* kralı" (yahut, Osmanlı örneğinde olduğu gibi, *mîr-i meclis* ya da *pîr-i muğân*), toplantının adabını gözetir ve konukların, topluluk için uygun olan ve toplantının amacı olan kaygısız ve nükteli bir sohbetin ortaya çıkmasını sağlayacak biçimde hafif çakırkeyif ama iyi mizaçta kalmalarını sağlamaya çalışır.¹²

11 Ali, *Arabic Literary Salons*, 13-4.

12 Mehmet Şeker, *Gelibolu Mustafa 'Âli ve Mevâ'idü'n-Nefâis fî-Çavâ'idü'l-Mecâlis* (Ankara: TTK, 1997), 347-48.

2. Pellizer'in *symposion* için vurguladığı “ayrıntılara kadar düzenlenmiş, özenli bir iletişim sistemi” fikri, pek çok açıdan Osmanlı'nın *sohbet* kavramına karşılık gelir. Nitekim kültürel açıdan doyurucu, senli benli samimî söyleşmenin özenli bir biçimi olan *sohbet*'in, tüm Orta Doğu ve Orta Asya'nın yanı sıra, *The Age of Beloveds*'da¹³ gösterdiğimiz üzere, Yeni Çağ Avrupası'nda da muadilleri vardı.¹⁴ Hem *symposion* ve hem de *meclis*'te, bu türden bir söyleşi şiirsel söylemle yansıtılır ve aynı zamanda da şiirsel söylemi yansıtır.
3. Erotik bir söylem ve böyle bir söylemi arttıran koşullar. Bu müzik, şiir ve sâkîlik yapacak ya da konukları eğlendirecek cinsel yönden çekici ve genellikle genç kimselerin ortamda mevcut olmasını içerir. Pellizer, “edebî” *symposion* ve daha popüler türden *symposion* toplantıları arasında, güya erotik içerik açısından, bir ayırım bulunduğunu vurgulasa da, Osmanlı *meclis*'inde böyle belirgin bir ayırım görülmez, erotik imalar, kültürlü sohbet ve söylemin her bir düzeyinde yaygın olarak görülür.¹⁵

Klasik dönem Greko-Romen *symposion/convivium* ve Osmanlı *meclis*'i arasında ortaya koyabildiğimiz yakın yapısal ve tematik paralellikler göz önünde bulundurulduğunda, bu toplumsal etkinliklerin köken ve etkileri hakkındaki olası anlatılara yönelik bu kısa bakışımızı hemen burada kesmek yerinde görünebilir. Hele de, bu bilgilerin yanı sıra, Osmanlıların, uzun süre Yunanlıların yerleşik olduğu ve kendilerinin dahi *Rum* (ya da “Roma”) diye adlandırdıkları bir diyarda (Küçük Asya'da) ilk olarak tarih sahnesine çıktıkları düşünülürse, bu tartışmayı bununla sınırlı tutmak mümkün görülebilir. Ancak durum gerçekte elbette bundan daha karmaşıktır.

13 Andrews ve Kalpaklı, *The Age of Beloveds*...

14 a.g.e.,106-12.

15 Pellizer, “Outlines of a Mrphology,” 178-83.

On üçüncü yüzyıl sonu on beşinci yüzyıl başı arasındaki dönemde Osmanlıların önemli bir politik varlık olarak tarih sahnesine çıkışını ve bu tarihsel olguya yönelik olarak ortaya konan farklı -hem Osmanlı hem de çağdaş- tarihyazım dalgalarını ele aldığı ve böylece daha sonraki dönem Osmanlı devleti konusundaki düşünme biçimlerimizi de etkilemiş olan görkemli çalışmasında (*Between Two Worlds*), Cemal Kafadar, dikkatimizi, Osmanlı emperyal uygulamasının ana akışına katkıda bulunmuş çoklu gelenek ve düşünce akımlarına çeker. Kafadar, ayrıca Osmanlı devletinin (on üçüncü yüzyıl sonu ve on dördüncü yüzyıl başındaki) erken oluşum dönemini imleyen kültürel ve etnik kimlik akışkanlığını da vurgular. Nitekim Kafadar'ın önerdiği gibi, Osmanlı öncesi dönemde sınır bölgelerindeki hayatı konu alan ve elimize ulaşmış bulunan epik anlatıları -örneğin, Digenis Akritis'in Bizans epik anlatısını Çifte Soylu Akıncı (The Frontiersman of Double Descent) ve Oğuzların Dede Korkut hikâyelerini-değerlendirdiğimizde, Anadolu sınır boyu toplumlarında mevcut olan temel değerler sistemi (ethos) ve karmaşık sadakat kodlarının temsilinde görülen benzerlikler bizi sürekli olarak şaşkınlığa uğratır.¹⁶ Bununla birlikte, bu ikisine yönelik bir karşılaştırmada, bizim sosyalleşme ve eğlence amaçlı meclislere yönelik daha dar kapsamlı odak konumuz açısından, görünüşte önemli kimi ayrımlar da ortaya çıkmaktadır.

Söz konusu ayrımlar üzerinde uzun uzadıya durmadan önce, bu anlatı metinleri hakkında bir-iki şey söylemeliyiz. Digenis Akritis epik anlatısının içinde geçtiği yöre, tahminen dokuzuncu ya da onuncu yüzyılda Bizans ile Abbasîler arasında kalan Anadolu sınır boylarıdır. Digenis, Bizanslı bir kadın ve bir Arap emirinin oğludur. Ancak epiğin en erken tarihli yazması on ikinci yüzyıl sonu ya da on üçüncü yüzyıl başına tarihli olup, bu dönem Bizanslıların Ma-

16 Cemal Kafadar, *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State* (Berkeley: University of California Press, 1996), özellikle 81-4; Jeffreys, Digenis Akritis, *Digenis Akritis: The Grottaferrata and Escorial versions*, haz. Elizabeth Jeffreys (Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1998) ve *Dede Korkut Oğuznâmeleri*, haz. Semih Tezcan - Hendrik Boeschoten (İstanbul: YKY, 2001).

lazgirt'te Türkler tarafından yenilgiye uğratıldığı ve Haçlı seferlerinin Doğu Anadolu'nun Yunanlı yerleşik halklarının yaşamını büyük ölçüde aksatmış olduğu bir zaman dilimi idi. Metnin diğer bütün yazmalarının on beşinci yüzyılın ikinci yarısında üretilmiş olduğu görülmektedir.¹⁷ Benzer biçimde, *Dede Korkut Kitabı* da aslen Orta Asya'da yaşayan Oğuz Türkmen boylarının sözlü anlatılarından üretilmiş görülmektedir; oysa hikâyelerin elimize ulaşan yazılı birkaç versiyonu hep on beşinci yüzyıl Anadolu'suna aittir. Halbuki metinlerin yazıya geçirildiği bu dönemde Türkmenler artık iki yüzyıldan uzun süredir Anadolu'da yaşamaktaydılar ve Orta Asya'ya ilişkin olarak hatırladıkları Anadolu görünüm ve deneyimlerine karışmış bulunmaktaydı. Kadim pagan kahramanlar artık Müslüman olmuş; eskinin düşman Kıpçakları artık Bizanslılara ya da Karadeniz bölgesinin Gürcü Hristiyanlarına dönüşmüş ve göçebe hayatın merkezi Orta Asya'nın Seyhun Nehri bölgesinden Doğu Anadolu'ya kaymıştı. Her iki örnekte de, zaten eski olan efsaneler, Anadolu'nun sınır boylarındaki çağcıl yaşamın koşullarıyla bütünüyle iç içe geçerek karışmıştı.

Bu iki kahramanlık destanını, *meclise* yönelik bir bakış açısıyla karşılaştırdığımızda ortaya çıkan resim ise belirgin farklılıkları karşımıza çıkarır ve bu durum ikisi arasındaki büyük tematik paralellikler yüzünden bir ölçüye kadar gözden kaçabilir. Bu farklılıklardan en dikkat çekici olanı, *Dede Korkut* anlatısında, bir anlatı unsuru ya da arkaplanda bir hikâye mekânı olarak *meclis*-benzeri toplantıların yaygın biçimde mevcut oluşudur.¹⁸ *Digenis Akritis* epik anlatısında da, -evlilik, eve dönüş ya da resmî ziyafetler gibi- özel vesilelerle düzenlenen törensel toplantıların ayrıntılı anlatımları yer alır; ancak bunlar genellikle bir bölümün doruk noktasını imlemekle birlikte, hikâyedeki olaylar ve eylemin ileri doğru akmasına ancak çok nadiren, o da olsa küçük biçimlerde katkıda bulunurlar.

17 Jeffreys, *Digenis Akritis*, xiii–xxxii.

18 Bkz. Zühre İndirkaş, *Türklerde Hükümdar Tacı Geleneği* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002).

“Dede Korkut”ta, hikâyelerin birkaçı şu anlatıma aşağı yukarı benzer biçimlerde aktarılarak anlatılan bir ziyafet sahnesiyle başlar; bu alıntılatacağımız örnek ise “Kazan Bey Oğlu Uruz Bey’in Tutsak Olduğu” hikâyesinin başlangıcındaki ilk olayı oluşturur:

Bir gün Ulaş oğlu Kazan Bey yerinden turmuş idi (kalkmıştı), kara yerin üzerine otağların diktirmiş idi, bin yerde ipek halicesi döşenmiş idi, ala sayvan gök yüzüne eşenmiş idi. Doksan tümen genç Oğuz sohbetine derilmiş idi. Ağzı büyük humreler ortalığa salınmış idi. Dokuz yerde bâdiyeler kurulmuştu. Altın ayak sürahiler dizilmiş idi. Dokuz kara gözlü örme saçlı, elleri bileğinden kınalı, parmakları nigarlı, boğazları birer karış kâfir kızları al şarabı altın ayağ (kadeh) ile Oğuz beylerine gezdirirlerdi.¹⁹

Hikâyede olaylar böyle bir toplantı ortamında başlar ve bu başlangıç bölümünde söz konusu meclis ortamı genellikle *kopuz* eşliğinde söylenen bir şiirle tanıtılır. Bu toplantılardan kahramanlar, intikam, kurtarma, baskın ve kendilerine eş arama gibi görevler için yola çıkarlar ve hikâyenin sonunda görevlerinde başarıya ulaşarak muzaffer biçimde benzer kutlama törenlerine geri dönerler. Hikâyede daha az sıklıkla yer almakla birlikte daha dikkat çekici ve fikir verici olan toplantılar ise, kısa ve üstünkörü biçimde sözü edilen daha gayriresmi *meclis*-türü toplantılar ve bunların anlatıda anılmasıdır:

“Bin yerde ipek halicesi döşenmiş idi. İç Oğuz beğleri sohbe derilmiş idi. Yeme içme idi”;²⁰ “Toksan tümen genç Oğuz Kazan’un sohbetine derilmiş idi”;²¹ “Kam Gan oğlu Han Bayındır yerinden durmuş idi. Kara yerün üzerine ağban evin kurmuş idi. Ala sayvan gök yüzüne esenmiş idi. Bin yerde ipek kalicesi döşenmiş idi.

19 *Dede Korkut Oğuznameleri*, 96. Böyle bir toplantı sahnesiyle başlayan diğer hikâyeler için bkz. “Kazılık Koca Oğlu Yegenek”, “Beğil Oğlu Emren”, “Uşun Koca Oğlu Segrek”, “Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı” ve “İç Oğuz’a Taş Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü” anlatılarıdır.

20 *Dede Korkut Oğuznameleri*, 139.

21 *Dede Korkut Oğuznameleri*, 256.

İç Oğuz Taş Oğuz begleri Bayındır Hanun sohbetine derilmişidi. Yeme içme oldu”.²²

Digenis Akritis’in epik anlatısında bu türden bir maiyet ve yoldaşlık biçiminin açık bir kanıtına rastlanmaz. Onun maiyeti olan *ak-ritoi* ancak sırası gelince kısaca anılır ve bu kişilerin onun toplumsal hayatında önem taşıyan arkadaş-yoldaşlar olduklarına dair anlatıda çok az belirti bulunur.

Oğuzlar tarafından *toy* (ya da *şölen*) diye adlandırılan büyük toplantılar kavmin yaşantısındaki her bir önemli (ya da bazen pek de önemi olmayan) olayı kutlamak amacıyla düzenlenmekte ve boyun önderlerinin güç, zenginlik ve cömertliğini yansıtmaya yaramaktadırlar. Geleneksel hikâyelerde *toy*’un sıklıkla karşımıza çıkması -ayrıca bu türden toplantılar için Arapça ya da Farsça kökenli bir kelime yerine Türkçe bir ismin bulunuyor oluşu- boyların Orta Asyadaki İslam-öncesi geçmişine derinden kök salmış bir geleneğin varolduğuna işaret etmektedir. Ayrıca birazdan daha ayrıntılı olarak üzerinde duracağımız kutlama amaçlı büyük ve resmîleşmiş toplantıların, geniş ölçüde, Türkler arasında daha genele yayılan, daha gayriresmî, hatta sıradan ve yaygın bir toplumsal etkinlik olan özel biraraya gelişlerde var olduğu da görülmektedir. On altıncı yüzyılın hemen başında, hâlâ Cengiz Türk-Moğol geçmişiyle bağlarını, bilinçli bir biçimde, onurla anımsayan bir çevrede yazmakta olan Hindistan fâtihi Zahirüddin Muhammed Bâbü, hayatını anlattığı o eşsiz ve zekice yazılmış anlatısını, müzik, şiir ve sohbetle dolu içki meclisleri anlatımlarıyla süsler. Örneğin 1519 sonbaharına ait bir dizi anlatımda şöyle der:

Barikao’dan aşağı yukarı gidip Quruq Say tarafında gezinti yaptım. Birkaç kavak ağacı çok güzel sonbahar renklerine bürünmüştü. Orada durduk ve bize yemek olarak güveç yahni sundular. Amaç sonbaharı kutlamaktı. Şarap içildi. Bir koyun getirmişlerdi, onu çevirip kızartmalarını buyurdum.” “Güneş

22 Dede Korkut Oğuznameleri, 275.

iyice yükselince Bağ-ı Benefşe’ye gittik ve suyun kenarında oturup içtik. Öğlen biraz kestirdik ve öğleden sonra yine içmeye devam ettik.” “Pazartesi günü sonbahar hasadını gezip dolanmak için İstelif’e gittik. Ma’cun²³ yedik, gece çok yağmur yağdı. Ertesi gün aynı bahçede düzenlenen bir ‘ayş meclisinde gece oluncaya kadar içtik ve sonra ertesi sabah akşamdan kalmışlığı gidermek için biraz daha içtik.”²⁴

Türk-Moğol uygulamalarının Orta Doğu toplumlarına etkisi konusunda değerlendirme yapabilmek için birkaç tarihsel ve tarihyazımsal etkeni hesaba katmak gerekir. Bunlardan öne çıkanlar şunlardır:

- Merkezi Orta Doğu’da dokuzuncu yüzyıldan itibaren Türkî kölelerin zorla askere alınması sonucunda bu bölgedeki askerî sınıfın Türkleşmesi ve bu sürecin zamanla en azından ismen köle/kul olan Türkî erkekler tarafından yönetilen hanedanların ortaya çıkışına yol açması. Örneğin: Mısır’da Tolunoğulları ve Akşitler (dokuzuncu ve onuncu yüzyıllar), Afganistan’da onuncu yüzyıldan on ikinci yüzyıla kadar Gazneliler; Mısır ve Suriye’de on üçüncüyüzyıldan on altıncüyüzyıla kadar Memlükler.
- Merkezi Orta Doğu’nun büyük bölümünün Türk-Moğol halkları tarafından ele geçirilip işgal edilmesi: ör. Selçuklular (on birinci yüzyıl ortası), Moğollar (on üçüncü yüzyıl ortası), Timurlular (on dördüncü yüzyıl ortası).
- Orta Doğu’da (dokuzuncu yüzyıldan yirminci yüzyıla kadar) siyasî açıdan etkili ve kalıcı olan Türk-Moğol varlığının, bu bölgenin ağırlıklı olarak Arap ve İran kökenli halkların kültürel ve toplumsal uygulamaları üzerinde önemsiz bir etkiden çok daha büyük bir iz bırakması olasılığını açıklığa

23 Topak hâline getirilmiş, çiğnenebilen bir tür hafif uyuşturucu.

24 Zahirud-din Muhammad Babur, *The Baburnama: Memoirs of Babur, Prince and Emperor*, haz. Wheeler M. Thackston (Random House Publishing, 2007), 298-99.

kavuşturma konusunda, bugün modern bilim dünyasında görülen beceriksizlik (ya da isteksizlik). Bu görünür bilimsel kör noktanın nedenleri çoktur ve bunlar karmaşık biçimde iç içe geçmiştir. Ancak bu durum, büyük ölçüde, modern bilim dünyasının önemli ayrıntıları göz ardı etme pahasına özetlemeye dayalı “büyük uygarlıklar” fikrini esas alan yaklaşımıyla şekillenen temel koyucu dünya görüşünden doğmaktadır. Bu yaklaşım, zamanla dünyanın geniş kapsamlı sosyo-kültürel tarih anlatısının yazımına olanak tanıyacak ölçüde yeterli bilimsel (tarihsel, dilbilimsel, antropolojik, arkeolojik, filolojik) kanıtın toplanabileceği varsayımına dayanır. Bu bilimsel projenin idealizmi ve kendine yönelik sorgulamalara karşı gösterdiği züppe geçirimsizlik/uzlaşmaz tavır, bu yaklaşımın, yakın zamanda şiddetle eleştirilen (örneğin Edward Said (ö. 2003) ve diğer araştırmacılar tarafından ortaya konularak eleştirilen “oryantalizm”de olduğu gibi) çarpıtmalara açık hâle gelmesine yol açmıştır. Üstelik bu çarpıtmalar, araştırma anlatımlarında ve ulusal mitolojilerde artık öyle doğal birşey gibi benimsenmiştir ki, çevrelerinde neredeyse geriye döndürülemez bir gerçek halesi oluşmuştur. Buna bir örnek, (Batılı güçlerce potansiyel Osmanlı-karşıtı işbirlikçi ortaklar olarak görülen) Araplarla İranlıların “büyük uygarlıkları”na imtiyaz veren ve Türkî halkların bunlar üzerindeki etkisini en aza indirgeyen ya da açıkça reddeden sözümona “tarafsız” bir tarihte Avrupalıların Osmanlılara karşı düşmanlığının tescillenmesidir.

Bu bağlamda asıl amacımız, ne Osmanlı *meclis*'inin bütünüyle ya da büyük oranda Orta Asya Türk modellerinden doğmuş olduğunu savunmaktır ne de hem Doğu'da hem de Batı'da şekillenen Türk kültürünün çok büyük oranda İran modellerinden etkilenmiş olduğu gerçeğini reddetmek. Buradaki asıl amacımız, Osmanlı *meclis*'inin kökeninin soykütüğünü kökten dallara kadar tüm tarihsel anlatısıyla ortaya koymak, hele bu türden bir anlatıyı diğerlerine karşı imtiyaz-

lı kılıp savunmak ise hiç değil. Tersine, burada yapmaya çalıştığımız şey, olabildiğince öz biçimiyle, Osmanlı iktidarının kimi birincil ve ikincil “etki” ve “bağlantılar”ın bir araya gelmesinden oluşan yeni bir ilişkiler ağı ya da düzlemini pekiştirdiğini belirleyerek bu “etki” ve “bağlantılar” ağının, tam da karmaşık doğası gereği, basit çizgisel bir köken hikâyesine indirgenemeyeceğini göstermek. Burada ortaya koyduğumuz bilimsel öneri, –yalnızca Osmanlılar arasında değil tüm Orta Doğu bölgesinde görülen biçimleriyle– *meclis*'in; on beşinci yüzyıla kadar, Yunanlılar ya da Romalılar yahut Fenikeliler ve Araplar ve İranlılar tarafından olduğu kadar, üzerine Orta Asyalı halklar tarafından da etki edilmiş kimi yönler barındırdığıdır. Bu önermeyle, İranî modellerin de aslında Orta Asya Türk kökenli yönetici sınıfının tercihleriyle şekillenmiş olabileceği ihtimalini öne sürüyoruz. Sonuç olarak, bu bağlamda, etkilerle sürekliliklerin çoğul, belirsiz ve karmaşık olduğu bir yatay bağlantılar düzlemi olduğunu savunmaktayız.

Bu kültürel içe içe geçiş ve birbirine karışmanın nasıl ortaya çıktığına dair basit bir örnek, “hân-ı yağmâ” (“yağma ziyafeti” –kençliyü– yağma töreni) (Farsçada: *hân-i yağmâ*) adetinde görülebilir. Göçebe Türkler arasında *yağmalı toy* diye adlandırılan bu ziyafet ya da yemekli şölen, aslen kavim önderinin kendinden rütbe ve makam olarak aşağı derecede bulunan konuklarına ayrılırken toplantının yapıldığı çadırın eşya ve döşemelerini –yağma edip– yanlarında götürmelerine izin vermek yoluyla hediyeler sunarak dağıttığı ve çoğu kez herkesin bahtına ne çıkarsa yediği yemekli bir toplantıydı. *Dede Korkut Kitabı*'ndaki “İç Oğuz'a Taş Oğuz Asi Olup Beyrek'in Öldüğü” hikâyesi Kazan Han'ın verdiği böyle bir ziyafetle başlar:

Üç Ok Boz Ok yığnak olsa Kazan evin yağmalatırdı. Kazan geri (yine) evin(i) yağmalattı. Amma Taş Oğuz bile (orada) bulunmadı, hemîn (sadece) İç Oğuz yağmaladı.

Kaçan Kazın evin yağmalatsa helalinin elin alur taşra (dışarı) çıkardı, andan (sonra) yağma ederlerdi.²⁵

25 *Dede Korkut Oğuznameleri*, 188.

Bu hikâyede Kazan Han'ın Dış Oğuzları sosyal olarak hiçe saymasının sonuçları korkunç olur: savaş, ölüm ve yıkım. Bu da aslında bu türden “eğlence”lerin toplumsal öneminin bir işaretidir.

Daha sonra, Acem geleneği içinde yağmalı toy'a yapılan en ünlü atıf ise herhalde Hâfız'ın (ö. 1390?) “üçüncü” gazelinde karşımıza çıkar:

[fegān k'in lūliyān-i şūh-i şirinkār-i şeh-r-āşūb
çünān bordend sabr ez dil ke torkān hān-i yağmārā]

[Ne yazık, bu cezbedici ve tatlılıkla takınılan, şehri birbirine katan şirinlikler;
Gönlümden sabrı, Türklerin hân-ı yağmâda herşeyi kaldırıp götürdükleri gibi aldı götürdü]²⁶

Yerleşik hayat sürdüren Türkler arasında ise yağma törenleri, ev sahiplerinin ziyafetten arta kalan yiyecekleri götürmek üzere konuklarına vermesi ya da konuklarına (karşılık beklemeden hediye vererek onlardan daha üstün konumda olduğunu iddia ediyormuş gibi görünmemek adına genellikle *diş kirası* diye adlandırılan) kimi hediyeler vermesi adetine dönüştü. Hem İran hem de Türk toplumlarındaki seçkin kentsoylu çevrelerde, “hân-ı yağmâ”, daha çok bir ziyafetten arta kalanları kamusal olarak tüketime açarak, yiyeceği halkla paylaşma anlamına gelmeye başladı. Bununla birlikte, Hâfız'ın yaptığı atıf, aynı anda daha cömert, daha fedakarâne, şiddetli ve aşırı olan Türkî geleneğine bağlıdır. Osmanlı yöneticilerinin durumunda ise, bu türden yağma törenleri –yemek dağıtılması, para saçılması, vb.- baştan başa ritüelleşmiş ve yöneticinin kendine düşen ganimeti sâdik hizmetkar ve kullarıyla paylaşmaktaki istekliliğini gösteren bir kamusal simgeye dönüşmüştü.

Osmanlı şiirini meclis-merkezli okumaya yönelik kitap çalışmamızın bir adımını da oluşturan bu yazıda, Osmanlı meclislerinin kökenlerine dair bazı ipuçlarını ortaya koymasına çalıştık. Osmanlı kültürel bağlamının yeniden inşası ve şiirin bu bağlamda değerlendirilmesini öneren meclis-merkezli okuma, Osmanlı şiirinin toplum

hayatında oynadığı roller ve yarattığı etkiler ile şiirin nasıl algılandığı, nasıl kullanıldığı ve hangi ortamlarda tüketildiği hakkında fikir sahibi olmamızı sağlayacak bir yaklaşımı geliştirmektedir.

26 *Dîvân-ı Hâfız-ı Şîrâzî* (Tahran, 1318 [1900-01]), 4.

Kaynakça

- Abdî-zâde Hüseyin Hüsâmeddin Efendi. *Amasya Tarihi*. Hazırlayanlar Mesut Aydın ve Güler Aydın. Amasya: Amasya Belediyesi, 2007.
- Âhî. *Dîvân*. Neşredenler Mehmet Ali Tanyeri, Mustafa Sinan Kaçalın. İstanbul, 1994.
- Ahışhalı, Recep. “Râmi Mehmed Paşa.” *TDVİA*. c. 34. İstanbul: TDV, 2007.
- Ahmed Bâdî. *Riyâz-ı Belde-i Edirne: 20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirne’si*. Hazırlayan Niyazi Adıgüzel, Raşit Gündoğdu. c. ½. Edirne: Trakya Üniversitesi, 2014.
- Ahmedî. *Dîvân*. Hazırlayan Yaşar Akdoğan. Ankara: Kültür Bakanlığı, e-kitap. [Erişim 15 Ekim 2014]
- . *İskender-nâme*. Neşreden Yaşar Akdoğan. T.C. Kültür Bakanlığı E-Kitap, 2008. [Erişim,Nisan2014].[<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10667,ahmediskendernameyasarakdoganpdf.pdf?0>].
- Ak, Coşkun. *Muhibbî Dîvânı*. Ankara: Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1987.
- Akay, Hasan. *Fatih’ten Günümüze Şairlerin Gözüyle İstanbul*. 2 c. İstanbul: İşaret, 2007.
- Akgündüz, Ahmed, Said Öztürk, Yaşar Baş. *Üç Devirde Bir Mabel: Ayasofya*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2005.
- Akın, Sunay. *Kırdığımız Oyuncaklar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür, 2013.
- Akkoyunlu, Mahigül. “Tacizade Cafer Çelebi Divanının Edisyon Kitiği.” *Mezuniyet Tezi*. İstanbul Üniversitesi, 1954.
- Akkuş, Metin. *Nef’î Divanı*. Ankara: Akçağ, 1993.
- Aksoyak, İ. Hakkı. “Divan Şiirinde Okçuluk Terimleri.” *Türklük Bilimi Araştırmaları*, s. 1 (1995): 81-94.
- . “Gelibolulu Âlî ve Dîvânlarının Tenkitli Metni.” *Dr Tezi*. Gazi Üniversitesi, 1999.

- . *Ahmed-i Yesevî'nin Rumelili Bir Takipçisi Üsküplü Atâ, Tuhfetü'l-Uşşâk*. Ankara, 2006.
- Aktaş, Hasan. “Abdurrahman Gubârî Yusuf u Züleyhâ: İnceleme-Metin.” YL Tezi. Atatürk Üniversitesi, 2006.
- Aktepe, Münir. “Ahmed III.” *TDVİA*. c. 2. İstanbul: TDV, 1989.
- . “Esad Efendi, Hoca-zâde.” *TDVİA*. c. 1. İstanbul: TDV, 1995.
- Alpaydın, Bilal. “Refî‘-i Kalâyî Dîvânı: İnceleme-Metin.” YL Tezi. İstanbul Üniversitesi, 2007.
- Altun, Mustafa. “İbrahim b. Bâlî: Hikmetname (İlk Altı Bin Beyit): Dil İncelemesi.” Dr Tezi. İstanbul Üniversitesi, 2003.
- Ambros, Edith Gülçin. *Me‘âlî Dîvân, The Lyrics of Me‘âlî: an Ottoman Poet of the 16th Century*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1982.
- Andı, Fatih. “Muallim Naci'nin ‘Lisân-ı Fâtih'ten’ ve ‘Selîmiyye’ Şiirlerine Yazılan Nazîre. Terbî’ ve Tahmîsler.” *İlmi Araştırmalar*, s. 5 (1997): 41-60.
- . “Saray Karşısında Tefvik Fikret.” *Bir Muhalif Kimlik: Tefvik Fikret*. Hazırlayanlar Bengisu Rona, Zafer Toprak. İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2007: 49-71
- Andrews, Walter G. *Poetry's Voice, Society's Song: Ottoman Lyric Poetry*. Seattle: University of Washington Press, 1985.
- . *Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı: Osmanlı Gazelinde Anlam ve Gelenek*. Çeviren Tansel Güney. İstanbul: İletişim, 2002.
- ve Mehmet Kalpaklı. *Sevgililer Çağı: Erken-Modern Osmanlı ve Avrupa Kültüründe ve Toplumunda Aşk ve Sevgili*. Çeviren Zeynep Nevin Yelçe. İstanbul: YKY, [Baskıda].
- ve ———. *The Age of Beloveds: Love and the Beloved in Early-Modern Ottoman and European Culture and Society*. Durham and London: Duke University Press, 2005.
- Arık, Şahmurat. “Ahmed Cevdet Paşanın Kullandığı Mahlaslar ve Yayımlanmamış Bazı Şiirler.” *AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5, s. 1 (2005): 219-34.
- Armutlu, Sadık. “Zâtî'nin Şem' u Pervanesi: İnceleme-Metin.” Dr Tezi. İnönü Üniversitesi, 1998.
- Arpaemini-zâde Mustafa Sâmî. *Dîvân*. Hazırlayan Fatma Sabiha Kutlar. Ankara, 2004.
- Arseven, Celal Esat. “Mahallenin Aktarı.” *Yedigün*, s. 314 (14 Mart 1939): 12-3.

- Arslan, Mehmet. *Antepli Aynî Dîvânı*. İstanbul: Kitabevi, 2004.
- ve İ. Hakkı Aksoyak. *Haşmet Külliyyatı*. Sivas, 1994.
- Arslan, Mustafa. “Muhyî, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Dîvânı.” Dr Tezi. Ankara Üniversitesi, 2007.
- Âşık Çelebi. *Meşâirü'ş-Şuarâ: İnceleme-Metin*. Hazırlayan Filiz Kılıç. 3 c. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010.
- Âsım, Mütercim. *Okyânüsü'l-basît fî Tercemeti'l-Kâmüsü'l-Muhît*. 2 c. [Kahire], 1250 [1834].
- . *Terceme-i Bürhân-ı Kâtî*. İstanbul, 1268 [1852].
- Aşkî, Molla. *Dîvân*. Neşreden Ahmet Atillâ Şentürk - Nurcan Boşdurmaz. İstanbul: YKY, 2012.
- Atay, Hakan. “Heves-nâme'de Aşk Oyunu: Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi'nin Özgünlük İdeali.” YL Tezi. Bilkent Üniversitesi, 2003.
- Atik, Hikmet. “Nakşî Ali Akkirmânî Dîvânı: İnceleme-Metin.” Dr Tezi. Ankara Üniversitesi, 2003.
- Avşar, Ziya. *Revânî Dîvânı*. T.C. Kültür Bakanlığı E-Kitap 2008 [Erişim Nisan 2014][<http://ekitap.kulturizm.gov.tr/Eklenti/10643,revanidivaniziyavarsarpdf.pdf>].
- Ayanoğlu, İsmail Fazıl. *Okmeydanı ve Okçuluk Tarihi*. [Ankara]: Vakıflar Genel Müdürlüğü, [t.y.].
- Aydın, M. Akif. “Kânûn-ı Esâsî.” *TDVİA*. c. 24. Ankara: TDV, 2001.
- Aydın, Mahir. “Doksanüç Harbi.” *TDVİA*. c. 9. İstanbul: TDV, 1994.
- Aynur, Hatice. “Mahremî ve Şehnâmesi I. Kısım Yavuz Sultan Selim Dönemi: İnceleme-Metin-Sözlük-Dizin.” Dr Tezi. İstanbul Üniversitesi, 1993.
- . “Mahremî.” <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugi.com>
- . “Mahremî.” www.ottomanhistorians.com/database/html/Mahremi.html
- . “Mahremî” *TDVİA*, c. 27. İstanbul: TDV, 2003.
- . “Şehri Sözle Resmetmek: Osmanlı Edebî Metinlerinde İstanbul.” *Antik Çağ'dan 21. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*. [Baskıda].
- . “Türkî-i Basît Hareketini Yeniden Düşünmek.” *Turkish Studies: Edebiyatımızda Mahallîleşme ve Türkî-i Basît-Prof. Dr. Mustafa İsen'e* 4, s. 5 (2009): 34-59.
- ve Hakan Karateke. *III. Ahmed Devri İstanbul Çeşmeleri: 1703-1730*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 1995.

- Ayvansarâyî Hüseyîn Efendi, Alî Sâti' Efendi, Süleymân Besîm Efendi. *Hadîkatü'l-cevâmi' = İstanbul Câmileri ve Diğer Dinî-Sivil Mi'mârî Yapılar*. Hazırlayan Ahmed Neziha Galitekin. İstanbul: İşaret Yayınları, 2001.
- Babur, Zahirud-din Muhammad. *The Baburnama: Memoirs of Babur: Prince and Emperor*. Edited by Wheeler M. Thackston. Random House Publishing, 2007.
- Bağrıaçık, Ziya. “Dürrî'nin Tarih Manzumelerinde Lale Devri.” *Türklük Bilimi Araştırmaları*, s. 10 (2001): 333-47.
- Başikoğlu, Munise. “Babam Rıza Tevfik-VI.” *Tarih ve Toplum*, s. 62 (Şubat 1989): 51-6
- Başpınar, Fatih. “17. Yüzyıl Şairlerinden Beyânî'nin Divan'ı: İnceleme-Tenkitli Metin.” Dr Tezi. Marmara Üniversitesi, 2008.
- Batur, Atilla. “Sürûrî: Dîvânı, Hayatı, Sanatı, Eserleri, Dîvânının Tenkitli Metni.” Dr Tezi. İnönü Üniversitesi, 2002.
- Bayındır, Şeyda. “*Şehdî Dîvânı*.” YL Tezi. Gazi Üniversitesi, 2008.
- Bektaş, Ekrem. “Muvakkit-zâde Muhammed Pertev: Hayatı, Sanatı ve Dîvânının Tenkitli Metni.” Dr Tezi. Ankara Üniversitesi, 2004.
- Bilge, Mustafa L. “Abdullah b. Hüseyin.” *TDVİA*. c. 1. İstanbul: TDV, 1988.
- Bir, Atilla, Mustafa Kaçar, Şinasi Acar. “Türk Menzül Okçuluğu, Yay ve Oklar.” *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 8, s. 1 (2006): 39-67.
- Biraz da Ben Konuşayım*. Hazırlayan Abdullah Uçman. 3. bs. İstanbul: İletişim, 2013.
- Bülbül, Halis. “Maliye Kökenli Bir Sadrazam Örneği Olarak ‘Pîrî Mehmed Paşa’: Hayatı ve Faaliyetleri.” YL Tezi. Erciyes Üniversitesi, 2009.
- Busbecq, Ogier Ghiselin. *The Turkish Letters*. Tercüme E. Seymour Foster. London: Sickle Moon Books, 1968.
- . *Türk Mektupları: Kanunî Devrinde Avrupalı bir Elçinin Gözlemleri*. Tercüme Derin Türkömer. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2011.
- Büyükkaya, Hande. “Fâik Ömer ve Dîvânı: Karşılaştırmalı Metin-İnceleme.” YL Tezi. İstanbul Kültür Üniversitesi, 2008.
- Ca'fer Çelebi, Tâcizâde. “Mahrûse-i İstanbul Fetihnâmesi.” *Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası İlâvesi*. İstanbul: Ahmet İhsan ve Şürekası, 1331 [1912-13].
- . *Heves-nâme: İnceleme-Tenkitli Metin*. Hazırlayan Necati Sungur. Ankara: TDK, 2006.

- . *Mahrûse-i İstanbul Fetihnâmesi*. Sadeleştiren Şeref Kayaboğazı. İstanbul: Gün Basımevi, 1953.
- Çağlar, Yusuf. “Oyuncakçı Affan Dede.” *1453 İstanbul Kültür ve Sanat Dergisi*. s. 11 (2011): 79-84.
- Çağrıçı, Mustafa. “Vatan.” *TDVİA*. c. 42. İstanbul: TDV, 2012.
- Çakır, Müjgan. “Abdî'nin Câmasb-nâme'si: I.” YL Tezi. Marmara Üniversitesi, 1994.
- . “Bilinmeyen Bir Bilâdiye Metni: Esmâ-yı Bilâd-ı Mecdî.” *Journal of Turkish Studies=Türklük Bilgisi Araştırmaları: Walter G. Andrews Armağanı= Festschrift in Honor of Walter G. Andrews I* 34, s. 1 (2010): 173-82.
- . “Hayli Eglencedür Bu Rindâna: Arayıcızâde Ferdî Hüseyin ve Lugazları.” *Dîvân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, s. 11 (2013): 127-76.
- Calp, Mehrali. “Tacizade Cafer Çelebi Divanının Şerhi: Elli Gazel.” YL Tezi. İstanbul Üniversitesi, 1987.
- Çavuşoğlu, Mehmed. *Revânî Dîvânı*. [Yayımlanmamış Metin].
- ve M. Ali Tanyeri. *Hayretî Dîvânı*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi, 1981.
- . *Zatî Divanı: Gazeller Kısmı*. c. 3. İstanbul: İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi, 1987.
- . *Zâtî'nin Kasîdeleri ve Gazeller Dışındaki Şiirleri*. [Yayımlanmamış Metin].
- Çebi, Hasan. *Bütün Yönleriyle Necip Fazıl Kısakürek'in Şiiri*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1987.
- Celâl-zâde Mustafa. *Selim-nâme*. Hazırlayanlar Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1990.
- Çelebi, Asaf Hâlet. *Divan Şi'inde İstanbul: Antoloji*. İstanbul: İstanbul Fethi Derneği, 1953.
- Çeltik, Halil. “Amasyalı Tâcî Beg Ailesinin Türk Edebiyatına Katkıları.” *I. Amasya Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri: 13-15 Haziran 2007 Amasya, 2. Kitap*. Amasya: Amasya Valiliği, [t.y.]: 667-83.
- Çetin, İsmail. “Derzî-zâde Ulvî: Hayatı, Edebi Şahsiyeti ve Dîvânının Tenkidli Metni.” YL Tezi. Fırat Üniversitesi, 1993.
- Çetinaslan, Mustafa. “Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Yer Verdiği Hünkâr Mahfilleri Üzerine Bir İnceleme.” *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, s. 10 (2013): 289-312.
- . “Hünkâr Mahfillerinin Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Osmanlı Dönemi Örnekleri.” *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 29 (2013): 61-74.

- Çınar, Bekir. “Divân Şiirinde Adâlet.” *Türklük Bilimi Araştırmaları*, s. 10 (2001): 295-305.
- Dale, Stephen F. *The Garden of the Eight Paradises: Babur and the Culture of Empire in Central Asia, Afghanistan and India: 1483-1530*. Leiden: Brill, 2004.
- Darıcık, Murat. “Nazîf Dîvânı: Transkripsiyonlu Çeviri ve Metin-İnceleme.” YL Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi, 2006.
- Dede Korkut Oğuznâmeleri*. Hazırlayanlar Semih Tezcan - Hendrik Boeschoten. İstanbul: YKY, 2001.
- Demirel, Mustafa. “Kemâl Paşa-zâde’nin Yûsuf u Züleyhâ’sı ve Dil Hususiyetleri, Gramer-Sentaks-Sözlük-Metin.” Dr Tezi. İstanbul Üniversitesi, 1980.
- Deniz, Sebahat. *Tecellî ve Dîvânı*. İstanbul: Veli Yayınları, 2005.
- Digenis Akritis: The Grottaferrata and Escorial Versions*. Edited by Elizabeth Jeffreys. Cambridge and New York: Cambridge University Press, 1998.
- Dihhudâ, ‘Alî Ekber. *Luğat-nâme*. c. 3. Tahrân: Dânişgâh-ı Tahrân, 1337 [1919].
- Dikbaş Tüysüzoğlu, Fatma. “Çuhadar-zâde Şâkir Dîvânı: Metin-İnceleme.” YL Tezi. Gazi Üniversitesi, 2005.
- Dilçin, Cem. *Fuzulî Divanı Üzerine Notlar = Studies on Fuzulî’s Divan*. Cambridge: MA.: Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2001.
- Doğan, Enfel. *Şeyhoğlu Sadrüddin’in Kabus-nâme Tercümesi*. İstanbul: Mavi Yayıncılık, 2011.
- Doğan, Hasan. “Döneminin Şairlerinin Kaleminden II. Abdülhamid Medhiyeleri.” YL Tezi. Ordu Üniversitesi, 2014.
- Doğan, Muhammet Nur. *Lale Devri Şairi Şeyhülislam Es’ad ve Dîvânı*. İstanbul: MEB, 1997.
- Dönmez, Abuzer. “Azîm Divânı: İnceleme-Metin.” YL Tezi. İnönü Üniversitesi, 1999.
- Eflatun, Muvaffak. “Feyzî-i Kefevî Dîvânı: Tahlil-Metin.” Dr Tezi. Gazi Üniversitesi, 2003.
- Eğridirli Hacı Kemal. *Câmî’ün-Nezâ’ir*. Bâyezid Devlet Kütüphanesi-5782.
- Eliaçık, Muhittin. “Çerkeşzâde Muhammed Tevfik Efendi’nin Vatan Kasidesi.” *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s. 2/1 (2011): 51-73.

- . “Tokatlı Kânî Divanı’nın Tenkitli Metni.” YL Tezi. İstanbul Üniversitesi, 1992.
- Eltut, Nükhet. “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve İki Ülke Açısından Sonuçları.” 38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi). *Bildiriler: Doğubilim Çalışmaları, 10-15 Eylül 2007*. Hazırlayanlar Zeki Dilek ve öte. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Merkezi, 2009: 119-29.
- Emir, Tarık. “Edirneli Fâiz Dîvânı: İnceleme-Metin-Dizin.” YL Tezi. Gazi Üniversitesi, 2006.
- Enginün, İnci. “Cahit Sıtkı Tarancı’nın Şiir ve Hikâyeleri Arasındaki Benzerlik.” *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*. 2. bs. İstanbul: Dergâh, 1991.
- Ercan, Özlem. “Arayıcızâde Ferdî ve Eserleri: Hikâye-i Erdeşîr ü Şâpûr Ve Esmâ-yı Büldân.” *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, yıl 8, s. 12 (2007): 71-93.
- . *Hikâye-i Erdeşîr ü Şâpûr*. Bursa: Gaye Kitabevi, 2008.
- Erdoğan, Kenan. “Peyami Safa’nın Babası ‘Şâir-i Mâder-zâd’ İsmail Safâ ve Tehlîl’i.” *Vefatının 50. Yılında Peyami Safa*. Editörler Selim Altınop, Rıza Bağcı. Can Şen. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012: 7-18.
- . *Diyarbakırlı Sa’îd Paşa Dîvânı*. Manisa, 2004.
- Erdoğan, Mehtap. *Fatîn Dîvânı*. İstanbul: Kitabevi, 2007.
- Erdoğan, Mustafa. “Kabûlî İbrahim Efendi, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı: İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin.” Dr Tezi. Gazi Üniversitesi, 2008.
- . *Bursalı Rahmî Dîvânı*. İstanbul: Dergâh, 2011.
- Ergin, Muharrem. *Kadı Burhaneddin Divanı*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi, 1980.
- Eroğlu, Süleyman. “Âsafî’nin Şecâ’at-nâmesi.” Dr Tezi. Uludağ Üniversitesi, 2007.
- Erol, Gülçin Canca. “İstanbul’da III. Ahmed Dönemi Osmanlı Mimarisi.” www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=35736 [erişim tarihi: 08 Ağustos 2014].
- Ersoy, Ersen. “II. Bayezid Devri Şâirlerinden Münîrî, Hayatı, Eserleri ve Dîvânı: İnceleme-Tenkitli Metin.” Dr Tezi. Marmara Üniversitesi, 2010.
- Ersoylu, Halil. *Cem Sultan’ın Türkçe Dîvânı*. Ankara: TDK, 1989.

- Ertonga, Cemil. “Tacizade Cafer Çelebi Devri, Hayatı, Eserleri, Edebi Şahsiyeti, Gazelleri Şerhi.” YL Tezi. İstanbul Üniversitesi, 1987.
- Erünsal, İsmail E. “Tâcî-zâde Ca’fer Çelebi, as a Poet and Statesman.” *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, Beşeri Bilimler-Humanities*, s. 6 (1978): 123-48.
- . “Tâcîzâde Câfer Çelebi.” *TDVİA*, c. 39. İstanbul: TDV, 2010.
- . *The Life and Works of Tâcîzâde Ca’fer Çelebi, with a Critical Edition of His Dîvân*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi, 1983.
- . *Türk Edebiyatının Arşiv Kaynakları = The Archival Sources of Turkish Literary History*. [y.y.]: Harvard Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2008.
- Esir, Hasan Ali. “Bursalı Lâmi’î Çelebi Hayatı Edebî Kişiliği Ferhat-nâme’sinin Tahlili ve Tenkitli Metni.” Dr Tezi. İstanbul Üniversitesi, 1998.
- . “İbrahim İbn-i Bâlî’nin Hikmet-nâme’sinde İstanbul.” I. *Uluslararası Türk Edebiyatında İstanbul Sempozyumu Bildirileri*. Editör Erol Ülgen, Emin Özbaş. İstanbul: Beşir Kitabevi, 2009: 407-15.
- Eskimen, Ayşe Derya. “Mecdî Mehmed Efendi’nin Gazelleri: İnceleme-Metin.” YL Tezi. Ankara Üniversitesi, 2008.
- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. c. 1. Hazırlayan Orhan Şaik Gökyay. İstanbul: YKY, 1996.
- . *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. c. 5, 7, 9. Hazırlayanlar Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff. İstanbul: YKY, 2001, 2003, 2005.
- . *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. Hazırlayan Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff. c. 10. İstanbul: YKY, 2007.
- Eyice, Semavi. “Beyazıt II Camii ve Külliyesi.” *TDVİA*. c. 6. İstanbul: TDV, 1992.
- . “İstanbul Ansiklopedisi.” *TDVİA*. c. 23. İstanbul: TDV, 2001.
- . “Tâcîzâde Tevkii Câfer Çelebi Camii.” *Türk Kültürü Araştırmaları: Dr. Orhan Fuat Köprülü’ye Armağan*, yıl 34 (1998): 55-63.
- Fâtih Devrine Âit Münşeât Mecmuası*. Hazırlayanlar N. Lugal, A. Erzi. İstanbul: İstanbul Matbaası, 1956.
- Ferîdûn Ahmed Beg. *Münşeâtü’s-Selâtin*. 2c. 2.bs. İstanbul: Dârü’t-Tibâati’l-Âmire, 1274 [1858].
- Filizok, Rıza. “Topikler (topiques. topos) Yahut Meşhurat Nedir?” www.ege-edebiyat.org/wp/?p=1921 [Erişim 15 Ağustos 2014]

- Fisher, Sydney Nettleton. *Sultan Bâyezîd Han: 1481-1512*. Çeviren Hazal Yalın. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.
- Fleischer, Cornell H. *Tarihçi Mustafa Âli, Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*. Çeviren Ayla Ortaç. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Flemming, Barbara. *Fahrîs Husrev u Sîrîn: Eine Türkische Dichtung von 1367*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1974.
- Fuzûlî. *Leylâ vü Mecnûn*. Hazırlayan Muhammed Nur Doğan. İstanbul: Çantay Kitabevi, 1996.
- . *Türkçe Divan*. Metni Baskıya Hazırlayanlar Kenan Akyüz ve öte. Ankara: Türkiye İş Bankası, 1958.
- Gelibolulu Ali Mustafa Efendi. *Kühül’-Ahbâr’ın Tezkire Kısım*. Hazırlayan Mustafa İsen. Ankara: AKM, 1994.
- . *Menâkıb-ı Hünervârân*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1926.
- . *Mustafa Âli’s Counsel for Sultans of 1581 = Nasihatü’s-Selâtin*. Hazırlayan Andeas Tietze. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1979.
- Genç, Vural. *İranlı Tarihçilerin Kaleminden Çaldıran: 1514*. İstanbul: Bengi, 2011.
- Gencer, Ali İhsan. “Ayastefanos Antlaşması.” *TDVİA*. c. 4. İstanbul: TDV, 1991.
- Gıynaş, Kâmil Ali. “Pervâne Bey Mecmuası: İnceleme-Metin.” Dr Tezi. Bozok Üniversitesi, 2013.
- Gökâl, Haluk. “Fasîhî Dîvânı: İnceleme-Metin.” YL Tezi. Çukurova Üniversitesi, 2001.
- Gökbilgin, M. Tayyib. *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası: Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi, 1952.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Nedim Divanı*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1972.
- . *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*. İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri, 1977.
- . *Yunus Emre ve Tasavvuf*. 2. bs. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1992.
- Gubârî, Derviş. *Gazavât-nâme-i Midilli*. Hazırlayan Ömer Özkan. Ankara, 2007.
- Gündüz, Tufan. “Şah İsmail’in Eşi Taçlı Begüm.” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, s. 5 (2009): 223-33.
- Gürbüz, Mehmet. “Rezmî Dîvânı: İnceleme-Metin.” YL Tezi. Gazi Üniversitesi, 2005.

Gürgendereli, Müberra. *Hasan Ziyâî: Hayatı, Eserleri-Sanatı ve Dîvânı, İnceleme-Metin*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002.

Hamadeh, Shirine. *Şehr-i Sefa: 18. Yüzyılda İstanbul*. Çeviren İlknur Güzel. İstanbul: İletişim, 2010.

Hançerlioğlu (Kılıç) Filiz. “Âşık Çelebi Dîvânı.” YL Tezi. Gazi Üniversitesi, 1988.

<http://www.ottomaninscriptions.com/verse.aspx?ref=list&bid=628&hid=669> (Osmanlı Kitabeleri Projesi) [erişim tarihi: 25 Temmuz 2014]

İbn Kemâl. *Tevârih-i Âl-i Osmân: VIII. Defter, Transkripsiyon*. Hazırlayan Ahmet Uğur. Ankara: TTK, 1997.

İnançer, Ö. Tuğrul. “Osmanlı Tarihinde Sufilik Ayin ve Erkânları.” *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*. Hazırlayan A. Y. Ocak. Ankara: TTK, 2005.

———. “Sa’dîlik-Sa’dîlikte Zikir Usulü ve Musikî.” *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. c. 6. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.

İncicyan, P. Ğ, 18. *Asırda İstanbul*. Çeviren Hrand D. Andreasyan. İstanbul: Fetih Cemiyeti, 1976.

İndirkaş, Zühre. *Türklerde Hükümdar Tacı Geleneği*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002.

İpekten, Haluk. *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*. İstanbul: MEB, 1996.

———. *Karamanlı Nizâmî: Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, 1974.

İshak Çelebi, Üsküplü. *Dîvân*. Hazırlayanlar Mehmed Çavuşoğlu - M. Ali Tanyeri. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1989.

İshakoğlu, Ömer. “Tâcîzâde Sa’dî Çelebi ve Semâ’î Müennes Kasidesi.” *Şarkiyat Mecmuası*, s. 12 (2008): 59-70.

İsmail Beliş. *Nuhbetü’l-âsâr li Zeyli Zübdeti’l-eş’âr*. Hazırlayan Abdülkerim Abdülkadiroğlu. Ankara: AKM, 1999.

Kafadar, Cemal. *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State*. Berkeley: University of California Press, 1996.

Kahraman, Âtîf. *Osmanlı Devleti’nde Spor*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1995.

Kahramanlar Hep Çocuk: Edebiyatçılarımızdan Seçme Hikâyeler. Hazırlayan Necati Güngör. 2.bs. İstanbul: Toroslu Kitaplığı, 2007.

Kanat, Cüneyt. “Tomanbay.” *TDVİA*. c. 41. İstanbul: TDV, 2012.

Kaplan, Mahmut. “Şair Gözüyle Adalet ya da Kaside ve Nasihat-Nâmelerde Adalet Kavramına Dair.” *Köprü*, s. 92 (Güz 2005). <http://www.koprudergisi.com/> [erişim: 29 Mayıs 2015].

Karacan, Turgut. *Bosnalı Alaeddin Sâbit, Dîvân*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, 1991.

Karacasu, Barış. “Esmâ-yı bilâd-ı Ferdî: Kurnaz Yayımına Katkı.” *Journal of Turkish Studies: In Memoriam Şinasi Tekin = Türklük Bilgisi Araştırmaları: Şinasi Tekin Armağanı III* 32, s. 1 (2008): 257-73.

———. “Türk Edebiyatında Şehr-engîzler.” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5, s. 10 (2007): 259-313.

Karahan, Abdülkadir. *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis Toplama, Tercüme ve Şerhleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1991.

———. *Kanunî Sultan Süleyman Çağı Şairlerinden Figanî ve Divançesi*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi, 1966.

Karahan, Berna. “Tacizade Cafer Çelebi Divanı: Gazel Şerhi (51-100).” YL Tezi. İstanbul Üniversitesi, 1987.

Karakaş, Rezan. “Cahit Sıtkı Tarancı’nın Eserlerinde Masalın İşlevi.” *Karadeniz*, yıl 4, s. 13 (2012): 135-55.

Karaköse, Saadet. *Nev’î-zâde ‘Atâyî Dîvânı*. T.C. Kültür Bakanlığı E-Kitap 2012 (Erişim Nisan 2014) [<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10637,nevi-zade-atayipdf.pdf?0>].

Karakoyun, Engin. “Zaik Divanı: Metin 1b-65a.” YL Tezi. Selçuk Üniversitesi, 2007.

Karaman, Muhammet. “Süleymaniye Kütüphanesi Fatih 3849 Numarada Kayıtlı Mecmû’a-i Eş’ârın 1b-40a Yapraklarının Tenkitli Metni.” YL Tezi. Marmara Üniversitesi, 2008.

Karavelioğlu, Murat A. “John Rylands Kütüphanesi’nde Bulunan Türkçe Yazma Şiir Mecmuaları.” *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, s. 25 (2011): 179-98.

———. *Mecmûa-i Kasâid-i Türkiye*. İstanbul: Titiz Yayınları, 2011.

———. *On Altıncı Yüzyıl Şairlerinden Prizrenli Şem’înin Divanı’nın Edisyon Kritiği ve İncelenmesi*. T.C. Kültür Bakanlığı E-Kitap 2008 (Erişim Nisan 2014). [<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10640,girisprizrenlisemipdf.pdf?0>].

el-Kâtib, Abdullah. *Kavâidü’r Remy = Ok Atıcılığının Kuralları: İnceleme-Metin-Gramatikal Dizini*. Hazırlayan İlhan Uçar. Ankara: Mucize Yayınları, 2013.

- Kavruk, Hasan. *Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler*. Ankara: MEB, 1998.
- . *Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı*. Ankara: MEB, 2001.
- ve Bahir Selçuk. *Filibeli Vecdî ve Dîvânı: İnceleme-Metin*. Malatya, 2009.
- Kavukçu, Fatma Zehra. “Râmî Dîvânı.” Dr Tezi. Uludağ Üniversitesi, 2000.
- Kaya, Bayram Ali. “Azmîzâde Hâletî: Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Karşılaştırmalı Metni.” Dr Tezi. Trakya Üniversitesi, 1996.
- Kazan, Şevkiye. “Hamîdî-zâde Celîlî, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Hüsrev ü Şîrîn Mesnevisi: İnceleme-Tenkidli Metin.” YL Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi, 1997.
- Kınalızâde Hasan Çelebi. *Tezkiretü's-Şuarâ*. Hazırlayan İbrahim Kutluk. 2 c. Ankara: TTK, 1978.
- Kızılıcak, Abdullah. “XIX. Asır Âlimlerinden Eş-Şerîf Muhammed b. Abdullah'ın Sürgünde İken Sultan II. Abdülhamit'e Yazmış Olduğu Methiye.” *Şarkiyat Mecmuası*, s. 9 (2006): 27-34.
- Koç, Neslihan İlknur. “17. Yüzyıl Dîvân Şairi Şerîf Nehcî: Hayatı Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkitli Metni.” YL Tezi. Gazi Üniversitesi, 2003.
- Koçak, Fatma. “Fâik Mahmûd ve Dîvânı.” YL Tezi. Gazi Üniversitesi, 2006.
- Koçu, Reşad Ekrem. *Yeniçeriler*. İstanbul: Koçu Yayınları, 1964.
- . *İstanbul Ansiklopedisi*. c. 1. İstanbul, 1958.
- Köksal, M. Fatih. “Divan Şiirinde Okçuluk Terimleri'ne Ekler.” *Türklük Bilimi Araştırmaları*, s. 10 (2001): 235-54.
- . “Edirne'li Nazmi Mecmua'ü'n-Nezâ'ir'i: İnceleme-Tenkitli Metin.” Dr Tezi. Hacettepe Üniversitesi, 2001.
- . “Yenipazarlı Vâlî'nin Manzum İlk Kırk Hadis Tercümesi.” *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi: Abdülkerim Abdulkadiroğlu Armağanı*, Özel Sayı (2007): 237-51.
- . *Yenipazarlı Vâlî Hüsn ü Dil: İnceleme-Tenkitli Metin*. İstanbul: Kitabevi, 2004.
- Koncu, Hanife. “‘Vardır Söyleyecek Çok Sözüm Sana’: Sa'îd Paşa'nın Bir Şiir Defteri Üzerine Bazı Düşünceler.” *Said Paşa ve Süleyman Nazif Sempozyumu, 26-27 Mart 2015*. Dicle Üniversitesi, Diyarbakır [Baskıda].

- Koparan, Birgül. “Cem'î Hayatı Edebî Şahsiyeti ve Dîvânının Tenkidli Metni.” YL Tezi. Selçuk Üniversitesi, 1995.
- Korkmaz, Ramazan. *İkaros'un Yeni Yüzü Cahit Sıtkı Tarancı*. Ankara: Akçağ, 2002.
- ve Tarık Özcan. “Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri.” *Yeni Türk Edebiyatı (1839-2000): El Kitabı*. Hazırlayan Ramazan Korkmaz. 2.bs. Ankara: Grafiker, 2005.
- Korkut, Gülçiçek. “Dîvân-ı Le'âlî: İnceleme-Metin.” YL Tezi. Hacettepe Üniversitesi, 2004.
- Koyuncu, Fatih. “Alaşehirli Makâlî Mustafa Beg ve Mecmualardaki Bazı Şiirleri.” *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 9, s. 2 (2011): 317-18.
- Kurnaz, Cemâl. “Arayıcızâde Hüseyin Ferdî ve Derviş Ömer Efendi'nin Bilâdiyeleri.” *Journal of Turkish Studies = Türklük Bilgisi Araştırmaları: In Memoriam Abdülbaki Gölpınarlı=Abdülbaki Gölpınarlı Hâtıra Sayısı I* 19, s. 1 (1995): 299-310.
- ve Mustafa Tatçı. *Ümmî Dîvân Şâirleri ve Enverî Dîvânı*. Ankara, 2001.
- Kurtoğlu, Orhan. “Zâtî Divanı'nın Gazeller Dışında Kalan Şiirleri Üzerine Bir Araştırma.” YL Tezi. Gazi Üniversitesi, 1995.
- . “Zâtî'nin Kasidediliği.” *Türk Kültürü* 35, s. 405 (1997): 42-9.
- Kuruçay, Akif. *İstanbul'un 100 Hamamı*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2010.
- Küçük, Sabahattin. *Bâkî Dîvânı*. Ankara: TDK, 2011.
- Küçükdağ, Yusuf. “Pîrî Mehmed Paşa.” *TDVİA*. c. 34. İstanbul: TDV, 2007.
- Külekçi, Numan. “Ganî-zade Nâdirî Hayatı Edebî Kişiliği Eserleri Dîvânı ve Şehnâme'sinin Tenkidli Metni.” Dr Tezi. Atatürk Üniversitesi, 1985.
- Kürkçüoğlu, Mehmet Akif. “Mahmud Nedîm Paşa Dîvânı: İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Sözlük.” YL Tezi. Sakarya Üniversitesi, 2004.
- Latifi, Abdüllatif Çelebi. *Evsaf-ı İstanbul*. Hazırlayan Nermin Suner (Pekin). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1977.
- Levend, Ağâh Sırrı. *Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehrengizlerde İstanbul*. İstanbul, 1958.
- M. Ali, Samer. *Arabic Literary Salons in the Islamic Middle Ages Poetry. Public Performance. and the Presentation of the Past*. Indiana: University of Notre Dame Press, 2010.

- Manisalı Câmî. *Muhabbet-nâme (Vâmık u Azrâ)*. Hazırlayan Esad Harmancı. T.C. Kültür Bakanlığı E-Kitap, 2009 [Erişim Nisan 2014] [<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10699,metinpdf.pdf?0>]
- Mazıoğlu, Hasibe. *Fuzuli-Hafız İki Şair Arasında Bir Karşılaştırma*. Ankara: Türkiye İş Bankası, 1956.
- Mehmed Mecdî Efendi. *Hadâikuş-Şakâik*. Hazırlayan Abdülkadir Özcan. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Mehmed Sirâceddîn. *Mecmû'a-i Şu'arâ*. İstanbul, 1325 [1907].
- Mehmed Süreyyâ. *Sicill-i Osmânî*. c. 2. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308 [1890-91].
- . *Sicill-i Osmanî Yahut Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye IV/1*. Hazırlayan Mustafa Keskin ve öte. İstanbul: Sebil Yayınevi, 1997.
- Mehmet Tahir, Bursalı. *Osmanlı Müellifleri*. c. 2. Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2000.
- Mengi, Mine. “Bir Şiir Mecmuası Hakkında.” *AÜ Türkoloji Dergisi* 7 (1977): 73-8.
- . *Mesîhî Dîvânı*. Ankara: AKM, 1995.
- Meninski, Francisci à Mesgnien. *Lexici Arabico-Percico-Tvrcici: Secvndis Evris Recogniti et Avcti*. c.4. Viennae, 1780.
- . *Thesaurus Linguamm Orientalium Tvrcicae, Arabicae, Persicae: Lexicon Tvrcico-Arabico-Persicum*. c. 1. Viennae, 1680.
- Mermer, Ahmet. *Karamanlı Aynî ve Dîvânı*. Ankara: Akçay, 1997.
- . *Kütahyalı Rahîmî ve Dîvânı*. İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı, 2004.
- . *Mezâkî Hayatı Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkitli Metni*. Ankara: AKM, 1991.
- Mermutlu, Bedri. “Diyarbakirli Said Paşa.” Diyarbakirli Mehmed Said Paşa. *Tabsiratü'l-İnsân = İnsana Tutulan Ayna*. Hazırlayan Eren Yavuz. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2015: 15-47.
- Meş'ûd bin Ahmed. *Süheyl ü Nevbahâr: İnceleme-Metin-Sözlük*. Hazırlayan Cem Dilçin. Ankara: AKM, 1991.
- Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu*, Hazırlayan Abdülbaki Gölpınarlı. c. 3. Ankara: TTK, 1972.
- Morkoç, Yasemin Ertek. “Eğridirli Hacı Kemâl'in Câmîü'n-Nezair'i: Metin ve Mecmua Geleneği Üzerine Bir İnceleme.” 3 c. Dr Tezi. Ege Üniversitesi, 2003.

- Muhammed b. Mustafa. *Silahşör-nâme*. Süleymaniye Kütüphanesi-Hüsrev Paşa 816.
- Mum, Cafer. “Halepli Edîb Dîvânı: İnceleme-Tenkitli Metin-Cinaslar Sözlüğü.” Dr Tezi. Hacettepe Üniversitesi, 2004.
- Mustafa b. Carullah Beyânî. *Tezkiretü'ş-Şuarâ*. Hazırlayan İbrahim Kutluk. Ankara: TTK, 1997.
- Mustafa Efendi, Kemankeş. *Kavsnâme*. Hazırlayan Hanifi Vural - Yaşar Metin Aksoy. Tokat: Taşhan Kitap Yayınları, 2010.
- Mustafa İzzet. “Türk Edebiyatında Şehrengizler.” Bitirme Tezi. İstanbul Üniversitesi, 1935-36.
- Mustafa Kâni Bey. *Telhîs-i Resâilât-ı Rummat = Okçuluk Kitabı*. Hazırlayan Kemal Yavuz - Mehmed Canatar. İstanbul, 2010.
- Mustafa Safâyî Efendi. *Tezkire-i Safâyî*. Hazırlayan Pervin Çapan. Ankara: AKM, 2005.
- Müstakîmzâde. *Tuhfe-i Hattatîn*. Hazırlayan İbnülemin Mahmud Kemal. Ankara: Türk Tarih Encümeni, 1928.
- . *Tuhfe-i Hattatîn*. Hazırlayan Mustafa Koç. İstanbul: Klâsik, 2011.
- Nâbî Dîvânı*. Hazırlayan Ali Fuat Bilkan. 2 c. Ankara: MEB, 1997.
- Nâşid. *Dîvân*. Hazırlayan Ömer Zülfe. T.C. Kültür Bakanlığı E-Kitap 1998 [Erişim Nisan 2014]. [<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10634,nasidmetinpdf.pdf>].
- Nazmi, Edirneli. *Mecmû'atü'n-Nezâ'ir: İnceleme-Tenkitli Metin*. Hazırlayan M. Fatih Köksal. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı E-Kitap 2012 (Erişim Nisan 2014) [<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10721,edirneli-nazmi-mecmaun-nezairpdf.pdf?0>].
- Necâtî. *Dîvân*. Hazırlayan Mustafa S. Kaçalın. [Yayımlanmamış Metin].
- Necatigil, Behçet. “Bendeki Sabri Esad.” *Düzyazılar* 1. 2. bs. İstanbul: YKY, 2006.
- . “Kâmurân Şipal'e Mektuplar.” *Mektuplar*. İstanbul: YKY, 2001.
- . “Yedikule.” Şiirler: 1972-1979. 2. bs. İstanbul: YKY, 2000.
- . “Yün.” Şiirler: 1948-1972. 2. bs. İstanbul: YKY, 2000.
- Nefeszâde İbrahim. *Gülzâr-ı Savâb*. Tashih ve tertib eden Kilisli Rifat Bilge. İstanbul: Güzel Sanatlar Akademisi, 1939.

- Nev'î Dîvânı*. Hazırlayanlar A. Mertol Tulum, M. Ali Tanyeri. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi, 1977.
- Nev'îzâde Atâyî. *Sâkinâme*. Hazırlayan Muhammet Kuzubaş. Samsun: Etüd Yayınları, 2009.
- Nizâmü'l-Mülk. *Siyâset-nâme*. Hazırlayan Mehmet Altay Köymen. Ankara: TTK, 2003.
- Ogur, Erol "Cahit Sıtkı Tarancı'nın Şiirlerinde Çocuk Edebiyatına Kaynaklık Eden Türlerin Kullanılması." *Turkish Studies* 4, s. 1/1 (Kış 2009): 1155-73.
- Okçu, Naci. *Şeyh Gâlib: Hayatı Edebi Kişiliği Eserleri Şiirlerinin Umumi Tahlili ve Dîvânın Tenkidli Metni*. 2 c. Ankara, 1993.
- Ömer Bin Mezîd. *Mecmû'atü'n-Nezâ'ir: Metin-Dizin-Tıpkıbasım*. Hazırlayan Mustafa Canpolat. Ankara: TDK, 1995.
- Öngel, Hasan Basri. "Gelişim Sürecinde Erken İç Asya Türk Okçuluğu." *Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 21, s. 2 (2001): 189-215.
- Özbek, Ahmet. "Câzim Dîvânı: Edisyon Kritik-İnceleme." YL Tezi. Erciyes Üniversitesi, 2000.
- Özcan, Nurgül. "*Şâhî'nin Ferhadnâme'si*." Dr Tezi. Gazi Üniversitesi, 2007.
- Özdeniz, Engin. *İstanbul'daki Kaptan-ı Deryâ Çeşmeleri ve Sebilleri*. İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 1995.
- Özege, M. Seyfettin. *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*. c. 2. İstanbul, 1973.
- Öztürk, Said. "Feth-i Mübîn." *Somuncu Baba*, s. 67 (2006): 40-5.
- Özveri, Murat. *Okçuluk Hakkında Merak Ettiğiniz Her Şey*. İstanbul: Umut Matbaacılık, 2006.
- Özyıldırım, Ali Emre. "Sergüzeşt-nâmeler Üzerine Hasbihâl veya Hasbihâlin Sergüzeşti." Nazımdan Nesire Edebî Türler, haz. Hatice Aynur ve öte. İstanbul: Turkuaz, 2009: 134-65.
- . *Keçeci-zade İzzet Molla ve Mihnet-keşan*. c. 2. [y.y.]: Harvard Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, 2007.
- Pellitzer, Ezio. "Outlines of a Morphology of Symptotic Entertainment." *Symptica: A Symposium on the Symposium*. Edited by Oswyn Murray. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- Riyâzî. *Riyâzü'ş-Şuarâ*. Nuruosmaniye Kütüphanesi-3724.
- Rıza Tefvik. *Serâb-ı Ömrüm ve Diğer Şiirleri*. Hazırlayan Abdullah Uçman. İstanbul: Kitabevi, 2005.

- Rıza Tefvik'ten Eşi Nazlı Hanım'a Mektuplar*. Hazırlayan Abdullah Uçman. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2012.
- Sâdâvî, Sâlih. "Osmanzâde Tâib Ahmed: Hayatı Eserleri ve Edebî Kişiliği." Dr Tezi. İstanbul Üniversitesi, 1987.
- Sadeddîn Efendi, Hoca. *Tâcü't-Tevârîh*. c. 2. İstanbul: Tabhâne-i Âmire, 1279 [1862].
- Sa'dî Çelebi Mecmû'ası*. Bayezit Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Bölümü-3258.
- Safiye Sultanzâde Mehmed Rezmî. *Divan*. Hazırlayan Mehmet Gürbüz. Ankara: Grafiker, 2012.
- Sağlık, Şaban. *Cahit Sıtkı Tarancı'nın Hikâyeleri Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Hece Yayınları, 2003.
- Sâlim Efendi. *Tezkiretü'ş-şuarâ*. Hazırlayan Adnan İnce. Ankara: AKM, 2005.
- Saraç, M. A. Yekta. *Emrî Dîvânı*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2002.
- Schick, İrvin Cemil. "Tâczâde Risâlesi'ne Göre Sülüs Hattına Dair Bazı İstılâhat." *M. Uğur Derman Armağanı, Altmışbeşinci Yaşı Münasebetiyle Sunulmuş Tebliğler = M. Uğur Derman Festschrift Papers Presented on the Occasions of his Sixty-fifth Birthday*. Edited by İrvin Cemil Schick. İstanbul: Sabancı Üniversitesi, 2000: 457-82.
- Schmidt, Jan. *Catalogue of The Turkish Manuscripts in The John Rylands University Library at Manchester*. Leiden-Boston: Brill Pres, 2011.
- Sehî Beg. *Heşt Bihişt = Sehi Beg Tezkiresi*. Hazırlayan Günay Kut. Harvard: Harvard University, 1978.
- Selçuk, Bahir. "Yeni Bir Sıhhat-Nâme Şehdî'nin Sultan III. Ahmed Sıhhat-Nâmesi." *Turkish Studies* 3, s. 2 (2008): 604-16.
- Selvi, Muhammed. "*Ümîdî: Hayatı Eserleri Edebî Kişiliği ve Dîvânı*." YL Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2008.
- Seyda, Mehmet. *Cumhuriyet Öncesi Yazarlardan Çocuklara Hikâyeler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2009.
- Seyhan, Nezihe. "Medhî Dîvânı: İnceleme-Transkripsiyonlu Metin." Dr Tezi. Marmara Üniversitesi, 2000.
- Sezen, Tahir. *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006.
- Sinan, Betül. "Bâlî Çelebi ve Dîvânı (2b-35a): İnceleme-Metin." YL Tezi. Boğaziçi Üniversitesi, 2004.

- Smith, Grace Martin. *Yûsuf-ı Meddâh: Varka ve Gülşah a Fourteenth Century Anatolian Turkish Mesnevî Translation, Glossary, and Introduction*. Leiden: E. J. Brill, 1976.
- Sona, İbrahim. “Hidâyet Çelebi ve Dîvânı.” YL Tezi. Gazi Üniversitesi, 2006.
- Sungur, Necati. “Tâcî-zâde Ca’fer Çelebi’nin Hevesnâmesi: İnceleme-Tenkitli Metin.” Dr Tezi, Ankara Üniversitesi, 1998.
- . *Âhî Dîvânı: İnceleme-Metin*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1994.
- Şeker, Mehmet. *Gelibolu Mustafa ‘Âlî ve Mevâ’idü’n-Nefâis fi-Ḳavâ’idi’l-Mecâlis*. Ankara: TTK, 1997.
- Şemseddîn Sâmî. *Kâmûsü’l-A’lâm*. 5.c. İstanbul: Mihran Matbaası, 1308 [1890-91].
- Şen, Fatma Meliha. “Tâcîzâde Ca’fer Çelebi Divanı’nda XV. ve XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplum Hayatı.” Dr Tezi. İstanbul Üniversitesi, 2002.
- . “Tâcîzâde Ca’fer Çelebi’nin (ö. 921/1515) Çevresindeki Şairler ve Onun İçin Yazılmış Şiirler.” *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe İsmail E. Erünsal’a Armağan*. c. 2. İstanbul: Ülke Armağan, 2014: 884-92.
- Şentürk, Ahmet Atillâ. “Klasik Osmanlı Edebiyatı Işığında Eski Âdetler ve Günlük Hayattan Sahneler II.” *Türk Dili*, s. 500 (Ağustos 1993): 211-23.
- Şeyhî Mehmed Efendi. *Şakaik-i Nu’mâniyye ve Zeyilleri IV: Vekayii’l-Fudalâ II-III*. Hazırlayan Abdülkadir Özcan. c. 4. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Şirin, Sezgin. “Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Kitaplığı 3849 Numarada Kayıtlı Mecmû’a-yı Eş’âr’ın (80a-120a) Yapraklarının Tenkitli Metni.” YL Tezi. Marmara Üniversitesi, 2008.
- Taberî. *Kitâbü’l-vâzih fi’r-Remy ve’n-Nussâb*. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi-Revan 1933.
- Tâcî-zâde Sa’dî Çelebi Münşeatı*. Hazırlayanlar Necati Lugal, Adnan Erzi. İstanbul: İstanbul Fetih Derneği İstanbul Enstitüsü, 1956.
- Tâcîzâde Mehmed Efendi. *Hat Risalesi*. Atatürk Kitaplığı-Muallim Cevdet Yazmaları K0450.
- Tankuş, Mustafa. “Ârif Süleyman Dîvânı: Hayatı, Eserleri ve Dîvânı.” YL Tezi. Gazi Üniversitesi, 2002.
- Tanlı, Süleyman Şevket. *Güzel Yazılar*. c. 1. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1950.
- . *Güzel Yazılar*. c. 1. İstanbul: Marifet Matbaası, İstanbul, 1933.

- . *Güzel Yazılar*. c. 1. İstanbul: Necmi İstikbal Matbaası. 1928.
- . *Güzel Yazılar*. c. 1. İstanbul: Türkiye Matbaası. 1934.
- Tarancı, Cahit Sıtkı. *Bütün Şiirleri*. Derleyen ve düzenleyen Asım Bezirci. 2. bs. İstanbul: Can Yayınları, 1983.
- . *Otuz Beş Yaş*. İstanbul: Varlık Yayınları, 1946.
- . *Ziya’ya Mektuplar*. 2.bs. İstanbul: Varlık Yayınları, 2001.
- Tarlan Ali, Nihat. *Hayâlî Bey Dîvânı*. Hazırlayan. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi, 1945.
- . *Ahmed Paşa Dîvânı*. İstanbul: MEB, 1966.
- . *Dîvân-ı Hayâlî Bey*. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi, 1945.
- . *Necâtî Beg Divanı*. İstanbul: MEB, 1963.
- . *Zatî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon): Gazeller Kısmı*. c. 2. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi, 1970.
- Tayyar-zâde Atâ. *Osmanlı Saray Tarihi, Târîh-i Enderûn*. Hazırlayan Mehmed Arslan. İstanbul: Kitabevi, 2010.
- Tekay, Defne. “Ayasofya Müzesi Hünkar Mahfili.” *Ayasofya Müzesi Yıllığı*, s. 13 (2010): 377-92.
- Timurtaş, Faruk Kadri. *Eski Türkiye Türkçesi XVI. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük*. İstanbul, 1994.
- Tıgılı, Fatih. “Bursalı Rahmî Çelebi ve Dîvânı.” YL Tezi. İstanbul Üniversitesi, 2006.
- Tokmak, A. Naci. *Telaffuzlu Türkçe-Farsça Ortak Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: Simurg, 2001.
- Tüfekçioğlu, Abdülhamid. “Mehmed b. Tâceddin ve Hüsn-i Hat Risâlesi Hakkında.” *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, yıl 26, s. 1 (Ocak 1997): 45-8.
- Tuğluk, İbrahim Halil, Bahir Selçuk, “Bir Mecmuanın Işığında 18. Yüzyılda İstanbul.” *Akademik Bakış*, s. 16 (2009): 212-24.
- Tulum, Mertol. *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. Ankara: TDK, 2000.
- Tuman, Nâil. *Tuhfe-i Nâilî: Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*. Hazırlayanlar Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı. 2 c. Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2001.
- Turan, Lokman. “Yenişehirli Avnî Bey Divanı’nın Tahlili (Tenkitli Metin) Encümen-i Şu’arâ ve Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatına Geçiş.” Dr Tezi. Atatürk Üniversitesi, 1998.
- . “Türk Edebiyatında Şiir Yazma Sebepleri ve Edirneli

- Örfî Mahmud Ağa Divanı'ndaki On İki Gazelin Yazılma Sebepleri Üzerine." *AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12, s. 2 (2008): 367-95.
- Turan, Şerafettin. "Bâyezîd II." *TDVİA*. c. 5. İstanbul: TDV, 1992.
- Uludağ, Erdoğan. "Vak'aya Dayalı Bir Eser Olarak Lâmi'î Çelebi'nin Salâmân u Absâl Mesnevisi: İnceleme-Karşılaştırmalı Metin-Sadeleştirme." Dr Tezi. Atatürk Üniversitesi, 1997.
- Ulusoy, Mehmed Şemseddin. *Yâdigâr-ı Şemsî: Bursa Dergâhları*. Hazırlayanlar M. Kara-K. Atlansoy. Bursa: Uludağ Yayınları, 1997.
- Ünaydın, Ruşen Eşref. *Bütün Eserleri: I-XIV*. Hazırlayanlar Necat Birinci ve Nuri Sağlam. Ankara: TDK, 2002.
- . *Geçmiş Günler*. İstanbul: Matbaa-i Orhaniye, 1919.
- Üst, Sibel. *Edirneli Nazmî Dîvânı*. T.C. Kültür Bakanlığı E-Kitap 2012 [Erişim Nisan 2014]. [http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10604,edirneli-nazmi-divani-sayfa-1-1989pdf.pdf?0] [http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10605,edirneli-nazmi-divanisayfa19903981pdf.pdf?0].
- Üstüner, Kaplan. *Enderunlu Hasan Yaver Dîvân: İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin*. Ankara: Birleşik Yayınevi, 2010.
- Uzun, Süreyya (Pekşen). "Üsküdarlı Aşkî Dîvânı: Tenkitli Metin, Nesre Çeviri ve 16. yy. Osmanlı Hayatının Divandaki Yansımaları." YL Tezi. İstanbul Üniversitesi, 2011.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı Uzunçarşılı. "Şah İsmail'in Zevcesi Taclı Hanım'ın Mücevheratı." *Belleten* 23, s. 92 (Ekim 1959): 609-13.
- . *Büyük Osmanlı Tarihi*. c. 4. [y.y], [t.y.]
- Vuslatî Ali Bey. *Gazâ-nâme-i Çehrin*. Hazırlayan Mustafa İsen-i. Hakkı Aksoyak. Ankara: AKM, 2003.
- Vusûlî. *Dîvân*. Neşreden Hakan Taş. Konya: Gençlik Kitabevi, 2008.
- Yahyâ Âgâh el-İstanbulî. *Mecmû'atü'z-Zarâif Sandûkatü'l-Ma'ârif*. Hakkı Tarık Us Kütüphanesi-13400/1.
- Yahyâ Bey. *Dîvân*. Hazırlayan Mehmed Çavuşoğlu. İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi, 1977.
- Yakar, Halil İbrahim. *Gelibolulu Sun'î Dîvânı*. T.C. Kültür Bakanlığı E-Kitap 2009 [Erişim Nisan 2014]. [http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10612,gelibolulupdf.pdf?0].
- Yağîni. *Dîvân*. Hazırlayan Ömer Zülfe. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2009.
- Yaşar, Muhammed. "Bâlî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Dîvânının Tenkitli

- Metni: İnceleme-Metin." YL Tezi. Selçuk Üniversitesi, 2005.
- Yekbaş, Hakan. *Sehî Bey Dîvânı*. İstanbul: Kitabevi, 2010.
- Yenikale, Ahmed. *Sünbül-zâde Vehbî Dîvânı*. T.C. Kültür Bakanlığı E-Kitap 2012 [Erişim Nisan 2014]. [http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10651,sunbul-zade-vehbipdf.pdf?0].
- Yıldırım, Ali. *Kâmî Dîvânı (Edirneli Efendi Çelebi): Hayatı Sanatı Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*. Ankara: MEB, 2009.
- Yıldız, Doğan. *Çağlarboyu Türkler'de Spor*. İstanbul: Telebasım Yayıncılık, 2002.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Bermekiler." *TDVİA*. c. 5. İstanbul: TDV, 1992.
- Yılmaz, Fatma Büyükkarcı. "On Yedinci Yüzyıldan Bir Kırkambar: Baldırzâde Ailesine Ait Bir Mecmua." *Turkish Studies* 8, s. 1 (Kış 2013): 559-64.
- Yılmaz, Müslüm. "Sehî Beğ Dîvânı: İnceleme-Metin." YL Tezi. İstanbul Üniversitesi, 2010.
- Yücel, Ünsal. *Türk Okçuluğu*. Ankara: AKM, 1999.
- "150'likler Albümü, T. C. Dahiliye Vekâleti." *Tarih ve Toplum* (Ekim 1989 eki).
- Yücer, Hür Mahmut. *Şeyh Sa'deddin Cebâvî ve Sa'dîlik*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2010.
- Zülfe, Ömer. *Hecrî [ö. 1557] Kara Çelebi Muhyiddîn Mehmed Dîvân: İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2010.
- . *Şiirin İzinde Sözü'nün Gölgesinde: Osmanlı Şiirinden Kelimeler, Kavramlar, Deyimler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2011.

